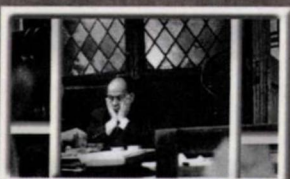

EPIZÓDOK A TITKOK HÁZÁBÓL

A POLITIKAI RENDŐRSÉG
MINDENNAPJAI 1956 UTÁN

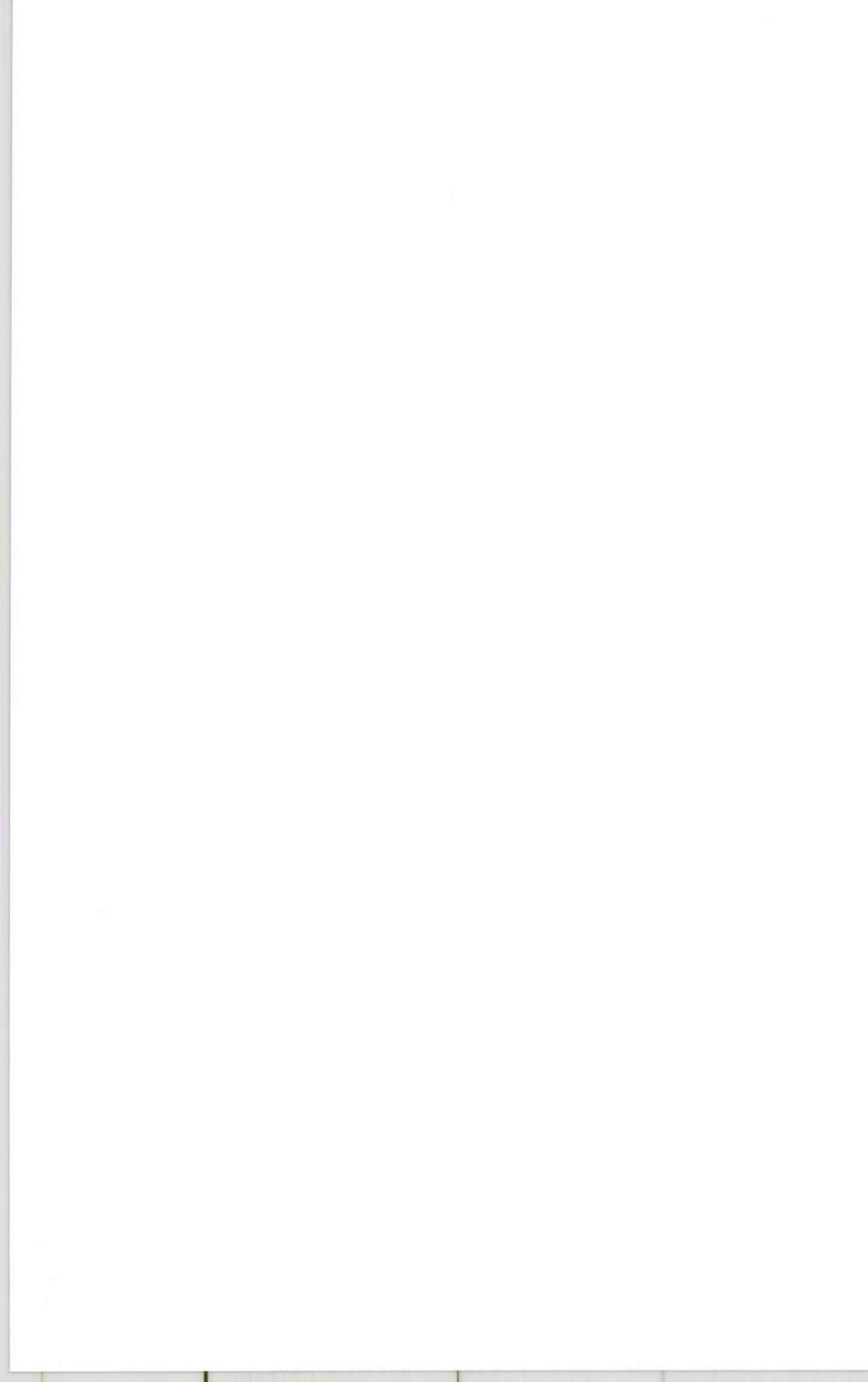

ÁBTL - KRONOSZ

Az állambiztonsági szervek évtizedeken keresztül csendben és folyamatosan gyártották a „titkokat” Magyarországon is. Ez a könyv arra vállalkozik, hogy fellebbentse a fátylat ezekről a titkokról. A kötet tanulmányai a titkosszolgálatok csendes hétköznapijait, névtelenjeit, szolgálati idejük során többnyire arc nélküli mamelukjaikat kísérlik meg nevesíteni, fantomképen túlmenően beazonosítani, egyéni és szervezetszerű ténykedésüket pedig feleleveníteni. A tanulmányok megerősítik, hogy a vasfüggönyön inneni „létezett szocializmusok” mekkora vehemenciával szervezték a rendszer ún. önvédelmét a vasfüggönyön túli tágabb világ „imperialista agresszorai” ellenében. Magyarországnak nem voltak messze visszhangzó ügynök- vagy kémbotrányai. Különösen nem a Kádár-korszakban. Ám ezek a kötetben megelevenedő történetek korántsem érdektelenek. Életre kelnek a korabeli levélellenőrzés működésének bakijai, a hálókocsi-kalauzoknak az állambiztonság számára végzett legalizált csempészése, a „rendszerellenes bűncselekmények” vizsgálatának mikéntje, az IBUSZ és a kémelhárítás kapcsolata, a katonai elhárítás és a nyugati katonai attasék játszmái, egy dezertált hírszerző története. Képet alkothatunk továbbá arról, hogyan

Epizódok a titkok házából

A politikai rendőrség mindennapjai 1956 után

EPIZÓDOK A TITKOK HÁZÁBÓL

A POLITIKAI RENDŐRSÉG MINDENNAPJAI 1956 UTÁN

SZERKESZTETTE:

OKVÁTH IMRE ÉS PALASIK MÁRIA

ÁLLAMBIZTONSÁGI SZOLGÁLATOK TÖRTÉNETI LEVÉLTÁRA
KRONOSZ KIADÓ

BUDAPEST–PÉCS

2017

A kötet megjelenését támogatta:

Kiadja
az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára
és a Kronosz Kiadó

Felelős kiadó
az ÁBTL főigazgatója és a Kronosz Kiadó ügyvezetője

A borítón szereplő képek az ÁBTL dokumentumaiból származnak.

ISBN 978 615 5497 96 4

© Szerzők
© Szerkesztő
© Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára
© Kronosz Kiadó

Tartalom

GYARMATI GYÖRGY

A titok háza – és környéke (Előszó) 7

BORVENDÉG ZSUZSANNA

Egy levéllenőr kalandja az amerikai hírszerzéssel.
Hollósi Péter államvédelmi alezredes disszidálásának
és hazaszökésének története 13

CSERÉNYI–ZSITNYÁNYI ILDIKÓ

Hálókocsi-kalauzok. „Legalizált” csempészet
a közlekedési elhárításnál 29

KÖBEL SZILVIA

A „fennálló rend” elleni bűncselekmények vizsgálata
a nyolcvanas években 51

KRAHULCSÁN ZSOLT

Az IBUSZ vezérigazgató-helyettesének esete
a magyar kémelhárítással. Marton János ügye 69

MÜLLER ROLF

Helykeresés. Fedett objektumok, fedővállalatok 115

OKVÁTH IMRE

A katonai elhárítás és a nyugati katonai
attasék játszmái 137

TARTALOM

PALASIK MÁRIA

- A szolgálati helyéről eltűnt hírszerző.
Az USA-ban politikai menedékjogért folyamodó
Szabó László története 159

PAPP ISTVÁN

- A szövetkezeti kocsmá és a nőtanács irodája,
avagy találkozási lakások Csorváson:
állambiztonsági mikrotörténet 205

SLACHTA KRISZTINA

- „Rokonlátogatók”. A magyarországi német nemzetiség
kapcsolatainak állambiztonsági ellenőrzése
a Kádár-korszakban 253

TAKÁCS TIBOR

- Haverok, bulik, hazugságok. Csere Lajos őrnagy útja
az elbocsátásig 279

A titok háza – és környéke

(Előszó)

A titok végigkíséri életünket. Unokáim bimbózó értelmének kedvenc tündérhősei Lotti és Helen, a „titok klub” ceremóniamesterei. (Beck Anna könyve.)

Magamnak is kedvenc kiskamasz olvasmánya volt Frances H. Burnett múlt század eleji – posztromantikus – *Titkos kertje*. Akkor még nem mondták ökoregénynek. Én sem a „természetgyógyászati” mondanóra figyeltem. A homeopáták elődkereső buzgalma is csak mostanában kezdi átértelmezni a szerzőt (európai) matriarchájukként. Képzavarral élve, nagyon kilóg a „célközönség-keresés” korosztály-le szállításának üzleti lólába. De hát a szegény homeopata is vízzel főz: a kolostorok fűvészkertjeinek évezredes tradíciójáról nem született „csíkos-pettyes” kamaszhistória. Szólni kellene nekik: Fekete István – „laikus testvérként” – egyvégtében az ő réjtüket kaszálta a múlt században.

De a hitoktatásban részesültek sem maradtak ki a „titkok házában” zajló beavatási ceremóniákból. Az ószövetségi Eszter könyvéről korábban már szóltam.¹ Az Újszövetség lapjain Pál Apostol és Timóteus Tesszaloníkiekhez írt levelei járják körül a titok kétarcú misztériumát. Az Atya, a Fiú és a Szentlélek kiáradásának felfedése jelenti a hitbéli titok közösségébe való befogadást, ami egyúttal védőoltás: rezisztenssé tesz „a bálványok [...], a sátán [...] és a gonoszság titka” ellenében. Ám ez utóbbi – a gonoszság titka – mintha időről időre legyűrte volna

¹ Gyarmati György: Előbeszéd a fürkésznet múltját megidéző konferenciához. In Katona Csaba (szerk.): *Kémei, ügynökök, besúgók – az ókortól Mata Hariig*. Mediawave Alapítvány–MNL Vas Megyei Levéltára, Szombathely, 2014. 7–10.

a megigazulást kínáló keresztény életparancsot. Nem csak a poszt-kereszténység felé masírozó – „újbarbárság korának” is elkeresztelt – múlt században lettünk parancsszegők.

A titok profán aktorai, operátorai, rendszergazdái inkább bagatellizálni igyekeznek az ezotériát. Az – úgymond a közhiedelemmel ellentétben – korántsem extrémítás, a társadalom köznapi működésének, üzemeltetésének evidens tartozéka. Nem mondják azt, hogy nincs, csupán, nembeli lényegére praktikusán tekintve igyekeznek kódósítani: a titkot éppen napvilágra kerülése semmisíti meg, hiszen abban a pillanatban hal meg, amikor kiveszik addig rejtgetve dédelgetett – s az évezredek során egyre inkább intézményesített – inkubátor létállapotából.

A titokbirtokosok szempontjából a nyilvánosság nem más, mint – szűkebb, tágabb – „összeesküvők társasága”, mert a beavatottságtól való megfosztás létezésük alapját erodálja, rosszabb esetben negligálja. (Holott, a modernkori demokráciákban – úgymond, épp a demokrácia védelmében – legitim felhatalmazással is bírnak, s nehezen szálazható szét, hogy meddig terjed működésükben a társadalom szolgálata, s mikor szimplifikálódik az pőre államrezon- vagy kurzus-örzessé.) Ebből következik a *titok titkot szül körforgása*: a titok ki-pattanása utáni kármentés – és a legtöbbször nevetségességbe fulladó bűnbakkereső porhintés –, ami a nagy igyekvés óvatlanságában újabb titkok létéről lebbenti fel a fátylat, tovább gerjesztve a permanens versenyfutást a titokvédelem és a titoktalanítás divíziói között.

Gondoljanak csak bele: több idő telt el J. F. Kennedy meggyilkolása óta, mint amennyi neki élni megadatott, ám az USA-ban – amelyet előszeretettel neveznek „a szabadság hazájának” is – máig sem ért véget az állóháború a rejtélyes haláleset interpretálóinak frontjai között. Szó sincs arról, hogy idő múltával a magányos gyilkos felfogást hivatalosító korabeli Warren-jelentés pártolói kerülnének „fölnybe” az összeesküvés-elméletek kavalkádjában tébláboló – s fantáziadús vélelem-lufikat eregető – titokvadászok (immár harmadik generációs) regimentjéhez képest.²

² Ennek legutóbbi magyar összefoglalásaként lásd Hahner Péter: *A nem létező rejtély*. Panem, Budapest, 2013.

Bárki visszaszólhatna persze az Óperencián túlról, hogy söpörjünk csak a magunk portája körül...

Nos, tegyük: témánkhoz legalább földrajzilag és rendszer-kompatibilitás tekintetében közelítve. Kiindulásként autentikus kútfő lehet ehhez a keletnémet Állambiztonsági Minisztérium – közkeletűen a híres-hírhedt Stasi – hírszerző részlegének egykori vezetője, Markus Wolf visszaemlékezése. Nevezett memoárja bevezetőjében arról szól, hogy „a James Bond-féle filmek és könyvek hősei nem mutatnak több hasonlóságot a hírszerző szolgálatok valóságos szereplőivel, mint Walt Disney meseállatkái az erdők, sztyeppék és szavannák állatvilágával. A hírszerző szolgálatok főnökeinek az idegei lényegesen kisebb megerősítésnek vannak kitéve, mint a filmbéli hősöké, s az őáltaluk irányított tevékenység – ideális esetben – teljes csendben és észrevétlenül folyik.”³

Tegyük hozzá, Markus Wolf egyik beosztottja sem gondolta ezt másképpen, mindazonáltal más következtetésre jutott. Werner Stiller hírszerző főhadnagy – saját elmondása szerint – egyszerűen unta a berlini Stasi-központ hétköznapi bürokrata rutinját. Mozgalmasabb fürkész létre, kalandra vágyott. Ezért azután 1979 januárjában – a békés hétköznapiok egyik csendes estéjén – átorganizálta magát a túloldalra. Nem ment persze üres kézzel: azoknak az NSZK-ba telepített ügynököknek a listája volt nála, akiknek ő volt a tartótisztje. Bonuszként meg beazonosította a nyugati szakmabéliek számára főnökét – Wolfot –, aki addig a túloldaliak számára csak „az arc nélküli ember” volt.

A vérnyomás élénkítő skandalum után lassan visszaállt a titokszolgák világa a köznapi szürke drill keretei közé. A leleplezetteknek ez a börtöncella hűvösét jelentette – a következő ügynökcseré időpontjáig –, Wolfnak pedig idővel még előrelépést is, hiszen ebben a szakmában az ilyesmi alig kalkulálható „üzemi baleset”. Stiller – mert Európában a rivális BND sem tudta biztonságát garantálni – a CIA-tól kapott csendben új identitást, Peter Fischer névre. Berlini dobantása évtizedfordulóján – ezúttal minden felhajtás nélkül – már az USA-ból érkezett Magyarországra, hogy a befektetési szakértők egyikeként gyámolítsa a honi rendszerátigazítást. S midőn egy szaftos csőd hullámverésében új szakmája is kikopott alóla, nyugdíj-kiegészí-

3 Markus Wolf: *Az arc nélküli ember*. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1998. 7–8.

tésként itt, a közeli Duna-parton vetette papírra Németországban és nálunk is megjelent memoárját.⁴ Jeligéje az is lehetne: hogyan turbósítsuk fel – vérbő és open budget kalandtúrákkal – a titkosszolgálati munka csuka-szürke hétköznapijait.

Az utókori feltárás – sokadikként jelen tanulmánykötetünk – ugyancsak e fürkész céh(ek) csendes hétköznapijait, névtelenjeit, szolgálati idejük során többnyire arcnélküli mamelukjait kísérli meg nevesíteni, fantomképen túlmenően beazonosítani, egyéni és szervezetszerű ténykedésüket librettósítani: mondhatnók úgy is, hogy a csendet „megzenésíteni”. (Versus, Simon & Garfunkel: *The Sounds of Silence*.)

A vasfüggönyön inneni „létezett szocializmusok” nem kisebb vehemenciával szervezték a rendszer ún. önvédelmét – a sajátjukként uralt társadalmak többségével szemben – saját államhatáraikon belül, mint az azon túli tágabb világ „imperialista agresszorai” ellenében. Még várat magára, hogy kiszámolhassuk, vagy közelítő pontossággal megbecsüljük (márkában, forintban, rubelben, zlotiban, leiben): az ellenlábas rendszerek hidegháborús versenyében mekkora erőforrás-apasztást jelentett a szocialista országokban az ún. „belső ellenséges erők” felderítésére fordított költség. Nem csupán az erre rendszeresített apparátus, a hozzá rendelt infrastruktúra, logisztika üzemben tartásának – és persze „internacionalista” léptékben való kiépítésének – működtetésének a költsége kérdéses egyelőre, hanem az is, hogy az információkra való rátalálás közepette hány dezinformációs buktatót kell majd – legalábbis megpróbálni – elkerülni az utólagos titoktalanítás során.

Tegyük hozzá gyorsan: Magyarországnak nem voltak messze visszhangzó ügynök- vagy kémbotrányai. Különösen nem a Kádárkorszakban, amikor egyre inkább leszoktak arról, hogy – a rendszer fontosságának és a szolgálatok „éberségének” kényszeres bizonykodásából következően – izzadságszagúan hamis fabulákat kreáljanak, s azt bírósági színjátékként adassák elő, mint korábban Rákosi Mátyás terroruralma idején. Egy ügynök-színész disszidálása, egy botcsinálta

⁴ Werner Stiller: *Der Agent. Mein Leben in drei Geheimdiensten*. Ch. Links Verlag, Berlin, 2010.; Werner Stiller: *Az ügynök*. Nyitott Könyvműhely Kiadó, Budapest, 2011.

diplomata „átállása”, egy focista kinn maradása vagy éppen az emigráció behálózása érdekében kiszervezett-beszervezett kengyelfutók újrathonosítása valóban alig ért többet annál, mint ahogy azt ténylegesen kezelték: ha egyáltalán, akkor is csak mínuszos hírt fabrikáltak belőlük, hogy a kávéházi – ki, kivel – flörtbörzét időnként zamatosabbá lehessen tenni. Az szinte mellékes – mellékes? – volt, hogy a machiavellista „cél szentesíti az eszközt” ámokfutás közepette hány, az ügyekbe tudtán kívül belekeveredett, vétklen érintett evilági téblábolását sikerült közben élethosszig tartóan félresiklatni. Ezt a kereskedelemben úgy hívják, hogy káló, a cégeknél, meg fatális bár, de kalkulált-kalkulálhatatlan „műveleti veszteség”.

Ha valaki ellenvetné, hogy „no de hát a Belovai-ügy”, akkor fél percbe sem tellene a Hóvirág-Scorpion projekt lényegére utalnom: a Belovai István által kiszivárogtatott Conrad-kémkör machinációinak tényleges kárvallottja a NATO euro-atlanti szárnya volt, s ha már, akkor sokkal inkább szovjet (GRU) kémhalhé, mint magyar, függetlenül attól, hogy a saját legendáriumuk szerint ő volt a NATO első vasfüggönyön inneni „idegenlégiója”. Mit szólna ehhez az – egyébként megszervezett – önfényező kivagyisághoz a lengyel Ryszard Kukliński ezredes, aki egy évtizeden át valóban tonnaszám talicskázta át a nyugati oldalra a Varsói Szerződés éles felvonulási terveit, atomműtőerővel, diszlokációval és logisztikai részletekkel egyetemben.

A magyar titkok házának tollhegyre kívánczozó epizódjai ennél sokkal szolidabbak voltak. De – a honi kortörténet részeként – korántsem érdektelenek. Különösen, ha azt is beszámítjuk, hogy hányan lehettek itt is – „rosszkor voltak rossz helyen” – vétklen kárvallottjai a titkosszolgálati ügyleteknek. Politikailag – úgymond – jelentéktelen balhék tömege is okozhat kiterjedt társadalmi traumát, köz-frusztráltságot. Csak ehhez nincs mérőszonda, szeizmográfhoz hasonló szociális hiszteriográf. Emiatt ez továbbra is a társadalmi hétköznapiok nehezen megfejthető titka marad.

Lássuk, mennyi villantható fel ebből a jelen kötetbe rendezett tíz referátummal. Jut is, marad is. Sőt mi több: a Snowden-galiba a történeti gondolkodás számára is késztetést kínál utánajárni: a „szabadság hazájában” mióta íródik felül a félelemmentes lét alkotmányos garanciája az ún. államrezon árnyékában.

Úgy tűnik, hogy a titok és a titoktalanítás jin-jan komplexuma az emberi esendőség civilizációs produktuma, s mint ilyen időtálló és rendszer-független jelenség. Titokmeséken cseperedő unokáim számára akad majd felnőtt korukra is elég megfejténivaló. Saját valós idejünkben (újra)gyártott toposz éppúgy, mint sok-sok előd generációtól rájuk hagyományozott. Történetileg nézve aligha kell tovább keresnünk a perpetuum mobile-t. Humán-produktumként él velünk azóta, amióta csak társadalommá szerveződünk. S – úgy tűnik – velünk is marad e világ végezetéig. Ám egyelőre ez is csak egy – nem új – víziója mind a titoknak, mind pedig a titoktalanításnak.

Budapest–Vác, 2016. október

Gyarmati György

BORVENDÉG ZSUZSANNA

Egy levéllenőr kalandja az amerikai hírszerzéssel

*Hollósi Péter államvédelmi alezredes
disszidálásának és hazaszökésének története*

Az államvédelem szervezetével, működésével foglalkozó tanulmányok többségéből visszatükröződik, hogy az 1945 elején megszervezett politikai rendőrség személyi állományának szellemi színvonala meglehetősen sok kívánni valót hagyott maga után.¹ Túlsúlyban voltak az aluliskolázott, néhány elemi osztályt végzett emberek, akik számára sokszor az írás–olvasás is komoly kihívást jelentett. Különösen igaz volt ez a levéllenőrzést végző osztály alkalmazottaira, hiszen közülük sokan betegek, illetve kisgyermekes anyák voltak, akik eleve gyakran kiestek a munkavégzésből, és ezt az állandó munkaerőproblémát csak fokozta, hogy több olyan beosztottról is számot adnak a korabeli iratok, akiknek a képességei – feletteseik szerint – a szellemi fogyatékhatárát súrolták.² Mindez gyakori fennakadásokat okozott az osztály

- 1 Fontos megjegyezni, hogy ez a megállapítás az 1956 előtti államvédelmis garnitúrára vonatkozik elsősorban. 1962 után az állambiztonság személyi állománya fokozatosan lecserélődött, a hetvenes–nyolcvanas évekre egyre általánosabb lett a felsőfokú végzettség, az idegen nyelvek ismerete az állambiztonság tisztjei között.
- 2 A levéllenőrzés módszertanáról és az osztály személyi állományáról lásd: Borvendég Zsuzsanna: „Ez nem spiclikedés, hanem felderítés.” A levéllenőrzés módszertana és szervezeti felépítése. A BM II/13. (K-ellenőrzési) Osztály. In Cseh Gergő Bendegúz–Okváth Imre (szerk.): *A megtorlás szervezete. A politikai rendőrség újjászervezése és működése, 1956–1962*. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára–L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2013. 315–336.

munkájában, amely pedig dekonspirációhoz vezetett, hiszen a postai küldemények indokolatlanul hosszú ideig való feltartóztatása lebuktatta az államvédelem titkos tevékenységét. Országos viszonylatban ugyanis a napi levélforgalom az ötvenes évek első felében nagyjából négyszázezer darab körül mozgott, amelynek a kilencven százalékát átvizsgálták, óriási késéseket okozva ezzel a levélforgalomban. Ennél is szembeszökőbb volt, hogy a külföldről érkező küldemények hetven százalékát elkobozták, ezért nagyjából az ötödére esett vissza a nemzetközi levélforgalom 1953-ra.³ A problémák orvoslására találták ki az úgynevezett vonalas elv szerinti ellenőrzést, amely annyit jelentett, hogy – természetesen a figyeltetett vagy nyomozás alatt álló személyek levelezése mellett – csak bizonyos területek, társadalmi rétegek, kiemelt objektumok levélforgalmát vonták cenzori ellenőrzés alá.

A vonalas elv 1953-as bevezetését követően szétválasztották a nemzetközi és a belföldi levélforgalmat is. Az elsődleges ellenőrzés mindkét esetben magában a postahivatalban történt, a munka meggyorsításának az érdekében csak azokat a küldeményeket szállították át a politikai rendőrség központjába, amelyekkel kapcsolatban bármilyen intézkedésre szükség volt. A külföldről érkező, illetve oda tartó levelezések a 72-es számú Postahivatalon futottak keresztül. Az itt fedésben dolgozó államvédelmis állomány feladata a levelek ellenőrzése és nyilvántartásba vétele, valamint indokolt esetben azok kiemelése volt. A postahivatalokban szolgálatot teljesítő államvédelmisekre is jellemzőek voltak azok az intellektuális hiányok, amelyek problémát jelentettek a levéllenőrző osztály egészének munkájában. Olyan is előfordult, hogy egy cenzor egyenruhában jelent meg a postahivatalban, mintegy leleplezve szigorúan titkos minőségét, de az sem volt egyedi, hogy személyi azonosító okmányuk mellett tartották a rendőri igazolványukat is. A súlyos alulképzettség nemcsak a beosztottakra volt jellemző, ez alól az osztályvezetők sem voltak kivételek. Jelen tanulmány a levéllenőrző osztály egyik tisztjének fordulatokban gazdag szökését mutatja be, amely akár komoly hátrányt is okozhatott

³ BM Kollégiumi ülés 1953. december 29. In Kajári Erzsébet–Gyarmati György (szerk.): *A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953–1956*. 1. kötet. Történeti Hivatal, Budapest, 2001. 472-482.

volna a belügyi titkosszolgálat számára, ha a dezertőr történetesen alkalmas lett volna arra, hogy értékelhető információkat szolgáltatson az ellenséges hírszerző szervek számára.

A hithű államvédelmis

„Koper–Ankaran között szárazföldi és vízi határ húzódik. Itt leggyakrabban úszva, gumimatracon, gumicsónakban evezve, esetenként szárazföldön lépik át az olasz–jugoszláv határt. Az úszók kb. másfél óra alatt teszik meg az utat, általában Muggiában érnek partot. Az evezők távolabbról indulnak, ezért tíz–tizenkét órát eveznek. Éjszakai támpontként a trieszti világítótornyot veszik irányul, és így érnek partot. Szárazföldön lépik át a határt Koper és Ljubljana között Dékáninál. Itt balra bemenve az erdőbe hat kilométeres gyaloglás után Olaszországban az olajkutaknál érnek partot.”⁴

Az idézett mondatokat 1970. június 10-én vetette papírra egy operatív tiszt, akinek feladata volt, hogy az Olaszországból érkező leveleket ellenőrizve felderítse az oda irányuló „disszidálási” csatornákat. Munkáját elismerésre méltóan végezte, hiszen a 19 oldal terjedelmű jelentés minden apró részletre kiterjedően mutatta be, hogyan és milyen útvonalon, kiknek a segítségével lehet Jugoszlávia területéről – a hatóság éberségét kijátszva – átjutni az olasz határon. Az adatok összegyűjtése és a következtetések levonása precíz, a valóságnak megfelelő lehetett. Mi sem bizonyítja ezt jobban, minthogy egy hónappal később az operatív tiszt saját maga is úgy határozott, leellenőrzi a begyűjtött információk helyességét, és kihasználva tudását, elhagyja a kádári Magyarországot.

Hollósi Péter 1949-ben került a Belügyminisztérium Államvédelmi Hatóságához (BM ÁVH),⁵ ahol a budapesti 72-es számú postahi-

⁴ ÁBTL 3.1.9. V-158131/3. 13. Dr. Hollósi Péter. Olaszországba disszidált személyek levelezési tapasztalatai, 1970. június 10.

⁵ A BM ÁVH-t nem sokkal később átszervezték. Az 1949. december 28-án megjelent 4.353/1949. MT. számú rendelet létrehozta a Belügyminisztériumtól függetlenített önálló főhatóságot, az Államvédelmi Hatóságot, amely 1950 és 1953 között létezett, ezért a továbbiakban ÁVH-ként említem.

vatalban (Baross tér 11/c.) dolgozott szigorúan titkos munkakörben.⁶ Hollósi korán árvaságra jutott, nagynénje nevelte fel. A háború alatt munkaszolgálatos volt, innen későbbi legjobb barátjával, Kelemen Lászlóval együtt szökött meg 1944-ben.⁷ A szovjet megszállás után azonnal belépett a Magyar Kommunista Pártba, és hamarosan a „párt öklének” nevezett ÁVH-nak lett elkötelezett munkatársa. Eleinte levélválogató volt az ÁVH III/2. („K”-ellenőrzés vagy levéllenőrzés) osztályán,⁸ de karrierje gyorsan ívelt felfelé. 1951-ben már csoportvezető, majd alosztályvezető-helyettes lett, 1952 márciusától pedig ő vezette a III/2-b alosztályt, amely a külföldi levelek ellenőrzését végezte a 72-es számú postán.⁹ Operatív tiszti iskolát végzett, az érettségit csak 1957-ben szerezte meg. Utána a korszak kommunista ideológiájából képezte ki magát legfelsőbb fokon a Marxista–Leninista Esti Egyetemen. A tanulásba annyira belejött, hogy a hatvanas évek végére még a jogi diplomát is megszerezte.¹⁰ Személyi anyagait olvasva egy átlagos államvédelmis tiszt képe rajzolódik ki előttünk. Különösebb intellektussal nem rendelkezett, kicsapongó életvitele miatt magánéleti problémákkal küzdött; egészen az 1956-os forradalom kitöréséig a rendszer feltétlen híve volt, aki kifejezetten élvezte a munkakörében rá háruló feladatok elvégzését, és az ezzel együtt járó hatalmat; környezete tartott a „civilben” is agresszív ávóstól, amivel Hollósi – a későbbi vallomások szerint – vissza is élt.

A forradalom kitörése alapvetően megváltoztatta életét. Feltehetően gyenge idegzetű ember volt, akire a váratlan „felfordulás” és a forradalmárok bosszújától való félelem sokkolóan hatott. Október 30-ig a levéllenőrző osztály épületében tartózkodott,¹¹ majd ekkor hazatért. Másnap, október 31-én a forradalmárok a lakásán letartóztatták, a Sza-

6 ÁBTL 2.8.1. 2097. Minősítés, 1960. március 8.

7 ÁBTL 3.1.9. V-158131/1. 15. Kelemen László kihallgatási jegyzőkönyve, 1970. augusztus 10.

8 Az ÁVH szervezetéről lásd Cserényi-Zsitnyáni Ildikó: Az Államvédelmi Hatóság szervezeti változásai (1950–1953) *Betekintő*, 2009/2. http://www.betekinto.hu/2009_2_cserenyi_zsitnyani (A letöltés ideje 2013. április 20.)

9 ÁBTL 2.8.1. 2097. Minősítés, 1960. március 8.

10 ÁBTL 2.8.1. 2097. Minősítés, 1968. március 5.

11 A forradalom kitörésekor a levéllenőrző osztály feltehetően a Csengery utcában működött.

bad Nép székházába vitték, és november 4-ig fogva tartották. A második szovjet intervenciót követően azonnal csatlakozott a szerveződő karhatalomhoz, és november 16-ig fegyveresen vett részt a forradalmárok ellen vívott harcokban.¹² November közepétől újra a Belügyminisztériumban dolgozott, segédkezett a levéllenőrzés újraindításában. A forradalom során a cenzúra épületeit – a belügy szémszögéből nézve – komoly kár érte. A postahivatalokat, valamint a központi objektumot is feldúlták a szabadságharcosok, a többszázezer nevet tartalmazó kartotékrendszer egy része megsemmisült, a lefoglalt levelek és másolataik eltűntek. A fedett állomány munkáját nem lehetett azonnal beindítani, hiszen a postahivatalok még egy ideig alkalmatlanok voltak arra, hogy helyiségekben az államvédelem emberei biztonságban nyitogathassák a gyanúsnak talált küldeményeket. Gondot jelentett a szétszéledt állomány is; az újjászerveződő titkosrendőrség komoly létszámhiánnyal küzdött, és a minisztériumba visszatért operatív beosztottakat jelentősen demoralizálta a Forradalmi Munkás–Paraszt Kormány ígérete a felülvizsgálatokra.¹³ Az államvédelem a Belügyminisztérium II. Politikai Nyomozó Főosztálya név alatt állt fel újra, leigazolva szinte a teljes régi garnitúrát. Hollósi Péter is megmaradt alosztályvezetői státuszában a levéllenőrzésen, de nem a régi helyén. A külföldi levelek ellenőrzése helyett a technikai részleg irányítását bízták rá. Ezen az osztályon nem a levelek tartalmának a szűrése volt a feladat, hanem speciális borítékok felnyitásával, titkosírások felderítésével foglalkoztak, valamint komoly restaurálási feladatokat is végeztek. Az ellenőrzés során megsérült leveleket, borítékokat ugyanis vissza kellett állítani eredeti állapotukba, nehogy fény derüljön a titkosrendőrök kíváncsiságára. Az eredeti állapot helyreállítása sokszor profi hamisítást jelentett, ugyanis ha a küldemény helyrehozhatatlanul megsérült, akár újraíratták a leveleket erre szakosított „írasszakértőkkel”. Amennyiben ez az út is járhatatlannak bizonyult, nem maradt más megoldás, mint végleg kivonni a küldeményt a forgalomból.

¹² ÁBTL 3.1.9. V-158131/2. 44. Jegyzőkönyv dr. Hollósi Péter kihallgatásáról, 1972. március 29.

¹³ Baráth Magdolna: A politikai rendőrség újjászervezése 1956 után. *Történelmi Szemle*, 2008/4. 535–563.

Menekülés a „kádári liberalizmusból”

Hollósi nem érezte jól magát az új munkakörben, és bár komolyabb problémák ekkor még nem voltak vele munkahelyén, magatartása megváltozott. Családjának és barátainak azt mesélte, hogy a forradalom alatt megkínózták őt fogvatartói, környezete ennek tudta be furcsa viselkedését.¹⁴ Feltehetően azonban a forradalmárok nem alkalmaztak erőszakot ellene, hiszen későbbi vallomásaiban erről már nem számolt be. Üldözési mániája 1962 után hatalmasodott el rajta, amikor az állambiztonsági apparátust újra átalakították. Ő ugyan nem járt rosszul a III-as Főcsoportfőnökség megszervezésével, hiszen viszszerült régi helyére, a 72-es Postahivatalba, de sok régi kollégájának – akik még a hírhedt ÁVO, ÁVH tagjaiként részt vállaltak a személyi kultusz azon bűneiben, amelyek az MSZMP szemében is bűnnek számítottak – távoznia kellett a szerv kötelékéből. 1964-től folyamatosan foglalkozott vele a személyzeti osztály, mert a párt politikáját egyre élesebben bírálta nagyobb nyilvánosság előtt is, természetesen balról.¹⁵ Túlságosan liberálisnak tartotta a Kádár János vezette pártpolitikát, és egyre jobban félt attól, hogy rajta is számon fogják kérni a Rákosi-korszak törvénytelenségeit. Első felesége egyik vallomásaiban beszámolt arról, hogy férje azt gondolta, állandóan követik, telefonját lehallgatják. Lakását és autóját folyton ellenőrizte, egy ízben még televízióját is darabokra szedte, és a falakból a drótokat is kirángatta.¹⁶ 1967 januárjában egy fegyelmi eljárás következményeként felmentették alosztályvezetői beosztásából.¹⁷ Továbbra is a külföldi levelekkel foglalkozó részleg munkatársa maradt, de munkájában is kifogások merültek fel ellene. Állítólag több figyeltetett személy levelét továbbengedte, ráadásul később az is kiderült, hogy unokatestvére USA-ból

14 ÁBTL 3.1.9. V-158131/1. 77. Kelemen László tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1970. augusztus 10.

15 ÁBTL 2.8.1. 2097. Jelentés, 1967. január 19.

16 ÁBTL 3.1.9. V-158131/1. 82. Dr. Hollósi Péterné tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1970. augusztus 17.

17 ÁBTL 2.8.1. 2097. Jelentés, 1967. január 19.

írt leveleit kiemelte a rendszerből, és eltüntette.¹⁸ 1968-ban kötött második házassága után rendeződni látszódtott magánélete, de 1970 nyarán mégis váratlan elhatározásra szánta el magát.

A cenzúra osztályon a különböző országokból érkező levelek ellenőrzését különböző személyek, illetve csoportok végezték, akiknek feladata nem csupán abban merült ki, hogy ki kellett szűrniük a figyeltetett személyek küldeményeit, de a levelek tartalma alapján bizonyos időközönként összefoglaló értékeléseket is kellett írniuk feletteseiknek. Hollósi a Jugoszláviából érkező és oda tartó postát ellenőrizte, és 1970 júniusában azt a feladatot kapta, hogy írjon egy részletes beszámolót arról, milyen útvonalon szoktak a Jugoszlávián keresztül Olaszországba távozó magyarok átszökni a határon, és a túloldalon milyen táborokban biztosítottak nekik átmeneti szállást.¹⁹ Beszámolója annyira jól sikerült, hogy osztályvezetői dicséretben és 1500 forint jutalomban részesült.²⁰ Minden bizonnyal nagy hatással volt rá is a jelentés összeállítása, mert hamarosan bejelentette, Jugoszláviába kíván utazni feleségével az éves szabadságára, ami ellen feletteseinek nem volt kifogása. Felesége vallomásából az is kiderül, egyedül akart nyugatra távozni, ugyanis számított arra, hogy neje, aki szintén BM alkalmazott volt, nem kap engedélyt a délszláv országba való utazáshoz.²¹ Július 9-ére váltott magának jegyet egy Budapest–Split közötti menetrendszerinti buszjáratra, feleségét kész tények elé állítva. Az asszonyt váratlanul érte férje bejelentése, és igyekezett meggyőzni főnökeit, hogy maga is útra kelhessen. Miután megkapta az engedélyt, úgy egyeztek meg Hollósival, hogy egy nappal később repülővel utazik az asszony Dubrovnikba, és ott találkoznak. A férj azonban nyomtalanul eltűnt, Hollósiné néhány nappal később egyedül és értetlenkedve, tele aggodalommal érkezett vissza Budapestre.²²

18 ÁBTL 2.8.1. 2097. Határozat fenyítés kiszabásáról, 1968. november 8.

19 ÁBTL 3.1.9. V-158131/1. 150. Jelentés dr. Hollósi Péter volt r. alezredes ügyében, 1970. augusztus 28.

20 Uo.

21 ÁBTL 3.1.9. V-158131/1. 61. Dr. Hollósi Péterné tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1970. augusztus 10.

22 Uo.

Hollósi hamarosan levelet küldött a latinai táborból feleségének és legjobb barátjának, Kelemen Lászlónak, amelyben beszámolt szökéséről. Nyomozás és tanúkihallgatások kezdődtek, amelyben megállapították, hogy „Dr. Hollósi Péter operatív beosztásából adódóan fontos állam- és szolgálati titkok birtokában volt. Megállapításunk szerint a szökés alkalmával szolgálati helyéről államtitkokat képező iratokat nem vitt el.”²³ Iratok ugyan nem voltak nála, de tudása is elegendő volt ahhoz, hogy kínos helyzetbe hozza a magyar titkosszolgálatot: „Hollósi 1949. április 28-tól 1970. július 9-ig dolgozott az állambiztonság operatív szerveinél, ezért olyan módszerek, eszközök és azokkal kapcsolatos nyilvántartások, ügyviteli szabályzatok birtokában van, amelyek államtitkot képeznek. Ha ezek illetéktelenek tudomására jutnak, súlyosan veszélyeztetnék a BM munkáját.”²⁴

Távollétében a Budapesti Katonai Bíróság 1970. november 9-én halálbüntetésre ítélte,²⁵ amit a Legfelsőbb Bíróság 1971. március 10-én 12 évi szabadságvesztésre mérsékelte.²⁶ Ezzel az ügyet lezártak tekintették, és csak a korántsem alaptalan aggodalom maradt a szerv részéről, hogy a Hollósi által ismert szolgálati- és államtitkok esetleg ellenséges hírszerző szervek tudomására jutnak. A volt ávós azonban nem találta helyét a szabad világban, és váratlan lépésre szánta el magát – nem kis meglepetést okozva ezzel a hazai állambiztonságnak.

Hollósi Péter 1972. február 11-én este leszállt egy Belgrádból érkező vonatról a Nyugati pályaudvaron. Első útja barátjához, Kelemen Lászlóhoz vezetett, akinek azzal indokolta hazajövetelét, hogy sok volt neki a polgári demokráciából, és mivel Magyarországon is el vannak nyomva a kommunisták, másnap jelentkezik a szovjet nagykövetségen, és szovjet állampolgárságot kér tőlük.²⁷ Barátja azonban

23 ÁBTL 3.1.9. V-158131/1. 151. Jelentés dr. Hollósi Péter volt r. alezredes ügyében, 1970. augusztus 28.

24 ÁBTL 3.1.9. V-158131/1. 27. Államtitok szakértői vélemény, d. n.

25 ÁBTL 3.1.9. V-158131/1. 224. A Budapesti Katonai Bíróság ítélete, 1970. november 9.

26 ÁBTL 3.1.9. V-158131/1. 229. A Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bíróságának ítélete, 1971. március 10.

27 ÁBTL 3.1.9. V-158131/2. 12–13. Feljelentő kihallgatásáról jegyzőkönyv, 1972. február 12.

jelentette a Belügyminisztériumnak Hollósi hazatérését, így másnap, február 12-én előzetes letartóztatásba került.²⁸

A „titkok őre”

A kihallgatások során a III. Főcsoportfőnökség Vizsgálati Osztálya elsősorban arra volt kíváncsi, hogy külföldi hírszerző szerv megbízásából került-e vissza Hollósi Budapestre, valamint arra, hogy milyen információkat adhatott ki a Belügyminisztériumról az ellenséges nyugati hatalmak számára.²⁹ Egy 1972. február 18-án keletkezett irat alapján könnyen rekonstruálható, milyen információk, adatok védelmét tartotta elsődlegesnek a belügy.³⁰ Leginkább attól tartottak, hogy a levélel-
lenőrzési munka hiányosságainak kiszolgáltatásával sebezhetőbbé válik a magyar elhárítás. Hollósinak tudnia kellett arról, hogy ekkor a teljes levélforgalmat már csak az NSZK-ból, Ausztriából és Olaszországból érkező küldemények esetében ellenőrizték, a többi ország vonatkozásában csak a megfigyelt személyek leveleit emelték ki. De még a figyeltetett országok levelezése is csak akkor került teljes biztonsággal az állambiztonság látókörébe, ha olyan városból érkezett, ahol menekülttábor létezett, vagy ha egy „disszidált” személy szerepelt feladóként. A belföldi levélforgalom ellenőrzése 1965 után még korlátozottabb volt. Főleg a röpcédulák felderítésére és kivonására szorítkozott, sőt ezek közül is csak a Budapesten átfutó küldemények ellenőrzésére nyílt gyakorlati lehetőség. Gondot jelentett a nagyalakú küldemények ellenőrzése is: csak időszakonként, illetve konkrét személy megfigyelése esetén emelték ki a forgalomból. Ez annyit jelentett, hogy a nyugatról érkező folyóiratok postai úton való terjesztése szinte akadálytalanul megtörténhetett, az itthonról kifelé irányuló sajtótermékek feltartóztatása, il-

28 ÁBTL 3.1.9. V-158131/2. 15. Határozat terheltté nyilvánításról és előzetes letartóztatás elrendeléséről, 1972. február 12.

29 A kihallgatási jegyzőkönyvek, amelyek alapján rekonstruálni lehet Hollósi Péter másfél éves külföldi tartózkodását 1972. február 12. – április 22. között készültek. A következőben ismertetett eseményeket ezek alapján foglalom össze. ÁBTL 3.1.9. V-158131/2. 29–238.

30 ÁBTL 3.1.9. V-158131/3. 235–238. Javaslat, 1972. február 18.

letve szűrése pedig tökéletesen reménytelen volt a szerv számára. Hollósi részleteiben ismerte az állambiztonság ráépülését a postára, a szigorúan titkos tisztek jelenlétét és azok kilétét, és tudott több társadalmi kapcsolatról is. De nemcsak a levéllenőrzés szakmai titkait ismerte, hanem fel tudta vázolni a Belügyminisztérium szervezeti felépítését, és a III. Főcsoportfőnökség állományából is bőven adhatott meg neveket. Részleteiben ismerhetett más operatív osztály munkájából is titkos információkat, például a III/I. (Hírszerzés) Csoportfőnökség kezdeményezésére végzett „tévírányításos” anyagokkal kapcsolatos eljárást, amelynek végrehajtásával hosszabb ideig ő volt megbízva.³¹ A III/IV. Csoportfőnökség (katonai elhárítás) is érdeklődött, milyen adatokat adhatott ki Hollósi az ő munkájukkal kapcsolatban.³² De leginkább nem is a fegyveres erők mozgásával vagy az operatív rendszerek védelmével összefüggő információk átadása miatt aggódtak, hanem Bíró József őrnagy és Zobóki Sándor főhadnagy vadászpilóták szökésével kapcsolatos adatok érdekelték őket. Bíró és Zobóki nagyjából fél év különbséggel egy-egy MiG-15-ös vadászgéppel hagyták el a magyar légteret és landoltak Olaszországban. Az operatív nyomozás során elrendelték a K-ellenőrzést, vagyis a levelek figyelését, így Hollósi részletes információkkal rendelkezhetett a nyomozásról. Érdekelte a katonai elhárítást, hogy beszélt-e Hollósi a pilóták szökésének belüleges vonatkozásairól, illetve mit tudott meg róluk a menekülttáborban. Mindezek tükrében érthető a heteken keresztül tartó részletes kihallgatás, a fogdaügynöki hálózat felhasználása, amelyen keresztül napi szinten tájékozódtak a vizsgálatot vezető belüleges tisztek, mennyire őszinte Hollósi a vallató szobában. Vallomásai alapján röviden összefoglalom, mi történt vele szökése után, vajon használható volt-e személye az amerikai titkosszolgálat számára, valamint mi késztette arra, hogy visszatérjen hazájába.

31 „Tévírányítás: a feladási hely megtévesztése a postai forgalom felhasználásával. Az egyik ország postai szolgálata azzal küldi át a másik országba a postai küldeményt, hogy azt tévesen továbbították oda. Így például bélyeggel ellátva úgy lehet levelet Ausztriába küldeni, mintha azt Belgiumban adták volna postára.” ÁBTLL 4.1. A-3036/b. Gergely Attila: *Állambiztonsági értelmező kéziszótár*. BM Könyvkiadó, Budapest, 1980. 186.

32 ÁBTLL 3.1.9. V-158131/3. 216–220. Átirat dr. Deák József r. ezredes elvtársnak, a BM III/1. Osztály vezetőjének, 1972. március 29.

Hollósi már az olasz határ menti rendőrőrsön elmondta, hogy a magyar állambiztonságnál dolgozott cenzorként. Ezzel próbálta saját magára felhívni a figyelmet, mert úgy gondolta, olyan fontos személy lesz a nyugati titkosszolgálatok számára, aki külön elbírálást érdemel, és könnyebben kap letelepedési engedélyt is. Bár számításai nem jöttek be, a hatóságok figyelmét azért felkeltette. Az olasz szerveket elsősorban két dolog foglalkoztatta, egyrésről Zobóki Sándor ügye, valamint az Itália földjéről érkező levelek ellenőrzésének metódusa. Hollósi csak az utóbbiról tudott információval szolgálni. Az kifejezett derűtséget keltett az olasz rendőrök között, hogy Hollósi munkája során éppen a Jugoszlávia felől Olaszországba történő menekülési útvonalak feltérképezéséért volt felelős.

Az olasz hatóság a menekültek kihallgatásával tulajdonképpen „előszűrte” a vasfüggönyön túlról érkezetteket, igyekeztek megállapítani azt, hogy az amerikai titkosszolgálat számára érdekes lehet-e az illető. Hollósi belügyes múltja arra engedett következtetni, hogy olyan információkkal rendelkezhet, amelyeket felhasználhatnak a keleti blokk országai ellen. Az első kihallgatások után, július 29-én a Latina melletti menekülttáborba szállították át Hollósit, ahol néhány nappal később egy civil ruhás amerikai kereste fel, és szállította őt Rómába. Egy szállodai szobában két hírszerző tiszt várta, akik az amerikai hadsereg számára dolgoztak. Egyikük magyar anyanyelvű volt, a másik tisztről pedig kiderült, hogy maga is hasonló területen dolgozott, mint Hollósi, hiszen az ő kérdései célirányosak voltak, és arról árulkodtak, hogy jártas a postaforgalom ellenőrzésében.

A magyar anyanyelvű amerikai kihallgató Mr. Fay/Mr. Frei névre hallgatott (Hollósi vallomása bizonytalan volt a név tekintetében), akit a magyar államvédelem hamar azonosított. Adataik szerint ő dr. Kerekes László, az USA hírszerzésének aktív beosztottja volt, aki Frankfurtban élt és dolgozott. Feladata a magyar emigránsok kihallgatása, esetleges beszerzése, és a Belügyminisztérium szerint többször sikerült is az amerikaiak számára dolgozó magyar disszidenst visszadobnia az országba.³³ A magyar elhárítás már tíz évvel Hollósi

33 ÁBTL 3.1.9. V-158131/4. 218. Összefoglaló jelentés dr. Hollósi Péter volt r. alezredes ellen indított bűnügyben, 1972. április 27.

szökése előtt is foglalkozott Kerekessel, igyekeztek közelébe férkőzni és kompromittálni őt az amerikaiak előtt. 1960-tól foglalkoztatták informatorként korábbi főnökét „Jogász” fedőnéven, aki mellett Kerekes ügyvédjelölt volt 1945-től 1948-ig, emigrálásáig.³⁴ A köztisztviselői állású ügyvédet 1958-ban kizárták az Ügyvédi Kamarából a forradalom idején tanúsított magatartása miatt, így munka nélkül tengette napjait.³⁵ A Belügyminisztériumtól állásígéretet kapott bizonyos ellenszolgáltatás fejében, amelyet el is vállalt, de különösebb hasznot nem tudott vagy nem akart hajtani a hatóságnak. Kapcsolatba lépett ugyan Kerekes családjával, megtudta egykori tanítványa frankfurti címét is, de kapcsolatfelvételük nem sikerült.³⁶ „Jogászt” 1964. május 19-én betegsége miatt kizárták a hálózathoz.³⁷ A hírszerzésnek mégis sikerült Kerekes közelébe férkőznie egy jelenleg még be nem azonosítható ügynökén keresztül, erről tanúskodik egy 1972. február 23-i jelentés, amelyben a III/I. Csoportfőnökség 2. Osztálya összefoglalta a magyar származású CIA beosztott véleményét Hollósi személyéről.³⁸

A szökött cenzor minden tőle telhetőt megtett azért, hogy beavattott, fontos ember látszatát keltse kihallgatóiban. Rómából Frankfurtba szállították, ahol egy szállodai szobában kérdezték ki hosszú időn keresztül. Hollósi feltárta a levéllenőrzés menetét, beavatta az amerikaiakat a legapróbb részletekbe is. Pontos alaprajzot készített az Izabella utcai épületről és a konspirált postahivatalokról. Előadta, milyen szempontok alapján ellenőrzik a leveleket, és hogyan lehet a legbiztonságosabb módon küldeményt eljuttatni magyarországi címre. Szervezeti ábrát rajzolt a Belügyminisztérium felépítéséről és felsorolta azokat a neveket, akiket ismert a III. Főcsoportfőnökségen belül. A többi operatív terület közül leginkább a hírszerzéssel kapcsolatos ismereteire voltak kíváncsiak, de érdemi információt nem tudott ezzel kapcsolatban mondani, mindössze arról tudott beszámolni, milyen munkakapcsolatban állt a cenzori osztály a hírszerzéssel.

34 ÁBTL 3.2.1. Bt-27. 23–26. Javaslat „Jogász” beszerzésére, 1961. december 14.

35 ÁBTL 3.2.1. Bt-27. 50–52. Panasz az Ügyvédek Felülvizsgáló Bizottság Bp. XIII. ker. 706/1958. szám alatt meghozott határozata ellen, d. n.

36 ÁBTL 3.2.3. Mt-454. 22–24. Jelentés, 1962. január 9.

37 ÁBTL 3.2.1. Bt-27. 56. Kizárási javaslat, 1964. május 19.

38 ÁBTL 3.1.9. V-158131/3. 250–252. Jelentés, 1972. február 23.

Az amerikai tiszt sokat foglalkozott azzal a lehetőséggel, hogyan lehet bélyegalbumokat vagy bármilyen nyomtatott kiadványt bejuttatni az országba, és minden bizonnyal nagy meglepetésükre szolgált Hollósi kijelentése, miszerint az ilyen jellegű küldemények ellenőrzésére egyáltalán nincs kapacitása a Belügyminisztériumnak. Megtudhatták tőle, hogy a Szovjetunió kérésére szovjet állampolgárok leveleit is szokták ellenőrizni, és azt is, hogy a cenzori osztály technikai felszereltsége kevéssé modern. Titkosírások és más módon – például vegyi úton – rejtett szövegek feltárására nincsenek eléggé felkészülve.

Az amerikai hírszerzés számára csalódás volt Hollósi személye. Azt várták volna tőle, hogy aktív belügyi alkalmazottként sokkal több gyakorlati haszonnal rendelkező információt fog átadni számukra. Hamar felmérték azonban, hogy a szökött alezredes mentális problémákkal küzd, üldözési mániája Frankfurtban sem hagyott alább. „A kihallgatások során dr. Kerekes kiszedett minden kiszedhetőt Hollósiból. Adatokat szerzett a levélellenőrzési osztály műszaki felszereléséről. Az osztály személyi összetételéről: 65 százalék nő, alig van köztük értelmiségi, viszont sok a zsidó. A szellem rossz, kevés az önzetlen ügyszeretet. Annál több a karriervágy, a fúrás, a protekcionizmus. Döntő szempont: ki kinek a férje, felesége, barátnője” – olvashatjuk a Kerekes mellett működő ügynök jelentését az amerikaiak konklúziójáról.³⁹ Nem találták értékes informátornak tehát, hiszen a szökött cenzor rendkívül jól vigyázott a BM titkaira – bár ez nem a rendszer iránti feltétlen hűségéből, vagy a szerv iránti elkötelezettségéből adódott, hanem a kompetencia hiányára mutatott. Viselkedése miatt a CIA hamar meg kívánt szabadulni tőle. Kétezer német márkát fizettek számára szolgálataiért, és visszaszállították a latinai táborba.

Hollósi – miután megértette, hogy az Amerikai Egyesült Államokba nem kap beutazási engedélyt – Olaszországban próbált menekült státuszt nyerni, de befogadását itt sem vállalták. Kísérletet tett Svájcra, Svédországra, Ausztráliára, de sehol sem fogadták a mániákus kommunistát tárt karokkal. Nem maradt más lehetősége, mint visszatérni hazájába. A menekülttáborban vásárolt egy hamis útlevelet egy csehszlovák állampolgártól, fényképet ragasztott bele, és útnak eredt

³⁹ Uo. 251.

Jugoszlávia felé. Mivel az eltelt több mint másfél évben nem tartott az otthoniakkal semmiféle kapcsolatot, nem tudott arról, hogy időközben második felesége is elvált tőle, ráadásul jogerős büntetőjogi bírósági ítélet van érvényben ellene.

Az út vége

Hazaérkezése és letartóztatása után kihallgatása nyomban megkezdődött. A Belügyminisztérium számára hamar világos lett, hogy komoly károkat – a jogos félelem ellenére – nem okozott Hollósi a magyar állambiztonságnak. Bár a szakértői vélemény szerint a „Hollósi Péter által az olasz és amerikai hírszerzőszervek részére közölt adatok különösen fontos államtitkot képeznek, kiszolgáltatásuk a Magyar Népköztársaságnak és a Belügyminisztériumnak súlyos hátrányt okozott”,⁴⁰ húszévesnyi szolgálati idő után, alezredesi rangig eljutva sokkal részletesebb ismeretekkel rendelkezhetett volna az állambiztonság munkájáról, mint amennyiről tudomása volt.⁴¹ Megnyugodhattak hát a vizsgálatot vezető tisztek, hiszen gyakorlatilag csak a levélellenőrző munka folyamatát közölte Hollósi az ellenséges hírszerzőkkel, legfeljebb annak hiányosságait tudták csak felhasználni az „imperialisták” a Magyar Népköztársaság ellen. A kihallgatások utolsó fázisában már nem is annyira az érdekelte a belügyet, mit mondott a szökött cenzor, hanem az, milyen információkat hozott magával a vasfüggönyön túlról. Megfordult a hírszerzés iránya, és a magyar szerv igyekezett minél többet megtudni az olasz, amerikai és német hírszerzés kapcsolati rendszeréről, a menekülttáborok elhelyezkedéséről, az emigránsok életéről. Hosszadalmas önvallomásokat írtak Hollósival, valamint részletes alaprajzokat rajzoltattak vele azokról a táborokról, ahol megfordult kint tartózkodása során.

1972. április 21-én a nyomozást lezárták, és Hollósit átadták a Katonai Ügyészségnek, azzal a kéréssel, hogy az ottani fogdában is biz-

⁴⁰ ÁBTL 3.1.9. V-158131/3. 132. Szakértői vélemény, 1972. március 29.

⁴¹ ÁBTL 3.1.9. V-158131/4. 205. Javaslat dr. Hollósi Péter volt alezredes ügyében a nyomozás befejezésére, 1972. április 20.

tosítsák ellenőrzését operatív technikával, vagyis a cella lehallgatásával és a fogdaügynöki hálózat bevetésével.⁴² Ezt az óvatosságot az indokolta, hogy a tárgyalás során a titkosszolgálaton kívülálló hivatalos szervek is Hollósi közelébe férnek – értem ezalatt az igazságszolgáltatási rendszert –, és tudni akarták előre, hogy miről szándékozik beszélni Hollósi a bíróság és az ügyészség előtt. A tárgyalást 1972. július 31. és augusztus 4. között tartották meg, amelyen a Budapesti Katonai Bíróság halálbüntetést szabott ki, teljes vagyonekobzással.⁴³ A Legfelsőbb Bíróság az 1972. október 6-án tartott fellebbezési tárgyaláson húsz év szabadságvesztésre enyhítette a végzetes elsőfokú ítéletet.⁴⁴

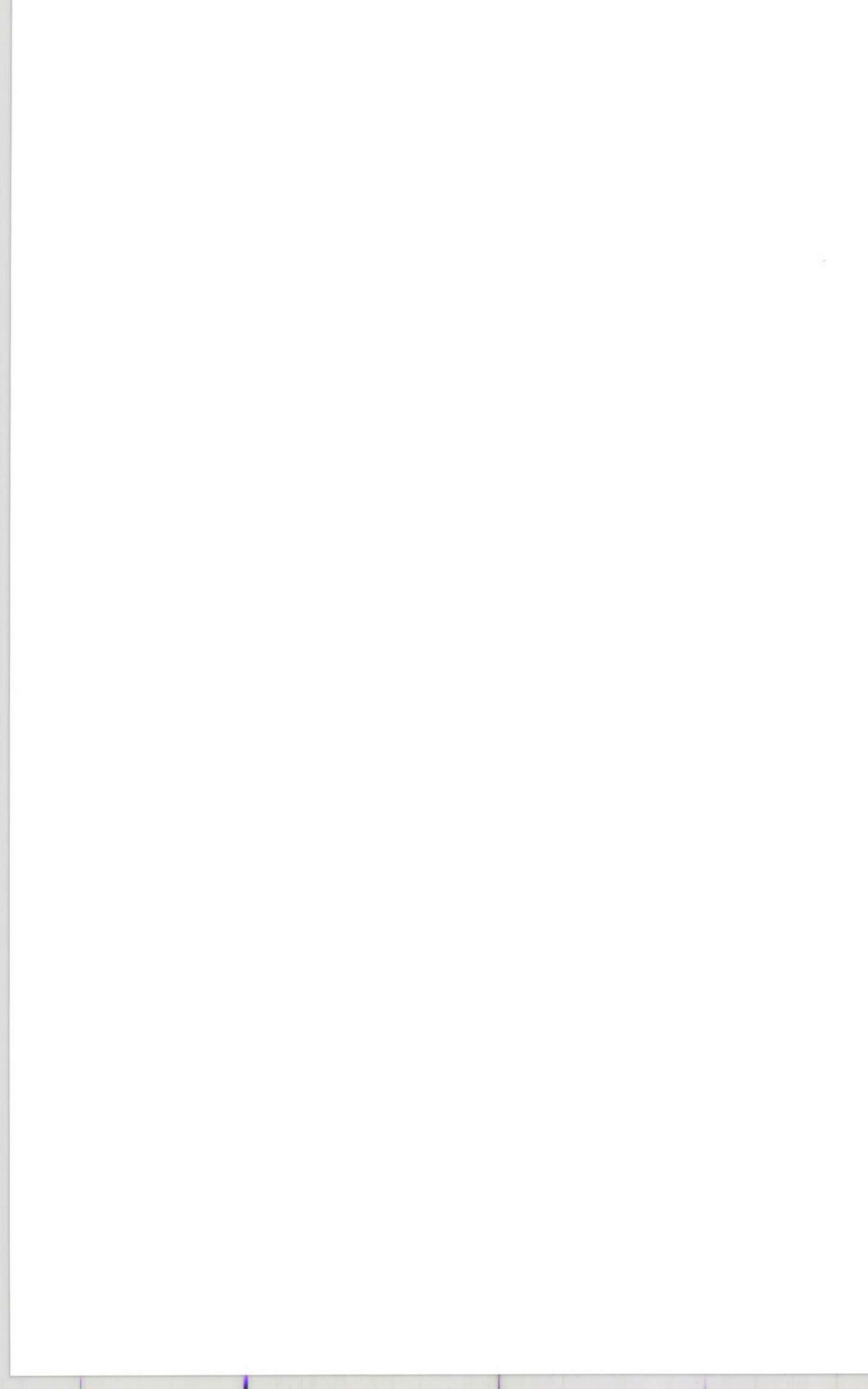
Hollósi Péter még ahhoz a korai államvédelmi állományhoz tartozott, akiknek tudása, szakmai felkészültsége és általános intellektusa mélyen alatta maradt az elvárhatónak. Ami gondot okozott a feladatok elvégzésénél, komoly előnyt jelentett Hollósi szökésénél. Hiába volt hajlandó beszélni a cenzor, hasznát nem tudott húzni belőle az ellenséges tábor hírszerzése, hiszen alkalmatlan volt komolyabb összefüggések ismertetésére, az általa húsz éve szolgált szerv munkájának átlátására. Hollósi ügye azt is megmutatta, hogy más területen sem állt a hatóság feltétlenül a helyzet magaslatán, ugyanis a körözés alatt álló volt belügyes tiszt 1972 februárjában egy monacói herceg nevére kiállított és primitív módszerekkel hamisított útlevéllel lépett be az országba, anélkül, hogy ez bárkinek szemet szúrt volna...

Hollósi Péter szökésének és visszatérésének teljes történetét sajnos még nem ismerhetjük, mint ahogy azt sem, pontosan mennyi időt töltött az azóta elhunyt egykori államvédelmis a fegyház falai között. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára őrzi a rá vonatkozó vizsgálati anyagokat, azonban a neve alatt szereplő operatív dosszié még nem került a levéltár kezelésébe. Amennyiben egyszer ez az anyag is kutathatóvá válik, elképzelhető, hogy a kémelhárítás vagy a hírszerzés szempontjából fontosnak talált információk még árnyalni fogják a fent ismertetett eseményeket.

⁴² ÁBTL 3.1.9. V-158131/4. 184. Szolgálati jegy, 1972. április 21.

⁴³ ÁBTL 3.1.9. V-158131/4. 263. A Budapesti Katonai Bíróság ítélete, 1972. augusztus 4.

⁴⁴ ÁBTL 3.1.9. V-158131/4. 333. A Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bíróságának ítélete, 1972. október 6.

Hálókocsi-kalauzok

„Legalizált” csempészet a közlekedési elhárításnál

Az ötvenes évek vége, a hatvanas évek eleje a Kádár-rendszer megszilárdulásának időszaka, ám a nyugati szellemi és fogyasztói kultúra hatása az 1956 előtti időszak zártságához képest érezhetően megnövekedett. A szocialista gazdaságra jellemző áruhiány miatt a termékek egy részét a hazai ipar megpróbálta helyettesíteni, viszont a nehezen beszerezhető nyugati termékek csempészúton jutottak be az országba. Ebben az áruhiányos időszakban szinte mindenki csempészett, akinek lehetősége volt Nyugatra vagy akár a szocialista országokba utazni: kisemberektől kezdve, háziasszonyokon keresztül a külföldre utazó értelmiségi szakemberekig,¹ valamennyi korosztály és mindenféle foglalkozású ember, ilyen vagy olyan formában.² A hatalom képviselőinek el kellett dönteniük, hogyan kezeljék ezt, mi az, ami még elviselhető, és mi az, ami már megengedhetetlen a szocialista Magyarországon. Nyilván ennek háttérében inkább ideológiai, mint gazdasági szempontok voltak a mérvadóak, hiszen a csempészet a rendszer éles kritikájaként is felfogható volt. A szocialista értékrendnek ellentmondott a fogyasztás utáni fokozott vágy is, sőt etikailag az is megkérdőjelezhető volt, ha valaki a szükségesnél nagyobb ruhatár-

1 Kocsis Piroska: Nylonharisnya magánimport 1961-ben. Egy volt illegális kommunista csempészügye. http://www.archivnet.hu/kuriozumok/nylonharisnya_maganimport_1961ben.html (A letöltés ideje 2016. január 27.)

2 Medvedev Katalin: Divat és „bűnözés” az 50-es, 60-as és 70-es években Magyarországon. In Simonovics Ildikó–Valuch Tibor (szerk.): *Öltöztessük fel az országot. Divat és öltözködés a szocializmusban*. Argumentum, Budapest, 2009. 134.

ral rendelkezett. A szocialista erkölcsiség szerint ugyanis a javakból mindenkinek hasonló módon kellett részesülnie, és az igények kielégítését hivatalos és központilag ellenőrzött keretek között kellett végrehajtani. Tehát aki csempészett, „nyilvánvalóan” nem volt a rendszer őszinte támogatója.³

De mi történt akkor, amikor maga a hatóság emberei csempészték? Már a második világháború után formálódó politikai elit, amely fokozatosan építette ki és tette 1950-re teljessé hatalmát, kezdetektől fogva maga is részt vállalt a csempészésben, így mintegy legálissá téve az illegálist. Ez a fajta öncélú gazdasági tevékenység, vagyis intézményesített csempészet lényegében a kommunista párt „egyéb” anyagi finanszírozását jelentette, melynek elsődleges eszközei a párt hatalmát és politikáját biztosítani hivatott nyomozószervek voltak (PRO, ÁVÓ/ÁVH, GRO, Katpol, Politikai Nyomozó Főosztály). Ennek formája és mértéke persze mindig változott, azonban a lényeg, vagyis az államilag támogatott csempészet állandó maradt.⁴

Az 1956 után megszervezett Politikai Nyomozó Főosztály eddig kutatott története ismeretében (is) megfogalmazható az a megállapítás, hogy a vezetői állományt jelentős mértékben áthatotta a korrupció: a fegyelmi vétségek, az államtitoksértés, anyagi és pénzügyi visszaélések, lopások szinte minden – kivéve a mezőgazdasági, az operatív technikai, a rejtjelközpont és a rádióelhárító – osztály esetében kimutathatóak, az elkövetők között pedig számos esetben találunk osztályvezetőket és helyetteseket is.⁵ Ugyanez mondható el az 1957 tavaszán újjászervezett II/4., vagyis a Közlekedésszabotázs-elhárító Osztály „g” alosztályának vezetőjéről, Berán Iván rendőr alezredestől és helyetteséről, Bán Ferenc rendőr századosról is.⁶

³ Medvedev Katalin, 141.

⁴ Cserényi-Zsitnyányi Ildikó: *A politizált gazdasági rendőrség. A Gazdaságrendészeti Osztály 1945–1948.* NEB Hivatala, Budapest, 2015.

⁵ Lásd Bevezető. In Cseh Gergő Bendegúz–Okváth Imre (szerk.): *A megtorlás szervezete. A politikai rendőrség újjászervezése és működése, 1956–1962.* Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára–L'Harmattan, Budapest, 2013. 6.

⁶ Az ügy nyomozati anyagát tartalmazó V-147793/1-6 sz. dossziékat eredetileg az ún. Titkos irattárban helyezték el, onnan kerültek vissza az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának állományába, a Vizsgálati dossziék közé.

Közlekedésszabotázs-elhárító Osztály megszervezése

Az 1957 áprilisában megszervezett BM II. Politikai Nyomozó Főosztály 13 osztályából 4. „fedőszámmal” állították fel az önálló közlekedésszabotázs-elhárító osztályt (II/4.). Élére Perényi Gyula rendőr őrnagy került, aki egészen az osztály 1962-es megszüntetésig töltötte be ezt a posztot.⁷

Az alosztályok első vezetőiről a belügyminiszter helyettesének 1957. május 28-án kelt 01192. számú parancsa rendelkezett;⁸ a központi és területi szerveiről egy, a BM Szervezési Osztálya által 1957 augusztusában készített táblázatban,⁹ valamint egy 1957. december

7 Perényi 1947-ben került a Magyar Államrendőrség Budapesti Főkapitányságának állományába, először a gazdasági rendőrséghez, majd annak megszűnése után a BM-ÁVH-hoz. 1951. április 4-én államvédelmi hadnaggyá léptették elő, novemberben az I/6. (Közlekedésszabotázs-elhárító) Osztály „A” alosztályának vezetőjévé nevezték ki, majd állambiztonsági iskolára vezényelték a Szovjetunióba. Ennek elvégzése után, 1954 januárjában kinevezték az egységesített BM VII. (Közlekedési- és Postaiszabotázs-elhárító) Osztály osztályvezető-helyettesévé, egyben a VII/1. alosztály vezetőjévé. Az 1954. évi főosztályá szervezést követően a VII/1. Osztályt vezette, decemberben pedig a főosztályvezető operatív helyettese lett. 1954 áprilisában államvédelmi századossá, 1955 augusztusában államvédelmi őrnaggyá léptették elő. A főosztályvezető-helyettesi és osztályvezetői poszton maradt 1956 októberéig. A BM Politikai Nyomozó Főosztály létrejötte után a II/4. (Közlekedésszabotázs-elhárító) Osztály vezetőjévé nevezték ki. 1958 februárjában rendőr alezredesi rendfokozatot kapott. 1962. május 15-én a II/2. (Kémelhárító) Osztály helyettes vezetője lett, majd augusztus 15-től a III/II-4. Osztály élére került. 1963. május 15-től a III/II-3. Osztály, 1966. április 1-jétől a III/II-6. Osztály vezetője volt. 1967. május 15-én a III/II-9. (Elemző, Értékelő, Tájékoztató) Osztály élére került, 1971. március 31-én rendőr ezredessé nevezték ki, majd az újabb átszervezés után, 1971. július 1-jétől a III/II-8. Osztályt vezette 1973. januári nyugdíjazásáig. ÁBTL 2.8.1. 4418. Perényi Gyula személyi anyaga. Pályaképét lásd még Fekete Edit–Palasik Mária–Simon István: A Belügyminisztérium 1953–1956 közötti vezérkara. Pályaképek. In Gyarmati György–Palasik Mária (szerk.): *Trójai faló a Belügyminisztériumban. Az ÁVH szervezete és vezérkara 1953–1956. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára–L'Harmattan, Budapest, 2013. 372–374., valamint Cserényi-Zsitnyányi Ildikó: A BM II/4. A megtorlás szervezete, i. m. 103–121.*

8 ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter-helyettesének 01192/1957. számú parancsa, 1957. május 28.

9 ÁBTL Dokumentum Gyűjtemény MNL OL XIX-B-1-au 27-286/57. A Belügyminisztérium Politikai Nyomozó Főosztály szervezeti felépítése, 1957. augusztus 18.

21-i állománytáblázatban olvashatunk pontos információkat. Ez a szervezeti struktúra egészen az 1962. évi átszervezésig megmaradt.¹⁰ A tárgyalt „epizód” főszereplője, Berán Iván a II/4-g (nyugati) alosztályt vezette 1957. június 15-től.¹¹

Berán Iván 1923-ban született Budapesten, eredeti foglalkozása szabósegéd volt. 1940-ben lett a KMP tagja, részt vett a jugoszláv partizánok küzdelmeiben 1945. februárig, s hazatérése után a politikai rendőrségre került. Később a rendőrség hierarchiájából kiszervezett, országos hatáskörűvé vált BM ÁVO/ÁVH-ban Szücs Ernő beosztottja volt, annak titkárságán dolgozott, Szücs egyik bizalmasaként, majd 1952. április 11-ig az Államvédelmi Hatóság V. (Káder, majd Személyzeti) Főosztályán belül megszervezett 4. (Tanulmányi) Osztályának volt kezdetektől a vezetője. Letartóztatása már 1950-ben, a Szücs Ernő és társaival szemben megindított vizsgálat idején felmerült, de Péter Gábor akkor még meg tudta védeni. Végül a „Péter Gábor-ügyben” 1953 januárjában tartóztatták le, de novemberben tíz hónap után bűncselekmény hiányában szabadult. 1954 júniusában visszavették az MDP-be.

A forradalmat követően, a belügyminiszter helyettesének 1957. május 28-án kelt 01192. számú parancsa nevezte ki az 1957-ben megszervezett Politikai Nyomozó Főosztályon belül felállított II/4. (Közlekedésszabotázs-elhárító) Osztály „g” alosztályának az élére, s egyben ő lett az osztály vezetőjének, Perényi Gyulának általunk ismert egyik helyettese is.¹² A 12 fős alosztály nevesített feladata volt a nyugati határszéli vasúti átkelőhelyek hálózati biztosítása.

A történet másik szereplője – Berán Iván helyettese –, Bán Ferenc (eredeti nevén Fried) 1925-ben született, végzettsége szerint kőműves volt. 1944 áprilisában a kommunista mozgalomban való részvétel indokával csendőrök tartóztatták le Nyíregyházán. 1948-ban került az ÁVH-hoz Szücs Ernő segítségével, azonban Szücs félreállításával ő is kegyvesztett lett és 1950 végén feleségével együtt leszerelték. Ezt

¹⁰ Erről lásd bővebben, Cserényi-Zsitnyányi Ildikó: A BM II/4., i. m. 103–121.

¹¹ Az alosztály első vezetője Horváth Árpád rendőrnnyomozó őrnagy volt, akit 1957. június 15-én fegyelmi úton elbocsátottak, így helyére Berán került.

¹² ÁBT L D. Gy. MNL OL XIX-B-1-au. A Belügyminisztérium II/4. Osztály állománytáblázata, 1957. december 21.

követően a Magyar Távirati Irodánál volt újságíró. 1956 áprilisától az egységesített Belügyminisztérium II. (Hírszerző) Főosztályának állományában teljesített szolgálatot századosként, majd augusztusban a VII. (Közlekedési- és Postaiszabotázs-elhárító) Főosztály 1. (Vasutas és postás) Osztályának „a” (nyugati) alosztályán dolgozott, operatív beosztottként, valószínűleg tartótisztként, államvédelmi hadnagyi rendfokozattal. Bán Ferenc a forradalom után, 1957 májusától a Politikai Nyomozó Főosztály II/4. Osztályának az állományába került a g” alosztályra rendőr századosi rendfokozattal, ahol Berán Iván helyettese lett.

Vagyis két olyan államvédelmi tisztről van szó, akik már az 1952/1953-as kádercserét megelőzően kerültek államvédelmi állományba az „alapító atyák” mellé, s váltak velük együtt a rendszer büntetett kádereivé. Majd 1956 után mégis visszakerültek állambiztonsági vonalra, az 1952/1953-ban bekerült új, megbízható munkás-paraszt káderekkel együtt, mégpedig vezető, vezetőhelyettesi pozícióba.

Wagons-Lits

A tárgyalt ügyben szereplő hálókocsi-kalauzok¹³ a Nemzetközi Vasúti Hálókocsi Társaság (*Compagnie Internationale des Wagons-Lits*, rövidítve W.L.) magyarországi kirendeltségének voltak az alkalmazottai.

A 19. század végén, a kelet-európai vasúthálózat kiépítésének idején egy belga bankár – amerikai mintára – 1872-ben szervezte meg az első európai hálókocsi és étkezőkocsi társaságot, biztosítva a vasúton való utazás kényelmesebbé tételét.¹⁴ A cég üzemeltetése alatt az 1880-as években kezdte meg útját az Európán átívelő Orient expressz, Párizs–Strasbourg–München–Bécs–Budapest–Bukarest–Isztambul

¹³ Vasúti kocsikon ellenőrzi az utasok menetjegyét, és gondoskodik az utasok kényelméről és biztonságáról.

¹⁴ Az 1876-ben egy angol céggel kibővülve, de ugyanezzel a névvel átszervezett társaság 53 hálókocsiból álló kocsiparkkal rendelkezett. Első járatuk 1877-ben indult meg Párizs és Menton között. A hálókocsik bevezetése után Európában, ezen belül Magyarországon is hamarosan sor került étkezőkocsik építésére és indítására.

útvonalon. Amikor 1914-ben a szerbek felrobbantották a zimonyi Száva-hidat, majd később Trianon után az Orient expressz egy ideig elkerülte a vesztes hatalmakat, így Magyarország területét is. Az Orient expressz szerepét ebben az időszakban egy új útvonal megnyitásával a Simplon–Orient expressz vette át, Párizs–Bázel–Milánó–Velence–Trieszt–Belgrád–Szófia–Isztambul szakaszon, ugyanis az első világháború után a szövetségesek az Alpokon át vezető utat építettek (a Simplon alagutat), amely Svájcban és Olaszországon ment keresztül. 1924-től a vonatok ismét az eredeti útvonalon is közlekedtek, amihez 1930-tól egy harmadik járat is csatlakozott Arlberg–Orient expressz elnevezéssel, London–Calais–Párizs–Zürich–Innsbruck–Bécs–Budapest–Belgrád–Athén vonalon. Az 1939-ben kitört második világháború ismét megszüntette az európai expresszvonatok közlekedését, majd 1948-tól Budapesten keresztül újból közlekedett az Orient expressz.

A második világháború utáni Orient expressz elvesztette luxusvontat jellegét, már másodosztályú kocsikat is beállítottak a szerelvénybe. A hidegháború évei alatt 1951 és 1955 között az expressz csak Párizs és Bécs között közlekedett. 1962-ben mindhárom útvonalon megszűnt a vonatok indítása, amelyet felváltott egy lassabb és rövidebb szakaszon közlekedő szolgáltatás a Párizs–Belgrád, valamint a Párizs–Isztambul vonalakon.¹⁵

Magyarországra az Orient-expresszel jutottak el az első hálókocsok 1883-ban. A MÁV 1885-ben kötötte meg az első megállapodását a Hálókocsi Társasággal, de csak 1889-től valósult meg a gyorsvonatokon a háló- és étkezőkocsik rendszeres forgalma. A társaság Budapesten is létrehozta képviselőjét, hiszen a vállalat politikája szerint képviselőjének vezetői és alkalmazottai mindig az adott ország polgáraiból tevődtek össze. A MÁV menetjegyirodája és a W. L. ügynöksége egy ideig a Hungária Szállodában volt.

Az első világháború alatt tehát elkerülte hazánkat az expressz útvonala, azonban a világháború után, 1923-ban kötött újabb szerződés

¹⁵ Anthony Burton: *Az Orient Expressz története 1883-tól 1950-ig*. Budapest, Magyar Könyvklub, 2005.; Soltész József: *Az Orient-expressz története 1883–2001. Vasút és modell*, 2001/2. 4–6.

kizárólagos jogot biztosított a társaságnak a magyarországi vasútvonalakon háló-, étkező- és büfé kocsik közlekedtetésére is, és ezt a megállapodás szerint 1962-ig egyik fél sem mondhatta fel.

A második világháborúban a kocsi-park jelentős része tönkrement, s az új történelmi helyzet következtében a szerződések is érvényüket veszítették. A háborút követő rövid újjáépítési periódus (1945–1948) után új korszak kezdődött a hazai háló- és étkezőkocsik üzemeltetésében. A szocialista államok többségében, a külföldi cégek felszámolásával és az államosítással önálló vállalatok alakultak az utasellátás feladatainak megoldására: pontosabban a szovjet irányítás alatt lévő országok együttesen léptek fel a Wagons-Lits felszámolásának, ellehetetlenítésének érdekében, követelve a korábbi szerződések módosítását.¹⁶

Ez történet Magyarországon is, ahol 1949-től – korlátozva a „kapitalista érdekeltség befolyását” – magyar kérésre módosították a korábbi szerződést: a Wagon–Lits-től a magyar állam 22 étkezőkocsit vásárolt, továbbá a MÁV tulajdonába került 16 hálókocsi, valamint egy javítóműhely is. Az ellenértéknek azonban csak egy részét utalták át a párizsi központba, 2,5 millió forintot visszatartottak a megmaradt magyarországi képviselet fenntartására. A W. L. később többször követelte vissza ezt az összeget, eredménytelenül. A módosított szerződés értelmében a társaság csak az Arlberg–Orient expressz Párizs és Bukarest közötti szakaszán közlekedtethette hálókocsiit.¹⁷ Bécs–Budapest–Bécs vonalon hetente háromszor, Bécs–Lökösháza–Bécs útvonalon pedig naponta közlekedtek járatok.¹⁸ Így 1950 után összesen húsz alkalmazottja volt a magyar képviseletnek, amelynek egy része belföldön látott el irodai szolgálatot, másik része pedig kalauzként dolgozott a járatokon. (A budapesti képviseletnek 1945-ig 4000, 1949-ig 900 körüli magyar alkalmazottja volt.)

16 ÁBTL 3. 1. 5. O-11700/1. 62. Jelentés, 1952. november 24.

17 ÁBTL 3. 1. 5. O-11700/1. 63. Jelentés, 1952. november 24.

18 Természetesen a W. L. sem volt kivétel azon külföldi vállalatok sorában, amelyeket a hazai politikai vezetés fel akart számolni: 1952-ben tervbe vették a cég likvidálását és a képviselet menetjegy eladási lehetőségének megvonását. Erre azonban nem került sor. ÁBTL 3. 1. 5. O-11700/1. 62. Jelentés, 1952. november 24.

Wagons–Lits az állambiztonsági szervek látóterében

Az állambiztonsági iratokból kiderül, hogy a hazai szervek 1945-től folyamatosan végeztek operatív munkát a társaság területén. Ez 1945 és 1956 között elsősorban az alkalmazottak között folyó csempészet felderítésére, egymás ellenőrzésére irányult. A jelentések szerint az ÁVH-nak 1950 elején összesen 8 „I” (azaz Informátor) kapcsolata volt a társaság alkalmazottai között, s ezek az I/5. (Külső hírszerzés) Osztály, majd annak átszervezésével 1950. augusztustól a X/3. (Államvédelmi Hírszerző) Osztály¹⁹ alkalmazásában voltak. Az 1956 előtti jelentésekben olvashatunk a magyar és a külföldi képviseletek (osztrák, román, francia, német) alkalmazottairól (kalauzokról, diplomatákról, követségi alkalmazottakról), akikkel a foglalkoztatott ügynökök kapcsolatba kerültek, valamint a kalauzok egymásról írt jellemzéseiről, és határőrökről. Azonban többen dekonspirálódtak vagy különböző indokokkal őrizetbe vették őket, sőt az 1953-as átszervezést követően egy időre szünetelt is a meglévő ügynökök foglalkoztatása. 1955-től a hazai állambiztonsági szervek ugyan próbálták újjászervezni a területen folyó operatív munkát, de a jelentések szerint 1956-ig ez nem volt eredményes.

A forradalmat követően, 1957 augusztusától már – merőben más alapokra helyezkedve – egy, a képviselet egészét átfogó ügynökhálózat kiépítése volt a cél.

Az alosztály vezetője, Berán Iván vallomása alapján a politikai rendőrség szervezeti keretében felállított II/4-g alosztály feladata volt „a vasútvonalon keresztül történő külföldi hírszerző-csatornák” felszámolása, valamint a „külföldi hírszerző gócekba való beépülés, amelyek a vasutat akarták felhasználni a Magyar Népköztársaság elleni kémtevékenység folytatására”.²⁰ Erre a feladatra voltak tökéletes alanyok a Wagons–Lits alkalmazásában álló hálókocsi-kalauzok.

1957-ben összesen húsz fő dolgozott a társaság magyarországi képviseletén. A politikai rendőrség a hálózat kiépítésének első lépé-

¹⁹ ÁBTL 2. 8. 1. 250.164/1950. ÁVH Eln., 1950. augusztus 25.

²⁰ ÁBTL 3.1.9. V-147793/1. 64. Jegyzőkönyv Berán Iván kihallgatásáról, 1962. július 11.

seként a „megbízhatatlan” alkalmazottakat távolította el úgy, hogy a magyar hatóságok bevonták az útleveleiket – amely együtt járt a társaságtól való elbocsátással –, s ezek helyére küldték el leellenőrzött, illetve korábban már más területen is foglalkoztatott megbízható ügynökeiket. Így 1957 végén három, 1959-re összesen nyolc olyan hálókocsi-kalauz teljesített szolgálatot a két vonalon, akik egytől egyik a hazai állambiztonsági szervek megbízásából végeztek ügynöki munkát. Az ügynökökkel a tartótisztek voltak állandó kapcsolatban, nevelésükre, munkájuk javítására külön K-, illetve T-lakásokat²¹ tartottak fent, sőt a kalauzok feladatul kapták egymás állandó ellenőrzését a külföldön való tartózkodás alkalmával.²²

A hálókocsi-kalauzok elsődleges funkcionális, nevesített operatív feladata az „ellenséges kémtevékenységek felderítése és a behatolási csatornák teljes ellenőrzése” volt. A jelentések szerint ugyanis az „imperialista hírszerző szervek [...] intenzív tevékenységet fejtenek ki az irányba, hogy a hálókocsi kalauzok között beszervezéseket hajtsanak végre a magyarországi kapcsolataik között való összeköttetés biztosítására, [...] valamint politikai, katonai, gazdasági adatok megszerzésére.”²³

A vonatok jó lehetőséget nyújtottak a külföldi hírszerzés számára elsősorban információk szerzésére, valamint további kapcsolatok kiépítésére, újabb ügynökök beszerzésére. Az így megkörnyékezett kalauzokat először általában csempészáruk továbbítására kérték fel, majd miután megbízhatónak tűntek, feladatuk lett az egyes rezidentúrák közötti összeköttetés megteremtése. (Arra vonatkozóan is olvashatunk utalásokat, hogy a külföldi hírszerző szervek „a ma-

21 K-, azaz konspirált lakás. Az állambiztonsági szerv, illetve fedőszerve által fenntartott és üzemeltetett helység, melyet az ügynök és az operatív tiszt konspirált találkozására használtak. T-, azaz találkozási lakás. Ezek tulajdonosa magán-személy volt, vagyis nem az állambiztonsági szervek által fenntartott lakás volt. Ilyen volt többek között Berán Iván apósának lakása is, ahol Berán tartotta a kapcsolatot az ügynökeivel.

22 ÁBTL 3. 1. 5. O-11700/2. 84. Összefoglaló jelentés, 1959. december 3.

23 ÁBTL 3. 1. 5. O-11700/2. 60. Összefoglaló jelentés, 1959. február 21. Az operatív munka mellett az ügynökök meghatározott feladata volt továbbá olyan emigrációs sajtótermékek – esetenként könyvek – beszerzése is, mint a Bécsi Híradó, Új Hungária, Nemzetőr, Látóhatár, Híd, Kárpát.

gyar hálókocsi kalauzok tanulmányozására és az alkalmas személyek kiválasztására ügynökséget tartottak fenn Bécsben a Westbahnhof pályaudvaron.”)²⁴ Az így beszervezettek általában kettős ügynökök lettek, hiszen a hírszerzői munkáikról rendszeresen jelentettek a magyar állambiztonsági szerveknek is. Az egyik legismertebb talán a „Fekete” fedőnéven működő Kiss Nándor hálókocsi-kalauz volt, akit az amerikai hírszerzés 1959-ben szervezett be „Werner” ügynökén keresztül. Elsősorban leveleket vitt és hozott két éven át, melyekről természetesen rendszeresen informálta a politikai rendőrséget.²⁵ De ilyen kettősügynök volt a tárgyalt ügyben szereplő Máté József hálókocsi-kalauz, más néven „Sipos” ügynök is, akiről a későbbiekben még bővebben szólunk. 1959 közepére a jelentések szerint a közlekedésszabotázs-elhárító osztály teljes mértékben biztosította a „behatolási csatornákat” a hálókocsi-ügynökökkel, egyedül a képviselőlet irodai állományába nem sikerült beférközniük.

²⁴ Uo. 82.

²⁵ A BM II/4. Osztálya 1959-ben nyitott személyi dossziét „Módszeres”, illetve „Werner Róbert” fedőnéven. A magyar származású, amerikai állampolgárságú, Ausztriában élő férfit a magyar állambiztonsági szervek 1958-ban figyeltek föl. „Werner” ugyanis először Regensburgba kijáró magyar hajósokat keresett meg azzal, hogy leveleket és kisebb csomagokat – általában nejlonharisnyákat – csempésszenek be Magyarországra, s ezért nagyobb összegeket, a harisnyák értékének többszörösét ajánlotta fel nekik. Később Orient Expresszen dolgozó hálókocsi-takarítót és kalauzokat keresett meg hasonló ajánlatokkal. E személyek természetesen a magyar állambiztonság alkalmazásában álltak, s annak utasítására el is vállalták a csempészfeladatokat. A csempészet célja az volt, hogy „Werner” számára kiderüljön, az illető személy megbízható-e. Annak bizonyult az a hálókocsi-kalauz, akit a magyar állambiztonsági szervek „Fekete”, „Werner” pedig „Fritz Schumann” néven szervezett be. „Werner” „Fekete” ügynökkel 1959-től 1962-ig, annak áthelyezéséig rendszeres kapcsolatban állt. Feladata az amerikaiak számára magyar és szovjet katonai adatok szerzése lett volna, valamint hírszerző kapcsolatok kiépítése a Szovjetunió felé. „Fekete” valóban adott katonai adatokat megbízójának, amelyeket „Dezinformációs javaslat” címmel bocsátottak a rendelkezésére, miközben a „Werner”-rel való találkozásokról részletes jelentéseket írt a magyar állambiztonsági szerveknek. Mindez történt a szovjet állambiztonsági szervekkel és tanácsadókkal megtámasztott BM III/II. Csoportfőnökség irányításával, akik rendszeresen közös egyeztetést tartottak az üggyel kapcsolatban. Erről lásd bővebben Unger Gabriella: Talált tárgyak. http://www.betekinto.hu/en/2013_3_unger (A letöltés ideje 2016. január 21.); ÁBTL 3. 1. 5. O-13274/4.

Az ilyen irányú operatív felderítő munkánál a kalauzok „történelmi” szerepe sokkal összetettebb volt.²⁶ Ennek tényleges meghatározása azért nehéz, mert gyakorlatilag mindenről jelentettek. A hálókocsi-kalauzok elsősorban egyfajta közvetítő csatornát jelentettek kelet és nyugat között. Sajátos módon kötöttek össze családokat, rokonságokat, barátokat, akik az ügynökökön keresztül tudtak kapcsolatot tartani egymással levelek, csomagok (csokoládé, kávé, gyógyszer, könyvek, pamutfonal stb.) formájában. A hálókocsi-kalauzok jelentéséből családok történetét ismerhetjük meg, akik szinte teljesen bizalmukba fogadták az ügynököket. Sok esetben maguk az utasok direkt keresték a kapcsolatot a kalauzokkal, s hosszabb-rövidebb beszélgetés után kérdeztek rá arra, hogy vállalnák-e üzenetek, esetleg kisebb csomagok közvetítését, természetesen ellenszolgáltatás fejében. A konspiráció részeként az ügynöknek mindig kéretnie kellett magát egy kicsit, hangsúlyozva, hogy igen veszélyes feladatot vállal, így ezt a „kockázatot” bizony meg kell fizetni.

A hálókocsi-ügynökök fokozatosan épültek be a magyar disszidensek közé is, hazai gyökerű egyletekbe, szervezetekbe, betiltott egyházi rendekbe, akik tartani akarták a kapcsolatot Magyarországon maradt társaikkal.²⁷ Bár konkrét feladatuk nem volt, azonban hamar kiderült, hogy a kalauzokat eredményesen lehet használni külföldön az emigráció mozgásának megfigyelésére, és ezzel együtt az itthoni kapcsolataik felderítésére is. A beépülés nem okozott nehézséget, hiszen a kalauzokat általában maguk a disszidensek keresték meg azért, hogy megszervezzék a folyamatos kapcsolatot Magyarországon élő

²⁶ Egy 1959-es összefoglaló jelentés szerint az előző évben, azaz 1958-ban 48 esetben kapott a II/4-g alosztály ellenséges tevékenységre utaló jelentést: „Ezekből 24 eset csempésztevékenységgel indult. Ebből az ellenőrzés során 20-at elvetettünk, mivel csupán csak csempészkedés volt. Négy esetben konkrét ellenséges tevékenység folyik eddigi megítélésünk szerint, melyben jelenleg is folytatjuk az ellenséges munkát.” ÁBTL 3. 1. 5. O-11700/2. 60. Összefoglaló jelentés, 1959. február 21. A hivatalos feladatok között foglalkozott az ügynökség az emigrációs sajtótermékek magyarországi behozatalával is.

²⁷ Jelentéseket olvashatunk többek között arról, hogy a Magyarországon betiltott Irgalmas rend hazai tagjai miként – elsősorban „kijáró ügynökökön” keresztül – tartották a kapcsolatot külföldi rendtársaikkal, azok milyen anyagi támogatást nyújtottak.

rokonaikkal, társaikkal. Az ügynökök – általában felsőbb utasításra – ezeket elfogadták, s ennek eredményeképpen több olyan személyt is felderítettek, akik itthon „politikai bűncselekményeik miatt álltak operatív feldolgozás alatt és a felelősségre vonás elől szöktek ki az országból.”²⁸

A hálókocsi-kalauzok jelentettek továbbá vámosokról, akik szintén üzenetek, csomagok továbbításában kértek segítséget, sőt kisebb-nagyobb csempészetbe is bevonták őket. Ilyen ügy volt például, amikor egy vámtiszt több alkalommal küldött nylonharisnyát a kalauzon keresztül egy, az MSZMP Pártközpontban dolgozó nő részére, akit hamarosan állambiztonsági ellenőrzésnek vetettek alá és elbocsátottak. Jelentettek továbbá határőrökről, akik maguk is csempészték árukat kisebb-nagyobb tételekben.

„Legalizált” csempészet

A fentebb már említett Máté József kalauz – operatív céllal – 1958. május 21-én került a Hálókocsi Társasághoz, és azonnal a II/4-g alosztály egyik operatív tisztjének ügynöke lett. Három hónap múlva kapott új tartótisztet az alosztály vezetőjének, Berán Ivánnak („Bárány”) a személyében.

Máté József 1922. március 18-án született, elkezdte a győri tanítóképző főiskolát, de nem fejezte be. A kezdetektől tagja volt a Nyilaskeresztes Pártnak, a második világháborúban 1943-tól a magyar hadseregben szolgált, majd 1944-ben behívták a szerveződő Hungarista Ifjúsági Légióba.²⁹ 1945 februárjában szovjet hadifogságba esett, több fogolytábor is megjárta. A szovjet elhárító szervek beszervezték és mint B-egyén dolgozott 1946-tól.³⁰ 1950-ben került haza Magyarországra, ahol felülvizsgálását követően, nyilas párttagsága miatt decemberben internálását javasolták. Először a Mosonyi utcai

²⁸ ÁBTL 3. 1. 5. O-11700/2. 75. Összefoglaló jelentés, 1959. június 18.

²⁹ A Hungarista Ifjúsági Légió a Nyilaskeresztes Párt által 1944 októberében létrehozott szervezet a 17–20 éves korosztály nevelésére.

³⁰ ÁBTL 3. 1. 9. V-68322. 13. Jelentés, 1952. október 3.

Állambiztonsági Fogház (Tolonc) került, majd a kecskeméti munkatáborba. 1951. október 7-én átvitték az újonnan megnyitott kazincbarcikai táborba, ahol az internáltak között építkezést vezetett.³¹ 1953 augusztusában szabadult, utána a *Pesti Újság* szerkesztőségében helyezkedett el. 1951-től már a belügyi szervek ügynökeként dolgozott, ahol 1954-től kapcsolattartója a tárgyalt ügyben szintén elítélt Kapinya József rendőr őrnagy lett. Vele hivatalosan 1955-ig dolgozott, majd 1958 májusában Kapinya ajánlásával elhelyezték hálókocsi-kalauznak a Wagon-Lits magyarországi képviselőjéhez, s lett egyidejűleg „Sipos” fedőnéven a BM II/4-g alosztály beépített ügynöke. Mint hálókocsi-kalauz az Orient expressz Bécs–Budapest–Bécs szakaszán teljesített szolgálatot: havi rendszerességgel négyszer, illetve háromhavonta öt alkalommal tette meg ezt az utat.

Máté József – a vallomások szerint – hálókocsi-kalauzként már a kezdetektől hozott külföldi árut útjai során az országba, de ekkor még betartva a BM által engedélyezett kereteket. Az akkori törvények szerint ugyanis maximum 1000 Ft értékben lehetett behozni külföldi árut vámmentesen, azonban ha a csempész-holmi értéke ötezer forinton felüli összegű volt, az már nem szabálysértésnek, hanem büntettnek minősült. Máté tehát mint kalauz és mint ügynök havonta hozhatott be 1000 Ft értékben külföldi árut elvámolás nélkül Magyarországra, azzal a feltétellel, hogy az így behozott holmit a BM Külügyi Osztályának átadta és onnan megkapta azok forint értékét.

Máté elmondása szerint 1960 tavaszán vetette fel tartótisztje, Berán Iván felé annak lehetőségét, hogy mellékkeresetként nagyobb mennyiségű csempészárut hozna be Ausztriából, amit Magyarországon értékesítene vagy a Belügyminisztérium Külügyi Osztálya részére átadna. (Először azt hittem, mindez erős forráskritikával kezelendő

³¹ A Kazincbarcikai tábort 1951. október 6-án nyitották meg. Lakóinak többségét volt hadifoglyok – a szovjet légereket megjárat katonák – és csendőrtisztek – adták. Emellett ide is kerültek olyan nemzetiségiek, főként németek, akiket családjuk kitelepítése után „nem volt hova” szabadítani az akkori Magyarországon. A tábor létszáma 1200–1300 főt tett ki. Bank Barbara–Gyarmati György–Palasik Mária: *„Állami titok”. Internáló- és kényszermunkatáborok Magyarországon 1945–1953.* Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan Kiadó, 2012. 47.

információ, de hamar kiderült, hogy nem az.) Ugyanis Berán Iván az Ausztriából becsempésztett órákat (Doxa, Marvin) pénzért eladta a BM-nek, két hónap alatt kb. 50 darabot.³² Amikor a BM már nem vette át az órákat, öngyújtókat kértek, s így 1959 nyarán egy hónapon keresztül kb. 300–500 db csempészáru került be az országba, majd amikor a BM-ben már mindenkinek volt öngyújtója, ezt is leállították.³³ Azonban ettől kezdve nem volt megállás. Eleinte a „kis hasznót” hozó, ám nagy mennyiségben tetemes plusz jövedelmet biztosító gyapjúfonal és nylonharisnya, majd kendő, töltőtoll behozatalától kezdve a ruhaszöveteken, babkávén keresztül egészen az ékszerekig, gépkocsi alkatrészekig, sőt még egy kazán is bekerült Berán lakásába.³⁴ A Máté József vallomásában szereplő, valamint a házkutatás során lefoglalt árukat a vámórség vette leltárba és értékelte az akkor érvényben lévő fogyasztói árak alapján: az összeg – amelyet nyilván nem tekinthetünk teljesnek, és nem tartalmazza a már korábban értékesített csempészárukat – 1 738 658 Ft volt.³⁵ Ezeket Máté eleinte maga hozta át, ám amikor a csempészet nagyobb méreteket öltött, – a II/4-g alosztály egyéb alkalmazottait és ügynökeit is belevonva, természetesen megfelelő részesedés fejében – az alosztály helyettes

32 Berán az órákat 600 Ft-ért vette át, de 700–800 Ft-ért adta tovább a BM-nek. Ezekről később – hivatalossá téve az adás-vételt – nyugtákat kért Máté Józseftől, s hogy ő is keressen valamit az üzleten, természetesen emelt áron. ÁBTL 3. 1. 9. V-147793/2. 35. Jegyzőkönyv Máté József kihallgatásáról, 1962. július 30.

33 Ha az 1950-es, 1960-as évek csempészetére gondolunk, elsősorban a sportolók, azon belül is a focisták jutnak az eszünkbe, akik rendszeresen jártak külföldre, és hoztak be sokszor megrendelésre is nyugati árucikkeket, elsősorban ruhákat. A hatóságok nyilván tudtak erről, mégis szemet hunytak felette, „[...] mert hiánycikkeket hoztak, és mert a külföldi áruk jóval a magyar divattermékek előtt jártak. A csencselés egyébként teljesen nyíltan ment, a főnökség szeme előtt. Szinte hozzátartozott a munkahelyi juttatásokhoz.” Medvedev Katalin, 137.

34 Kádár korszak egyes szakaszaiban – a műszaki fejlődés, a divat, vagy éppen az ország nyitottságától is függően – kimutatható, hogy mikor mi volt a legnépszerűbb és jól eladható csempészáru. A legkedveltebbek közé tartozott az orkánkabát, a farmer, a rágógumi, a gyógyszerek, márkás nyugati cigaretta, a nylonharisnya, a zseb- és a táskarádió, a bakelit rock and roll, később a rocklemezek, a magnókazetták, a kvarcórák, a zsebszámológépek is. Kocsis Piroska, i.m.

35 ÁBTL 3.1.9. V-147793/1. 179–180. Máté József és társai ellen vám büntett miatt tett feljelentés, 1962. augusztus 1., ÁBTL 3.1.9. V-147793/2. 238–240. Kimutatás a csempészárurol.

vezetője, Bán Ferenc és beosztottai maguk mentek Máté elé az osztrák határhoz vagy Komáromba, és onnan szállították az árut autóval a megjelölt céllakásokba. Így került be az „üzletbe” Soós Elek MÁV főintéző, a politikai rendőrség – azon belül Bán Ferenc – „Érseki” fedőnevű ügynöke, aki Máté mellett szintén a csempészáruk behozatalával foglalkozott, valamint Zalubsky Róbert rendőr törzsőrmester, aki az alosztály gépkocsivezetőjeként szolgálati autóval szállította a Máté által behozni kívánt külföldi árukat. Részt vett a csempészetben Bán egy másik, „Fehérváry” fedőnevű ügynöke is: Tatár Sándor szintén hálókocsi-kalauzként dolgozott a Wagons-Lits alkalmazásában, és amikor már nyilvánvaló volt, hogy a Társaság nem hosszabbítja meg a MÁV-val 1962-ig megkötött szerződését, Bán Ferenc arra utasította ügynökét, hogy – kihasználva a hátralévő időt – működjön együtt Máté Józseffel a minél nagyobb mennyiségű csempészáru behozatalában és értékesítésében.³⁶ A kijelölt lakásokra felhordott csomagok gyakorisága egy idő után magában hordozta a lebukás veszélyét, ezért egy másik módszer szerint a határon átcsempésztett árut a Keleti pályaudvar csomagmegőrzőjében helyezték el bőröndökben – mivel itt jelentős részben voltak diplomáciai csomagok is, nem kellett félni attól, hogy a vámőrség átkutatja –, ahonnan egy másik beavatott ügynök váltotta ki és értékesítette a tartalmukat.

Ám hogy mégis milyen pénzekből vásárolták ezeket, Máténak erre vonatkozóan is több lehetősége volt. Ilyenek voltak például a II/4-g alosztály kasszájából kiemelt kölcsönök, amelyeket Berán biztosított több alkalommal, általában 10 000–10 000 forintonként. Vagy az itthon, jóval a hivatalos árfolyam alatt felvásárolt, be nem szolgáltatott, és külföldön értékesített aranyérmékért, aranylemezekért kapott valuta. Az így kapott schillinget (1959 és 1962 között 261 200 schilling) csempészáruk vásárlására fordította. További forrás volt az egyes utak során borravalóként vagy kisebb-nagyobb szívességekért (levelek, csomagok, egyéb küldemények közvetítése) kapott valuta, amelyet bejelentés helyett további csempészáru vásárlására fordított. Az ún. „Módszeres” ügyben korábban már említett Kiss Nándor

³⁶ A társaság magyarországi kirendeltsége 1962 májusában szűnt meg. ÁBTL 3.1.9. V-147793/5. 63. Jelentés Berán Iván és társai ügyében, 1962. július 31.

(„Fekete” ügynök) hálókocsi-kalauz havonta kapott 1500 schilling juttatást az amerikai hírszerzés ügynökétől, amelyet rendszeresen átadott Beránnak – 3000 forintért. Berán ezt az összeget 4500 forintért továbbadta Máté Józsefnek, aki ezt a „forgótőkét” (is) felhasználta csempészáru behozatalára. De jelentős volt a házkutatások során lefoglalt magyar és egyéb nemzetiségű bélyegek külföldön történő értékesítéséből befolyó valuta is. A csempészáru értékesítése során szerzett jövedelemből természetesen mindenki kapott részesedést, ráadásul Máté mintegy jó keresztapaként rendszeresen kölcsönöket is adott társainak, sőt esetenként a visszafizetéstől is eltekintett.

Az ügynök és a tartótiszt közötti kapcsolat szép lassan túlnőtte a hivatalos kereteket, és a helyzet adta lehetőségek – vagyis az ügynök munkájából adódó utazások, kapcsolatok – kihasználása egyfajta cinkosságot eredményezett, „kéz-kezet mos” alapon egy kifejezetten bizalmas viszony és erős anyagi függőség létrejöttéhez vezetett. Berán először kisebb-nagyobb ajándékok fejében szemet hunyt a csempészség felett, majd amikor már maga is komolyabb anyagi lehetőséget látott a kalauz útjaiban, kölcsönöket adott a hivatali kasszából csempészáruk behozatalára, és maga is egyre többször kért kölcsönt az ügynöktől, a vizsgálat szerint összesen 100 000 Ft-ot. Az ügy másik szereplője Bán Ferenc, aki Berán Ivánt helyettesítette annak szabadsága, betegsége vagy egyéb hivatalai elfoglaltsága alatt, szintén hasonló „bizalmas” viszonyt épített ki Mátéval, igaz, nem olyan szorosat.

Sőt – Máté vallomása szerint –, idővel Berán úgy kezelte az ügynököket, mintha maga is rendőrtiszt lenne. Berán vallomásában is hasonlókat olvashatunk: „Máté József volt az az egyén, akivel közös üzleti tevékenységünk során közeli kapcsolatba kerültem. Máté Józsefet kialakult kapcsolatunk folyamán barátommá fogadtam [...] Az alosztályon lévő egyes problémákat átbeszéltem vele, azokban kikértem az ő tanácsát.”³⁷

A másik vádpont az államtitoksértés volt, ami az egész vizsgálat és persze a per során a legnagyobb fejfájást okozta az állambiztonsági szerveknek. A jelentésekből ugyan kiderül, hogy a Wagons–Lits magyarországi képviselőjének hálókocsi-kalauzai egytől-egyig a politikai

37 ÁBTL 3.1.9. V-147793/1. 63-64. Jegyzőkönyv Berán Iván kihallgatásáról, 1962. július 11.

rendőrség ügynökei voltak, de Berán és Bán „jóvoltából” Máté gyakorlatilag minden olyan ügrről tudomással bírt, amiben foglalkoztatták őket, fedőnévvel együtt. (Többségük ugyanúgy foglalkozott csempészettel, igaz nem olyan mennyiségben és minőségben – ti. nem Berán és Bán aktív közreműködésével –, hanem elsősorban saját szakállukra és zsebükre.)

Továbbá a vallomások szerint Berán és Bán olyan információkat is megosztott Mátéval, mint a Politikai Nyomozó Főosztály II. Főosztályának felső vezetése, szervezete, így ha esetleg nem ismernénk a politikai rendőrség szervezetét, akkor Máté jelentésében majdnem pontos képet kapunk az 1961/1962-es állapotokról. Olyan ügyeket ismert meg, amelyekben a közlekedésszabotázs-elhárítás titkos nyomozást folytatott, sőt az 1962. augusztusi átszervezéssel megalakult III/I. (Hírszerzés) Csoportfőnökség még aktív ügyeiről, operatív intézkedésekről, kül- és belföldi hálózati személyekről is tudomást szerzett. A későbbi vizsgálatok szerint „Máté fecsegett, s emiatt a Csoportfőnökség 6 ügye meg is hiúsult”.³⁸

Az államtitkokat képező ügyek mellett Berán több, a jelentések szerint 13 ügynök és operatív tiszt személyét fedte fel Máté előtt, valamint több K- és T-lakás mibenlétére is fény derült, mert a vizsgálat során kiderült azok nem rendeltetésszerű használata: konkrétan rendszeresen nőket vittek fel alkalmi légyottokra.³⁹

Lebukás és vizsgálat

A belügyminiszter 1962. május 9-én kelt parancsával rendelte el a Politikai Nyomozó Főosztály közlekedési, ipari és mezőgazdasági szabotázselhárító osztályainak az összevonását⁴⁰ egységes Szabotázselhá-

38 ÁBTL 3. 1. 9. V-147793/6. 19. Jelentés, 1962. november 26.

39 A vizsgálati anyagban rendszeresen felmerültek ún. „erkölcstelen életmódra” utaló adatok, elsősorban a BM állományában lévő személyekkel kapcsolatban, így ezek is külön foglalkozott a nyomozás, tájékoztatva az abban illetékes szerveket.

40 ÁBTL 4.2. A belügyminiszter 0013/1962. sz. parancsa. 1962. május 9. http://www.abparancsok.hu/sites/default/files/parancsok/10_21_13_1962.pdf (A letöltés ideje 2013. január 17.)

tó Osztálya. Az átszervezést 1962. június 10-ig kellett végrehajtani. Az ügy minden szereplőjére új beosztás várt, az ügynök és a tartótiszt kapcsolata megszűnt. Berán Ivánt és Bán Ferencet korábbi főnökük, Perényi Gyula javaslatára szigorúan titkos állományba helyezték volna, s ezt elkerülendő, minden követ megmozgattak Galambos József miniszterhelyettestől Tömpe Andrásig (ekkor az MSZMP KB Adminisztratív Osztályának vezetője) azért, hogy megkérdőjelezzék Perényi alkalmasságát.⁴¹ Nyilván a magyarázkodásra kényszerült Perényinek – akit a napokban neveztek ki a II/2. (Kémelhárító) Osztály helyettes vezetőjévé – „ajándék” volt a hamarosan ölébe hulló csempészügy...

Máté József ugyanis egyik utolsó útján meglehetősen illuminált állapotban fecsegte el egy útlevelkezelő határőr főhadnagynak – korábban a II/1. osztály „Katona” fedőnevű ügynöke –, hogy milyen operatív ügyekről, mely operatív tisztekről szerzett tudomást korábban a főnökeitől. A határőr ezt 1962. május végén jelentette, megkezdődött a kivizsgálás. Máté áthelyezésével új tartótiszthez került, mégpedig éppen Perényi Gyula rendőr alezredeshez. Perényi – már a nyomozás részeként – az első találkozás alkalmával (1962. június 26.) célirányosan olyan személyekre és ügyekre terelte a beszélgetést, amelyekkel Máté foglalkozott, az esetek többségében kellő alaposság nélkül, hiszen egyéb feladatai jócskán lefoglalták. Máté a beszélgetés folyamán mentsésképpen feltárta ezeket az „akadályoztató” körülményeket és mindent elmondott. Ezt követően kezdődött meg az ügyben érintettek megfigyelése, lehallgatása, Máté hosszabb „betegség” után ismét felvette a kapcsolatot korábbi társaival, s jelentett a velük folytatott beszélgetésekről, találkozásokról és folyamatosan szolgáltatva az információkat az elmúlt évekről.

Mire a Politikai Nyomozó Főosztály Vizsgálati Osztálya 1962. július 11-én kiadta a határozatot a nyomozás és az előzetes letartóztatások elrendeléséről Berán Iván és társai ügyében, majdhogynem kész anyaggal rendelkezett. A vizsgálat tárgya: csempészség és államtitokvétség büntetteinek elkövetése. Letartóztatták Berán Ivánt és helyettesét, Bán Ferencet, az ügy napvilágra kerülésében segédkező Máté Józsefet, valamint Zalubsky Róbertet és Soós Eleket. Csak hetekkel

41 ÁBTL 3.1.9. V-147793/4. 8–11. Jelentés Galambos József részére, 1962. június 6.

később, a vizsgálat vége felé tartoztatták le a már fentebb említett Kapinya József rendőr őrnagyot, Máté korábbi tartótisztjét, akinek egykori ügynöke szintén többször nyújtott anyagi segítséget 1962-ig. A vizsgálat lefolytatását a BM II/8. (Vizsgálati) Osztályra bízta, egy külön kijelölt ügyész felügyelete mellett. Mivel ekkor már az iratok szerint is kész tényekkel rendelkeztek, így nem volt véletlen a nyomozás lefolytatására hivatalosan megszabott egy hónapos határidő.

Az ügy nemcsak a politikai rendőrséget, hanem az egész Belügyminisztériumot is megbolygatta, olyannyira, hogy Pap János akkori belügyminiszter maga tájékoztatta a nyomozásról – elsősorban a napvilágra került államtitkok miatt – Marosán Györgyöt, az MSZMP KB akkori titkárát.

A vizsgálat során felmerülő államtitkok megőrzése érdekében több óvintézkedést is kellett tenni. Egyrészt a csempészáruk hazai értékesítésében segédkező orgazdákat, felhajtókat, üzéreket elkülönítették azért, hogy egyrészt ne ismerjék meg a kiszivárgott és a nyomozás során vizsgált államtitkokat képező ügyeket, másrészt pedig azért, hogy minél hamarabb lezárják a vizsgálatot. Ebben a tekintetben a BRFK Társadalmi Tulajdon Védelmi Osztálya járt el, s az általuk készített jelentésből derül ki, hogy az ügy kapcsán, különböző formában összesen 450 személy volt érintve.⁴² A vizsgálat során terhelő adatok merültek fel továbbá a Vámőrség és a Határőrség egyes beosztottaira is, melyek az illetékes szerveknél további eljárásokat vontak maguk után.

A nyomozás befejezéséről szóló határozatot 1962. augusztus 2-án készítette el a Vizsgálati Osztály, a Katonai Főügyészség két napra rá pedig elkészítette a vádiratot. E szerint vámbűntett, valamint bűnszövetségben elkövetett üzérkedés során a terheltek 1 749 069 Ft értékű – s hangsúlyozom, ez csak az az összeg, amelyet a lefoglalt és a vallo-másokban felmerülő áruk akkor érvényben lévő fogyasztói ára alapján állított össze a Vámőrség – csempészárut hoztak be az országba, melynek értékesítéséből jelentős haszonra tettek szert attól függően, hogy ki-mikor kapcsolódott be: Máté József 650 000 Ft-ot keresett, Berán Iván 90 000 Ft készpénzre és 30–40 000 Ft értékű csempészáru tette szert, Bán Ferenc 35 000 Ft-tal lett gazdagabb, valamint Tatár Sándor

42 ÁBTL 3.1.9. V-147793/1. 34. Határozat az ügy elkülönítéséről, 1962. július 23.

50 000 Ft, Soós Elek 15 000 Ft, Zalubsky Róbert pedig 30 000 Ft plusz jövedelemhez jutott. Viszonyításképpen szerepel a vádiratban és az ítéletben, hogy Berán Iván alosztályvezetői fizetése akkor havi 3300 Ft volt, Máté József kalauzként pedig 2700 Ft-ot keresett havonta.⁴³

A legnagyobb problémát a bírósági tárgyalás megszervezése jelentette, vagyis mindent megbízható operatív állományú tisztekkel – vizsgálat, őrség, közönség, biztosítás – megbízható tanukkal, védőkkel, ülnökökkel kellett lebonyolítani.

A három napos zárt tárgyalásra a Budapesti Katonai Bíróságon került sor. Az 1962. augusztus 31-én meghozott ítélet mind a hét vádlottat bűnösnek mondta ki, és egytől 10 évig terjedő szabadságvesztésre, valamint vagyonek kobzásra és közügyektől való eltiltásra ítélte.

A főbb „szereplők” közül Berán Iván elsőrendű vádlottat a bíróság első fokon többrendbeli büntett elkövetése miatt – így folytatlagosan elkövetett vámbüntett, bünszövetségben elkövetett üzérkedés államtitoksértés, szolgálati hatalommal való visszaélés stb. –, és a Legfelsőbb Bíróság szeptember 25-én pedig másodfokon egyaránt 10 évre ítélte. Ekkor kizárták az MSZMP-ből. Büntetésének letöltését a Népköztársaság Elnöki Tanácsa 1965. október 22-én felfüggesztette, majd 1972. október 27-én mentesítette a hátrányos jogkövetkezmények alól. Később a Népművelődési Minisztérium munkatársa lett, majd a Fővárosi Díjbeszedő Vállalatnál dolgozott.

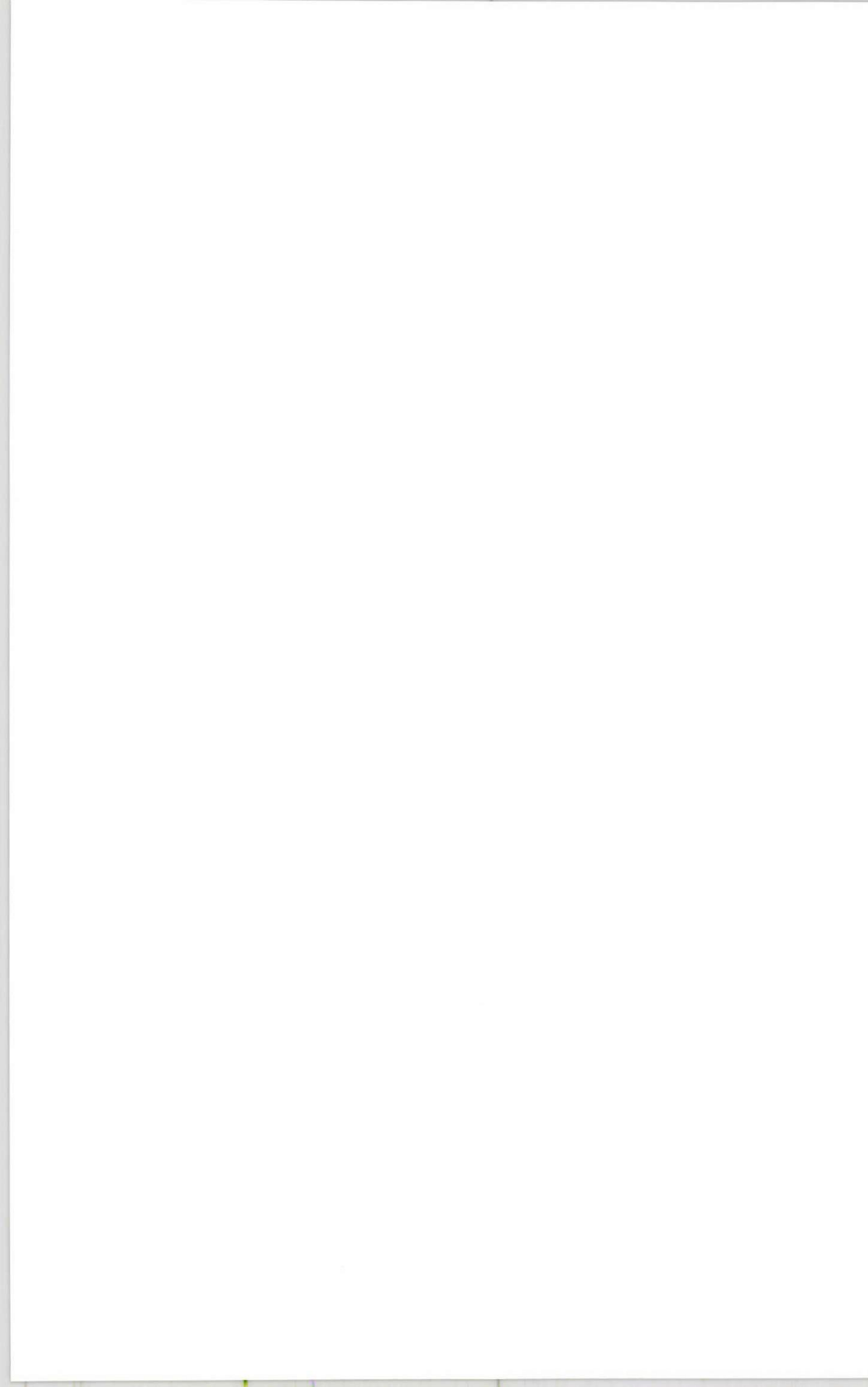
Bán Ferencet első fokon a Katonai Bíróság szintén többrendbeli büntett miatt 7 év börtönre, valamint 3 év közügyektől való eltiltásra ítélte, melyet másodfokon a Legfelsőbb Bíróság is helybenhagyott. 1965. február 26-án büntetésének hátralévő részét egyéni kegyelemmel 3 év próbaidőre felfüggesztették. 1967-től a budapesti angol nagykövetségen dolgozott gépkocsivezetőként. 1970-ben a rehabilitálását kérte, de a joghátrányok alóli mentesítési kérelmét azzal utasították el, hogy a bűncselekményben „kiemelkedő, esetenként kezdeményező” szerepe volt. Bán ekkor a III/II. csoportfőnökség ügynöke volt.⁴⁴

⁴³ Érdemes összehasonlítani azzal, hogy a KSH adatai szerint 1962-ben az alkalmazásban állók havi bruttó átlagkeresete 1638 Ft volt. https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_qli001.html. (A letöltés ideje 2016. március 31.)

⁴⁴ ÁBTL 3.1.9. V-147793. 376. A BM III/2. osztály vezetőjének levele, 1970. június 10.

Máté József az ügy III. rendű vádlottjaként állt bíróság elé, ahol is a Katonai Bíróság első fokon tíz év börtönre ítélte, melyet azonban a Legfelsőbb Bíróság az 1962. szeptember 25-én megtartott tárgyalásán – mellőzve a „különösen fontos államtitkok” tekintetében elkövetett államtitoksértés büntetét – 6 év és 6 hónapi szabadságvesztésre mérsékelte. Az enyhítés indokaként egészen sajátos körülményt fogalmazott meg a Legfelsőbb Bíróság, ugyanis szerintük Máté „presszióval” beszervezett ügynök volt, aki „nem hazafias érzésből vállalkozott a belügyi szerveknek munkára, hanem mert ebben látott lehetőséget anyagi helyzetének megjavítására”. Máté ezt követően, 1963. december 21-étől tovább dolgozhatott „Sipos” ügynökként, igaz, nem a vonatokon, hanem az Országos Börtönben. Itt 1966. november 10-ig végzett ügynöki hálózati munkát különböző politikai elítéltek ügyében, ahol feladata volt a politikailag veszélyesnek minősített/tartott/vélt elítéltek jellemzése, az elítéltek hangulatának megfigyelése.

A titkosszolgálatok államilag támogatott öncélú gazdasági tevékenységének kutatása egyre több adalékkal szolgál az 1945 és 1989 között működtetett intézményesített csempészet feltárására, melynek egy kisebb epizódját mutatta be ez a tanulmány. Az 1958-ban felállított Közlekedésiszabotázs-elhárító Osztály szervezetén belül, éveken keresztül virágzó csempészhálózat szinte a teljes közép- és felső vezetést érintette, bevonva még a polgári elhárítás embereit is. Ennek során jelentős vagyona tettek szert, biztosítva ezzel a jócskán átlag feletti mindennapokat. Bár az iratok szerint 1959 és 1962 között több mint másfél millió forintot gyűjtöttek össze – s ez csak a vizsgálat során lefoglalt és a vallomásokban felmerült áruk értékét jelentette –, mind az osztályvezető Berán Iván, mind pedig helyettese, Bán Ferenc büntetését 1965-ben, három évvel az ítélet után felfüggesztették.

A „fennálló rend” elleni bűncselekmények vizsgálata a nyolcvanas években

A Belügyminisztérium III. Csoportfőnökségén belül a Vizsgálati Osztály (III/1. Osztály) feladata volt a Magyar Népköztársaság állami, társadalmi és gazdasági rendje ellen irányuló bűncselekményekben a nyomozás lefolytatása, ezen belül is számos bűncselekmény esetén kizárólagos hatásköre volt az osztálynak.¹

Az állam elleni bűncselekmények alatt elsősorban – és szűk értelemben véve – azokat a bűncselekményeket értjük, amelyeket a büntető törvénykönyv² ilyenként felsorol. Klasszikusan idetartozik például a hazaárulás, hűtlenség, kémkedés, lázadás, vagy a rendszerváltás előtt ilyen volt az izgatás tényállása is.

A pártállami politikai rendőrség működésének kontextusában azonban szükségszerűen kiterjesztő értelmezést kap az állam elleni bűncselekmények fogalma és köre. A kiterjesztő értelmezés alapja és

¹ A Belügyminisztérium III/1. Osztály ügyrendje, 1972. http://www.abtl.hu/sites/default/files/pdf/forrasok/ugyrend_6.pdf (A letöltés ideje 2015. november 20.); Lásd Papp István: A BM II/8. (Vizsgálati) Osztály. In Cseh Gergő Bendegúz–Okváth Imre (szerk.): *A megtorlás szervezete. A politikai rendőrség újjászervezése és működése, 1956–1962.* Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára–L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2013. 211–236.

² 1878. évi V. törvénycikk (*Csemegi-kódex*), 1950. évi II. törvény (Bt.) és a hatályos anyagi büntetőjogi szabályok hivatalos összeállítása (BHÖ – 1952), 1961. évi V. törvény, 1978. évi IV. törvény, a hatályos 2012. évi C. törvény. A Csemegi-kódexnek nem volt különös része, és nem voltak a bűncselekmények fejezetek szerint tematikusan csoportosítva.

az idesorolandó tényállások rendező elve, a „fennálló rend védelme”, mint védendő jogtárgy. Így a szűk értelemben vett állam elleni bűncselekmények körét kiegészíthetjük az államigazgatás (beleértve az igazságszolgáltatás és közélet tisztasága) elleni, valamint a közrend (közbiztonság és köznyugalom) elleni bűncselekményekkel. Természetesen egy autoriter társadalomban minden bűncselekményt végső soron állam elleninek lehetne tekinteni.³ Az államszocializmus idején például egyes gazdasági bűncselekményeket – a tervgazdaság és a szocialista tulajdonviszonyok okán – szintén ide sorolhatnánk.⁴ Ezekben az esetekben azonban inkább közvetett összefüggés áll fenn, ezzel szemben az államigazgatás és a közrend elleni bűncselekményeknél a „rendszerellenesség” tényállási eleme közvetlenebbül mutatható ki. Ez talán abban ragadható meg, hogy a népi demokratikus államrend ideológiai elkötelezettségénél fogva kriminalizált olyan cselekményeket, amelyek plurális jogállamban a szabad politikai véleménynyilvánítás és bírálathoz köthetnek egyáltalán nem minősülnek jogellenes tevékenységnek. A pártállamban azonban a büntetőjog a szocialista rend

³ Erre jó példa a német és az olasz fasiszta büntetőjog. Lásd ehhez Szabó Imre: A német nemzeti szocialista büntetőjog. *Korunk*, 1934/10.719–725. http://epa.oszk.hu/00400/00458/00291/pdf/EPA00458_Korunk_1934_10_719-725.pdf (A letöltés ideje 2016. január 15.), valamint Karay Kálmán: A fasiszta jog húsz esztendeje (*Olasz Szemle*, 1943/8. 1120–1124. oldal.) http://www.epa.hu/02500/02599/00008/pdf/EPA02599_olasz_szemle_1943_08_1120-1124.pdf (A letöltés ideje 2016. január 15.)

⁴ Az 1961-es Btk. népgazdaság elleni büntettek elnevezéssel rendelte büntetni a gazdasági bűncselekményeket, az 1978-as Btk. már gazdasági bűncselekményeket említett ugyan, de ezen belül volt például a népgazdaság szerveinek megtestesztése bűncselekmény, amely egyértelműen a „fennálló rend” védelmét szolgálta. Az 1981-es kiadású büntetőjog tankönyv a gazdálkodás rendjét sértő bűncselekményekkel kapcsolatban ezt írta: „Merőben más a helyzet a szocialista társadalomban, ahol a gazdálkodás az egész közösség érdekében történik, és a termelőerők döntő többsége közvetlenül szolgálja az egész társadalom érdekeit. A népgazdaság nem a létükért küzdő és egymással versengő magánvállalkozások összessége, hanem a népgazdasági tervek alapján tervszerűen működő rendszer, amelynek elemei közös cél által átfogottak. E társadalomban nem ellentmondásos jelenség a gazdálkodás tervszerűségét, az állam gazdasági potenciálját, a lakosság életszínvonalát meghatározó gazdasági viszonyok állami irányítása és e viszonyok büntetőjogi védelme.” In Dr. Fonyó Antal (szerk.): *Magyar Büntetőjog Különös Rész*. BM Könyvkiadó, [Budapest] 1981. 415.

megszilárdításának az eszköze volt, így több cselekmény is súlyos jogsértésnek számított.

Jelen tanulmányban a „fennálló rend” elleni bűncselekmények közül kiemelten szeretnék foglalkozni egyfelől azokkal a tényállásokkal, amelyek a véleménynyilvánítás szabadságával hozhatók összefüggésbe, úgy mint az izgatás, a közösség megsértése és a rémhírterjesztés, másfelől pedig a tiltott határátlépés és a kémkedés büntetével, amelyeknek a hidegháborús szocialista viszonyok specifikus ideológiai töltetet adtak. Különösen az foglalkoztatott, hogy az említett büntetőjogi tényállásokat, amelyek a szocialista rendszer elsődleges leképeződései voltak, milyen esetekben alkalmazták Magyarországon a nyolcvanas évek második felében.

*Izgatás, közösség megsértése, rémhírterjesztés,
kémkedés, tiltott határátlépés*

A második világháborút követően a büntetőjogi gondolkodásban is bekövetkezett fordulat átértelmezte az „izgatás” fogalmát. Egy sor izgatási jellegű bűncselekmény született, amelyekben „bizonytalan tartalmú” tényállási elemek szerepeltek,⁵ így a jogalkalmazói önkény előtt szabad volt az út. Az 1961-es Btk. miniszteri indokolása egyértelművé tette, hogy „az ellenforradalmi propaganda” és „agitáció” a szocializmus tömegbefolyásának gyengítését szolgálja, ezért társadalomra veszélyes és büntetendő.⁶ Az izgatás mint a szoros értelemben vett állam elleni bűncselekmény tényállása – nevezetesen a „mások előtt” elkövetett „gyűlölet keltésére alkalmas cselekmény” – veszélyeztető bűncselekmény volt, mert megvalósításához nem volt szük-

5 Lásd a téma alapos feldolgozását Hornyák Szabolcs: *A köznyugalom elleni bűncselekmények*. PhD értekezés, Pécs, 2010. <http://ajk.pte.hu/files/file/doktori-iskola/hornyak-szabolcs/hornyak-szabolcs-vedes-ertekezes.pdf> (A letöltés ideje 2015. november 23.)

6 *A Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyve*. Közzéteszi az Igazságügyi Minisztérium. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1962. Idézi Hornyák Szabolcs, i. m.

séges az, hogy a hallgatóságban ténylegesen ki is alakuljon a gyűlölet.⁷ A bűncselekmény erőteljes ideológiai töltetét bizonyítja a hatvanas évek jogi szakirodalmának egy olyan értelmezése, miszerint a bűncselekmény tárgya „az állampolgároknak a szocialista állami és társadalmi rendszerhez, annak alapvető intézményeihez és alapelveihez fűződő érzelmi, tudati és meggyőződésbeli viszonya”.⁸

Az 1961-es Btk.-ban az izgatásnak volt egy privilegizált esete a közbiztonság és a közrend elleni bűncselekmények körében, ez pedig a közösség megsértése tényállása volt.⁹ A törvény expressis verbis utalt is az izgatás tényállására (paragrafus szám szerint), mint amelyiknek a közösség megsértése egy „kisebb súlyú” változata. Fontosnak tartom megemlíteni azt a körülményt, amire egy tanulmány rámutat, hogy eredetileg nem szerepelt ez a tényállás a törvényjavaslatban, azt az Országgyűlés Jogi és Igazságügyi Bizottsága javasolta beépíteni a törvényszövegbe. A bizottság azzal érvelt, hogy az ítélkezési tapasztalat szerint vannak olyan esetek, amikor nem áll fenn a rendszer elleni gyűlöletkeltési szándék, hanem például „elkeseredésében” vagy

7 Az izgatás tényállása az 1961. évi V. törvényben: „127. § (1) Aki mások előtt a) a magyar nemzet, b) a Magyar Népköztársaság, ennek államrendje, az államrend valamely alapintézménye, a Magyar Népköztársaság Alkotmánya, ennek valamely alapelve, c) a Magyar Népköztársaság szövetségi, barátsági vagy együttműködésre irányuló egyéb nemzetközi kapcsolata, d) valamely nép, nemzetiség, felekezet vagy faj, továbbá – szocialista meggyőződésük miatt – egyes csoportok vagy személyek ellen gyűlölet keltésére alkalmas cselekményt követ el, hat hónaptól öt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

(2) A büntetés két évtől nyolc évig terjedő szabadságvesztés, ha a) az izgatást sajtó vagy sokszorosítás útján, avagy egyébként nagyobb nyilvánosság előtt követték el; b) a büntett – a c) pont esetében – a Magyar Népköztársaság nemzetközi kapcsolatainak megzavarására vezetett.

(3) Aki a (2) bekezdés a) pontja szerint minősülő izgatásra irányuló előkészületi cselekményt hajt végre, három évig, háború idején hat hónaptól öt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.”

8 Lázár Miklós: *A közhangulat káros befolyásolásával elkövetett bűntettek*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1968. 66. Idézi Hornyák Szabolcs, i. m.

9 A közösség megsértése tényállása az 1961. évi V. törvényben: „217. § Aki a 127. § (1) bekezdésében meghatározott tényállást úgy valósította meg, hogy cselekménye az eset összes körülményeire, különösen a büntett indítékára, az elkövetés módjára, az elkövető személyi körülményeire tekintettel kisebb súlyú, közösség megsértése miatt két évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.”

„meggondolatlanul” használ az illető bizonyos kifejezéseket.¹⁰ Annak ellenére, hogy a törvényben külön fejezetben helyezkedett el a két tényállás, a jogi tárgyat illetően az izgatás és a közösség megsértése közötti szoros összefüggés kétségtelenül megvolt. Az izgatási jellegű cselekmények (sőt a többi állam elleni bűncselekmény is) eleve involváltak a közrend sérelmét is, ám ahol nem volt direkt megállapítható az államellenes célzat, ott a közrend mint önállóan is védendő jogtárgy előtérbe került.¹¹

A rémhírterjesztés az 1961-es Btk.-ban szerkezetileg közvetlenül a közösség megsértése tényállása után helyezkedett el. Ebben az esetben is a véleménynyilvánítás szabadságát érintő veszélyeztető tényállásról van szó, amely valótlan tény vagy elferdített valós tény állításával vagy híresztelésével volt elkövethető.¹²

Az 1978-as Btk. az említett három tényállásnak a szerkezeti elhelyezkedésében nem hozott novumot, és új megszövegezésük ellenére sem történt lényegi változás a megítélésüket tekintve. Az izgatásról¹³

10 A Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyve, i. m.

11 Lázár Miklós, i. m. 179–180. Hornyák Szabolcs, i. m.

12 A rémhírterjesztés tényállása az 1961. évi V. törvényben: „218. § (1) Aki mások előtt olyan valótlan tény vagy való tény oly módon elferdítve állít vagy híresztel, amely alkalmas arra, hogy a köznyugalmat zavarja vagy a gazdasági helyzetet károsan érintse, két évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő. (2) A büntetés hat hónaptól öt évig terjedő szabadságvesztés, ha a büntetett sajtó vagy sokszorosítás útján, avagy egyébként nagyobb nyilvánosság előtt követték el.”

13 Az izgatás tényállása az 1978. évi IV. törvényben: „148. § (1) Aki mások előtt azért, hogy a) a magyar nemzet vagy valamely nemzetiség, b) a Magyar Népköztársaság alkotmányos rendje, c) a Magyar Népköztársaság szövetségi, barátsági vagy együttműködésre irányuló egyéb nemzetközi kapcsolata, d) valamely nép, felekezet vagy faj, továbbá – szocialista meggyőződésük miatt – egyes csoportok vagy személyek ellen gyűlöletet szítson, ennek felkeltésére alkalmas cselekményt követ el, büntett miatt egy évtől öt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő. (2) A büntetés két évtől nyolc évig terjedő szabadságvesztés, ha a) az izgatást nagy nyilvánosság előtt vagy csoport tagjaként követik el, b) az izgatás az (1) bekezdés c)-d) pontja esetén a Magyar Népköztársaság nemzetközi kapcsolatainak megzavarására vezet.

(3) Aki a (2) bekezdés a) pontjában meghatározott izgatásra irányuló előkészületet követ el, vétség miatt két évig, háború idején büntett miatt egy évtől öt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

149. § Aki mást a szocializmus érdekében kifejtett tevékenysége miatt tetteleg

a szakirodalom továbbra is úgy vélekedett, mint amelyiknek a jogi tárgya az állampolgároknak a szocialista rendhez „fűződő érzelmi, tudati és meggyőződésbeli viszonya”,¹⁴ vagy más megfogalmazásban „a társadalom tagjainak a politikai meggyőződése, a politikai közhangulat”.¹⁵ Míg az izgatás és a rémhírterjesztés¹⁶ tényállásának szövege csak kevéssé változott, a közösség megsértése tényállása viszont teljesen új formát kapott.¹⁷ Ez utóbbi szövegszerűségében nagyban közelített az izgatás tényállási elemeihez, szinte annyi volt a különbség, hogy a megfogalmazásból hiányzott az államellenes célzat. Így konkrétta vált a tényállás, és nem abban merült ki az izgatással való kapcsolata, hogy a törvény visszautalt az izgatás paragrafusszámára. További újítás volt az, hogy a közösség megsértésének enyhébb alak-

bántalmaz, büntettet követ el, és egy évtől öt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.”

- 14 Kovács Lajos–Weber Gyula: Az állam és az emberiség elleni bűncselekmények. Az izgatás alaptényállása. In *Magyar Büntetőjog Különös Rész*, i. m. 50. Idézi Hornyák Szabolcs, i. m.
- 15 Földvári József: Az izgatás. In Erdősy–Földvári–Horváth (szerk.: Földvári József): *A magyar büntetőjog különös része*. I. Tankönyvkiadó, Budapest, 1989. 61. Idézi Hornyák Szabolcs, i. m.
- 16 A rémhírterjesztés tényállása az 1978. évi IV. törvényben: „270. § (1) Aki mások előtt olyan valótlan tény – vagy való tény oly módon elferdítve – állít vagy híresztel, amely alkalmas a köznyugalom megzavarására, vétséget követ el és egy évig terjedő szabadságvesztéssel, javító-nevelő munkával vagy pénzbüntetéssel büntetendő. (2) A büntetés büntett miatt három évig terjedő szabadságvesztés, ha a rémhírterjesztést közveszély színhelyén vagy háború idején követik el.”
- 17 A közösség megsértése tényállása az 1978. évi IV. törvényben: „269. § (1) Aki mások előtt a) a magyar nemzet vagy valamely nemzetiség, b) a Magyar Népköztársaság alkotmányos rendje, c) a Magyar Népköztársaság szövetségi, barátsági vagy együttműködésre irányuló egyéb nemzetközi kapcsolata, d) valamely nép, felekezet vagy faj, továbbá – szocialista meggyőződésük miatt – egyes csoportok vagy személyek ellen gyűlölet keltésére alkalmas cselekményt követ el, vétség miatt két évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.
(2) Aki mások előtt a magyar nemzetet, a Magyar Népköztársaság alkotmányos rendjét, továbbá – nemzetiségük, felekezetük, fajuk vagy szocialista meggyőződésük miatt – csoportokat vagy személyeket sértő vagy lealacsonyító kifejezést használ, avagy egyéb ilyen cselekményt követ el, vétség miatt egy évig terjedő szabadságvesztéssel, javító-nevelő munkával vagy pénzbüntetéssel büntetendő.
(3) Aki az (1) vagy (2) bekezdésben meghatározott bűncselekményt csoport tagjaként vagy nagy nyilvánosság előtt követi el, büntett miatt három évig, illetőleg vétség miatt két évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.”

zata is bekerült a törvénybe, mégpedig úgy, hogy „sértő vagy lealacsonyító” kifejezés vagy cselekmény elkövetésével is megvalósítható lett a bűncselekmény.¹⁸

A kémkedés¹⁹ klasszikusan állam elleni bűncselekmény. A tiltott határátlépés szerkezeti elhelyezése azonban nem ennyire egyértelmű. Az 1961-es Btk.-ban a közrend elleni bűncselekmények között szerepelt, az 1978-as Btk. alapján azonban államigazgatás elleni bűncselekményként a külföldre utazás és a külföldön tartózkodás szabályainak kijátszását foglalta magába.²⁰ A nyolcvanas évek végi Magyarországon

18 A sértő és lealacsonyító kifejezés vagy más cselekmény, mint elkövetési magatartás, gyalázkodás néven is ismert a büntetőjogban. Lásd ehhez a 95/2008. (VII. 3.) AB határozatot. <http://public.mkab.hu/dev/dontesek.nsf/0/FC794F16CCE9B140C1257ADA00526A21?OpenDocument> (A letöltés ideje 2015. november 24.)

19 A kémkedés tényállása az 1978. évi IV. törvényben: „147. § (1) Aki a Magyar Népköztársaság hátrányára felhasználható adatot abból a célból szerez meg, gyűjt vagy szolgáltat ki, hogy az külföldi kormánynak vagy külföldi szervezetnek a tudomására jusson, büntetett követ el, és öt évtől tizenöt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

(2) A büntetés tíz évtől tizenöt évig terjedő vagy életfogytig tartó szabadságvesztés vagy halál, ha a kémkedést a) államtitok tekintetében, b) kém szervezet tagjaként, c) háború idején követik el.

(3) Aki kémkedésre ajánlkozik vagy vállalkozik, büntetett követ el, és két évtől nyolc évig terjedő szabadságvesztéssel, egyéb előkészületi tevékenység esetén egy évtől öt évig, háború idején két évtől nyolc évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

(4) Nem büntethető kémkedésre ajánlkozás vagy vállalkozás miatt, aki – mielőtt egyéb kémtevékenységet fejtett volna ki – ajánlkozását vagy vállalkozását a hatóságnak azonnal, ha pedig az külföldön történt, Magyarországra érkeztekor nyomban bejelenti, és a külföldi szervezethez fűződő kapcsolatát teljesen feltárja.”

20 A külföldre utazás és a külföldön tartózkodás szabályainak kijátszása tényállása az 1978. évi IV. törvény szerint: „217. § (1) Aki a) a Magyar Népköztársaság államhatárát engedély nélkül vagy meg nem engedett módon lépi át, b) a külföldre utazás és a külföldön tartózkodás szabályainak kijátszásával tartósan külföldön marad, és ezzel a Magyar Népköztársaság érdekeit jelentősen sérti, büntetett követ el és három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

(2) Aki az (1) bekezdés b) pontjában meghatározott bűncselekményt szolgálatával vagy hivatalos megbízásával visszaélve követi el, öt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

(3) A büntetés egy évtől öt évig terjedő szabadságvesztés, ha az (1) bekezdés a) pontjában meghatározott bűncselekményt a) fegyveresen, b) csoportosan követik el.

a külföldre utazás lehetőségei – a szólás- és véleménynyilvánítás szabadságához hasonlóan – egyre jobban szélesedtek, ez azonban nem jelentette azt, hogy a politikai rendőrség ne foglalkozott volna kiemelten az ebbe a körbe tartozó ügyekkel egészen a rendszerváltásig.

A politikai rendőrség Vizsgálati Osztálya tevékenysége konkrét esetekben

Mind az 1961-es, mind pedig az 1978-as Btk. a büntető törvény egyik célját a „szocialista társadalmi együttélés szabályainak megtartására” való nevelésben határozta meg, és ez a joggyakorlattól, különösen az állambiztonsági szervek gyakorlatától mindvégig ilyen irányú szemléletet várt el. Az alább ismertetendő esetekből láthatjuk majd, hogy Magyarországon még a nyolcvanas évek végén is a politikai rendőrség szoros látókörében voltak a politikai vélemények, valamint a külföldi kapcsolatok és utazások.

A Belügyminisztérium Vizsgálati Osztályának az említett bűncselekmények vonatkozásában kétirányú feladata volt. Egyfelől a büntetőeljárás során – és ez volt az elsődleges – a nyomozások lefolytatása országos hatáskörrel, ezen belül egyes esetekben kizárólagos hatáskörrel (például kémkedés). Másfelől pedig büntetőeljáráson kívüli feladata volt a korlátozó, akadályozó, bomlasztó intézkedések meg alapozottságának és törvényességének segítése, amely a Vizsgálati

(4) A büntetés öt évtől tíz évig terjedő szabadságvesztés, ha az (1) bekezdés a) pontjában meghatározott bűncselekményt légi jármű jogellenes külföldre vitelével követik el.

(5) Aki tiltott határátlépésre, illetőleg a külföldre utazás és a külföldön tartózkodás szabályainak kijátszására irányuló előkészületet követ el, vétség miatt két évig, a (4) bekezdés esetében büntett miatt egy évtől öt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

(6) Az (1) bekezdésben meghatározott bűncselekmény elkövetője egy évig terjedő szabadságvesztéssel, javító-nevelő munkával vagy pénzbüntetéssel büntetendő, ha a cselekmény – indítékára, céljára és az eset más körülményeire tekintettel – kisebb súlyú.

(7) Az (1)-(5) bekezdésben meghatározott bűncselekmény elkövetőjével szemben mellékbüntetésként vagyonekobzásnak és kitiltásnak is helye van.”

Osztálynak az 1970-es évektől egyre bővülő és önállósodó tevékenysége lett. Ennek egyik formája volt az előzetes ellenőrzések, bizalmas nyomozások, nyílt ellenőrzések és rendkívüli események során felmerült bűncselekménygyanús magatartások jogi véleményezése, másik formája pedig a jogalkalmazás és a jogpolitikai elvek érvényesítése.²¹

A belső elhárítás területén a jogi véleményezéssel kapcsolatban igazán kihívást azok az esetek jelentettek, amelyek az ún. ellenséges ellenzéki tevékenységre vonatkoztak. A Vizsgálati Osztálynak egy 1986 őszén készített jelentése kifejezetten rögzítette, hogy az ún. ellenzéki és a más vélemény önmagában még nem bűncselekmény, az elsősorban a „politikai munka szférájába tartozik”, az ellenséges tevékenység azonban „jogszállítól is üldözendő”. A Vizsgálati Osztály részéről differenciált állambiztonsági munkát kívánt meg e kettő elkülönítése. A feljegyzés szerint ezen a területen például izgatás és közösség megsértése miatt indított büntetőeljárásokban az osztály koordinációs feladatköre szélesedett, tényleges munkafolyamat alakult ki az ügyési, a tanácsai és az igazgatásrendészeti szervekkel. A jelentés arra is kitért, hogy ezzel szemben a büntetőeljárás kívüli ügyek koordinálásának nem volt szabályozott rendje, azt főleg a „gyakorlat igényei” formálták.

Az osztály feladata volt a felderítések során a bűncselekményi (később inkább szabálysértési) tényállás feltárása, az összegyűjtött bizonyítékok (például illegális sajtótermékek, röpcédulák) „jogi erejűvé tétele”. Az osztály az ellenséges ellenzéki csoportosulások ügyében 1978 és 1986 között összesen 169 esetben készített jogi véleményt. A vizsgálat során többször találkoztak olyan „ellenséges ellenzéki tevékenységi formákkal”, amelyek jogilag nem szabályozott magatartások körébe tartoztak. A Vizsgálati Osztály szerint ilyenek voltak például tiltakozó aláírások gyűjtése, a kormány egyes intézkedéseinek „rosszindulatú, nyilvános” bírálata, vagy „magánoktatás”.²²

²¹ ÁBTL 1.11.9. 25. doboz. III/1. Vizsgálati Osztály, 1986/87. Az osztály munkájával kapcsolatos anyagok.; A Belügyminisztérium III/1. Osztály ügyrendje, 1972.

²² ÁBTL 1.11.9. 25. doboz. III/1. Vizsgálati Osztály, 1986/87. Az osztály munkájával kapcsolatos anyagok.

„Go home Russians!” – közösség megsértése,
izgatás, rémhírterjesztés

A nyolcvanas évek második felében a „fennálló rend” elleni ellenséges ellenzéki tevékenységek körében többnyire már közösség megsértése alapos gyanúja miatt indítottak eljárást, ám volt példa izgatás esetére is. Az ismertetésre kiválasztott esetek alapján azt szeretném bemutatni, hogy milyen cselekmények voltak azok, amelyek átlépték a politikai rendőrség ingerküszöbét.

1986-ban adott volt egy téma, az 1956-os („ellen”)forradalom harmincadik évfordulója. Három fiatal (köztük egy fiataikorú) Budapest XIII. kerületében – saját állításuk szerint – „heccből” száz darab röpcédulát készített. A röpcédula abból állt, hogy egy kockás spirálfüzet lapjaira zöld golyóstollal ráírták, hogy 1956–86, azt vonallal aláhúzták, és a vonal alá egy 30-as számot írtak. Keményítő és nyál segítségével felragasztgatták a röplapokat autókra, buszokra, villamosokra, aluljáró falakra, buszmegállók tájékoztató tábláira, stb. A BRFK Állambiztonsági Vizsgáló Alosztálya megindította a büntetőeljárást a Btk. 269. § (1) bekezdés *b*) pontja (*a Magyar Népköztársaság alkotmányos rendje*) és (3) bekezdése (*csoport tagjaként vagy nagy nyilvánosság előtt*) közösség megsértése büntetnének alapos gyanúja miatt, mert úgy ítélték meg, hogy a három fiatal a „Magyar Népköztársaság alkotmányos rendje elleni gyűlölet felkeltésére alkalmas röpcédulákat terjesztett”. Végül bíróságra nem került az ügy, mert még 1986 őszén a Vizsgáló Alosztály megszüntette a nyomozást. A megszüntetésre irányuló javaslatban az állt, hogy a büntetlen előéletű gyanúsítottak „általános műveltsége és politikai tájékozottsága rendkívül alacsony fokú” volt, a bűncselekményt ittas állapotban követték el, amelyet „államellenes célzat nem motivált”, csupán kalandvágyból készítették a röpcédulákat. Megrovást kaptak azzal a felhívással, hogy a jövőben tartózkodjanak „bármely bűncselekmény elkövetésétől”, mert „ellenkező esetben” velük szemben a „törvény teljes szigorát” fogják alkalmazni.²³

23 ÁBTL 3.1.19. V-165684. Rusznák János és társai.

A következő eset is 1986-ban történt, több fiatal (köztük fiatalok is) volt érintett az ügyben, és hasonlóan rendőrségi megrovással végződött. A Zala megyei Sármelléken volt egy szovjet laktanya és lakótelep, és a lakótelep utcáján az útestre, az autóbusz megállóba, a közúti korlátra piros spray-vel angol és magyar nyelvű „ellenséges tartalmú szövegeket” festettek. A szövegek a következők voltak: „The Exploited”,²⁴ „Cella GMK”,²⁵ „Black Flag”,²⁶ „Go Home Russians!” („Oroszok, menjetek haza! – K. Sz.). A fiatalok állítólag szüreti mulatság hevében tették mindezt, részben zenerajongásból, részben pedig szórakozásból. A jegyzőkönyvekből az derült ki, hogy az egyik fiatal a vallomásaiban azt mondta, hogy közte és a szovjet lakótelepi gyerekek között „feszült viszony” volt, és ennek adott hangot a festéssel. A Zala Megyei RFK Állambiztonsági Vizsgálati Csoportja ebből már azt a következtetést vont le, hogy a fiú „gyermekkora óta ellenszenvet érez a szovjet lakótelepen élő hasonló korú fiatalokkal szemben”. Ebben az esetben a közösség megsértése vétségének a gyanúját a Btk. 269. § (1) bekezdésének a) pontja alapján állapították meg, tehát az állambiztonság szerint nem az *alkotmányos rend*, hanem [*magyar nemzet vagy*] *valamely nemzetiség*²⁷ elleni gyűlölet keltésére volt alkalmas a cselekmény.²⁸

Ugyancsak rendőrségi megrovással fejeződött be az az ügy 1987-ben, amikor az Astoria szálló egy harminc év körüli londoni, az Iparcikk Kölcsönző és Szolgáltató Vállalattól kölcsönzött írógéppel „szovjetellenes és nacionalista tartalmú leveleket” küldött több

24 A The Exploited egy punk rock zenekar a brit punk második hullámából, 1979-ben alakult. Forrás: <http://www.the-exploited.net/> (A letöltés ideje 2016. március 22.)

25 A vizsgálati jegyzőkönyv szerint korábban Keszthelyen működött egy együttes ezzel a névvel.

26 A Black Flag egy amerikai hardcore punk zenekar, 1977-ben alakult. Forrás: <http://www.allmusic.com/artist/black-flag-mn0000091650/biography> (A letöltés ideje 2016. március 22.)

27 Idekívánkozik a megjegyzés, hogy nyilvánvalóan a szovjet laktanya és lakótelep lakói nem honos nemzetiségként éltek Magyarországon. A tényállás d) pontja inkább alkalmazható lett volna ebben az esetben, az ugyanis a „valamely nép” fordulatot tartalmazta.

28 ÁBTL 3.1.19. V-165314. Bakonyi Gábor Zsolt és társa.

napilapnak és folyóiratnak (*Népszabadság, Népszava, Magyar Nemzet, Magyar Ifjúság, Élet és Irodalom*). A küldeményeket kiemelték a postaforgalomból, valamint hasonló tartalmú rölapokat is találtak aluljáróban falra ragasztva. A rölapok többek között a szovjet csapatok távozását, független Magyarországot, szabad szakszervezetet követelő írásokat tartalmaztak. Ebben az esetben a közösség megsértése büntettének alapos gyanúját a Btk. 269. § (1) bekezdése *b)* (MNK alkotmányos rendje), *c)* (MNK szövetségi, barátsági vagy együttműködésre irányuló egyéb nemzetközi kapcsolata) és *d)* (valamely nép, felekezet vagy faj, továbbá – szocialista meggyőződésük miatt – egyes csoportok vagy személyek ellen) pontja szerint állapították meg. Az ügyben a Fővárosi Főügyészség Államelleni Ügyek Osztálya is nyomozott.²⁹

Pécsett történt 1988-ban az a zászlóégetéses eset, amelynek során fiatalok egy éjszaka az április 4-re kitűzött vörös zászlót égették el, és a rendőrfőnök tetten érte őket. A közösség megsértése büntettének alapos gyanúját a Btk. 269. § (1) bekezdése *b)* pontja (MNK alkotmányos rendje megsértése) alapján állapították meg, ám ezúttal is a nyomozás megszüntetésével és rendőrségi megrovással végződött az ügy.³⁰

Egy nyírbátori kollégiumban 1988 áprilisában az épület falára középiskolások „Demokráciát!”, „Magyarok ébresztő!”, „Szovjetek haza!”, „Erőszakmentes világot!” feliratokat festettek festékszóróval. A Szabolcs-Szatmár-Megyei RFK Vizsgálati Osztálya büntetőeljárást indított a Btk. 269. § (2) bekezdése megsértésének alapos gyanúja miatt. Ritkaságnak számított, hogy a Vizsgálati Osztály a közösség megsértésének enyhébb alakzatát állapította meg, aminek tényállási eleme a „sértő vagy lealacsonyító kifejezés vagy egyéb ilyen cselekmény” elkövetése volt, és csak vétségi alakzata volt. További érdekessége az ügynek, hogy az ügyészség szigorúbb volt, mint a Vizsgálati Osztály, ugyanis „közösség megsértésének büntette” miatt emelt később vádat, mégpedig a Btk. 269. § (1) bekezdés *c)* pontja – az MNK szövetségi, barátsági vagy együttműködésre irányuló egyéb nemzetközi kapcsolata ellen irányuló fordulat – alapján. Végül a Nyíregyházi Városi Bíróság mint fiatal-

²⁹ ÁBTL 3.1.19. V-165757. Szombati Miklós.

³⁰ ÁBTL 3.1.19. V-166410. Temesi András és társai.

korúak bírósága megszüntette az eljárást, és az erről szóló végzésben bírói megrovásban részesítette a vádlottakat.³¹

1987-ben azonban a fenti esetektől eltérően nem közösség megsértése, hanem a sokkal súlyosabbnak minősülő *izgatás* [Btk. 148. § (1) bekezdés] büntette alapos gyanúja miatt indított nyomozást röpcédulák terjesztéséért ismeretlen tettes ellen a Borsod Megyei Rendőr-főkapitányság állambiztonsági vizsgálati szerve. Az ügy a Miskolci Postaigazgatóság feljelentése alapján indult, amikor Ózdon a levélszekrény ürítésekor írógéppel írt nyílt levelezőlapot találtak az MSZMP Központi Bizottságának címezve.³² Feladóként az Ózdi Kohászati Üzemek dolgozóit jelölték meg. A megszólítás „Kommunista Urak és Szovjet talpnyalók [...]!” volt, és a levél tartalma azzal zárult, hogy a „szocializmus csődöt mondott, és most már világossá vált, hogy nem a kapitalizmus az elnyomó és kizsákmányoló rendszer, hanem ez a miénk, ami lábbal tiporja az ember szabadságát”. A nyomozás szálai Kristály Gyula ózdi munkáshoz vezettek, aki ellen büntetőeljárást indítottak. Az eljárás során kiderült, hogy Kristály Gyula több röpcédulát is készített és terjesztett. Az ügyészség vádat emelt, és első fokon az Ózdi Városi Bíróság megállapította az államellenes célzatot, és „nagy nyilvánosság előtt, folytatólagosan elkövetett izgatás büntetében” bűnösnek találta Kristály Gyulát, és három év fegyházra ítélte, és négy évre eltiltotta a közügyektől. A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Bíróság másodfokon a szabadságvesztés tartamát egy év és hat hónapra leszállította, és a büntetés végrehajtását négy év próbaidőre felfüggesztette, a közügyektől való eltiltást pedig mellőzte, egyebekben azonban helybenhagyta az első fokú ítéletet.³³ Az eset nemcsak belföldön vált híressé, hanem nagyon komoly nemzetközi visszhangot is kiváltott. A Nemzetközi Helsinki Szövetség és az Amnesty International megfigyelőt küldött a tárgyalásra. A Balázs Béla Stúdió filmet készített a perről,³⁴ és a sajtó – a hivatalos és a

31 ÁBTL 3.1.19. V-166190/1. Szabó Zoltán; ÁBTL 3.1.19. V-166190/2. Lengyel Károly.

32 A levél lefoglalására az 1/1966. (VI. 15.) KPM rendelet 17. § (1) bekezdés c) pontja alapján került sor. ÁBTL 3.1.9. V-166123. Kristály Gyula András.

33 ÁBTL 3.1.9. V-166123. Kristály Gyula András; ÁBTL 3.1.5. O-19414/1. és O-19414/2. „Kézbesítő”.

34 <http://kilencesterv.com/index.php?topic=8544.0> (A letöltés ideje 2016. január 18.)

szamizdat egyaránt – beszámolt róla.³⁵ A *Belügyi Szemle* publikálta a rendőrségi nyomozás történetét.³⁶

A következő ismertetett esetben *rémhírterjesztés* vétségének [Btk. 270. §] alapos gyanúja miatt indított a BRFK Állambiztonsági Vizsgáló Alosztálya büntetőeljárást 1989. október 16-án. Az ügy úgy indult, hogy a *Reform Független Demokratikus Hírmagazin* igazgató-főszerkesztője a Belügyminisztériumhoz eljuttatott egy, a címükre érkezett, a „Nyilaskeresztes Párt” felhívását tartalmazó röpiratot, és annak postai borítékját. Az eljárást a Vizsgáló Osztály ismeretlen tettes ellen indította. A később gyanúsítottként kihallgatott személy elmondta, hogy egy országosan ismert ellenzéki személy azt nyilatkozta, hogy „a kommunistákat az agyagba kell döngölni”, és ez őt a közvéleményt felrázó cselekedetre készítette. Készített a nem létező „Nyilaskeresztes Pártról” egy „groteszk” rölpapot, és a pártot összefüggésbe hozta ellenzéki szervezetekkel, többek között a FIDESZ-szel és az SZDSZ-szel. A „Nyilaskeresztes Párt” újjáalakítását hirdető plakát Antoniewicz Roland provokációjának bizonyult, és a büntetőeljárás során egy évi, két évre felfüggesztett szabadságvesztésre ítélték.³⁷

A fent ismertetett esetek mutatják, hogy annak ellenére, hogy nem volt egységes a különböző megyei vizsgálati osztályok gyakorlata, az ún. vélemény-bűncselekményeket ebben az időszakban többnyire a társadalomra alacsony veszélyességű kategóriába sorolták, és az ügyek rendszerint – már a rendőri szakaszban – megrovással végződtek.

35 HVG, 1988. szeptember 10. Lásd még Kőszeg Ferenc: Kristály Gyula izgatási pere. *Beszélő*, 1988/3. szám. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/kristaly-gyula-izgatasi-pere>; Kőszeg Ferenc: Lezárul végre Kristály Gyula ügye? *Beszélő*, 1989/2. szám. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/lezarul-vegre-kristaly-gyula-ugye> (A letöltések ideje 2016. január 18.)

36 Fekete László: Röpcédula-terjesztés Borsodban. *Belügyi Szemle*, 1988/6. szám. 99–104.

37 ÁBTL 3.1.19. V-167218.; V-167218/a/b/c. A „Turista” fn. bizalmas nyomozásban a BRFK Állambiztonsági osztály által lefolytatott nyílt vizsgálat során keletkezett anyagok. Lásd még *Kronológia*, 1989. <http://www.c3.hu/scripta/beszelo/99/10/06krono.htm> (A letöltés ideje 2016. január 18.); Antoniewicz Roland *nyilaskeresztes rölpapkpészítő bírósági tárgyalása*. Nemzeti Audiovizuális Archívum, 1990. január 25. http://nava.hu/id/00434_1990/ (A letöltés ideje 2016. január 18.)

A helyzet ellentmondásosságát tükrözi azonban az, hogy az izgatás és a rémhírterjesztés tényállását is alkalmazták a nyolcvanas évek végén olyan cselekmények esetében, amelyekben akár a közösség megsértése bűncselekményét is megállapíthatták volna.

*Tiltott határátlépési ügyek,
valamint volt hírszerző kémkedési ügye 1986-ban*

Következtesen szigorúan jártak el az állambiztonsági szervek tiltott határátlépési és kémkedési ügyekben. Itt azok az esetek érdemelnek külön figyelmet, amikor valaki Magyarországról disszidálási szándékkal távozott, és egy nyugati ország biztonsági vagy hírszerzési szervével kapcsolatba került, különösen ha előtte Magyarországon az illető a rendőrség állományában volt.

Többszöri tiltott határátlépés [Btk. 217. § (1) bekezdés *a*) pontja] alapos gyanúja miatt indított büntetőeljárást a BRFK Állambiztonsági Vizsgálati Alosztálya 1986-ban egy harmincéves, Kanadából hazatérni szándékozó magyar férfi ellen. A férfi 14 évesen, 1970-ben Jugoszlávián keresztül jutott el Kanadába, ahol kábítószerügyekbe keveredett, majd a kanadai rendőrség kábítószer ellenes osztálya foglalkoztatta. Kanadában egy ott vendégszereplő magyar néptáncos csoporttal megismerkedett, továbbá a családja is meglátogatta Kanadában, és ettől kezdve egyre inkább a hazatérés gondolata foglalkoztatta. Ez azonban nem volt olyan egyszerű, mert amikor erre irányuló lépéseket tett (rendőrségi felettesével beszélt, majd megkereste a magyar külképviseletet), különböző titkosszolgálati feladatokra megpróbálták beszervezni. Hamis útlevelekkel többször jött Magyarországra, és végleges volt benne az elhatározás, hogy hazatelepül. 1986-ban jelentkezett a BRFK-n, elmondta a történetét, és közölte, hogy vállalja a hazatéréssel járó jogkövetkezményeket. Előélete alapján az ügyben eljáró rendőrezredes úgy értékelte a helyzetet, hogy állambiztonsági szempontból az illető „operatív célra történő hasznosítása nagyobb jelentőséggel bír, mint a büntetőeljárás felelősségre vonással történő lezárása”. Erről a Fővárosi Főügyészség Államelleni Ügyek Osztályának vezetőjével is konzultáltak, és megvalósíthatónak tartották ilyen

módon a nyomozás megszüntetését. Így a nyomozást megrovással szüntették meg. Az indokolásban kifejtették, hogy a „gyanúsított büntetlen előéletű, önkéntes jelentkezésével és feltáró jellegű vallomásával a büntetőeljárás eredményességét jelentősen elősegítette”.³⁸

1986-ban egy tervező mérnök nem jött haza turistautazásról, és a családjával együtt egy ausztriai, menekülteket befogadó lágerben maradt, ahonnan később Ausztráliába távozott. Ez idáig szokványos eset lehetne, ám az illető elutazása előtt irányító-tervező mérnökként az UVATERV vállalatnál (Út- Vasúttervező Vállalat) dolgozott. Beosztása révén rendelkezett TÜK (titkos ügykezelés) betekintési joggal, és így államtitok ismeretének birtokába jutott, nevezetesen hozzáfért a szovjet katonai repülőterek építési adataihoz. A BRFK Állambiztonsági Vizsgálati Alosztálya nyomozást indított jogszabály kijátszásával külföldön maradás büntetnének [Btk. 217. § (1) bekezdés] alapos gyanúja miatt. Az ügyben szakértő megállapította, hogy az államtitkot képező adatoknak, amelyekről a gyanúsítottnak tudomása volt, „illetéktelen személyek részére történő kiszolgáltatása jelentősen sérti a Magyar Népköztársaság és a Magyar Néphadsereg érdekeit és azok hátrányára felhasználhatók”. Mindezek háttérén a Vizsgálati Osztály vádemelési javaslatot tett, aminek következtében a Fővárosi Főügyészség vádat emelt. A bírósági eljárást a vádlott távollétében folytatták le, és a vádlottat 1987-ben börtönben letöltendő 2 évi szabadságvesztésre és 2 évre a közügyektől eltiltásra ítélte, és még ráadásul bűnügyi költség (120 Ft) megfizetésére is kötelezte.³⁹ Az ügy érdekessége még az, hogy a nyomozás során az állambiztonság „Ábel” fedőnéven objektum dossziét is nyitott rá, ezt az aktát azonban a vádemeléssel egyidejűleg lezárták.⁴⁰

Az előzőeknél súlyosabb, egy kifejezetten állam elleni bűncselekmény ügyét szeretném az alábbiakban ismertetni. Kémkedés büntetnének [Btk. 147. § (1) bekezdés] alapos gyanúja miatt indított 1986-ban büntetőeljárást egy 37 éves férfi ellen a Belügyminisztérium Vizsgálati Osztálya. Az illető 1985-ben egy Ausztria–NSZK IBUSZ

38 ÁBTL 3.1.19. V-165335. Péter József; ÁBTL 1.11.9. 25. doboz. III/1. Vizsgálati Osztály, 1986/87. Az osztály munkájával kapcsolatos anyagok.

39 ÁBTL 3.1.19. V-165704. Sztító Balázs.

40 ÁBTL 3.1.5. O-19385.

társasutazásról nem tért haza, és Ausztriában a traischkircheni menekülttáborban politikai menedékjogért folyamodott, és bejelentette kivándorlási szándékát az Amerikai Egyesült Államokba, illetve Kanadába. Ennek megfelelően regisztráltatta magát a menekülttáborban. Vallomása szerint azért akart külföldön új életet kezdeni, mert úgy érezte, hogy belügyes múltja miatt a magyar elhárítás itthon ellenőrzi, munkahelyein is zaklatásokban van része. Az esetet az komplikálta, hogy az illető 1980-tól 1982-ig a Belügyminisztérium III/I. Csoportfőnökségen teljesített szolgálatot hivatásos tisztként, amely időszakban a műszaki kiképző tanfolyamot végezte el, de idegi problémái miatt kérte a leszerelését. Az orvos szorongásos neurózist állapított meg nála, ezért elbocsátották a hivatásos állományból. A bécsi kanadai nagykövetségen többször kihallgatták, amelynek során elmondta, hogy a hírszerzésnél teljesített szolgálatot, és ezzel összefüggő adatokat is közölt. Így a bűncselekménye abban állt, hogy „az ellenséges hírszerző szervnek államtitoknak minősülő adatokat szolgáltatott ki” (a hírszerző iskola helyét, és egy ott tanító őrnagy nevét árulta el). Ausztriában úgy érezte, hogy az osztrák kémelhárítás részéről nagy nyomásnak van kitéve, szerinte kábítószer is beadtak neki a kihallgatás napjára. Ausztriából megszökött az NSZK-ba, de ott közölték vele, hogy nem foglalkoznak a menedékjogi kérelmével, mivel az már folyamatban van Ausztriában. Kiutasították az NSZK-ból, de Ausztriába nem léphetett be, és 300 nyugatnémet márka (DM) pénzbüntetést is ki kellett volna fizetnie. Mivel pénze nem volt, a Bad-Reichenhall-i börtönben elzárásként töltötte le a büntetését. Ezt követően hívta fel a feleségét Magyarországon, aki aztán a Budafoki Rendőrkapitányságon bejelentést tett férje helyzetéről. Visszakerült a traischkircheni menekülttáborba, de nem folytatta a menedékjogi eljárást, hanem innen a bécsi magyar konzulátust kereste fel és hazatérési engedélyt kért, amit meg is kapott. Hazajövele után gyanúsítottként kihallgatták, és előzetes letartóztatásba helyezték. Elmeszakértőt is kirendeltek, aki megállapította, hogy a gyanúsított sem a bűncselekmény elkövetésének időpontjában, sem pedig a kihallgatáskor sem szenvedett „elmebetegségben, gyengeelméjűségben, szellemi leépülésben, tudat vagy személyiség súlyosabb zavarában”, így a „bűncselekmény következményeinek felismerésében kóros elmeállapot nem korlátozta”. Titok-

szakértői vélemény is készült, amely szerint a gyanúsított által kiszolgáltatott adatoknak „illetéktelen személy tudomására jutása a Magyar Népköztársaság biztonságát, honvédelmi érdekeit veszélyeztették”. Az ügyben a Katonai Főügyészség emelt vádat, és a Budapesti Katonai Bíróság „államtitok tekintetében folytatólagosan elkövetett kémkedés bűntettében” találta bűnösnek. Első fokon 7 évi fegyházban letöltendő szabadságvesztésre és 6 évi közügyektől eltiltásra ítélték, másodfokon a Legfelsőbb Bíróság az ítéletet – mind a fő-, mind a mellékbüntetés tekintetében 10 évre súlyosította. Fontos azt is megjegyezni, hogy az állambiztonság az előzetes letartóztatás során „Sárosi” fedőnevű fogdaügynök révén ellenőrizte a célszemélyt, és általa a felderítést szolgáló információkhoz is igyekeztek hozzájutni.⁴¹

A rendszerváltás után

Zárszóként érdemes egy pillantást vetni a bemutatott jogi helyzetnek a rendszerváltást követő utóéletére. A jogállami büntetőjog a rendszerváltás idején kiiktatta az izgatás tényállását a Büntető Törvénykönyvből, és a közösség megsértése tényállása is megszűnt. E kettő helyett került bele a Btk.-ba a *közösség elleni izgatás*, mint közrend (köznyugalom) elleni bűncselekmény.⁴² Az 1992-es semmisségi törvény a fent ismertetett esetek vonatkozásában az izgatás, a közösség megsértése, a rémhírterjesztés, valamint a tiltott határátlépés egyes eseteiben történt elítélésüket semmissé nyilvánította, a kémkedési ügyekre azonban nem terjedt ki e törvény hatálya. Az érintett ítéletek vonatkozásában is csak akkor következett be a semmisség a törvény értelmében, ha a bűncselekmény elkövetése az 1976. évi 8. számú törvényerejű rendelettel kihirdetett ENSZ Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányában rögzített alapjogok gyakorlását vagy az abban foglalt elvek és célok megvalósítását jelentette.⁴³

41 ÁBTL 3.1.19. V-165418/1-2.; ÁBTL 2.2.1. I/8.2./647.

42 1989. évi XXV. törvény a Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény módosításáról.

43 1992. évi XI. törvény az 1963 és 1989 között elkövetett egyes állam és közrend elleni bűncselekmények miatt történt elítélések semmissé nyilvánításáról.

KRAHULCSÁN ZSOLT

Az IBUSZ vezérigazgató-helyettesének esete a magyar kémelhárítással

Marton János ügye

Tanulmányomban – Marton János tevékenységének vizsgálatán keresztül – azt kívánom bemutatni, hogy a magyar állambiztonság hogyan próbálta ellenőrizni, vagy éppen megakadályozni az 1960-as évek elejétől rohamosan meginduló nemzetközi idegenforgalom károsnak vélt hatásait. Hogyan, mi módon kívánta a kapitalista országokból érkező turistaforgalmat, illetve a Nyugat felé nyitni akaró magyarországi idegenforgalmi szakembereket „kordába tartani”, kontrollálni. Azt is vizsgálom, hogy a kémtevékenységgel folyamatosan meggyanúsított Marton János miért tudott mindig a „felszínen maradni”, hogyan érte el, hogy személye sértetlen maradt és gyakorlatilag az orránál fogva vezette az állambiztonsági szerveket. Tanulmányomban Marton János életének csupán az 1961 és 1968 közötti időszakát elemzem, nem térek ki részletesen a korábbi évtizedek történéseire, pusztán jelzem az életút főbb állomásait. A fenti időhatáron belül időrendben haladva mutatom be Marton tevékenységének legjellemzőbb momentumait és az állambiztonság reakcióit.

Marton János Sárospatakon született 1913. március 11-én. Apja református lelkész volt, a Sárospataki Református Teológiai Akadémián tanított teológiát. Marton a gimnáziumot Sárospatakon végezte el és a Budapesti Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán szerzett doktorátust. Önéletrajza szerint 1935–1936 között az Amerikai Egyesült Államokban magyar állami ösztöndíjként közgazdasági és

nemzetközi jogi tanulmányokat folytatott. 1937-ben a Külkereskedelmi Hivatalba, majd 1939-ben az Iparügyi Minisztériumba került. Állítása szerint 1941-ben – mint a GYOSZ képviselője – részt vett az első szovjet–magyar kereskedelmi tárgyalásokon,¹ de a háború kitörésekor eltávolították az Iparügyi Minisztériumból és a Közellátási Minisztériumban a mosószappan elosztását nyilvántartó irodában alkalmazták. A háború végéig ezen a helyen dolgozott, majd a Közalkalmazottak Szabad Szakszervezetének lett az elnöke, egészen 1947-ig. Ezzel párhuzamosan az Iparügyi Minisztériumban az Iparpolitikai Főosztályt is vezette. 1948 nyarán korrupció vádjával letartóztatták, majd felmentették, de 1949 szeptemberében a Rajk-ügy kapcsán hűtlenség vádjával – állítólag külföldi útjai során „a magyar népgazdaság érdekei ellen angol és amerikai körökkel összejátszott” – ismét letartóztatták, és a Budapesti Törvényszék 1950. november 30-án 13 év fegyházban letöltendő szabadságvesztésre ítélte. A Legfelsőbb Bíróság 1951. január 12-én az elsőfokú ítéletet 15 év börtönbüntetésre változtatta.

Marton 1945 előtt kapcsolatban állt az illegális munkásmozgalmal, sajtórendészeti vétség miatt egy alkalommal el is ítélték, ami miatt katonai rangjától megfosztották. Azt tudjuk, hogy párttag is volt: 1943-ban a Béke Pártnak, 1945 és 1948 között a Magyar Kommunista Pártnak, ahonnan az 1948-as letartóztatásakor kizárták, s később nem kérte ismételt felvételét. (1948-as adatok szerint Marton tagja volt a Magyarországi Szimbólikus Nagypáholy védelme alatt álló Petőfi Páholynek is.)²

A Legfelsőbb Bíróság Különleges Tanácsa 1955. szeptember 15-én bűncselekmény hiányában felmentette a hűtlenség vádja alól.³

1 Ezt támasztja alá egy 1966-ban készített feljegyzés is. E szerint a Külügyminisztérium részéről Perényi Lukács követségi titkár, a Kereskedelmi és Közlekedési Minisztérium részéről dr. Szilágyi Mihály miniszteri titkár és a Külkereskedelmi Hivatal részéről Rosslaw Nándor igazgató, valamint Holányi Teréz gép- és gyorsíró mellett Marton János miniszteri előadók voltak a kiküldöttek. ÁBTL 3.1.5. O-13447/2. Récsey Róber rendőr hadnagy feljegyzése az Országos Levéltár magyar–szovjet gazdasági tárgyalások (1938–1941) anyagaiban végzett kutatásról, 1966. május 21.

2 ÁBTL 3.1.5. O-13447/2. Marton Jánosra vonatkozó adatok, 1966. augusztus 27.

3 ÁBTL 3.1.5. O-13447/2. Mohai Istvánné rendőr százados feljegyzése dr. Marton Jánossal kapcsolatban, 1965. szeptember 7.

Rehabilitálása után a Technoimpex Külkereskedelmi Vállalatnál helyezkedett el, 1956 szeptemberétől pedig a Külkereskedelmi Minisztérium (KKM) Nehézipari Főosztályán volt főosztályvezető-helyettes. A forradalom alatti tevékenységéről nincsenek adataink, feltehetően nem kompromittálta magát, hiszen 1957-ben – a minisztériumban lezajlott átszervezések után – a Nehézipari Főosztály Relációs (Nemzetközi) Osztályát vezethette. 1960 nyarán saját kérésére került a Komplex Külkereskedelmi Vállalathoz, a közel-keleti és az afrikai piacokkal foglalkozott.⁴ 1961 októberében pedig kinevezték az IBUSZ vezérigazgató-helyettesének.

Az IBUSZ vezérkarában

A forradalom leverését követően hatalomra kerülő párt- és állami vezetés számára az 1956-os megtorlást követően a gazdasági kapcsolatok megerősítése, a pangó külkereskedelem élénkítése, illetve a Magyarországról Nyugaton kialakult negatív kép javítása rendkívül fontos cél volt. Ezért a hatalom – a megtorlás első hulláma után – támogatta az idegenforgalom fejlesztését, a kapitalista (és szocialista) országokból érkező turistaforgalom növekedését, abban bízva, hogy ez nemcsak gazdaságilag, de politikailag is segíteni fogja a nemzetközi elszigeteltségből való kitörést, így bizonyos keretek között egyre inkább eltűrte a magyar állampolgárok nyugati utazásait is. 1960-ra a nyugati országok viszonylatában is megsokszorozódott a magyarországi hivatalos és turista beutazások száma, megnőtt az idegenforgalom jelentősége.⁵

A nyugati országok állampolgárainak beutazásakor, akár hivatalos keretek között, tehát a magyar minisztériumok, főhatóságok meghívására érkeztek Magyarországra, akár magáncélból látogattak

⁴ ÁBTL 3.1.5. O-13447/3. Életrajz, 1960. július 25.

⁵ A magyarországi idegenforgalomról bővebben: Slachta Krisztina: A „magyar vircsaft”. A Kádár-kori idegenforgalom sajátosságai. *Metszetek*, 2014/2. http://metszetek.unideb.hu/a_magyar_vicsaft_slachta_krisztina_2014_02 (Az utolsó letöltés 2016. január 6.) Bencsik Péter: A szabad mozgás korlátozása az ötvenes években és az 1956-os forradalom előtti utazási reformok. *Betekintő*, 2011/1. sz. http://betekinto.hu/2011_1_bencsik (Az utolsó letöltés 2016. január 6.)

hazánkba, kérelmeiket a Külföldieket Ellenőrző Országos Központi Hivatal (KEOKH) intézte.⁶ Az 1956-os forradalom leverése után újjászervezett politikai rendőrség struktúrájában, a KEOKH és Útlevel Osztály keretein belül alakították meg az ún. IBUSZ alosztályt, amelyet két csoport alkotott: egy nyugati és egy népi demokratikus – összesen 13 fővel.⁷ A hivatalos beutazók tartózkodási engedélyének kiadását a KEOKH-tól a szakminisztériumok kérhették, míg a magáncéllal beutazókat a KEOKH minden esetben a központi nyilván tartóban ellenőrizte, de szükség esetén kikérte az illetékes operatív osztály véleményét is. Amennyiben aggályos körülmény merült fel (például a külföldi állampolgár Magyarországon élő hozzátartozójával kapcsolatban), úgy újabb információkat szereztek be. A beutazók 24 órán belül kötelesek voltak a KEOKH-nál jelentkezni, ahol megkapták a tartózkodási engedélyt.⁸

A turista beutazásokat az IBUSZ és egyes külföldi utazási irodák szervezése alapján engedélyezték. Az IBUSZ a legrégebbi magyarországi utazási vállalat volt, amelynek tevékenységi körébe – többek között – nemcsak az utazásszervezés, de valuta vétel-eladás, ajándékcikkek értékesítése, szállodák, üzletek üzemeltetése is beletartozott.⁹ A külföldi utazási irodák a kérelmeket az IBUSZ-hoz továbbították, az pedig a KEOKH-hoz, ahol a kérelmeket felülvizsgálták, és a fent már említett ellenőrzés után minden egyes beutazóról értesítést küldtek az

6 1945 előtt Külföldieket Ellenőrző Országos Központi Hatóság.

7 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) XIX-B-1-au 3. d. A BM Titkársága, a KEOKH és Útlevel Osztály és a miniszteri és miniszterhelyettesi titkárságok szervezeti felépítése és létszámelosztása, 1957. április 19. Lásd Krahulcsán Zsolt: A BM KEOKH és Útlevel Osztály. In Cseh Gergő Bendegúz–Okváth Imre (szerk.): *A megtorlás szervezete. A politikai rendőrség újjászervezése és működése, 1956–1962.* Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára–L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2013. 349–379.

8 MNL OL XIX-B-1-z-10-60/10-1960. 15. d. A BM KEOKH, Útlevelosztály parancstervezete, d. n.

9 Lásd Lénárt András: Express druzsba. Utazás az Express Ifjúsági és Diák Utazási Irodával az 1970-es években. *Regio*, 2008/3. 52., valamint Kolacsek András–Borda József: *Az idegenforgalmi piac.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1974. 323–330., illetve Kudar Lajos: *Az IBUSZ története, 1902–1992.* IBUSZ Igazgatóság, Budapest, 1992.

illetékes operatív osztálynak. Az IBUSZ-nak a nyugati utazási irodákkal – az MSZMP KB Külügyi Osztálya, a Külügy- és a Belügyminisztérium irányelvi figyelembevételével – kötött 1961. március 15-i egyezménye alapján az „eredeti” külföldi állampolgárok és az 1943 előtt nyugatra emigrált volt magyar állampolgárok részére turisztikai céllal a beutazást a nyugati országokban lévő magyar külképviseletek 24 órán belül saját hatáskörben engedélyezhették. (A turista beutazások ügyintézésének meggyorsításánál elsődleges szempont a deviza-bevétel fokozása volt, ezért a követségek részére az operatív nyilvántartás alapján „Fekete könyvet” adtak ki, melyben azok a külföldiek szerepeltek, akiknek a beutazása nem volt kívánatos.)¹⁰

Nem tudjuk, hogy Marton János környezete számára az IBUSZ vezérigazgatóságára történő 1961. októberi kinevezése meglepetés volt-e, avagy sem, az állambiztonság minden esetre ekkor már tudott Martonról, hiszen egy 1960. októberi ügynökjelentésben szerepelt a neve. A „Dávid” fedőnevű informátor részletesen beszámolt a kémelhárításnál szolgáló tartótisztjének arról, hogy Marton János rendszeresen érdeklődött tőle, hogy a minisztériumban kik a legbefolyásosabb személyek, kik azok, akik a kádereket „mozgatják”, ezek milyen külföldi kapcsolatokkal rendelkeznek, stb. Megemlítette azt is, hogy Marton Kairóba, a nagykövetség kereskedelmi osztályára szeretne kerülni, vagy szívesen lenne a Komplex Külkereskedelmi Vállalat kairói irodavezetője. Bárány Vilmos rendőr őrnagy a jelentés végén tett megjegyzése szerint Martont „figyelemmel kell kísérni”.¹¹ Pár hónappal később a Külkereskedelmi Minisztérium Személyzeti Főosztálya kérte az állambiztonsági szerveket, hogy ellenőrizzék Marton Jánost a „további alkalmaztatása” érdekében. A kémelhárítás nem tett észrevételt, azaz ekkor, 1961. március 15-én a politikai rendőrség még semmilyen kompromittáló adattal nem rendelkezett Martonnal kapcsolatban.¹² Októberben már, de még az IBUSZ vezérigazgató-helyettesi kinevezése előtt – Nagy Ferenc rendőr száza-

10 MNL OL XIX-B-1-z-10-60/10-1960. Előterjesztés a Magyar Népköztársaság útlevél és vízumrendszerének néhány kérdéséről, 1960. szeptember 2.

11 ÁBTL 3.1.5. O-13447/1. „Dávid” fedőnevű ügynök jelentése, 1960. október 8.

12 ÁBTL 3.1.5. O-13447/2. Szolgálati jegy, 1961. március 15.

dos megfogalmazása szerint – Marton „...tevékenysége arra enged következtetni, hogy ellenséges tevékenységet folytat. [...] Jelenlegi tevékenysége is korrupció gyanús, az egyiptomi üzleti körökben van rendkívüli nagy ismeretsége, olyan üzleteket akar részünkre biztosítani, ami indokolatlan, vagy már lekötött üzlet.” Nagy intézkedési javaslatára szerint Martont „ki kell szorítani” mindazon területről, ahol külföldiekkel kapcsolatba tud kerülni, nem szabad engedni, hogy tárgyalásokat folytathasson. Azt is javasolta, hogy hálózati úton meg kell indítani Marton feldolgozását.¹³

Nagy javaslatára nem ért célt, Marton kinevezését, illetve azt, hogy Marton külföldiekkel kapcsolatba kerülhessen – úgy tűnik – az állambiztonságnak nem sikerült megakadályoznia. A már kinevezett IBUSZ vezérigazgató-helyettesről is készült ügynöki beszámoló, és az 1961 decemberében „Ábel” fedőnevű informátor által adott jelentés szerint Marton János több olyan intézkedést is tett, amellyel magát és az IBUSZ-t is lejáratja. Marton állítólag fennhangoztatta, hogy „...őt semmi más nem érdekli, mint az üzlet, a rendőrség és a nyomozók tegyenek, amit akarnak, csak ő az üzletet nem akarja, hogy emiatt kár érje.” Az informátor szerint Marton állandóan az iránt érdeklődött, hogyan, mi módon tudna minél nagyobb bevételre szert tenni, a szállodákban vannak-e konzumnők, akik a külföldiek igényeit kielégíthetnék és felvetette, hogy az IBUSZ megszervezhethetné a szállodai konzumnői szolgáltatást. A kémelhárításnál ekkor egyáltalán nem haboztak fel az ötleten, a jelentés végén Kutasi László rendőr százados csupán azt jegyezte meg, hogy az informátor Martonnal kapcsolatban feladatot nem kap.¹⁴ Ebből és az alábbi jelentésből is egyértelműen kiderül, hogy Márton tisztában volt azzal, hogy a külföldiek mellett őt is megfigyelik, tudta, hogy az idegenforgalom legalább annyira állambiztonsági, mint utazásszervezési kérdés, és ezt meglepő nyíltsággal hangoztatta is. „A 48 órás vízum még mindig nem elég gyors. Adják meg a belügyi szervek még ennél is gyorsabban a vízumot és a bejövő nyugatiak figyelésére állítsanak be több kiebert [...]” Másutt pedig

13 ÁBTL 3.1.5. O-13447/1. „Dávid” fedőnevű ügynök jelentése, 1961. október 26.

14 ÁBTL 3.1.5. O-13447/1. „Ábel” fedőnevű informátor jelentése, 1961. december 22.

megjegyezte „...neki egyedüli feladata, minél több nyugati valuta ki-termelése, őt csak a kereskedelmi feladatok érdeklik, az állambizton-sági problémák nem az ő hatáskörébe tartoznak.”¹⁵

Marton nagy lendülettel kezdett neki a munkájának, a deviza-szerzésnek, és ezt – a fent már említett konzumnő-szolgáltatás mel-lett – újabb és újabb ötlettel próbálta megvalósítani. Az egyik leg-merészebb elképzelése az izraeli HISTOUR utazási irodával terve-zett együttműködés volt. Marton 1962 márciusában tárgyalásokat folytatott az izraeli cég vezetőivel és olyan megállapodás-tervezet-tel érkezett haza, ami a későbbiekben a bűnlajstromát gyarapította. Az útja során ugyanis megállapodott a másik féllel, hogy izraeli uta-sok Róma–Budapest–Róma útvonalon (Rómáig az izraeli légitársá-sággal) a MALÁV gépével, minimum 14 napos magyarországi itt tar-tózkodás mellett – budapesti vagy balatoni első osztályú szállodákban elhelyezve – rendszeresen beutazhassanak. Amennyiben a beutazó turistáknak magyarországi rokonaik is vannak, akkor az itt tartó-zkodást ki lehetne terjeszteni további két héttel, javasolta Marton. A konstrukció szerint jelentős anyagi hasznot hozna az országnak, és megfelelő ellenőrzéssel kiszűrhetőek lennének az „álturisták” is. Az együttműködési tervezet fenti pontja talán még megvalósítható is lett volna, de a következő rész valóban elég meredek ötletnek tűnik – még a mai olvasó számára is. E szerint az IBUSZ és a HISTOUR a palesztin keresztények és zsidók számára egyaránt fontos vallási zarándokhelyekre szervezett volna körutazást. Ezeket a szent helye-ket azonban a jordániai határ szétválasztotta egymástól, ezért kell a jordániai, bejrúti hozzájárulás, illetve az egyiptomi hatóságok hall-gatólagos beleegyezése is – ismerte el Marton. Azonban szerint a HISTOUR hajlandó lenne egy olyan együttműködésre az IBUSZ-szal, amely szerint Ciprus, Bejrút és Haifa között magyar lobogó alatt hajó-zó, ál-ciprusi magyar hajótársaság alapításával (ahol a ciprusi részleg mögött izraeli részesedés lenne, de a magyar részleget is ők biztosíta-nák) személyforgalmú Földközi-tengeri hajóutazást lehetne szervezni.

A harmadik ötlete pedig az volt, hogy közös, fedett HISTOUR–MALÉV–IBUSZ irodákat kellene létesíteni Párizsban és Londonban,

15 ÁBTL 3.1.5. O-1344761. „Bányai” fedőnevű informátor jelentése, 1962. január 6.

így – Bécshez hasonlóan – irodája lehetne az IBUSZ-nak a francia és az angol fővárosban is.¹⁶ (Nem pont olyan, mert a bécsi iroda nem volt álcázva, ez jogilag egy, a magyar állam tulajdonában álló, de osztrák bejegyzésű vállalat volt. Ennek köszönhetően a nyugati országokban is végezhetett utazásszervező tevékenységet, amelyre a hatvanas években egyedüli joga volt a többi szocialista ország utazási irodáival szemben.)¹⁷

Az ötletelések híre természetesen eljutott a kémelhárításhoz is, de mégsem ezek miatt, hanem egy másik ügy kapcsán merült fel, hogy Marton súlyos állambiztonsági kockázatot jelenthet, ha továbbra is a jelenlegi pozíciójában marad. Marton ugyanis 1962 áprilisában levelet írt Bacsoni Jenő külkereskedelmi miniszterhelyettesnek, amelyben hivatkozott egy 1960-ban folytatott beszélgetésükre, amikor Bacsoni megígérte neki, hogy részesedést fog kapni az egyiptomi (Egyesült Arab Köztársaság) el tabin-i hőerőmű késedelmes szállításából keletkező kötbérből. Marton emlékeztette Bacsonit, hogy a Komplex Külkereskedelmi Vállalatnak járó 300 000 font után őt – szerinte – mintegy 60–80 000 Ft jutalom illeti meg. (Az iratokból nem derül ki, hogy Martonnak milyen szerepe volt az ügyletben.) Ráadásként Ambró Gyula, a KKM Államközi Osztályának egyiptomi referense jelezte, hogy Marton elégedetlen jelenlegi beosztásával és kereskedelmi tanácsos szeretne lenni, most éppen Izraelben. Ambró jelentése Hazai Jenő rendőr ezredesnél, a kémelhárítás vezetőjénél landolt, aki azt tájékoztatásul felterjesztette Biszku Béla miniszterelnök-helyettesnek is. Biszku csupán láttamozta az iratot, írásban nem fűzött megjegyzést a jelentéshez, de talán az ő fejében is megfordult az, amit Ördög László rendőr őrnagy ráírt: „Nem jó, hogy ez az ember az IBUSZ vezérigazgató helyettese.”¹⁸ Ugyanezt fogalmazta meg Nagy Ferenc rendőr százados is, nem sokkal később, 1962 júliusában: „Marton mint

16 ÁBTL 3.1.5. O-13447/1. Marton János jelentése az 1962. március 10-től március 18-ig Izraelben tett útjáról, 1962. március 20.

17 Lásd Rehák Géza: Rounder és Sheperd jelenti Bécsből. Adalékok az IBUSZ és az állambiztonság kapcsolatához. *Kommentár*, 2010/4. 93., illetve Dr. Marton János: Idegenforgalom a Kärtnerstrasse ablakából. *Idegenforgalom*, 1965/30–31. 9.

18 ÁBTL 3.1.5. O-13447/1. „Dávid” fedőnevű informátor jelentése Marton Jánosról, 1962. május 16., valamint ÁBTL 3.1.5. O-13447/1. Hazai Jenő rendőr ezredes felterjesztése Biszku Bélának, 1962. június 9.

az IBUSZ vezérigazgató- helyettese véleményem szerint igen sok kárt tehet, s hogy erre hajlamos, mutatja [mutatják]megnyilvánulásai is.”¹⁹

A következő nagyobb probléma az úgynevezett sváb beutazások szervezése körül adódott. Marton – legalábbis az iratok tanúsága szerint – a korábbi években kialakult gyakorlatot szeretne volna megváltoztatni, és ez sok ember érdekét sérthette. 1962 júniusában mint IBUSZ vezérigazgató-helyettes Nyugat-Németországban járt, ahol különböző utazási irodákkal tárgyalt és részben megállapodásokat is kötött velük az úgynevezett sváb beutaztatásra. A sváb rokonaik meglátogatására érkező nyugatnémet állampolgárok magyarországi beutaztatását több nyugatnémet utazás-szervező vállalkozás is szervezte, de a kémelhárítás (KEOKH) ezek közül a Mayerhöfer céget már korábban kitiltotta Magyarországról, mivel állambiztonsági kockázatot jelentett. Marton viszont a fenti cég „stroman-vállalkozását” (Linzer) bízta meg a beutazások szervezésével, és ígéretet is tett nekik, hogy a beutazás időtartamát kettőről három hétre növelhetik. Ráadásul Marton azt is tervezte, hogy összehívja ezeket a német utazási irodákat egy budapesti megbeszélésre, hogy közös céget alakítsanak. Ördög László őrnagy a kémelhárítás beosztottja szerint ezt „[...] politikailag káros dolognak tartjuk. Véleményünk szerint akkor politizál helyesen az IBUSZ, ha a különböző sváb irodákat egymás ellen használja fel, nem pedig, ha azokat tömöríti. Egyébként is semmi esetre sem lehet az IBUSZ feladata, hogy tőkés vállalatok szövetségét megteremtse.”²⁰ Ráadásul Marton éppen akkor kívánta bővíteni a Nyugat-Németországból beutazó turistaforgalmat, amikor a német-kérdés rendezése mélyponton volt. Ekkorra már a Külkereskedelmi Minisztérium és a Külügyminisztérium is egyeztetett a magyar vállalatokkal arról, hogy „jegelni” kell a nyugatnémet–magyar államközi kapcsolatokat, beleértve ebbe a nyugatnémetországi idegenforgalmat is.²¹ Annak ellenére, hogy az NDK idegenforgalmi szakemberei többször is kérték az IBUSZ-t, hogy tegyenek intézkedéseket a keletnémet és a nyugatnémet turisták magyarországi

19 ÁBTL 3.1.5. O-13447/1. „Dávid” fedőnevű informátor jelentése Marton Jánosról, 1962. július 9.

20 ÁBTL 3.1.5. O-13447/1. Ördög László rendőr őrnagy jelentése, 1962. július 25.

21 ÁBTL 3.1.5. O-13447/1. Cím és aláírás nélküli jelentés, 1962. július 13.

találkozásai megakadályozására, illetve a keletnémet turisták elszigetelésére, Marton János 1962 nyarán egy, a nyugatnémet újságírók számára rendezett sajtótájékoztatón azzal érvelt a magyarországi beutazások mellett, hogy itt lehetőség nyílhat NDK- és NSZK-turisták legális találkozására is.²²

Marton egy másik ötletével a tengerentúli piacra is be akart törni, ezért egy amerikai idegenforgalmi iroda képviselőjét arról győzködte, hogy a magyarországi turistautazásokat az Egyesült Államokban úgy kellene hirdetni, hogy az amerikaiak számára itt kedvező lehetőségek nyílnak abortusz-műtétek elvégzésére.²³ A magyarországi „magzatelhajtás” szabályozása megengedőbb, így ez vonzó úti cél lehet az érintett amerikai hölgyek számára, vélekedett Marton.

Ekkorra már a magyar kémelhárítás mellett a KKM és az IBUSZ is rosszallását fejezte ki Marton (tervezett) lépései miatt. Jámbor Árpád rendőr ezredes, a kémelhárítás helyettes vezetője 1962. július 18-án kért engedélyt a Marton-ügy feldolgozására, ami azt jelentette, hogy Martont szoros megfigyelés alá vonják, környezettanulmányt készítenek róla és családtagjairól. Jámbor javaslatát Hazai Jenő, a kémelhárítás vezetője azonban kihúzta és kézzel ráírta: „Jámbor e[ltárs], Beszéljük meg, ez így nem megy.”²⁴ Ez az időszak, amikor a magyar

22 ÁBTL 3.1.5. O-13447/1. Perényi Gyula rendőr alezredes és dr. Nagy László rendőr őrnagy közös jelentése dr. Marton Jánosról, az IBUSZ-Wien igazgatójáról, 1964. január 10. A Stasi és a magyarországi állambiztonság kapcsolataira, illetve a Stasi ügynevezett „Balaton csoport” működésére lásd Jobst Ágnes: *A Stasi működése Magyarországon. A keletnémet és a magyar állambiztonság kapcsolata, 1955–1989*. Budapest, Jaffa Kiadó, 2015., valamint Slachta Krisztina: *Megfigyelt szabadság. A keletnémet és a magyar állambiztonsági szervek együttműködése a Kádár-kori Magyarországon, 1956–1990*. Kronosz Kiadó–Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Pécs–Budapest, 2016.

23 ÁBTL 3.1.5. O-13447/1. Cím és aláírás nélküli jelentés, 1962. július 13. A terhességmegszakítást az 1047/1956 (VI. 3.) MT-határozattal liberalizálták Magyarországon, ez az 1973 októberében életbe lépő szigorításig volt hatályban. Palasik Mária: A női egyenjogúság szabályozása Magyarországon a 20. század második felében. In Uő (szerk.): *A nő és a politikum*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2007. 120–121.

24 ÁBTL 3.1.5. O-13447/1. Jámbor Árpád osztályvezető-helyettes jelentése dr. Marton Jánosról, 1962. július 18., valamint ÁBTL 3.1.5. O-13447/1. Jámbor Árpád megbízott osztályvezető jelentése dr. Marton Jánosról, 1962. augusztus 2.

állambiztonság legnagyobb szervezeti átalakulása zajlott, a kémelhárításnál a sokáig vezető pozícióban lévő Hazai Jenőt és több társát fegyelmivel leváltották és nyugállományba helyezték.²⁵ Jámbor viszont augusztus elején – már mint megbízott osztályvezető – szignálta ismét a Martonról szóló jelentést, azonban ekkor a Marton-ügy feldolgozására nem tett javaslatot, de hogy miért nem erőltette a dolgot, arról nincs információnk.

A Külkereskedelmi Minisztériumnál pedig egy bizonyos Becker László árulta be, azért, mert Marton szorgalmazta a többszöri belépésre jogosító autós-turista vízum kiadását, ráadásul úgy – mivel a magyarországi turista-vízumokat a bécsi IBUSZ irodától csak 6–8 nap múlva kapták meg –, hogy a vízum kiadás jogát megadta volna a bécsi magyar követségen keresztül az osztrák Autóklub számára is.²⁶

Az IBUSZ berkein belül sem állt túl jól Marton szénája, ott közvetlen felettese, Lánkos János vezérigazgató „mószorolta” be egyenesen Kossa István közlekedés- és postaügyi miniszternél. Leveléből kiderül, hogy Lánkos már márciusban is „feljelentette” helyettesét, illetve 1962 áprilisában volt egy egyeztetés a két IBUSZ vezető között Kossánál, amikor is a miniszter „lojális együttműködésre” biztatta mindkettőjüket. Lánkos szerint azóta a helyzet csak rosszabbodott. Marton idegenforgalmi koncepciója, a nyugati partnerekkel kapcsó-

25 A Politikai Bizottság 1962. június 19-i ülésén is foglalkozott Hazai Jenő a kémelhárítás, Hollós Ervin a belső reakció elhárítás és Tatai József a BM Útlevel Osztály vezetőjének ügyével. Az MSZMP PB Adminisztratív Osztály vezetője, Tömpe András által jegyzett előterjesztés „a párt politikájának nem alkotó módon való alkalmazása miatt” többek között Hazai és Hollós leváltását javasolta. A balos ellenzékkel leszámolni akaró kádári vezetés valószínűleg azért vette őket előre – a Tömpe-féle előterjesztés csak a KB augusztusi határozatával egy időben javasolta a leváltásokat végrehajtani –, mert félt az állambiztonsági szerveknél esetlegesen köréjük szerveződő szektás, a rendszert balról támadó szervezkedés kialakulásától. MNL OL M-KS 288. f. 4/50-55. ő. e. A Központi Bizottság 1962. augusztus 14-i határozata a személyi kultusz éveiben elkövetett törvénysértések lezárásáról. Megjelent: *A Magyar Szocialista Munkáspárt Határozatai és Dokumentumai, 1956–1962*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1973. 573–577.

26 ÁBTL 3.1.5. O-13447/1. Jelentés dr. Lakatos Gyula főosztályvezető részére, 1962. július 25., valamint ÁBTL 3.1.5. O-1344762. Lánkos János vezérigazgató jelentése Kossa István közlekedés- és postaügyi miniszternek, 1962. augusztus 23.

latos üzletpolitikája, az árakról és a költségekről alkotott „szabadelvű” felfogása, a minisztériummal való rossz kapcsolata, a felsőbb szervek utasításainak figyelmen kívül hagyása, illetve azok „könnyelmű kezelése”, zavaros, kapkodó vezetési stílusa, a személyi ügyek túlságosan „szubjektív” értelmezése voltak a fő „vádpontok” Marton ellen. Láncos (fel)jelentése legvégén még megemlítette, hogy Marton „rosszul áll az igazmondással” is, és álságosan felteszi a kérdést: lehet, hogy túl sokat követel egy pártonkívülitől?²⁷

Az IBUSZ-on belül kettejük harcát sokan sokféleképpen értelmezték, volt, aki a párttag és a pártonkívüli ideológiai harcát látta benne, volt, aki a laikus és a szakember küzdelmét, és voltak, akik a volt ávós és az áldozat között lezajló elszámolást vélték felfedezni.²⁸ Úgy tűnik azonban, hogy Martont sem kellett féltetni, ugyanis több bejelentés és feljegyzés is érkezett, egyrészt a Belügyminisztérium Bejelentések és Panaszok Irodájába, másrészt a Legfőbb Ügyészség Nyomozás Felügyeleti Főosztályára, amelyekben a névtelen szerző gyakorlatilag az IBUSZ vezérigazgató-helyettes érdemeit ecsetelte. Nem tudni, hogy a leveleket ki írta, lehetséges, hogy Marton felesége, de ezekből kiderül, hogy a bécsi IBUSZ vezetők és alkalmazottak a sváb beutazások monopólium-jogának az „értékesítéséből” busás

27 ÁBTL 3.1.5. O-1344762. Láncos János vezérigazgató jelentése Kossa István közlekedés- és postaügyi miniszternek, 1962. augusztus 23.

28 ÁBTL 3.1.5. O-13447/1. Barják László rendőr őrnagy jelentése „Polák Jenő” fedőnevű ügynökkel történt találkozójáról, 1964. december 12. Arra vonatkozóan, hogy Láncos János korábban a politikai rendőrségnél valóban teljesített-e szolgálatot, nem találtam adatot. Azonban az MSZMP KB idegenforgalomért felelős osztályának helyettes vezetője, Molnár László (később rendkívüli és meghatalmazott brüsszeli nagykövet) korábban – legalább is Martonné szerint – a politikai rendőrségen teljesített szolgálatot, és Martont az 1949-es letartóztatásakor kínozták, verte és arra kényszerítette, hogy a hűtlenség és kémkedés vádját ismerje el. ÁBTL 3.1.5. O-13447/3. Marton Jánosné levele Apró Antalnak, 1967. október 4. Az 1954. évi felülvizsgálati eljárása során Marton János részletesen elmondta, hogy Molnár László államvédelmi százados hogyan kínozták, verte, fenyegette és zsarolta őt. ÁBTL 2.1. I/57 (V-142733) Vizsgálati terv Marton János elítélt ügyében, 1954. július 23., valamint ÁBTL 2.1. I/57-a (V-142733/1.) Marton János sk. önvallomása, 1954. július 26. továbbá ÁBTL 2.1. I/57-a (V-142733/1.) Jegyzőkönyv Marton János elítélt kihallgatásáról, 1954. augusztus 9.

mellékjövedelemre tettek szert, amit Marton leplezett le.²⁹ A Legfőbb Ügyészséghez írt feljegyzésekből pedig az is kiderül, hogy mekkora kár érte a magyar népgazdaságot, a háromhetes sváb beutazások elmaradása miatt. A Legfőbb Ügyészségnél bűncselekmény alapos gyanúját nem állapították meg, így csupán az Általános Felügyeleti Osztályra került az ügy, de itt és ekkor nem lett folytatása a feljelentésnek.³⁰ És ahogy az lenni szokott, a munkahelyi pártszervezet sem maradhatott ki Láncos vezérigazgató és Marton vezérigazgató-helyettes vitájának tisztázásából, de az érintettek csak arra jutottak, hogy felsőbb szervek segítségét fogják kérni a problémák rendezéséhez.³¹

Az állambiztonság továbbra is szorgalmasan gyűjtötte a Martonra vonatkozó terhelő adatokat, és egy 1962. novemberi jelentésben felsorolták Marton károsnak vélt idegenforgalmi koncepciójának elemeit és megállapították, hogy: „A Politikai Bizottság határozata értelmében a legális csatornák vonalán fokozni kell az állambiztonsági munkát. Dr. Marton János személye és munkamódszere ezt nagyban gátolja. Mivel dr. Marton munkája úgy politikailag, mint gazdaságilag káros, javasoljuk e funkcióból való leváltását és olyan területre való helyezését, ahol nyugati partnerekkel nem kerül kapcsolatba.”³²

29 ÁBTL 3.1.5. O-13447/2. Névtelen bejelentés az IBUSZ külföldi utazási engedélyek kiadásával kapcsolatosan, 1962. július 22., továbbá ÁBTL 3.1.5. O-13447/1. „Hetényiné” fedőnevű informátor jelentése, 1963. február 16.

30 ÁBTL 3.1.5. O-13447/1. Legfőbb Ügyésznek írt feljegyzés, 1962. augusztus 31.; ÁBTL 3.1.5. O-13447/1. Legfőbb Ügyészség Nyomozás Felügyeleti Főosztálya, 1962. szeptember 8.; ÁBTL 3.1.5. O-13447/1. Legfőbb Ügyészség Országos Szervek Felügyeleti Osztálya, 1962. szeptember 24.

31 ÁBTL 3.1.5. O-13447/2. Marton János beszámolója az IBUSZ pártszervezet előtt, 1962. szeptember 3.

32 ÁBTL 3.1.5. O-13447/1. „Dávid” fedőnevű ügynök jelentése Marton Jánosról, 1962. szeptember 10.; ÁBTL 3.1.5. O-13447/1. Lagzi János rendőr százados feljegyzése dr. Marton Jánosról, 1962. november 26.; ÁBTL 3.1.5. O-13447/1. Ördög László rendőr őrnagy és Nagy László rendőr őrnagy jelentése dr. Marton Jánosról, 1962. november 27. A „legális csatornák” kifejezés alatt elsősorban a turista és hivatali utazásokat, nemzetközi rendezvényeket, ösztöndíjas utakat értettek, illetve minden olyan érintkezési felületet, amely nem konspiráltan, hanem nyílt formában történt. Ezek ellenőrzéséről egy 1959-es belügyminiszeri parancsban rendelkeztek. A parancs indoklása szerint a szocialista Magyarország „konszolidálódásra törekvő politikája” következtében egyre több kapitalista állampolgár látogatott hazánkba, ami az „imperialista hírszerzőszervek” fokozódó aktivitásával

Láncos nemcsak állami, de pártvonalon is intézkedett, 1962 decemberében megismételte a Kossa miniszterhez írt augusztusi feljelentését, de ekkor már a pártközpontba küldte levelét, mégpedig Szurdi Istvánnak, az MSZMP KB Ipari és Közlekedési Osztálya vezetőjének, azonban ismét nem történt intézkedés Marton ügyében.³³ 1963 januárjában a Pénzügyminisztérium (PM) kezdeményezésére egy értekezletet tartottak, amelynek egyetlen témája az izraeli, amerikai és nyugat-németországi magyar származású turistáktól elnyerhető valutabevétel maximalizálásának kérdése volt. Ahogy Varga István, a PM osztályvezetője megfogalmazta: „[...] a párt és kormány vezetői a Pénzügyminisztérium felé fokozottabban támasztanak igényt, hogy az aktív idegenforgalom vonalán fokozzák a kemény- valuta kitermelését.”³⁴ A megbeszélésen az összes érdekelt fél (a PM, a Külügyminisztérium, a Közlekedés- és Postaügyi Minisztérium, a BM és az IBUSZ) képviselője jelen volt. Az utazási irodától Marton János volt ott, aki ekkor meglehetősen rossz benyomást gyakorolt a szintén jelen levő Nagy László rendőr őrnagyra. A kémelhárítás alosztályvezetője két jelentést is készített az értekezletről, és az egyiket kizárólag Marton viselkedésének szentelte. Ahogy megfogalmazta: „A megbeszélés során többször kihangsúlyozta, hogy ő maga [Marton János] egyetért ezekkel a reformokkal, de külön meg kell beszélni Láncos elvtárrsal, nehogy ő akadályozza ezek végrehajtását. A résztvevők meggyőzése során hosszú beszédet tartott, amely közben »édes testvéreink«-nek nevezte a kapitalista utazási irodák tulajdonosait, »az ÁVO ügynökségé«-nek az IBUSZ-t és néhány esetben szellemeskedni akart nagy szakértelmével, célzást téve

párosult. Ezt kivédendő, illetve a hírszerzés számára az így megnyíló lehetőségek minél teljesebb kihasználása érdekében a miniszteri parancs kilenc pontban szabályozta az elhárítási és a hírszerzési feladatokat. MNL OL XIX-B-1-az 39. d. A belügyminiszter 4. sz. parancsa a legális csatornák átfogására, 1959. március 3. Lásd Krahulcsán Zsolt: A be- és kiutazások állambiztonsági- és pártellenőrzése (1956–1964). *Betekintő*, 2010/1. http://www.betekinto.hu/2010_1_krahulcsan (Az utolsó letöltés: 2016. január 3.)

33 ÁBTL 3.1.5. O-13447/1. Láncos János IBUSZ vezérigazgató feljegyzése Szurdi Istvánnak, 1962. december. 20.

34 ÁBTL 3.1.5. O-13447/1. Dr. Nagy László alosztályvezető jelentése a Pénzügyminisztériumban tartott megbeszélésről, az idegenforgalom fokozásával kapcsolatban, 1963. január 11.

arra, hogy ha fokozódni fog az idegenforgalom, a BM állítson be több embert, szervezze be a külföldiekkel érintkező nőket, stb. stb.” Nagy a jelentése legvégén pedig sértődötten, mint egy durcás kisgyerek elhárította a Martonnal való további kapcsolattartást, mondván: „Több esetben bebizonyosodott, hogy Marton elvtárs nem korrekt partner a vele való tárgyalások során, nem képes mások, illetve más szervek érdekeit figyelembe venni, meggondolatlan és fecsegő, ezért a magam részéről nem kívánok vele belügyi vonatkozású problémákról beszélgetéseket folytatni, legalább is négy szem között nem. Kérem Osztályvezető Elvtársat, hogy a KEOKH vezetőjét a fentiek értelmében tájékoztassuk.”³⁵ Marton – munkakörénél fogva – a Belügyminisztériummal hivatalos kapcsolatot volt kénytelen fenntartani, és fecsegése, amelyre a fenti idézet is utal, több alkalommal is megnehezítette a BM munkáját. 1962 áprilisában egy tervezett hadgyakorlat miatt tartottak megbeszélést, de Marton a szigorúan titkos megállapodás részleteit szinte percek alatt kikotyogta. Amikor pedig az amerikai útja előtti eligazításon néhány elővigyázatossági rendszabályra hivatkozva felhívta a figyelmét, azt egy osztályvezetői értekezleten fecsegte ki...³⁶

Úgy tűnik azonban, nem vették nagyon komolyan a kémelhárításhoz Nagy alosztályvezető siránkozásait, mert négy nappal később a BM Útlevel Osztálya, illetve a KEOKH meghosszabbította Marton állandó kilépőjét. E szerint Marton „szolgálatiba-kilépő” útlevelét igényelt és kapott, ráadásul a kiküldetés helyének nem egy-két ország, hanem nagyvonalúan „Európa” lett megnevezve. A BM Útlevel Osztály nyilvántartása szerint Marton 1945 óta folyamatosan, határozatlan ideig érvényes hivatalos útlevéllel rendelkezett – értelemszerűen a börtönben töltött időszak alatt nem –, s eddig bejárta már

35 ÁBTL 3.1.5. O-13447/1. Dr. Nagy László alosztályvezető jelentése Marton János IBUSZ vezérigazgató helyetteséről, 1963. január 11., valamint ÁBTL 3.1.5. O-13447/1. Dr. Nagy László alosztályvezető jelentése a Pénzügyminisztériumban tartott megbeszélésről, az idegenforgalom fokozásával kapcsolatban, 1963. január 11.

36 ÁBTL 3.1.5. O-13447/1. Perényi Gyula rendőr alezredes és dr. Nagy László rendőr őrnagy közös jelentése dr. Marton Jánosról, az IBUSZ-Wien igazgatójáról, 1964. január 10.

egész Európát és volt Afrikában és Ázsiában is.³⁷ Martonnak nemcsak hivatalos, hanem egyéni útlevélanyaga is volt, valamint felesége és 14 éves fia is 1962 októberében kiállított egész Európára szóló egyéni turistaútlevéllel rendelkezett.³⁸

Marton ezután is szinte mindent elkövetett, hogy felhívja magára az állambiztonság figyelmét. 1963 januárjában arról számolt be egy bizonyos „Kaszás” fedőnevű ügynök, hogy Marton az 1956-os diszsidensek magyarországi beutaztatásáról folytatott tárgyalásokat.³⁹ A kémelhárítás osztályvezetője, Ördög László rendőr őrnagy és a már jól ismert Nagy László alosztályvezető 1963 januárjában a Marton János tevékenységéről szóló korábbi közösen jegyzett jelentésüket – kiegészítve az újabb „vádpontokkal” megismételték.⁴⁰ Ezen kívül egy újabb informátor („Dávid László”) is jelentett Martonról,⁴¹ sőt Ördög ismét elkészített egy összefoglaló jelentést, szintén 1963 januárjában, amelyben azonban már csupán annyi új elem volt, miszerint „... [Marton] rombolja a kommunista vezetők tekintélyét, róluk igyekszik olyan véleményt elhinteni, hogy azok nem ismerik az idegenforgalmi szakmát és le kell őket váltani”; a jelentése végén pedig keserűen jegyzi meg: „Érdemleges intézkedés azonban mind máig nem történt.”⁴²

1963 májusának legelején azonban fordulat következett be. Az IBUSZ mindkét felsővezetőjét – Martont és Láncost is – elmozdították a helyükről. A kémelhárítás 8-as számú SZT-tisztjének jelentése szerint Marton jövője ekkor még kérdéses volt, felmerült, hogy az IBUSZ-Wien irodavezetője lesz, vagy esetleg az IBUSZ állandó utazó képviselője NSZK–Ausztria–Svájc területén. Állítólag Marton ragasz-

37 ÁBTL 3.1.5. O-13447/1. Marton János részére kiállított útlevélkérő űrlap, 1963. január 15.

38 ÁBTL 3.1.5. O-13447/1. Pazsiczky János rendőr százados jelentése Marton Jánosról és feleségéről, 1963. május 14.

39 ÁBTL 3.1.5. O-13447/1. „Kaszás” fedőnevű ügynök jelentése Marton Jánosról, 1963. január 15.

40 ÁBTL 3.1.5. O-13447/1. Ördög László és Nagy László jelentése Marton Jánosról, 1963. január 16.

41 ÁBTL 3.1.5. O-13447/1. „Dávid László” fedőnevű informátor jelentése Marton Jánosról, 1963. január 17.

42 ÁBTL 3.1.5. O-13447/1. Ördög László jelentése Marton Jánosról, 1963. január 29.

kodott ahhoz, hogy új pozíciója idegenforgalmi szakterületen legyen, de ez a kérése „sok fejtörést okoz a KPM illetékes vezetőinek.”⁴³ Egy héttel később, május 10-én viszont megszületett a döntés: Martont határozatlan időre kinevezték az IBUSZ-Wien irodavezetőjének.⁴⁴

Az IBUSZ-Wien irodavezetője

Marton János kinevezése után egy nappal az állambiztonság már lépett is. Nagy László rendőr őrnagy a kémelhárítás alosztályvezetője javasolta feletteseinek Marton tervezett kiutazásának megakadályozását, mert Marton „politikailag megfontolatlan, vállalati és üzleti téren felelőtlen, [...] viselkedése Nyugaton komoly károkat okozhat a Magyar Népköztársaságnak.”⁴⁵

Marton kinevezése – egyes vélemények szerint – összefüggésben lehetett azzal, hogy ekkorra a bécsi kirendeltségen kisebbfajta káosz uralkodott. Martontól rendcsinálást várhattak, hiszen a magyar állambiztonság ekkor nem volt olyan helyzetben, hogy kiküldött ügynökei felett erős kontrollt gyakoroljon. A bécsi IBUSZ irodában a hatvanas évek legelején egymást váltották a beszervezett ügynökök, 1961-től az irodavezető („Arató”) és helyettese („Rounder”) is a BM

43 ÁBTL 3.1.5. O-13447/1. Pazsiczky János jelentése Marton János IBUSZ vezérigazgató-helyettes ügyében, 1963. május 2.

44 ÁBTL 3.1.5. O-13447/6. Dr. Marton János kinevezése, 1963. május 10.

45 ÁBTL 3.1.5. O-13447/1. Nagy László jelentése Marton Jánosról, 1963. május 11. Nagy László – úgy tűnik – minden adódó lehetőséget próbált megragadni, hogy Marton kiutazását megakadályozza, mert amikor Marton fiának csomagjában 1963 májusában – amikor több hónapos NSZK-beli ott tartózkodás után átlépte a magyar határt – a vámvizsgálat során úgynevezett támpontos levélpapírt találtak, jelentésében azt sugalmazta, hogy ezzel Martonék fedett üzeneteket készítettek. Ezt a fajta levélpapírt ugyanis titkosírással lehetett felhasználni. A kémelhárításnál kapva kaptak az alkalmon, hogy ezzel szorítsák sarokba Martont, de a magyar állambiztonság operatív technikai részlegének munkatársa szerint a levélpapír önmagában nem lett volna elég titkosított üzenetek továbbítására, és mivel se levélborítékot, se más egyéb eszközt nem találtak a fiúnál, így a technikusok nem javasolták, hogy messzemenő következtetést vonjanak le az ügyből. ÁBTL 3.1.5. O-13447/1. Nagy László alosztályvezető jelentése, 1963. május 15.

embere volt, majd csere történt és az irodavezető helyére („Rounder”, azaz „Kör Péter”) került, míg az ő helyére „Pásztor Ferencné” („Sheperd”) érkezett. A két hálózati személy érdemleges munkát nem végzett, leginkább egymást próbálták meg befeketíteni az állambiztonságnál. Érdektelen jelentéseket küldözgettek a budapesti központba, ráadásul dekonspirálták is magukat egymás előtt. Eredeti feladatuk a szűrő-kutató munka lett volna, azaz a „legális érintkezési felületeken” operatív eszközök felhasználásával tippkutató munkát kellett volna végezniük. Ez azt jelentette, hogy figyelemmel kellett kísérniük a magyar turistacsoportokat, azokat, akik megpróbálták felvenni velük a kapcsolatot, valamint az utaskísérőket. Amennyiben lehetőségük adódott, „aktív feldolgozás” keretében beszerzésre alkalmas személyeket kellett volna a hírszerzés számára keresniük. (Tippkutatás.) E helyett az iroda dolgozóiról, azok kisebb-nagyobb stiklijeikről, a forint-schilling átváltás körüli anomáliákról, üzérkedésről, csempészkedésekről jelentgettek.⁴⁶

Marton kinevezése tehát egy újfajta szemléletet is tükrözött, hiszen elődei (és helyettesei) mind-mind hálózati személyek voltak, míg Marton nem. A kémelhárításnál beletörődhettek abba, hogy Marton mégiscsak Nyugatra távozott, mert pár hónapig semmilyen érdemleges intézkedés nem történt. Csupán egy, augusztusban elkezdett ügynökjelentés értékelésében olvashatjuk azt, hogy Martont és családját Bécsben az úgynevezett jobboldali magyar emigráció prominensei próbálták „behálózni”, akik megkezdték a „vele való foglalkozást”. Sztankó János rendőr alezredes a kémelhárítás operatív tisztje aggódva figyelmeztetett: „Véleményem szerint operatív szerveink nem hagyhatják Martont egyedül, nem nézhetik tétlenül ezt a politikai játékot.”⁴⁷ Októberig azonban csupán arról szóltak a jelentések, hogy Martonné folyamatosan beavatkozik férje hivatalos ügyeibe, rendszeresen bent tartózkodik az IBUSZ bécsi irodájában, részt vesz a megbeszéléseken, és amikor hazajön Budapestre, akkor is sorra járja

46 Bővebben Rehák Géza: Rounder és Sheperd jelenti Bécsből. *Kommentár*, 2014/4. sz. 91–100.

47 ÁBTL 3.1.5. O-13447/1. Sztankó János rendőr alezredes jelentése, 1963. augusztus 30.

az ismerősöket, a volt kollégákat, a minisztériumban kapcsolatokat épít ki és intenzíven érdeklődik a hazai belpolitikai események iránt.⁴⁸

Októberben – minden előzmény nélkül – végre történt valami, Pazsiczky János rendőr százados a kémelhárítás és Papp Sándor rendőr őrnagy a hírszerzés részéről tartott egy megbeszélést, ahol az IBUSZ bécsi irodájának operatív helyzetét vitatták meg. Pazsiczky kijelentette, hogy az iroda 10-15 osztrák és 5 magyar alkalmazottjáról utoljára 1963 januárjában kapott jelentést, nincs folyamatos tájékoztatás. A hírszerzést képviselő Papp válaszában kijelentette, hogy ők nem foglalkoznak az iroda elhárításával és nem is ez a dolguk. Megjegyezte, hogy ugyan van két hálózati személy, akik a bécsi iroda alkalmazottai, de velük is csak néhanapján, és csak Magyarországon találkoznak, de amióta Marton lett a bécsi irodavezető, ez a kapcsolat is teljesen megszakadt. Pazsiczky szerint az iroda elhárítását aggasztóan elhanyagolták, és javasolta a két illetékes csoportfőnökség kölcsönös tájékoztatásának megszervezését. Véleménye szerint a kémelhárítás ezt eredményesen meg tudná oldani. Ugyanakkor Markotán István operatív beosztott kézzel írt reakciója sokatmondó: „Ez itthonról bajos, aligha megoldható kielégítően. [...] Javaslom a kérdést csop. főnöki szinten megvitatni és dönten. A jelenlegi helyzet csak az ellenség számára kedvező.”⁴⁹ Nemsokára el is készült egy tájékoztató jelentés, amelyet a hírszerzés csoportfőnöke, Komornik Vilmos rendőr alezredes küldött a kémelhárítás csoportfőnökének, Karasz Lajos rendőr ezredesnek, aki sürgősen közös intézkedések bevezetését javasolta.⁵⁰

Az előző csoportfőnöki levélváltáshoz képest szinte napra pontosan egy hónappal később aztán egy újabbra került sor. A hírszerzés ismét elküldte tájékoztató jelentését a kémelhárításnak, és ekkor Karasz

48 ÁBTL 3.1.5. O-13447/1. Sztankó János rendőr alezredes összefoglalója „Hilda” fedőnevű informátor jelentéséről, 1963. szeptember 18.; ÁBTL 3.1.5. O-13447/1. Sztankó János rendőr alezredes összefoglalója „Bányás Éva” fedőnevű ügynök jelentéséről, 1963. szeptember 18.; ÁBTL 3.1.5. O-13447/1. Sztankó János rendőr alezredes jelentése a „Hilda” fedőnevű informátorral folytatott beszélgetéséről, 1963. szeptember 23.

49 ÁBTL 3.1.5. O-13447/1. Pazsiczky János r. százados feljegyzése Papp Sándor rendőr őrnaggyal folytatott megbeszéléséről, 1963. október.

50 ÁBTL 3.1.5. O-13447/1. Szolgálati jegy, 1963. október 29. és ÁBTL 3.1.5. O-13447/1. Tájékoztató jelentés, 1963. október 29.

Lajos megismételte korábbi véleményét, amely szerint elérkezett az ideje, hogy lépjenek valamit. Beosztottjának, Perényi Gyulának, a kémelhárítás osztályvezetőjének ezt írta: „Kérlek, beszéljük meg az ügyet. Éppen elegendő jelzés jött már eddig is arra, hogy ne kételkedjünk a jelzés realitásában.” A tájékoztató jelentés egyébként Martonra vonatkozóan új elemeket is tartalmazott. E szerint Marton – állítólag – egyrészt csempésztevékenységet (is) folytatott, angol szöveget csempészett be az országba, amit megvarratott és eladott, másrészt elősegítette osztrák állampolgárságú terhes nők magyarországi beutaztatását abortusz elvégzése céljából.⁵¹

A kémelhárítás vezetői 1964 januárjában újra javaslatot tettek Marton hazarendelésére, a bécsi IBUSZ kirendeltség éléről való leváltására és más – nem idegenforgalmi – munkakörbe való elhelyezésére. Indoklásukban aggodalmukat fejezték ki amiatt, hogy Marton a „jobboldali magyar emigráció hálójába” kerülhetett. Javaslatukban ismételten megállapították, hogy 1964 januárjáig Martont se a kémelhárítás, se más belügyi szerv nem tartotta operatív ellenőrzés alatt.⁵² Érdekes módon nem a kémelhárítás, hanem a hírszerzés volt az, amelyik ekkor végre érdemi lépésre szánta el magát, és pár nappal később javasolták, hogy az eddigi értesülések, információk ellenőrzése érdekében három ügynökük („Adams”, „Stuart” és „Alexander”) segítségével adatokat, dokumentumokat kell beszerezni a fentebb már említett súlyos vádak igazolására. Ugyanakkor megjegyezték, hogy más irányú ellenőrzésre jelenleg nincs operatív lehetőségük.⁵³ Ezután ismét hónapokig nem történt érdemi lépés, és majd csak a KGB áprilisban adott jelentése fog némi izgalmat okozni, amelyben a szovjet társzszerv a magyar állambiztonság megkeresésére válaszolva azt jelentette, hogy a szovjet hírszerzés adatai szerint – általuk meg nem állapított

51 ÁBTL 3.1.5. O-13447/1. A III/I. Csoportfőnökség tájékoztató jelentése Marton János bécsi IBUSZ-vezérigazgatóról, 1963. december 30., valamint ÁBTL 3.1.5. O-13447/1. Szolgálati jegy, 1963. december 30.

52 ÁBTL 3.1.5. O-13447/1. Perényi Gyula rendőr alezredes és dr. Nagy László rendőr őrnagy közös jelentése dr. Marton Jánosról, az IBUSZ-Wien igazgatójáról, 1964. január 10.

53 ÁBTL 3.1.5. O-13447/1. Simándi Imre rendőr őrnagy alosztályvezető helyettes javaslata Marton János ügyében, 1964. január 22.

– külföldi ellenséges hírszerző szerv érdeklődik Marton János iránt.⁵⁴ Később fény derült a titokra, és az amerikai hírszerzést nevezték meg, mint akik „élénken érdeklődnek” Marton után.⁵⁵ 1964 júniusában pedig megkapta az első jelzést a magyar állambiztonság, hogy Marton foglalkozik a disszidálás gondolatával, és ha visszahívják bécsi pozíciójából, megtagadja a hazatérést.⁵⁶ Pár héttel később Marton felesége nyilatkozott hasonlóan egy informátor előtt, tehát nem lehet azt mondani, hogy a magyar szerveket meglephették a később történetek.⁵⁷

1964 szeptemberében – immár sokadszorra – a magyar kémelhárítás javasolta, hogy Martont rendeljék haza és mentsék fel az IBUSZ-Wien vezetése alól. Ennek végrehajtására operatív tervet kívántak készíteni, s hivatalos kapcsolaton keresztül, Marton hivatali vezetőjével a hazarendelés körülményeiről is egyeztetni akartak.⁵⁸ A hazarendelésről azonban még sokáig nem esett szó, megint eltelt egy hónap, ami alatt elrendelték Marton postaküldeményeinek 90 napra történő ellenőrzését. Az úgynevezett K-ellenőrzés bevezetése azt jelentette, hogy minden, postán keresztül Marton lakására megcímzett küldeményt a kézbesítés előtt átvizsgáltak, amennyiben Martonra terhelő adatot találtak benne, azt lemásolták, illetve dokumentálták. Az ellenőrzés 1965. március 15-én (más források szerint április 15-én) járt le, amit aztán folyamatosan hosszabbítottak meg.⁵⁹ Adatlap készült, amelyben meghatározták, hogy Marton ellenséges tevékenysége (több nyugati hírszerzőszerv tanulmányozta, illetve

54 ÁBTL 3.1.5. O-13447/1. Ivanov nevű szovjet tiszt jelentése, 1964. április 7.

55 ÁBTL 3.1.5. O-13447/1. A III/I. Csoportfőnökség tájékoztató jelentése, 1964. július 6. A jelentés Marton mellett báró Wimpfen Istvánt nevezte meg, mint akit az amerikai hírszerzés megfigyelt. Wimpfen 1956-ban hagyta el Magyarországot és ebben az időben – a magyar hírszerzés szerint – a bécsi Pálffy-palota gondnokaként dolgozott.

56 ÁBTL 3.1.5. O-13447/1. Pazsiczyk János rendőr százados jelentése dr. Marton János ügyében, 1964. június 17.

57 ÁBTL 3.1.5. O-13447/1. Sztankó János rendőr alezredes összefoglalója „Hilda” fedőnevű informátor jelentéséről, 1964. július 6.

58 ÁBTL 3.1.5. O-13447/1. Markotán István rendőr alezredes és dr. Orosz Balázs rendőr őrnagy jelentése dr. Marton János ügyéről, 1964. szeptember 5.

59 ÁBTL 3.1.5. O-13447/1. Szolgálati jegy „K” küldemények bevezetésére, 1964. december 4.

„kapcsolatot tart imperialista ügynökökkel és a fasiszta emigráció több vezető személyiségével”) alapján a „hírszerzőgyanús” ellenséges kategóriába tartozik. Figyelési fedőneve: „Sötét” lett.⁶⁰ „Sötét” operatív ellenőrzésére pár nap múlva javaslat is készült, a kémelhárítás egyrészt hálózati ellenőrzés útján, azaz a hírszerzés három – korábban már említett – ügynöke segítségével Bécsben kívánta ellenőrizni a Marton családot. A magyarországi tevékenységük tanulmányozására további nyolc hálózati személyt („Ábel”, „Bányai”, „Hilda”, „Bányász Éva”, „Fekete”, „Polák”, „Kaszás”, „Dávid”), valamint a 8-as számú SZT-tisztet terveztek bevonni. Ezekén kívül Marton lakásába úgynevezett III/e-rendszabályt (lakáslehallgatás) is be akartak vezetni és egy konspirált házkutatást is elvégezni. Marton magyarországi tartózkodásának ideje alatt a III/a-rendszabályt (telefonlehallgatás) és a K-ellenőrzést, valamint kapcsolatainak előzetes ellenőrzését is tervbe vették. Az ellenőrzés eredményétől függően aztán vagy realizálták volna, azaz letartóztatták volna Martont, vagy további feldolgozásra tettek volna javaslatot.⁶¹ December folyamán villanyszerelők keresték fel Martonék lakását, illetve kulcsmásolatok is készültek a zárákról. A kémelhárítás eközben pedig kiderítette, hogy Marton, illetve felesége kapcsolatban áll több hírszerzőgyanús személlyel, Szekeres János argentin állampolgárral, Braun Bélával, volt VKF/2-es tiszttel, és dr. Sámson Józseffel, a KEOKH volt vezetőjével, aki ekkor az emigrációban Király Béla közeli munkatársa volt. Egy Martonról készített jelentésre ismeretlen által írott megjegyzés azt sugallja, hogy most végre elkapják Martont. Ezt írta: „El kell készíteni egy konkrét ellenőrzési tervet, hogy végre letehessünk konkrét tényeket tartalmazó bizonyítékokat M-al kapcsolatban az asztalra.”⁶² A fentiekén kívül a kémelhárítás szerint Martonék ismeretségi körébe tartozott Futó Dezső volt kiskazda, Rácz Kálmán és Kóródy Tibor volt nyilas képviselők, Andorka Rudolf volt diplomata, a VKF/2 egykori vezetője, Arany Bálint, a Magyar Testvéri Közösség tagja, Heltai György, a KÜM volt

60 ÁBTL 3.1.5. O-13447/1. Adatlap (Marton János), d. n.

61 ÁBTL 3.1.5. O-13447/1. Javaslat „Sötét” fedőnevű magyar állampolgár operatív ellenőrzésére, 1964. december 8.

62 ÁBTL 3.1.5. O-13447/1. Szécsi Ferenc rendőr százados jelentése Marton Jánosról, 1964. december 18.

főosztályvezetője, Pálóczi-Horváth Dezső, Hajmássy János, a Magyar Harcosok Bajtársi Községe (MHBK) ausztriai főtitkára, valamint Kéthly Anna „jobboldali” szociáldemokrata politikus is.

A kémelhárítás elrendelte Marton és családtagjai határfigyelőztetését is, ami azt jelentette, hogy ha be vagy kiléptek az országból, a határőrizeti szerveknek azonnal értesíteniük kellett az állambiztonsági szerveket.⁶³

Márciusban pedig ismét megállapodott a két érintett csoportfőnökség arról, hogy egy majdan elkészülő közös operatív terv alapján „aktív operatív intézkedéseket” fognak bevezetni Marton és családja ellen. Mivel Martonék Bécsben éltek, ezért volt szükség a hírszerzés kinti kapcsolataira, ezek segítségével kívánta a kémelhárítás folytatni Martonék feldolgozását.⁶⁴ Közben a magyar állambiztonság Martonék magyarországi kapcsolatait is elkezdte ellenőrizni, környezettanulmányokat készített egy-egy személyről, azonban egy nem várt nehézséggel is meg kellett küzdenie. Martonék budai lakását március elején akarták bepoloskázni, a III/e-rendszabályt beépíteni, de a beépülés nem járt sikerrel.⁶⁵ Ugyan az előzetes felmérés szerint – amikor egy magát a posta hivatalos képviselőjének kiadó SZT-tiszt szemrevételezte a helységeket – semmi technikai akadály nem lehetett volna a „betechnikázásnak”, a konspirált behatolás, illetve beszerelés után azonban kiderült, hogy a továbbított hang érthetetlen. Ezért a műszaki operatív vezető eltekintett a lakás bepoloskázásától. Ez azt jelentette, hogy az akciónak csak egyetlen haszna volt: Marton noteszéből 160 nevet, illetve telefonszámot másoltak ki. A technikusok szerint a kudarc oka az volt, hogy hangtechnikai szempontból a gyéren be-

63 ÁBTL 3.1.5. O-13447/1. Szolgálati jegy határfigyelőztetés elrendeléséről, 1965. február 27. A határfigyelőztetés meghosszabbítását novembertől decemberig majd ismét kérni fogja a kémelhárítás. ÁBTL 3.1.5. O-13447/2.

64 ÁBTL 3.1.5. O-13447/1. Szolgálati jegy a közös operatív terv kialakítására, 1965. március 1.

65 ÁBTL 3.1.5. O-13447/1. Biztosítási terv „Sötét” fedőnevű ügyben III/e rendszabály bevezetésére, 1965. február 17. A lakás „betechnikázására” az 1965. február 17-én készült operatív biztosítási terv alapján került sor. Ebben részletesen felmérték a lakás operatív helyzetét (ki a házfelügyelő, kik a szomszédok, milyen biztosítási intézkedéseket kell a lehallgató berendezés beszerelése közben fogatnosítani, és így tovább.).

rendezett, nagyméretű szobák nem voltak alkalmasak akusztikailag érthető beszédanyag továbbítására. Ugyanakkor Pazsiczky és Szécsi rendőr századosok a jelentés végén szkeptikusan jegyezték meg, hogy meg kellene vizsgálni, hogy egyáltalán a berendezések megfeleltek-e az operatív technikai követelményeknek...⁶⁶ A 160 nevet tartalmazó névsort szisztematikusan elkezdtek feldolgozni, külön választva a „vezető beosztású elvtársakat” a kompromittált személyektől.⁶⁷ A telefonlehallgatás viszont sikeresen működött, a III/a-rendszabályt 1965. május végén újabb 90 nappal hosszabbították meg.⁶⁸

1965. június 8-án pedig végre elkészült a két csoportfőnök által is jóváhagyott operatív intézkedési terv. A fentiekben már részletezett munkamegosztás szerint a hírszerzés a bécsi rezidentúrán keresztül hálózati ellenőrzést vezet be, ellenőrzi Marton naplóját, illetve zsebnoteztát, figyelemmel fogják kísérni Marton és családjának esetleges disszidálási szándékát, felderítik az ellenséges személyekkel tartott találkozásaikat, megteremtik az ausztriai külső figyelés feltételeit. A kémelhárítás pedig hálózati személyek segítségével a célszemély magyarországi ellenséges tevékenységét ellenőrzi, környezettanulmányt készítenek az egész családról, illetve Martonné környezetéből beszerveznek egy közeli személyt, folyamatosan működtetik a III/a-rendszabályt, a K-ellenőrzést, és a magyarországi külső figyelést is megszervezik.⁶⁹

Marton Jánosról a hétoldalas környezettanulmány 1965. július 30-án el is készült.⁷⁰ Felderítették a 160 fős névsort, mindegyik névhez odaírták a pontos adatokat, címet, telefonszámot, illetve azt, hogy szerepel-e az operatív nyilvántartásban.⁷¹ 1965 augusztusában és

66 ÁBTL 3.1.5. O-13447/1. Pazsiczky János rendőr százados és Szécsi Ferenc rendőr százados jelentése „Sötét” fn. ügyben, 1965. március 11.

67 ÁBTL 3.1.5. O-13447/1. Szécsi Ferenc rendőr százados jelentése Marton János kapcsolatairól, 1965. március 16.

68 ÁBTL 3.1.5. O-13447/1. Szolgálati jegy telefonlehallgatás meghosszabbítására, 1965. május 26.

69 ÁBTL 3.1.5. O-13447/1. Dr. Marton János az IBUSZ-Wien igazgatójának ügyében operatív intézkedési terv, 1965. június 8. A III/a-rendszabályt 1965 decemberétől újabb 90 napra hosszabbították meg. ÁBTL 3.1.5. O-13447/2.

70 ÁBTL 3.1.5. O-13447/1. Környezettanulmány (Marton János), 1965. július 30.

71 ÁBTL 3.1.5. O-13447/2. „Sötét” belföldi kapcsolatainak felderítése, 1965. szeptember 7.

szeptemberében a kémelhárítás Martonék budapesti külső figyelését is elkezdték, konspirált módon készített fotókkal és figyelési jelentésekkel dokumentálták Marton és felesége mozgását 1965. augusztus 22. és 1965. szeptember 28. között.⁷²

Szeptemberben javaslat született Marton János nyilvántartásba vételéről és úgynevezett előzetes ellenőrző személyi dosszié nyitására is.⁷³ Előzetes ellenőrző személyi vagy csoport dossziét azokra a személyekre nyitottak, akiket az állambiztonság szervei még nem ellenőriztek, de velük kapcsolatban ellenséges tevékenységre utaló információkkal, adatokkal rendelkeztek. Ilyenkor 1. számú nyilvántartási kartont állítottak ki (mikor, ki nyitotta, milyen ügyre) és 8. számú kartont az előzetes ellenőrzés alatt álló személy, csoport adatairól (név, születési adatok, lakcím, munkahely, származás, szociális helyzet, nemzetiség, stb.)⁷⁴

Izer Lajos rendőr őrnagy a kémelhárítás tisztje 1965 októberében javasolta, hogy a III/e-rendszabályt be kellene vezetni Martonék bécsi lakásába is, illetve egy titkos házkutatást is kellene ott tartani, hogy a rekamié fiókjában őrzött fontos iratairól másolatot tudjanak készíteni (ekkorra már a kémelhárítás eléggé tájékozottnak tűnt), illetve javasolta a külső figyelést Bécsben is megszerveztetni. Új elemként a párt részére történő tájékoztató összeállítását is szorgalmazta, külön kihangsúlyozva benne a Marton politikai elképzeléseiről szóló beszámoló fontosságát.⁷⁵ Állítólag Marton egyfajta közvetítői szerepről álmodozott a nyugati magyar emigráció és a magyar kormány közötti közeledés híveként, ennek motorja kívánt lenni. Szerinte őt az emigrációs szervezetek is és a kormány is elfogadná tárgyalópartnerként.⁷⁶

72 ÁBTL 3.1.5. O-13447/2. 1. sz. jelentés „Sötét – Sötétné” figyeléséről, 1965. augusztus 22., valamint Pót sz. jelentés „Sötét” figyeléséről, 1965. szeptember 28.

73 ÁBTL 3.1.5. O-13447/1. Javaslat előzetes ellenőrző személyi dosszié megnyitására, 1965. szeptember 18.

74 Bővebben: Petrikné Vámos Ida: Iratok a Történeti Hivatalban. Vázlat a volt állambiztonsági szervek iratanyagának feltárásához In Gyarmati György (szerk.): *A Történeti Hivatal évkönyve*, 1999. Történeti Hivatal, Budapest, 1999. (Trezor 1.) 51.

75 ÁBTL 3.1.5. O-13447/2. Izer Lajos jelentése dr. Marton János ügyében, 1965. október 9.

76 ÁBTL 3.1.5. O-13447/2. Perényi Gyula és Juhász László tájékoztató jelentése dr. Marton Jánosról, 1965. október 12.

Novemberben Marton Budapesten járt és a KPM-ban Csanádi György miniszterrel tárgyalt az IBUSZ-Wien és a budapesti IBUSZ közti viszonyról. Marton szerint jelentős gazdasági haszonnal járna, ha különválasztanák a bécsi irodát a budapesti központtól, de konkrét lépésekről ekkor még nem esett szó.⁷⁷

Az év végén kezdődött egy Marton számára eléggé kínos eljárás, de ezt nem a magyar állambiztonság, hanem az osztrák rendőrség indította az IBUSZ-Wien ellen az „osztrák kartell-törvény megsértésének gyanúja” miatt. Martont 1966 januárjában három órán keresztül hallgatták ki, a bécsi bíróság pedig beidézte, de az ügy folytatásáról nincsenek pontos információink.⁷⁸

Közben Martonné elkotyogta egy ismerősének, aki a magyar elhárítás ügynöke volt, hogy az IBUSZ bécsi irodájánál hogyan ügyeskednek a devizával. E szerint, amikor a turista befizeti az előírt összeget, akkor az útlevelebe beütik a vízumot, de ha az utas később bemegy az útleveleért és közli, hogy mégsem utazik, visszakérheti a pénzt, amit vissza is kap. Ekkor azonban a vízumot érvényteleníteni kellene, de a gyakorlat az, hogy 200 schillingért visszakapja az útlevelet, de nem érvénytelenítik a vízumot. Ez az eljárás az állambiztonság szerint felvetette a csalás, üzérkedés gyanúját, ezért a „Bányász Éva” fedőnevű ügynök feladatul kapta, hogy dokumentálja ezeket az eseteket.⁷⁹

A kémelhárítás szerint a hírszerzés az 1965 júniusában kötött megegyezés ellenére sem szervezte meg Marton bécsi külső figyélését és a külföldi kapcsolatainak ellenőrzése, „illegális” tevékenységének felderítése sem történt meg. Ennek oka – Perényi Gyula szerint – az volt, hogy a bécsi rezidentúra csak minimális segítséget nyújtott.⁸⁰ Márciusban azonban végre a hírszerzés is cselekvésre

77 ÁBTL 3.1.5. O-13447/2. Izer Lajos tájékoztatása „Bányász Éva” fedőnevű ügynök jelentéséről, 1965. november 30.

78 ÁBTL 3.1.5. O-13447/2. Marton János feljegyzése az osztrák kartell törvény megsértésének gyanúja IBUSZ-Wien és vezető partnereink által, 1965. december 20. ÁBTL 3.1.5. O-13447/2. Schiffer Pál levele Sztankó Jánosnak, 1966. január 17.

79 ÁBTL 3.1.5. O-13447/2. Izer Lajos rendőr őrnagy jelentése dr. Marton János ügyében, 1966. január 21.

80 ÁBTL 3.1.5. O-13447/2. Perényi Gyula osztályvezető emlékeztetője Karasz Lajos csoportfőnöknek, 1966. január 13.

szánta el magát, és javaslat született arról, hogy a bécsi irodájának asztalfiókjában lévő anyagokat átvizsgálják.⁸¹ Nem sokkal később a 8-as számú SZT-tiszt tett jelentést Martonról és felhívta felettesei figyelmét arra, hogy esedékessé vált Marton hazahívása Bécsből, mert az irodán belül annyira elmérgekedtek a viszonyok Marton és az egyik alkalmazottja, Sellei Péter között, hogy az IBUSZ nemrég kinevezett igazgatója, Schiffer Pál Marton hazahívását fontolgatja. Schiffer szerint Marton hazahívásakor nagyon óvatosan kell eljárni, mert ha Marton „megriad” előfordulhat, hogy politikai menedékjogot kér és disszidálni fog.⁸² Ezért a kémelhárítás Marton hazarendelésére kombinációt dolgozott ki és javasolták, hogy olyan időpontot válasszanak, amikor Marton gyerekei az iskolai szünidejüket töltik.⁸³ Schiffer Pál IBUSZ vezérigazgató áprilisban Marton hazahívásával kapcsolatban segítséget kért az állambiztonságtól, és abban állapodtak meg, hogy Schiffer majd egy frissen megjelent kormányrendeletre – a bizalmas munkakörben dolgozók helyzetének vizsgálata – hivatkozva rendeli el Marton Budapestre utazását.⁸⁴ Meglepő, hogy Martont – bár széke ekkorra már erősen inogni látszott – májusban kiengedték Moszkvába egy nemzetközi idegenforgalmi szervezet ülésére, igaz, hogy tájékoztatták a szovjet társszerveket arról, hogy Marton politikailag megbízhatatlan, személye feldolgozás alatt áll, ezért kérték a szovjet elvtársakat, hogy fokozott figyelemmel kísérjék, illetve ne vonják bele „mélyrehatóbb perspektivikus tárgyalásokba”.⁸⁵ V. Povarov szovjet tanácsadó jelentése szerint azonban Marton moszkvai tartózkodásának ideje alatt magatartása ellen semmi kifogás nem merült fel.⁸⁶ 1966 nyarán még nem hívták haza Martont,

81 ÁBTL 3.1.5. O-13447/2. Szolgálati jegy Marton János irodájának átvizsgálására, 1966. március 17.

82 ÁBTL 3.1.5. O-13447/2. Sztankó János rendőr ezredes jelentése, 1966. március 21.

83 ÁBTL 3.1.5. O-13447/2. Perényi Gyula és Juhász László tájékoztató jelentése, 1966. március 29.

84 ÁBTL 3.1.5. O-13447/2. Sztankó János rendőr alezredes jelentése, 1966. április 18.

85 ÁBTL 3.1.5. O-13447/2. Havasi László rendőr alezredes és Perényi Gyula rendőr alezredes jelentése a tanácsadó elvtársnak, 1966. május 23.

86 ÁBTL 3.1.5. O-13447/2. V. Povarov feljegyzése Marton Jánosról, 1966. július 22.

de az állambiztonság tudta, hogy Marton sejti, készül ellene valami. Felesége férje önéletrajzával július folyamán felkereste a Művelődési Minisztériumban Ilku Pál miniszter titkárságát és kérte, hogy továbbítsa azt a miniszter, illetve a Külügyminisztériumba Péter János miniszter felé. A kémelhárítás szerint Marton a KÜM-ben szeretett volna elhelyezkedni, felesége puhatolózása is ezt a célt szolgálta. Közben Budapesten 1966. július 12. és 1966. augusztus 19. között Martonékat a kémelhárítás folyamatosan megfigyelte. Konspirált követéssel, álcázott módon készített fotók dokumentálták Marton és felesége mozgását szerte a városban.⁸⁷ Marton 1966 nyarán Budapesten tartózkodott, és talán éppen itt érte a hír, hogy július 23-án vezérigazgatói figyelmeztetést kapott. Az indoklás szerint szolgálati felettese megkerülésével fordult a Pénzügyminisztériumhoz és kollégáiról be nem bizonyított kijelentéseket tett.⁸⁸

1966 őszén a kémelhárítás kikérte „tanulmányozásra” a Marton család útlevélanyagát a BM Útleveél Osztálytól,⁸⁹ a nyugati határszakaszra vonatkozóan ismét bevezették a család tagjaira vonatkozó figyelőztetést,⁹⁰ több magyarországi ismerősük telefonvonalát lehallgatták, valamint kiderítették, hogy Marton feleségének első férje, Kóródy Tibor egykori országgyűlési képviselő volt.⁹¹ 1966. október 12-én pedig megszületett a döntés arról, hogy a kémelhárítás (8. számú SZT-tiszt) hivatali úton egy jelentést fog készíteni az IBUSZ vezérigazgatójának Marton tevékenységéről és javasolni fogja azonnali leváltását.⁹² Amikor a fenti döntés megszületett, ugyanazon a napon

87 ÁBTL 3.1.5. O-13447/2. 9. sz. jelentés „Sötét” figyeléséről, 1966. július 12., valamint Pót sz. jelentés „Sötét” figyeléséről, 1966. augusztus 19.

88 ÁBTL 3.1.5. O-13447/2. Schiffer Pál IBUSZ vezérigazgató vezérigazgatói figyelmeztetése Marton Jánosnak, 1966. július 23.

89 ÁBTL 3.1.5. O-13447/2. Szolgálati jegy, 1966. szeptember 5.

90 ÁBTL 3.1.5. O-13447/2. Szolgálati jegy figyelőztetés elrendeléséről, 1966. szeptember 15. A figyelőztetést novemberben ismét egy hónappal meghosszabbították. ÁBTL 3.1.5. O-13447/2. Szolgálati jegy figyelőztetés elrendeléséről, 1966. november 2.

91 ÁBTL 3.1.5. O-13447/2. Barják László rendőr őrnagy feljegyzése dr. Marton Jánosnéról, 1966. szeptember 14.

92 ÁBTL 3.1.5. O-13447/2. Barják László rendőr őrnagy értékelése dr. Marton Jánosról, 1966. október 12.

dr. Lakatos Gyula főosztályvezető is feljegyzést készített, amelyben – részletesen ecsetelve emberi és szakmai hiányosságait – Marton leváltására és hazarendelésére tett javaslatot Schiffer Pál IBUSZ vezérigazgató részére.⁹³

Novemberben a kémelhárítás – hivatkozva a belügyminiszter 009/1966. számú parancsára – ellenőrizte az IBUSZ-Wien igazgatóját és a jelentésük végén javasolták Marton János leváltását.⁹⁴ A hivatkozott parancs a korábban már említett fontos és bizalmas munkakört betöltők ellenőrzésének a Belügyminisztériumra vonatkozó feladatait írta elő, és a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 3069/1966. számú kormányhatározatával elrendelt, 1957. évi 66. számú törvényerejű rendelet végrehajtását jelentette. Ennek lényege az volt, hogy a politikailag megbízhatatlannak ítélt személyeket a fenti határozatra hivatkozva el kellett távolítani a minisztériumok, országos főhatóságok, illetve az ezek alá tartozó intézményekből.⁹⁵

Ám 1967 februárjában még mindig csak saját magukat győzködték a kémelhárításnál, hogy lépni kellene Marton leváltása ügyében. A folyamatosan készülő ügynökjelentések egyikére írtak szerint „...mielőbb pontot tegyünk a végére. Kijelölni az utódot és a végrehajtást beindítani. Mi ennek az akadálya? A napokban sor kerül ugyanis a Tausz e-al történő találkozóra, azaz ez téma lesz, hogy legyen.”⁹⁶ Ugyanakkor továbbra is folyamatos volt a telefonlehallgatás Martonék és néhány ismerősének a lakásán,⁹⁷ majd hirtelen ki-

93 ÁBTL 3.1.5. O-13447/2. Dr. Lakatos Gyula főosztályvezető feljegyzése Schiffer Pál vezérigazgató részére, 1966. október 12.

94 ÁBTL 3.1.5. O-13447/2. Perényi Gyula rendőr alezredes Juhász László rendőr őrnagy összefoglaló jelentése, 1966. november 8. A 009/1966. számú belügyminiszteri parancs a fontos és bizalmas munkakörök betöltéséről szóló 3069/1966. számú kormányhatározatban meghatározott belügyi feladatok végrehajtásáról intézkedett. ÁBTL 4.2. II. sorozat 13. d. A belügyminiszter 009. számú parancsa, 1966. március 14.

95 ÁBTL 4.2. II. sorozat 13. d. A belügyminiszter 009. számú parancsa a fontos és bizalmas munkakörök betöltéséről szóló 3069/1966. sz. kormányhatározatban meghatározott belügyi feladatok végrehajtásáról, 1966. március 14.

96 ÁBTL 3.1.5. O-13447/2. Izer Lajos rendőr ezredes jelentése Marton János ügyében, 1967. február 6.

97 ÁBTL 3.1.5. O-13447/2. Szolgálati jegy III/a-rendszabály meghosszabbítására (Marton János), 1967. február 8. valamint ÁBTL 3.1.5. O-13447/2. Szolgálati jegy

derült, hogy nemcsak Marton foglalkozott a disszidálás gondolatával, hanem beosztottja, dr. Sellei Péter is, aki 1964 februárja óta volt az IBUSZ-Wien igazgatóhelyettese. Ezért 1967. február 17-én Rácز Sándor belügyminiszter-helyettes engedélyezte Sellei végleges hazahívását. Nem meglepő módon korábban – még a bécsi irodába történő kihelyezése előtt – Selleit a hírszerzés titkos munkatársnak szervezte be, és mint írták, komoly veszélyt rejlhet magába, ha Nyugatra távozik. Sellei ismerte a hírszerzés érdeklődési irányát, módszereit, leleplezhette kapcsolattartóját, az IBUSZ gazdasági és egyéb ügyeit, és ismeretekkel rendelkezett az osztrák törvények megkerülésével történő valuta-kimentési módszerekről, illetve lehetősége volt nagyobb összeg elsikkasztására is, felesége pedig ismerte a konzuli osztály dolgozóit, belügyi kapcsolatait. Felmerült az az eshetőség is, hogy Marton maga találta ki beosztottjának disszidálási szándékáról szóló hírt, de a magyar állambiztonság nem mert kockáztatni és úgy döntöttek, hogy „két legyet ütnek egy csapásra”. A hazahívási akciót az alábbiak szerint tervezték végrehajtani: Martont az IBUSZ vezérigazgatóságáról hivatalos ügyben hazarendelik Budapestre és azonnal kikérdezik Selleire vonatkozóan. Közben Selleit a hírszerzés kombinációval fogja Magyarországra csalni. Martont pedig ezek után végleg itthon tartják és felmentik beosztásából.⁹⁸ Arra is figyeltek, hogy Marton ne fogjon gyanút, ezért a 26-os számú SZT-tiszt olyan utasítással kereste fel Bécsben, hogy nyugtassa meg, éreztesse Martonnal, hogy az IBUSZ-nál, a bécsi irodánál hosszú távon számolnak vele, nincs semmi oka nyugtalanzkodni. Közben meghatározták azt is, hogy Marton tervezett soproni utazását fogják felhasználni a hazarendeléshez. Sopronba 1967. február 25-ére egy szovjet csoportot vártak, és Martonnak itt kellett találkoznia az INTOURIST

III/a-rendszabály meghosszabbítására (Papp Miklós), 1967. február 8. Májusban ismét meghosszabbították 90 napra Marton telefonlehallgatásának időtartamát. ÁBTL 3.1.5. O-13447/3. Szolgálati jegy III/a-rendszabály meghosszabbítására (Marton János), 1967. május 9.

- ⁹⁸ ÁBTL 3.1.5. O-13447/2. Perényi Gyula a III/II-6 Osztály vezetője, Dobróka János III/I-2 Osztály vezetője, Tóth László csoportfőnök és Rajnai Sándor főcsoportfőnök-helyettes közös javaslata Sellei Péter végleges hazahívására, 1967. február 15.

képviselőjével. (Ezért értesítették a bécsi INTOURIST képviselőjét, illetve a szovjet állambiztonsági szerveket, nehogy Martont bizalmas kérdésekbe avassák be Sopronban.)⁹⁹ Ugyanekkor a kémelhárítás ismét elrendelte a szoros határfigyelőztetést Martonék ellen, de most már arra is utasították a határőrizeti szerveket, hogy esetleges kiutazási szándékuk esetén ne engedjék ki őket az országból.¹⁰⁰

Március 14-én elkészült Marton János meghallgatási terve, e szerint Sellei Péter ügyében tanúként hallgatnák ki a BM Útlevel Osztályán, amelytől azt várták, hogy Marton önként feltárja Sellei disszidálási szándékát. A meghallgatásra 1967. március 31-én sor is került, amelyet jegyzőkönyveztek, illetve magnófelvétel is készült.¹⁰¹ Marton konspirált hazaérkezéséről nem találtam egyidejű beszámolót, csupán a fent jelzett meghallgatási jegyzőkönyv bizonyítja, hogy minden a terv szerint történt.¹⁰² Marton ebben vallomást tett arról, hogy tudott Sellei disszidálási szándékáról, nyugodtan viselkedett, a jelentés szerint nem gyanított semmit, sőt az útlevelének bevonását is rezignáltan fogadta. Ekkor felhívták a figyelmét arra is, hogy az országot nem hagyhatja el, a családját pedig hívja haza.¹⁰³ Marton telefonon felhívta feleségét és közölte vele, hogy mi történt, illetve arra kérte, hogy *ne* jöjjön Magyarországra.¹⁰⁴

99 ÁBTL 3.1.5. O-13447/2. Dr. Orosz Balázs jelentése Marton János ügyében, 1967. február 20.

100 ÁBTL 3.1.5. O-13447/2. Szolgálati jegy Marton János és felesége határfigyelőztetésére, 1967. február 20. Később úgy módosították a határfigyelőztetést, hogy Marton Jánosné esetében csak a beutazásról kértek azonnali értesítést és esetleges kiutazáskor sem kellett megakadályozni, vagy visszatartani Marton feleségét. ÁBTL 3.1.5. O-13447/2. Szolgálati jegy Marton Jánosné határfigyelőztetésére, 1967. február 22. Marton esetében viszont fenntartották a szigorúbb eljárást március–április folyamán is. ÁBTL 3.1.5. O-13447/2. Szolgálati jegy Marton János határfigyelőztetésére, 1967. március 21.

101 ÁBTL 3.1.5. O-13447/2. Marton János meghallgatási terve, 1967. március 14.

102 ÁBTL 3.1.5. O-13447/2. Marton János meghallgatási jegyzőkönyve, 1967. március 31. ÁBTL 3.1.5. O-13447/2. Jelentés Dr. Marton János meghallgatásáról, 1967. április 1.

103 ÁBTL 3.1.5. O-13447/2. Jelentés Dr. Marton János meghallgatásáról, 1967. április 1.

104 ÁBTL 3.1.5. O-13447/2. Szolgálati jegy, 1967. április 5.

Végjáték

Ahogy várható volt, Marton ezután sorra meglátogatta ismerőseit, támogatást keresett, hogy beosztását (és útlevelét) visszaszerezze. Kérelemmel fordult az Országos Idegenforgalmi Hivatalhoz (OIH), hogy gyermekei tanulmányainak befejezéséig (október) felesége kint maradhasson Bécsben.¹⁰⁵ Marton 1967. április 10-én Kuzsel Dezsőt, a KPM Nemzetközi Főosztályának vezetőjét kereste fel és elpanaszolta helyzetét, majd Marton felesége is „beindult”, és április 11. és 14. között levéllel fordult Kádár János főtitkárhoz, valamint Kallós Ödönhöz, a Magyar Kereskedelmi Kamara vezetőjéhez, Csanádi György közlekedés- és postaügyi miniszterhez (aki a levelet továbbította Tausz Jánosnak, akit nemrég neveztek ki az IBUSZ vezérigazgatójának), és végül Péter János külügyminiszterhez.¹⁰⁶

1967. április 24. és 29. között dr. Lakatos Gyula osztályvezető, Újhelyi Frigyes csoportvezető, valamint egy revizor és az OIH egyik osztályvezetője Bécsben az IBUSZ kirendeltség irodájában járt, ahol bejelentették Marton János felmentését, valamint Sellei Péter ideiglenes megbízatását a bécsi iroda vezetésére és egy ügynevezett általános ellenőrzés, ún. célvizsgálat lefolytatását.¹⁰⁷ Ez utóbbi természetesen nem volt független a Marton elleni eljárástól, és kisebb-nagyobb szabálytalanságokat fel is tárt.¹⁰⁸ Egy későbbi jelentés pedig a célvizsgálat megállapításaira hivatkozva javasolta, hogy Marton ellen fegyelmi eljárást kell indítani.¹⁰⁹ Igen ám, de – ahogy Vitéz András,

¹⁰⁵ ÁBTL 3.1.5. O-13447/2. Havasi László rendőr ezredes csoportfőnök-helyettes jelentése Marton János ügyében, 1967. április 11.

¹⁰⁶ Valamennyi alább felsorolt irat jelzete: ÁBTL 3.1.5. O-13447/3. Jelentés Kuzsel Dezső bejelentéséről, 1967. április 10., Marton Jánosné Kádár Jánosnak írt levele, 1967. április 11., Marton Jánosné Kallós Ödönnek írt levele, 1967. április 11., Márton Jánosné Csanádi Györgynek írt levele, 1967. április 9., Marton Jánosné Péter Jánosnak írt levele, 1967. április 14.

¹⁰⁷ ÁBTL 3.1.5. O-13447/3. Kiküldetési jelentés, 1967. május 8.

¹⁰⁸ ÁBTL 3.1.5. O-13447/3. Összefoglaló jelentés az IBUSZ Wien Reisebüronál tartott célvizsgálat megállapításairól, 1967. május 3.

¹⁰⁹ ÁBTL 3.1.5. O-13447/3. Juhász László rendőr őrnagy jelentése az IBUSZ-Wien-nél tartott ellenőrzésről, 1967. május 24.

az OIH első embere a legfőbb ügyész első helyettesének írt levelében megfogalmazta – az IBUSZ bécsi kirendeltsége az ausztriai jogszabályoknak megfelelően korlátolt felelősségű társaságként működött, gazdálkodása „kapitalista” környezetben, üzletvitellel történt. Vitéz ezért iránymutatást kért az ügyészségtől, hogy – bár bűncselekményre utaló jeleket találtak a célvizsgálat során – a fenti körülmények között Marton ellen a fegyelmi eljárás, vagy egy bűnvádi procedúra elindítása lehetséges-e, avagy nem?¹¹⁰ Az ügyész azonban a bemutatott anyagokat nem találta elegendőnek a Marton elleni nyomozás elrendeléséhez.¹¹¹

Marton mindeközben Budapesten tovább dolgozott, az IBUSZ bécsi üzletének jövőbeni sorsáról tárgyalt, illetve további leveleket írt – többek között – Puja Frigyesnek, az MSZMP KB Külügyi Osztálya vezetőjének, valamint dr. Dabronaki Gyulának, a KNEB elnökének.¹¹² Ugyanakkor felesége sem lankadt, férje ügyében Fodor András költőnek írt levelet Moszkvába.¹¹³

A kémelhárítás május végén személyi dossziét nyitott Marton Jánosra és nyilvántartásba vették.¹¹⁴ A fentebb említett vádak és állítások ellenére Marton karrierje nem tört meg véglegesen, hiszen alig pár nappal később, hogy személyi dossziét „kapott”, kinevezték a Magyar Camping és Caravanning Club titkárának.¹¹⁵ Marton kinevezése felettébb furcsa, hiszen a Magyar Camping és Caravanning Club titkári pozíciója „politikailag és erkölcsileg fedhetetlen” (sic!) személyt kívánt – írta a kémelhárítás egyik jelentésében. Ebben azt

110 ÁBTL 3.1.5. O-13447/3. Dr. Vitéz András levele dr. Katona Zoltánnak, a legfőbb ügyész első helyettesének, 1967. június 3.

111 ÁBTL 3.1.5. O-13447/6. Dr. Csendes Károly levele dr. Vitéz Andrásnak, 1967. július 10.

112 ÁBTL 3.1.5. O-13447/3. Marton János levele Puja Frigyesnek, az MSZMP KB Külügyi Osztálya vezetőjének, 1967. április 25., valamint ÁBTL 3.1.5. O-13447/3. Marton János feljegyzése dr. Dabronaki Gyula részére, 1967. április 28.

113 ÁBTL 3.1.5. O-13447/3. Marton Jánosné levele Fodor Andrásnak, 1967. május 3.

114 ÁBTL 3.1.5. O-13447/3. Javaslat személyi dosszié nyitására, 1967. május 24.

115 ÁBTL 3.1.5. O-13447/6. Személyi Adatlap (Dr. Marton János), 1967. május 30. Érdemes megjegyezni, hogy Marton bécsi megbízatását csak május 31-én szüntették meg. ÁBTL 3.1.5. O-13447/3. A III/II-9-b alosztály jelentése „Sötét” fn. személy ügyében, 1967. június 16.

is jelezték, hogy az OIH véleménykérő lapján elutasító választ fognak adni Marton kinevezésével kapcsolatban.¹¹⁶ Martonnét közben felszólították a bécsi magyar nagykövetségen keresztül, hogy május végéig a lakását adja át, de erre Martonné azt válaszolta, hogy addig nem jön Magyarországra, míg a magyar szervektől elégtételt nem kap.¹¹⁷ Levelet írt Ilku Pál művelődési miniszternek, amelyben elpanaszolta helyzetüket és segítséget kért.¹¹⁸ Később az IBUSZ budapesti központjába, a Személyzeti Osztálynak írt, s ez utóbbiban Sellei Pétert sikkasztással vádolta meg,¹¹⁹ majd az IBUSZ főosztályvezetőjét, dr. Lakatos Gyulát tájékoztatta a férje tevékenységét vizsgáló bizottság tagjai közt – szerinte – fennálló összeférhetetlenségről.¹²⁰ Az OIH vezetője pedig Tausz Jánost, az IBUSZ vezérigazgatóját kérte meg, hogy szólítsa fel a Marton családot a szolgálati útlevelük leadására.¹²¹

Június legvégén Martonné egy kisebbfajta lavinát indított el levelével, amelyet eredetileg Orbán Lászlónak, a Művelődésügyi Minisztérium első helyettesének küldött. Úgy tűnik, Orbán telefonon tájékoztatta Nyers Rezsőt, az MSZMP KB titkárát a levélről, és később el is küldte neki, Nyers pedig Szurdi Istvánnak, aki ekkor országgyűlési képviselő volt és Biszku Bélának, a KB pártszervező és adminisztratív titkárának továbbította a levelet. Az átiratra Nyers az alábbiakat jegyezte fel: „Nem tudom, milyen vizsgálatról van szó, kérelek néztesd meg és mivel egy régi – általad is jól ismert – elvtársról van szó, érdemes lenne megnézetni, nem akadékoskodásról van-e szó.” Nyersben tehát felmerült a gyanú, hogy valami nincs rendben a Marton elleni eljárás körül, és Szurdi Istvánnak az átiratra írt válasza

116 ÁBTL 3.1.5. O-13447/3. A III/II-9-b alosztály jelentése „Sötét” fn. személy ügyében, 1967. június 16.

117 ÁBTL 3.1.5. O-13447/3. Szolgálati jegy, 1967. május 31.

118 ÁBTL 3.1.5. O-13447/3. Marton Jánosné levele Ilku Pál művelődési miniszternek, 1967. május 30.

119 ÁBTL 3.1.5. O-13447/3. Marton Jánosné levele az IBUSZ Személyzeti Osztálya részére, 1967. június 4. A levelet az IBUSZ Személyzeti Osztály továbbította az állambiztonsági szerveknek, és jelezték, hogy ők érdemben nem kívánnak foglalkozni az abban foglaltakkal. ÁBTL 3.1.5. O-13447/3. Átirat, 1967. június 23.

120 ÁBTL 3.1.5. O-13447/3. Marton Jánosné levele dr. Lakatos Gyula főosztályvezetőnek, 1967. június 5.

121 ÁBTL 3.1.5. O-13447/3. Dr. Vitéz András levele Tausz Jánosnak, 1967. június 15.

is osztotta Nyers megérzését: „Marton e. ügye szigorúan Belügyi intézkedésre alakult így. Bár – utólag – jelentős mértékű pénzügyi szabálytalanságot is megállapított egy kiküldött bizottság. [...] Jómagam nem tudom eldönteni a vele szemben alkalmazott lépések indokoltságát és nem tudom felül sem bírálni. Különben Orbán e-nak világosan megmondtam, hogy hová forduljon, mivel belügyi intézkedésről van szó, de ő a »kényelmesebb« megoldást választotta. Az ügy esetleges felülvizsgálata a Pártra tartozik.”¹²² Biszku helyett Benkei András belügyminiszter válaszolt Nyersnek, pontosabban Rácz Sándor belügyminiszter-helyettes utasította Karasz Lajost, hogy állítson össze Nyers részére a Marton-ügyről egy tájékoztató jelentést. Rácz külön kiemelte, hogy ebben szerepeljen az is, hogy „mely vezető elvtársakkal koordináltuk intézkedéseinket”. A Nyers Rezső számára készített belügyminiszteri válasz egy masszív hazugsággal indított, amely szerint Marton Jánossal a BM szervei a Politikai Bizottság 1967. februári illetve a Minisztertanács 3135/1966. számú határozata alapján kezdtek el foglalkozni, vagyis a „fontos és bizalmas munkakört betöltők ellenőrzéséről” szóló párt- és kormányhatározattal indokolták Marton hazahívását. A későbbi vizsgálatok által feltárt szabálytalanságok miatt kellett Martont magyarországi munkakörbe elhelyezni – bizonygatta döntésének helyességét a belügyi vezetés. Azonban arról, hogy Marton esetleg idegen hírszerzőszervek szolgálatába állt volna, vagy hogy gyanús külföldi kapcsolatai lettek volna, és hogy már réges-régen operatív ellenőrzés alatt állt, nem írtak a Nyers számára készített tájékoztatóban. Ugyanakkor a jelentést összeállítók is érezhették, hogy az indoklás gyenge lábakon áll, valamint a Marton-ügyben kialakult patthelyzet is magyarázatra szorult, ezért Martonra (és feleségére) hárították a felelősséget. „A végrehajtás során mutatkozó határozatlanság összefüggésben lehet Marton és felesége ismert agresszív, és a jelenlegi tények által bizonyított módszereivel, amely szerint sok esetben koncepciónálisan vádolnak mindent és mindenkit, akinek a visszahíváshoz köze lehet.” Nyers Rezső kézzel írt válaszában egyetértett a „preventív intézkedésekkel” és tudomásul vette a tájékoztatást, valamint megjegyezte: „...Talán nincs még teljesen hínárban ez az

122 ÁBTL 3.1.5. O-13447/6. Orbán László átírata Nyers Dezsőnek, 1967. június 23.

ember, s ha tudjuk, jó lenne visszatartani.”¹²³ Karasz Lajos elégedetten nyugtázhatta, hogy Nyers tájékoztatásával és pozitív válaszával a Marton ügyben tett állambiztonsági intézkedések (párt)megerősítést, jóváhagyást nyertek.¹²⁴

1967 júliusában Martonné Apró Antalnak,¹²⁵ illetve Tímár Mátyás pénzügyminiszternek írt levelet férje és családja védelmében.¹²⁶ Mindeközben Marton az IBUSZ Jogügyi Osztályával a bécsi szolgálati lakás átadásával kapcsolatban levelezett, amelyben megígérte, hogy felesége kiköltözik a lakásból, amint találnak maguknak helyette másikat,¹²⁷ eközben Budapesten Marton otthoni és munkahelyi telefonjának lehallgatására kapott újabb 90 napra engedélyt a kémelhárítás.¹²⁸ Augusztus elején Marton újabb célpontja Aczél György lett, feljegyzésében a KB-titkárt tájékoztatta maga és családja helyzetéről, és ugyanazon a napon, augusztus 3-án a kémelhárítás is elküldte tájékoztatóját Aczél Györgynek.¹²⁹

A Legfőbb Ügyészség elhárító válasza után a kémelhárítás házon belül is tájékozódni próbált és a BM Vizsgálati Osztályától kért jogi véleményt. Azonban a III/1. Osztály szerint is a lefolytatandó fegyelmi eljárás eredményétől függ, hogy indítható-e nyílt nyomozás Marton ellen. Szerintük amennyiben a Marton család Bécsben élő tagjai megtagadják a hazatérést, akkor rájuk is a 023/1967. számú belügyminiszteri parancs fog vonatkozni.¹³⁰ Ez azt jelentette, hogy „hazatérés

123 ÁBTL 3.1.5. O-13447/6. Rácz Sándor átirata Karasz Lajosnak, 1967. június 28., illetve ÁBTL 3.1.5. O-13447/6. Benkei András levele Nyers Rezsőnek, 1967. július 21.

124 ÁBTL 3.1.5. O-13447/6. Karasz Lajos kézzel írt átirata, 1967. július 25.

125 ÁBTL 3.1.5. O-13447/4. Dr. Marton Jánosné levele Apró Antalnak, 1967. július 9.

126 ÁBTL 3.1.5. O-13447/6. Martonné levele dr. Tímár Mátyás pénzügyminiszternek, 1967. július 31.

127 ÁBTL 3.1.5. O-13447/3. Marton János levele az IBUSZ Jogügyi Osztályának, 1967. július 21.

128 ÁBTL 3.1.5. O-13447/3. Szolgálati jegy III/a-rendszabály újabb 90 napra történő bevezetésre, 1967. július 14.

129 ÁBTL 3.1.5. O-13447/6. Marton János feljegyzése Aczél Györgynek, 1967. augusztus 3., valamint ÁBTL 3.1.5. O-13447/6. Karasz Lajos tájékoztatója Aczél Györgynek Marton János ügyéről, 1967. augusztus 3.

130 ÁBTL 3.1.5. O-13447/3. A BM III/II-9-b alosztály levele Marton János ügyében a BM III/1. Osztálya vezetőjének, 1967. augusztus 30., valamint ÁBTL 3.1.5.

megtagadónak” kell tekinteni őket és távollétükben nyomozást kell lefolytatni ellenük. A szolgálati útleveleik bevonásáról pedig annak kell intézkedni, aki azok kiadását kezdeményezte, de szükség esetén az állambiztonsági szervek is kezdeményezhették.¹³¹

Martonné szeptember, október folyamán sem lankadt, levelet írt Szurdi Mihály belkereskedelmi miniszternek, majd július után októberben (ismét) Apró Antalnak, dr. Gyöngyösi István volt diplomatának, Weszely Vilmosnak, a KPM főkönyvelőjének, Bognár Józsefnek, a Kulturális Kapcsolatok Intézete elnökének, Dezséri Lászlónak, az Áru- és Értékforgalmi Bank igazgatójának, Veres József munkaügyi miniszternek, Karát Ferencnek a KPM, valamint Nagy Lászlónak, az OIH főosztályvezetőinek is.¹³² A kémelhárítás természetesen tudott ezekről a levelekről, mert Martonné mindegyik levelének másolatát férjének is elküldte, amelyek a K-ellenőrzés során az állambiztonság kezébe kerültek. Juhász László rendőr őrnagy a kémelhárítás alosztályvezetőjének összegzése szerint Martonné mintegy 25 vezető beosztású, párt- és állami tisztviselőnek írt „rágalmazó, gyalázó, fenyegető, zaklató” levelet.¹³³ Ezt a megállapítást azonban nem szabad ebben a formában elfogadnunk, ugyanis egy – feltehetően Karasz Lajos tollából származó kézzel írt – átiratban a kémelhárítás csoportfőnöke az alábbi kérdést teszi fel: „...küldünk-e ilyen rágalmazó levelet

O-13447/6. Dr. Könczöl István alosztályvezető válasza Marton János ügyében a BM III/II-9-b alosztály vezetőjének, 1967. szeptember 5.

131 ÁBTL 4.2. II. sorozat 15. d. A belügyminiszter 023. számú parancsa a hazatérés megtagadásokkal, tiltott határátlépésekkel és úti okmányokkal való visszaéléssel összefüggő eljárásokról, 1967. augusztus 7.

132 ÁBTL 3.1.5. O-13447/4. Martoné levele Szurdi Mihálynak, 1967. szeptember 5.; ÁBTL 3.1.5. O-13447/3. Martonné levele Apró Antalnak, 1967. október 4.; ÁBTL 3.1.5. O-13447/4. Martonné levele dr. Gyöngyösi Istvánnak, 1967. október 5.; ÁBTL 3.1.5. O-13447/4. Martonné levele Weszely Vilmosnak, 1967. október 5.; ÁBTL 3.1.5. O-13447/4. Martonné levele Bognár Józsefnek, 1967. október 7.; ÁBTL 3.1.5. O-13447/4. Martonné levele Dezséri Lászlónak, 1967. október 7.; ÁBTL 3.1.5. O-13447/3. Veres József átirata Benkei András belügyminiszternek Martonné levelével kapcsolatban, 1967. október 12.; ÁBTL 3.1.5. O-13447/4. Martonné levele Karát Ferencnek, 1967. október 12.; ÁBTL 3.1.5. O-13447/3. Martonné levele Nagy Lászlónak, 1967. október 18.

133 ÁBTL 3.1.5. O-13447/6. Juhász László alosztályvezető jelentése, 1967. október 20.

Szurdi et-nak? Ez feltétlenül szükséges.”¹³⁴ Ez alapján elképzelhető, hogy a magyar állambiztonságtól származott több olyan – Martonné nevében megírt – levél, amelynek hangvétele tudatosan sértő lehetett a címzett számára, s ezzel ellenkező hatást érhettek el, mint amit Martonné szeretett volna. Azt, hogy a Szurdi-levél egy állambiztonsági játszma része lehetett, az is bizonyíthatja, hogy nem szerepel rajta Martonné aláírása, míg a legtöbb levélen ott olvasható.

Martonné már ekkorra többször kapott hivatalos felszólítást az IBUSZ jogtanácsosától, illetve a bécsi magyar nagykövetségtől, hogy térjen haza, szolgáltatassa be az útlevelét és költözzön ki a szolgálati lakásból, de mindegyik felszólítást visszautasította.¹³⁵ Eközben szigorították a Marton mozgására vonatkozó előírásokat, nem csak a határfigyelőztetés maradt érvényben, de az esetleges határsáv-belépési kérelmét is jelezni kellett a kémelhárítás felé.¹³⁶

Október 31-én született meg a Pénzügyi Központ és az Általános Értékforgalmi Bank Rt. által 1967. szeptember 4. és 20. között az IBUSZ-Wien kirendeltségénél közösen lefolytatott vizsgálat eredményéről szóló több mint 30 oldalas jelentés, amelyről a kémelhárítás már október 26-án (!) tájékoztatót készített...¹³⁷ A lefolytatott vizsgálat szerint az IBUSZ-Wien „...a kitermelt devizabevétel évenkénti növelésével a népgazdaság részére hasznos tevékenységet fejt ki.” Természetesen megemlítik a pénzügyi fegyelem hiányát, ügyvitel szervezési és egyéb szabálytalanságokat (devizahatósági előírások be nem tartása) is, valamint azt, hogy szorosabb irányítási, ellenőrzési viszonyt kellene kialakítania a központi és a bécsi iroda között, de megállapítható, hogy alapvetően pozitív volt a Pénzügyi Központ revizori csoportjának a véleménye a bécsi kirendeltség működéséről.¹³⁸

134 ÁBTL 3.1.5. O-13447/6. Karasz Lajos átirata Sepseinek, d. n.

135 ÁBTL 3.1.5. O-13447/6. Martonné dr. Hanagik Fritz ügyvéd részére írt levele, 1967. október 23., valamint ÁBTL 3.1.5. O-13447/6. Martonné Bárány Vencelnek, a bécsi konzuli osztály vezetőjének írt levele, 1967. november 4.

136 ÁBTL 3.1.5. O-13447/6. Szolgálati jegy Marton János határsáv-belépő engedélyével kapcsolatban, 1967. október 24.

137 ÁBTL 3.1.5. O-13447/6. A BM III/II-1-e alosztály tájékoztató jelentése az IBUSZ GmbH Wien-nél lefolytatott vizsgálatról, 1967. október 26.

138 ÁBTL 3.1.5. O-13447/6. Jelentés az IBUSZ Reisebüro GmbH-nál Wien-ben 1967. szeptember 4. és 20. között megtartott helyszíni revízióról, 1967. október 31.

Martonné közben minden követ megmozgatott a férje és saját ügyének rendezése érdekében. 1967. november 1-jén kelt az a beadvány, amelyet eljuttatott a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa Elnöke Titkárságára, de Horváth András titkárságvezető elutasító választ adott, és kérte Martonnét, hogy az illetékes hatóságokhoz forduljon kérelmével.¹³⁹ Lehetséges, hogy a Magyar Rádiónál is ő járt el, mindenesetre 1967. november 20-án a rádió *Szülőföldünk* című adása keretében egy Marton Jánossal készített riportot sugároztak. A kémelhárításnak november 16-án jutott a tudomására a készülő műsor, és ők úgy tudták, hogy azért kellett elkészíteni Martonnal a riportot, mert az egyik külföldi lapban arról írtak, hogy Martont hazarendelték, elvették az útlevelét és letartóztatták. A riporttal az őrizetbe vételt kívánták megcáfolni. A kémelhárítás erről az egész akcióról – úgy tűnik – csak utólag értesült, mindenesetre a kulturális területen tevékenykedő ellenséges erők elhárításáért felelős osztály vezetőjének írt átiratukban elkérték a rádiófelvétel másolatát, hogy megismerhessék annak tartalmát.¹⁴⁰

A kémelhárítás a BM Útlevel Osztályon keresztül novemberben kérte a Külügyminisztériumot, hogy a bécsi nagykövetségen keresztül – 1968. január 31-i határidővel – ismét szólítsák fel hazatérésre Martonnét, Marton anyósát és a gyerekeket, külön utalva a hazatérés megtagadásával járó hátrányos jogi következményekre.¹⁴¹ Decemberben aztán olyan információhoz jutott a kémelhárítás, amely szerint Martonné menedékkjogot kért az osztrák hatóságoktól,¹⁴² s ez Martonra nézve is következményekkel járt. Karasz Lajos a III. Főcsoportfőnökség főcsoportfőnök-helyettese ellenőriztetni akarta a jelentést, s utasította beosztottját, hogy amennyiben igaz, úgy a párt

139 ÁBTL 3.1.5. O-13447/6. Horváth András a NET Titkárság vezetőjének válasza Marton Jánosénak, 1967. november 13.

140 ÁBTL 3.1.5. O-13447/6. Perényi Gyula rendőr alezredes osztályvezető és Juhász László rendőr ezredes alosztályvezető levele a BM III/III-4 Osztály vezetőjének, 1967. november 16.

141 ÁBTL 3.1.5. O-13447/6. Szabó Károly rendőr ezredes, a BM Útlevel Osztálya vezetőjének levele a KÜM Konzuli Osztálya vezetőjének, 1967. december 5.

142 ÁBTL 3.1.5. O-13447/6. Juhász László alosztályvezető jelentése „Sötét” fedőnevű személy ügyében, 1967. december 7.

felé egy tájékoztatót kell készíteni, amelyben jelezni kell, hogy ebben az esetben Marton nem maradhat „nomenklatúra” beosztásban.¹⁴³

Martont – állítólag – sokkolta a hír, hogy felesége politikai menedékjogot kért és 1968. január 2-án levélben fordult Benkei belügyminiszterhez, amelyben egyszeri kiutazásra szóló útlevelet igényelt, azért, hogy Bécsbe utazzon és hazatérésre bírja feleségét.¹⁴⁴ Közben a kémelhárítás tovább folytatta Marton lakásának telefonlehallgatását, illetve hálózati személyektől további információkat gyűjtött Martonról. Egy ilyen informátori jelentés arról tett említést, hogy Marton a munkahelyén felvetette a kivándorlás gondolatát.¹⁴⁵ Pár nappal később – mintegy az informátori jelentésére reagálva – Tóth László, a kémelhárítás (III/II.) megbízott csoportfőnöke átiratban javasolta a kivándorló útlevel megadását, és indoklásul azt hozta fel, hogy így Marton az „elleneséges érzületű emigráció előtt hitelét vesztené.”¹⁴⁶ Ekkor úgy tűnik, két álláspont alakult ki a Marton-ügy lezárásával kapcsolatban. Ugyanis Havasi László rendőr ezredes a kémelhárítás csoportfőnök-helyettese azt javasolta főnökének, Karasz Lajosnak, hogy Martont nem szabad kiengedni, se egyszeri kiutazó útlevéllel, se kivándorló útlevéllel, mert szerinte: „... a Marton ügy végére csak akkor tehetünk pontot, ha megfelelő határozottságot, egyértelműséget tapasztal. Írogatásaihoz, a vezetők zaklatásához feltehetően bátorítólag hatott feléje az a huza-vona, határozatlanság amit ügyében tapasztalhatott.” Szintén a kemény vonalat képviselte Juhász László rendőr alezredes, a kémelhárítás alosztályvezetője, szerinte Martonnal egyszer s mindenkor közölni kellene, hogy nem kaphat kiutazási engedélyt, és ha a család tagjai nem térnek

143 ÁBTL 3.1.5. O-13447/6. Havasi László csoportfőnök-helyettes átirata Tóth László rendőr ezredesnek, 1967. december 12., valamint ÁBTL 3.1.5. O-13447/6. Karasz Lajos csoportfőnök átirata Havasi László csoportfőnök-helyettesnek, 1967. december 14.

144 ÁBTL 3.1.5. O-13447/6. Márton János levele Benkei András belügyminiszternek, 1968. január 2.

145 ÁBTL 3.1.5. O-13447/6. Szolgálati jegy Marton telefonvonalának a III/a-rendszabály által újabb 90 napra történő lehallgatásának meghosszabbítására, 1968. január 5., valamint ÁBTL 3.1.5. O-13447/6. „Erika” fedőnevű informátori jelentése, 1968. január 9.

146 ÁBTL 3.1.5. O-13447/6. Tóth László csoportfőnök átirata Karasz Lajos vezérőrnagynak, 1968. január 9.

haza, akkor vállalniuk kell annak következményeit.¹⁴⁷ Ezzel szemben Karasz szerint meg kellene fontolni Tóth javaslatát, ahogy fogalmazott: „Esetleg magas szinten közölni [kell] vele, hogy ha ki akar vándorolni, nyilatkozzon őszintén, s ez esetben nem gördítünk akadályt a kivándorlás ellen.”¹⁴⁸ Azért is ki kellene engedni – érvelt a „26-os számú őrnagy” – mert ekkorra Marton körül kezdett kialakulni egy illegális kapcsolati háló, felesége gyanús külföldiekkel üzeneteket, csomagokat küldözgetett és így tovább.¹⁴⁹

Végül a puhább irányvonal győzött, 1968. január 22-én behívták Martont a BM III/3. (Útlevél) Osztályra, ahol közölték vele, hogy egy-szeri útlevelet nem kaphat, de felajánlották neki a kivándorlás lehetőségét. Marton – állítólag – erre sírva fakadt, gondolkodási időt kért, és megállapodtak abban, hogy február 20-ig megadja a választ.¹⁵⁰ Marton még aznap este telefonon tájékoztatta feleségét a történetekről.¹⁵¹

Marton a kijelölt határidőn belül jelezte a Belügyminisztériumnak, hogy élni kíván a lehetőséggel, és ezért a kémelhárítás az alábbi intézkedéseket tervezte végrehajtani: a végleges kiutazásának engedélyezése előtt ki kell kérdezni nyugati kapcsolatairól, és a vele folytatott beszélgetés során el kell érni, hogy „elkötelezze” magát a magyar hírszerzés mellett, illetve fel kellett vetni – szölte a javaslat – a „valamit-valamiért” elvet. Egyúttal a kémelhárítás a hálózat útján olyan információkat kezdett terjesztetni, amelyben megpróbálták hitelteleníteni Martont a nyugati emigráció előtt (könnyen kapott kivándorló útlevelet, stb.). A beszélgetést technikai úton rögzítették, azért, hogy ha a kivándorlás után Marton esetleg ellenséges tevékenységbe kezdene, „figyelmeztetni” tudják. Tóth László csoportfőnöknek a fenti javaslatra írt válasza pontosította a kémelhárítás álláspontját: „Nem csak, hogy nem kell beszervezni, de még [az] »üzleti« alapon való tárgyalást is el kell ke-

147 ÁBTL 3.1.5. O-13447/6. Juhász László rendőr alezredes jelentése „Sötét” családjának menedékjog kérése ügyében, 1968. január 16.

148 ÁBTL 3.1.5. O-13447/6. Havasi László rendőr ezredes csoportfőnök-helyettes jelentése Karasz Lajos rendőr vezérőrnagynak, 1968. január 9.

149 ÁBTL 3.1.5. O-13447/6. Farkas József rendőr őrnagy jelentése, 1968. február 9.

150 ÁBTL 3.1.5. O-13447/6. Szabó Károly rendőr ezredes osztályvezető jelentése, 1968. január 22.

151 ÁBTL 3.1.5. O-13447/6. Havasi László rendőr ezredes jelentése, 1968. január 24.

rülni. Amit elmond, azt rögzíteni kell, utána fel kell hívni a figyelmét arra, hogy mi függetlenül ettől magyar á[llam]p[olgár]nak tartjuk, és reméljük, hű marad hazájához. Amennyiben ellenséges szándékról szerez tudomást, tudni fogja a kötelességét. A beszélgetés során mi jóindulatot mutatunk feléje.”¹⁵² Marton 1968. március 20-án nyújtotta be hivatalosan a kivándorlási kérelmét a BM Útlevel Osztályára.¹⁵³ Április 8-án a kémelhárítás javasolta részére a kivándorló útlevel megadását,¹⁵⁴ és egy-két nappal későbbi tájékoztató jelentésben Rácz Sándor miniszterhelyettes jóváhagyólag terjesztette fel a javaslatot Benkei belügyminiszternek. A jelentést többen láttamozták és egy Biskó Bélának írt üzenetből tudjuk, hogy a Koordinációs Bizottság elé is került a kérdés.¹⁵⁵ Marton végül április 27-én kapta kézhez a kivándorló útlevelét, és május 10-én hagyta el az országot.

Pár nappal később a Marton János dossziéjának lezárására kértek engedélyt, de a kutató nyilvántartásban továbbra is szerepelt a neve.¹⁵⁶ Június végén megszüntették a Marton család tagjainak útlevelé figye-

152 ÁBTL 3.1.5. O-13447/6. Juhász László osztályvezető javaslata, 1968. március 8.

153 ÁBTL 3.1.5. O-13447/6. Havasi László rendőr ezredes csoportfőnök-helyettes jelentése Rajnai Sándor rendőr ezredesnek, a BM III. Főcsoportfőnök-helyettesének, 1968. március 25

154 ÁBTL 3.1.5. O-13447/6. Tóth László rendőr ezredes csoportfőnök jelentése, 1968. április 8.

155 ÁBTL 3.1.5. O-13447/6. Tájékoztató jelentés Marton János kivándorlásával kapcsolatban, 1968. április 10. Az MSZMP KB KAO Koordinációs Bizottsága a pártvezetés, valamint az igazságügyi és a belügyi szervek közötti koordinációt végző testület volt, amely – egyes források szerint – 1957-től működött, de iratanyaga csak 1964-től áll (az is hiányosan) a kutatók rendelkezésére. A testület 1988-ig létezett, vezetője a KB adminisztrációs ügyekért felelős titkára, tagjai a KAO vezetője, a belügyminiszter, az igazságügy miniszter, a legfőbb ügyész és a Legfelsőbb Bíróság elnöke volt. Bővebben: Révész Béla: Alkotmányozás és állambiztonság. Alkotmányosság válási törekvések az állambiztonsági reformkonceptiókban, 1989–1990. *Aetas*, 2013/4. sz. 78.

156 ÁBTL 3.1.5. O-13447/6. Juhász László osztályvezető jelentése, 1968. április 29., valamint ÁBTL 3.1.5. O-13447/6. Juhász László osztályvezető és Órsi Miklós javaslata Marton János ügyében, 1968. május 18. Az alap- és a kutató nyilvántartás a korabeli állambiztonsági nyilvántartási rendszer két formája. Alapnyilvántartásba azok a személyek kerültek, akik a fennálló társadalmi berendezkedéssel szemben ellenséges magatartást tanúsítottak, míg a kutató nyilvántartásban a kevésbé veszélyes társadalmi csoportok és egyének adatait rögzítették.

lőztetését,¹⁵⁷ 1969 nyarán pedig a Martonra és családjára vonatkozó anyagok közül az operatív értékkel nem bíró – elsősorban a III/a és K-rendszabályok által gyűjtött – iratokat megsemmisítették.¹⁵⁸

Összegzés

Tanulmányomban – Marton János tevékenységének vizsgálatán keresztül – azt kívántam bemutatni, hogy a magyar állambiztonság hogyan próbálta megakadályozni a hatvanas évek elejétől rohamosan meginduló nemzetközi idegenforgalom károsnak vélt hatásait. Azt is vizsgáltam, hogy a kémtevékenységgel meggyanúsított Marton János hogyan érte el, hogy személye sértetlen maradhatott és gyakorlatilag egész családjával együtt Nyugatra távozhatott.

1963 decemberében – egy jelentés szerint – Marton úgy érezte magát, mint aki „partvonalon kívülre került”, a kezdeményezéseit nem támogatták, nem vették eléggé komolyan. Martonné szerint ennek – illetve az IBUSZ vezérigazgatóságról való eltávolításának – az lehetett az oka, hogy azok az emberek ülnek az IBUSZ-nál vezető pozícióban, akik a férjét korábban börtönbe juttatták.¹⁵⁹ Marton többször felemlgette, hogy a Rajk-ügy kapcsán történt letartóztatásakor bizonyos Molnár László ÁVH százados veréssel, kínzással kényszerítette őt vallomásra, és ez a személy a hatvanas évek elején – pont akkor, amikor Marton az IBUSZ-hoz került – a pártközpont idegenforgalommal foglalkozó osztályának volt a helyettes vezetője. Marton szerint egyértelmű, hogy Molnár áskálódása állt az IBUSZ éléről való eltávolítása mögött is.¹⁶⁰

Marton attól a pillanattól kezdve, hogy az IBUSZ-hoz került, folyamatos támadásnak volt kitéve, de az is igaz, hogy szinte provokálta

157 ÁBTL 3.1.5. O-13447/6. Szolgálati jegy figyelőztetés megszüntetéséről, 1968. június 25.

158 ÁBTL 3.1.5. O-13447/4. Javaslat a „Sötét” fedőnevű ügyben keletkezett anyagok megsemmisítésére, 1969. július 8.

159 ÁBTL 3.1.5. O-13447/1. Nagy László jelentése a „Polák Jenő” fedőnevű ügynökkel történt találkozásról, 1963. december 11.

160 ÁBTL 3.1.5. O-13447/3. Marton János levele Puja Frigyesnek, az MSZMP KB Külügyi Osztálya vezetőjének, 1967. április 25.

hivatali környezetét, de valaki, vagy valakik miatt nem érhette bántódás. Arra találtam utalásokat, hogy Kossa István miniszter volt a pártfogója, aki 1965-ben bekövetkezett haláláig támogatta Martont, de nincs pontos információnk arról, hogy ez a támogatás minek volt köszönhető. A magyar pártvezetésben a hatvanas évek közepére, végére a gazdasági reformot és a Nyugat felé történő nyitás politikáját ellenző csoport alakult ki, Biszku Béla, Komócsin Zoltán, és Gáspár Sándor vezetésével, akik számára Marton tevékenysége ijesztő lehetett. Ugyanakkor Marton nevét, múltját a legmagasabb poszton lévő pártfunkcionáriusok is ismerték, beágyazottsága a kádári nomenklatúrába – dacára annak, hogy nem volt MSZMP-tag – egyértelműnek tűnik. A Martonné által Molnár Lászlónak vélelmezett rosszindulatú áskálódás nem rendítette meg Marton pozícióját, az IBUSZ vezérigazgatósága után a bécsi iroda vezetése, de még a Camping és Caravanning Club titkári posztja sem tűnik drámai lecsúszásnak, ráadásul Martonnak lett volna lehetősége más, hasonlóan fontos pozíció kiharcolására, rajta (vagy inkább a feleségén) múlt, hogy inkább a kivándorlást választotta.

Marton korábbi „védettsége” másnak is feltűnt és bár magyarázatot nem ad, de figyelemre méltó „Kör Péter” fedőnevű informátor, korábban az IBUSZ bécsi irodavezetőjének véleménye, mely szerint „...dr. Martonnal kapcsolatban ismételten és sokat kellett jelentenem [...] Érdekes módon, egyszerre abbahagyatták velem [...] Követségi kapcsolatom azt mondta: dr. Marton ellen semmit sem lehet tenni, ez egy Isten.”¹⁶¹

A Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) vezetése arra törekedett, hogy a párton belül, illetve az államhatalmi és gazdasági élet vezető pozícióiban ne legyenek olyanok, akik köztörvényes vagy politikai bűncselekménnyel voltak gyanúsíthatóak, illetve politikai szempontból megbízhatatlanok lehettek. Véleményem szerint a politikai rendőrség koncepcionális szerepe a Marton János elleni több éven keresztül tartó megfigyelés során jól kimutatható, bizonyítja ezt a Nyers Rezső számára készített összefoglaló is. Martonék esete ráadásul nem

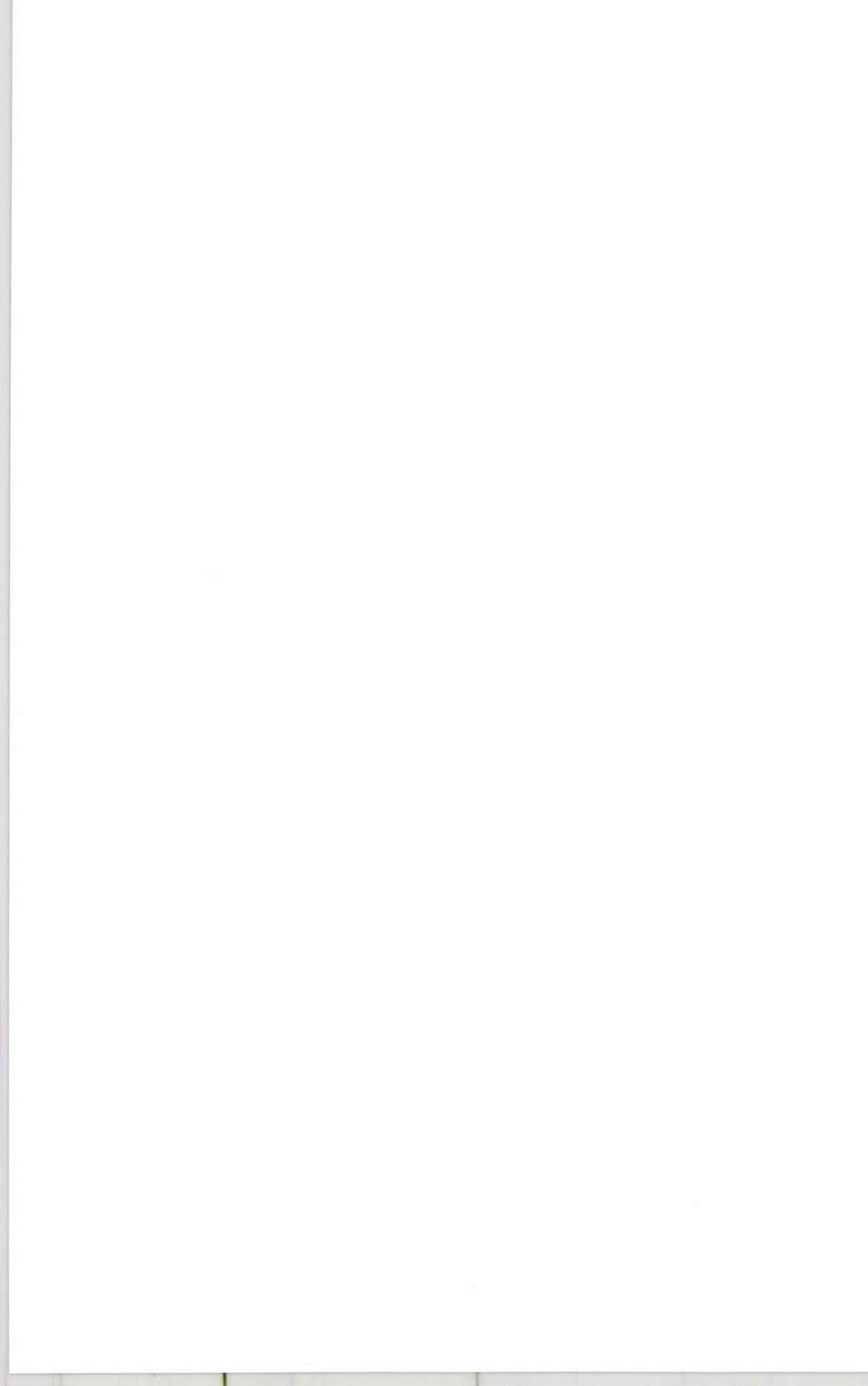
161 ÁBTL 3.1.5. O-13447/1. Varga István rendőr őrnagy jelentése „Kör Péter” fedőnevű informátortól kapott adatokról, 1964. december 18.

egyedi ügy volt, egy pár évvel később lefolytatott, de ugyancsak a hatvanas évek legelejétől kezdődő eljárás hasonló kérdéseket vet fel, hiszen a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) elnökével (Péter György) szemben indított nyomozás kapcsán is felmerül a politikai rendőrségnek a legfelső pártvezetést dezinformáló szerepe.¹⁶²

A pártirányítás feladata lett volna biztosítani, hogy az állambiztonsági szervek a párt irányvonalának megfelelően tevékenykedjenek. Az MSZMP vezetése a pártirányítás rendszerébe illeszkedve olyan védő mechanizmusokat próbált kialakítani, amelyek egyfajta (párt) kontrollt jelentettek, és határok közé szorították, szoríthatták volna a politikai rendőrséget a pártfunkcionáriusokkal, és állami vállalatok vezetőivel szembeni intézkedéseik során.¹⁶³ Azonban a tanulmány forrásbázisát képező állambiztonsági iratok kritikai elemzése sem lebbentheti fel teljesen a fátylat a tárgyalt kérdésről, és azt sem szabad elfelejtenünk, hogy ezek az állambiztonsági jelentések az öngigazolás, dezinformálás, illetve egyfajta nyomásgyakorlás céljából (is) készültek, készülhettek.

162 Bővebben: Huszár Tibor: *Kádár. A hatalom évei, 1956–1989*. Budapest, Corvina, 2006., valamint Krahulcsán Zsolt: *A pártelit „mentelmi joga” a Kádár-korszakban. A pártfunkcionáriusok elleni állambiztonsági nyomozások szabályozása* (kézirat)

163 A politikai rendőrség pártirányításáról bővebben: Krahulcsán Zsolt: *A párt belügye. A politikai rendőrség és az MSZMP a korai Kádár-korszakban, 1956–1962*. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára–L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2013.

MÜLLER ROLF

Helykeresés

Fedett objektumok, fedővállalatok

A kommunista diktatúra politikai rendőrségének eszköztára 1945 után lassan, fokozatosan gazdagodott, az emberi és anyagi erőforrások bővülése hatással volt az „operatív szempontból” fontossá vált személyek követésének gyakorlatára.¹ Az alábbiakban a megfigyelés titkos módszerének „árnyékvilágába” kalauzolom el az olvasót, azt kívánom bemutatni, hogy az 1956 utáni politikai nyomozó, majd állambiztonsági szervek miként próbálták a romokból felépíteni és üzemeltetni a vizuális felderítés objektumhálózatát. Ám még mielőtt mindehhez hozzáfognék, áttekintem a figyelés közvetlenül a forradalom előtti és utáni szervezetét.

Láttelel a figyelősökről

Míg 1945 februárjában Péter Gábor még csak egy 8–10 fős fővárosi „lefigyelő”-csoportra, illetve a nyomozó állomány ilyen jellegű ad hoc bevetéseire számíthatott, addig 11 évvel később a Belügyminisztérium (BM) VIII. Főosztálya már közel félezer fős állománnyal végezte

¹ Bővebben Müller Rolf: *Az ellenőrzött tér – titkos figyelések a politikai rendőrségen*. Hamvas Béla Kultúrakutató Intézet, Budapest, 2014. 3–14. http://hamvasintezet.hu/uploads/assets/files/muller_ellenorzott%20ter.pdf (Utolsó letöltés: 2016. március 22.)

személykövetéseket és rokonfeladatként a környezettanulmányozásokat (kt-zást). Az alegység élén az 1945 óta a politikai rendőrségen szolgáló Dobróka János állt, ő irányította a figyelős osztályokat, vagyis a nyugati követségekre specializálódott VIII/1., a kapitalista országokból érkező személyekre állított VIII/2. és az ellenséges tevékenységgel gyanúsított magyar állampolgárokkal foglalkozó VIII/3. Osztályt, valamint a kt-készítő VIII/4. Osztály állományát. Ezeken kívül a főosztályhoz tartozott még egy operatív technikai alosztály és három – gazdasági-, garázs-műhely-, és káder feladatokat ellátó – csoport. Honvédségi vonalon az ilyen típusú titkos ellenőrzésekért a BM III. (Katonai Elhárító) Főosztályának Hevesi István vezette III/5. (katonai köröző-kutató) Osztálya felelt.²

Az 1956 októberében felosztatott államvédelem újjászervezését a harcok elcsendesedése után azonnal megkezdték. A bizonytalan politikai helyzet közepette a politikai rendőri szerveket először az Országos Rendőr-főkapitányság keretében állították fel, (II.) Politikai Nyomozó Főosztály elnevezéssel. A figyelés (és az előállítás) az 5. Osztályhoz került, és annak ellenére, hogy fedett objektumaik lelepleződtek vagy felszámolták azokat – saját bevallásuk szerint –, hamar megkezdték a fontosabb nyugati követségek munkatársainak, hírszerző tisztjeinek követését.³ 1957-ben a belügyi szervezet megszilárdulásával egyidejűleg a politikai nyomozó szervek a BM II. Főosztályaként nyertek besorolást, amelyen belül a külső figyelésért és a környezettanulmányozásért a II/9. Osztály lett a felelős. Élére a régi főnök, Dobróka került, aki nemsokára szinte a forradalom előttivel azonos létszám felett diszponált. A beosztottak öt alosztályban és négy csoportban szolgáltak. Minden valószínűség szerint az a-, b-, c- és d-alosztályok a korábbi VIII-asok (1–4.) alegységi profiljait vitték tovább, az e-alosztály pedig kapitalista követségek előtti őrszolgálatot látta el.

- 2 Cserényi-Zsitnyányi Ildikó: A Belügyminisztérium szervezeti változásai, 1953–1956. In Gyarmati György-Palasik Mária (szerk.): *Trójai faló a Belügyminisztériumban. Az ÁVH szervezete és vezérkara 1953–1956. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára–L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2013. 70–73, 83–84.*
- 3 ÁBTL 1.11.1. 115. d. (Az 1982-ben megrendezett 1956-os tudományos emlékülés háttéranyaga) Jelentés a Politikai Nyomozó Főosztály elmúlt 20 napos operatív tevékenységéről, 1956. december 17.

A kisegítő feladatok a nyilvántartó, technikai és gazdasági csoportra hárultak, ám az f-csoport munkaköre máig tisztázatlan, egyes források szerint ún. különleges figyelést és hozzá tartózó kt-zást folytattak.⁴ Az osztályvezetői poszton 1961. január 1-jén változás történt, Dobrókát ideiglenesen addigi helyettese, Beszédes Károly váltotta fel, majd októberben a BM Pártbizottságának másodtitkárát, Jámbor Józsefet nevezték ki a részleg élére.⁵

1962-ben a szovjet minták alapján alakították át a magyar állambiztonság szervezetét. Az új struktúrában a Belügyminisztérium III. (Állambiztonsági) Főcsoportfőnökségének Markó Imre vezette III/V. Csoportfőnöksége lett megbízva az operatív technikai teendőkkel,⁶ amelyen belül a III/V-1. Osztály foglalkoztatta a figyelő és környezettanulmányozó állományt, a részleg élére friss pártfőiskolai diplomával a zsebében, az 1950-től (akkor még államvédelmi) határőrségnél szolgálatot teljesítő Földesi Jenő került.⁷ 1964-ben a titkos

4 Papp István: A BM II/9. (Környezettanulmányozó és Figyelő) Osztály. In Cseh Gergő Bendegúz – Okváth Imre (szerk.): *A megtorlás szervezete. A politikai rendőrség újjászervezése és működése 1956–1962*. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára–L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2013. 237–259.

5 A forradalom utáni figyelő munka újjászervezésében fáradózó Dobróka 1961-ben a Szovjetunióba került három éves pártfőiskolára. Hazatérése után előbb a hírszerzés, majd a kémelhárítás vezető beosztású tisztje volt egészen 1984-es nyugdíjazásáig. Lásd Fekete Edit–Palasik Mária–Simon István: A Belügyminisztérium 1953–1956 közötti vezérkara. Pályaképek. In Gyarmati–Palasik (szerk.), i. m. 187–188. Beszédes Károly 1946-ban kezdte államvédelmi pályafutását, 1962. július 1-jén leszerelték, miután a külkereskedelemben, majd a Külügyminisztériumban dolgozott. 1974-ben visszakérült az állambiztonsághoz hírszerzési területre, három év múlva a kémelhárításhoz vezényelték. Osztályvezetőként ment nyugdíjba 1986. december 31-én. Lásd Uo. 163–164. Jámbor József 1962. augusztus 15-én leszerelt a Belügyminisztérium kötelékéből. Lásd ÁBTL 2.8.1. 2328 (Jámbor József).

6 Az operatív technikai csoportfőnökségről részletesebben Urbán Attila: A Belügyminisztérium III. (Állambiztonsági) Főcsoportfőnöksége operatív-technikai tevékenységének szervezeti háttere és működési rendje (1962–1990). In Csóka Ferenc et al (szerk.): *Szakszolgálat Magyarországon, avagy tanulmányok a hírszerzés és titkos adatgyűjtés világából (1785–2011)*. Nemzetbiztonsági Szakszolgálat, Budapest, 2012. 261–290.

7 Földesi Jenő útja 1974-ben visszavezetett a határőrséghez, két év múlva pedig a belügyminiszter személyügyi helyettese lett. 1982 és 1985 között az állambiztonság első számú vezetőjének, III. főcsoportfőnöknek nevezték ki, ezt követően

információszerzés e területét kiszervezték a csoportfőnökségről, felállították az önálló III/6. Osztályt, amelyet közvetlenül a főcsoportfőnök (ekkor Galambos József) felügyelete alá helyeztek. 1972-től újabb átalakítás eredményeképpen a figyelősök a III/2. Osztályként végezték munkájukat, vezetésükkel 1974-ben a forradalom utáni megtorlásban és a kémelhárításban már tapasztalatokat szerzett Kovács Andrást bízták meg,⁸ őt három évvel később Baranyai Béla követte, aki 1961-ben lépett belügyi kötelékbe és 1963 óta a figyelési területen dolgozott különböző beosztásokban, osztályvezetői székét egészen a rendszerváltozásig megőrizte.⁹ Az egyes állambiztonsági reszortterületeket tekintve a figyelősök adták a főcsoportfőnökség legnagyobb alegységét. A nyolcvanas években a központban dolgozó 3250–3350 beosztottból 591 és 629 fő között mozgott a hivatásos III/2-esek állománya, őket egészítették ki a polgári alkalmazottak 119–128 fővel, valamint az SZT-tisztek, róluk tudható, hogy 1989-ben 30-an voltak.¹⁰

A fővároson kívüli figyelésekkel a politikai rendőrség helyi szervei voltak megbízva. Az ötvenes években a titkos technikákkal kapcsolatos teendőket, így a követéseket a megyei 4-es alosztályok végezték.¹¹ 1956 után lassan indult meg a vidéki segédoperatív munka, a helyzetet jól érzékelteti, hogy egy éven belül csak Bács-Kiskun, Győr, Hajdú-Bihar és Vas megyében tudtak rendszeresíteni figyelőtiszteket.¹² Az 1962-es átalakítás után egyre több helyen foglalkoztattak külső figyelőket a III/V-1. csoportokba szervezve,¹³ ám legtöbb esetben a központi osztály folytatta le a vidéki akciókat. 1964 után a III/6-osok

1989. november 30-ai nyugdíjazásáig a BM államtitkára volt. Pályaképét lásd az ÁBTL honlapján található archontológiában (www.abtl.hu/archontologia).

8 Kovács András 1976. november 9-én meghalt. Pályaképét lásd az ÁBTL honlapján található archontológiában (www.abtl.hu/archontologia).

9 Baranyai Bélát 1990. január 5-én helyezték nyugállományba. Pályaképét lásd az ÁBTL honlapján található archontológiában (www.abtl.hu/archontologia).

10 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára XIX-B-1-au. A III. Főcsoportfőnökség statisztikai táblái, 1980–1989.

11 ÁBTL 4.2. Az ÁVH vezetőjének 033/1953. sz. parancsa, 1953. június 15.

12 ÁBTL Dokumentum Gyűjtemény (D. Gy.) MNL OL XIX-B-1-au 26. d. 1. cs. 16-5/1965. Jelentés a BM III. Főcsoportfőnökség létszámhelyzetének értékeléséről, 1963. április 9.

13 Uo.

Baranyában, Borsodban és Győr-Sopron megyében képviseltették magukat alosztályi szinten,¹⁴ majd később az utóbbi kivételével ezeket megszüntették (az egyes megyei kapitányságokon csak a környezetatlumányozásért felelős operatív tiszteket rendszeresítettek). A talpon maradt Győr-Sopron megyei III/2. alosztály azonban nemcsak saját területén, hanem más megyékben is végrehajtott megfigyeléseket, az ottani főkapitányok és állambiztonsági helyettesek kérésére.¹⁵

A „kukkosok” hivatalosan ún. T-állományba tartoztak, amelyet 1972-ben szabatosan így fogalmaztak meg: „A BM-hoz [sic!] tartozó olyan hivatásos beosztottak, akik a figyelés egyes szakaszaiban, a magánéletben, egyes BM szervek előtt valamely vállalat, intézmény dolgozójaként szerepelnek, s ennek megfelelően személyi okmányokkal vannak ellátva.”¹⁶ A titkos tiszteket elsődlegesen a polgári életből, önkéntes jelentkezéssel, vagy a BM káderkutató munkája során a kerületi, munkahelyi párt- és KISZ szervezetek javaslatai alapján vették fel, illetve házon belülről érkeztek, a belügy más területeiről való áthelyezéssel. A „felszereltek” a legszűkebb családi körtől eltekintve nem közölhették senkivel, hogy a BM-hez kerültek, az átvezényelteknek pedig a lehetőségeikhez képest a legközelebbi hozzátartozóik kivételével rokonságukban, baráti és lakókörnyezetükben olyan magatartást kellett tanúsítani, ami a belügytől való leszerelésük és a civil életben történt elhelyezkedésük látszatát keltette. A szellemi és fizikai alkalmasság paraméterei közé a jó megfigyelő és a környezethez való alkalmazkodási képességet, az átlagos, nem feltűnő testalkatot, és a kiváló egészségi állapotot sorolták.¹⁷

A T-állomány bázisa nem az ismert belügyi épületekben, hanem az ún. konspirált körletekben volt, amelyeket különböző fiktív vállala-

14 ÁBTTL D. Gy. MNL OL XIX-B-1-au 26. d. 2. cs. A BM Állambiztonsági Szakbizottság javaslata a megyei állambiztonsági szervek feladatai-, működési rendje- és struktúrájának kialakítására, 1971. február 11.

15 ÁBTTL 4.2. 59-678/1972. A Belügyminisztérium III/2. Osztály ügyrendje, 1972. április 5. Uo. sz. n. A Belügyminisztérium III/2. Osztály ügyrend tervezete, 1985. június 19. A korábbi dokumentum még csak Baranya, Borsod, Csongrád és Hajdú-Bihar megyei kt-zó tiszteket említ, az 1985-ös szerint viszont már minden megyei rendőr-főkapitányság állományában volt ilyen beosztott.

16 ÁBTTL 4.1. A-3050/1. *Operatív figyelés*. BM III/2. Osztály, 1972. 5.

17 Uo. 10-12.

ti, üzemegységi neveken legalizáltak. A lelepleződés elkerülése végett oda a nyílt állományú hivatásosok nem mehettek, és ugyanezen okból a fedett tiszteket távol tartották a BM hivatalos objektumaitól, sőt egészségügyi és kulturális intézményeitől (a tilalmak alól csak külön engedéllyel lehetett mentesülni). Magánéletükben a „legenda” igazolását fedő személyi- és munkaadói igazolvány biztosította, az akciókban az aktuális szerepet igazoló okmányokat vettek igénybe.¹⁸

A rejtett ellenőrzés másik tere a belügyi bérleményként, fedés alatt működő K-, azaz konspirált-, és a természetes vagy jogi személy tulajdonát, vagy bérleményét képező, de a BM rendelkezésére bocsátott T-, vagyis találkozási lakások voltak. Ezeket ugyanis nemcsak a hálózati személyek fogadására használták, hanem célszemélyek, objektumok időszakos figyelésére is. A K-lakásokat az ott dolgozó titkos állományú tiszteknek utalták ki, s ők – összekötve a kellemest a hasznossal – családjaikkal együtt ellátták a helyiség legalizálását. A titkos ingatlanok közé tartoztak továbbá az állandó vizuális ellenőrzésekre igénybe vett vagy létrehozott, nem lakás célú konspirált figyelő- és tartózkodási helyek (például faházak, bódék), illetve a szerv gépjármű flottájának elhelyezésére szolgáló garázsok.¹⁹

Mert kell egy hely...

1956. október 23. előtt a figyelősök hét titkos körlettel rendelkeztek, azonban ezek mindegyike lebukott a forradalom alatt. A legtöbb épületbe „lakásfoglalók” költöztek be, vagy más állami szervezeteknek utalták ki. Például a Május 1. út (ma Hermina út) 45. szám alatti bázist, az

18 Uo. 15–22. A forradalom után a fedőokmányokkal való ellátást és alkalmazásukat az 1957. november 12-én kiadott 49/1957. sz. belügyminiszter-helyettesi parancs szabályozta (ÁBTL 4.2. 6-20/1957.), majd a következő átfogó rendelkezésre 1981. november 10-én került sor a belügyminiszter 36/1981. sz. parancsával (ÁBTL 4.2. 10-22/36/1981), amely egy módosítással (ÁBTL 4.2. 10-22/5/1985. A belügyminiszter 5/1985. sz. parancsa, 1985. március 4.) 1990-ig hatályban volt.

19 A K- és a T-lakásokról, mint az ügynöki hálózattal történő kapcsolattartás helyszíneiről: Tabajdi Gábor: Kis állambiztonsági topográfia: titkos lakások Budapesten 1956–1978. *Betekintő*, 2010/4. sz. http://www.betekinto.hu/2010_4_tabajdi (Utolsó letöltés: 2016. március 24.)

egykori – a Tisza-gyilkosságról elhíresült – Róheim-villát a Nyomorék Gyermek Iskola és Intézete kapta meg. Megindult tehát a helykeresés, ami korántsem ígérkezett könnyű feladatnak.

1. táblázat. A figyelősök egykori körletei
az 1957. januári állapot szerint²⁰

Helyszín	Használó a forradalom előtt	Legalizáló	Használó a forradalom után
XIV. Május 1. u. 45.	BM VIII. Osztályközpont	Élelmiszeripari Minisztérium (ÉM)	Nyomorék Gyermek Iskola és Intézete
XII. Városmajor u. 43.	BM VIII/1. Osztály	ÉM	Önkényes lakásfoglалók
II. Orsó u. 55.	BM VIII/3. Osztály	Külkereskedelmi Minisztérium Áruforgalmi Vállalat	Önkényes lakásfoglалók
VIII. Kürt u. 6.	BM VIII/4-5. Osztály	ÉM	Kiutalás, és önkényes lakásfoglалók
XIV. Forgách u. 14.	BM VIII. Osztálygarázs	ÉM	Rendőrségi garázs-ként az Osztály használatában
XIV. Rövid u. 14.	BM VIII. Osztályklub	ÉM	Önkényes lakásfoglалók
Veszprém megye, Bakonybél	BM VIII. Osztályüdülő	Kereskedelmi és Pénzügyi Dolgozók Szakszervezete	Üresen áll

1957 első hónapjaiban a közel 350 fős titkos állomány többsége igen rossz körülmények között lakott, sokan víkendházakban, kamrákban bujkáltak, vagy éppen őket akarták jogtalan beköltözés miatt kilakoltatni. A figyelős szempontból szomorú helyzetet pedig csak részben orvosolta az „elvtársi gyorssegély”, az átengedett szovjet körletek hasz-

²⁰ ÁBTL 1.11.18. 13. d. Kimutatás a BM VIII. Osztály körleteinek helyzetéről, 1957. január 9.

nálatbavétele. A kiszemelt új ingatlanokban szinte mindenhol már lakók voltak, akiknek csereingatlanokat kellett volna biztosítani. Semmi sem volt „ingyen”, és az e fajta ingatlanügyeket sem lehetett szimplán erőből keresztülvinni. A potenciális objektumok (villák, lakások) ügyében folytatott tárgyalásokban a politikai nyomozó apparátus képviselői a T-állomány fedése miatt nem vehettek részt közvetlenül, ezért „kijárójukon”, a BM Külügyi Osztályon keresztül próbálták kialakítani helyiségeket a Közellátási Bizottságtól, a helyi tanácsoktól, vagy éppen más belügyi szervektől. Többek között az Akadémia utca 13. szám alatti pártépület egyik lakása is szerepelt az igénylistán, mivel jó rálátással rendelkezett a Vöröskereszt szemben lévő központjára, azonban hiába ostromolták hónapokig érte az illetékeseket.²¹

A „polgári munkahelyeknek” ugyanakkor nemcsak a megszerzése, hanem legalizálása is nagy odafigyelést igényelt. A figyelősök speciális munkarendjükből adódóan ugyanis korán indultak el, és csak késő este érkeztek vissza „hivatalukba”, amikor a dolgozók épp a másik irányba léptek ki az ajtón. Februárban Dobróka ezért kreatív tervvel állt elő: egy „belvárosi eszpresszó” felállítására tett javaslatot. Az osztályvezető a fedett vendéglátóhellyel kívánta levenni a gyanús esti bejárás terhébe beosztottairól, nem beszélve arról, hogy a sötéttség mögött kialakított helyiségben a T-tisztek bármikor nyugodtan beszámolhattak, vagy zavartalanul elkészíthették volna írásbeli jelentésüket felettesüknek. Továbbá a saját használatú italkimérés megoldást kínálhatott a figyelendő személy „átadásának” problémájára is, az ügynökök által követésre „felvezetett” célszemélyeket így feltűnés nélkül „átvehették”, rejtett fényképezőgéppel megörökíthették, a beszélgetésekről pedig titkos hangfelvételt készíthettek volna. A választás az V. kerületi Szép utca és Kossuth Lajos utca sarkán álló Kis Fórum Espresso-ra esett.²²

21 ÁBTL 1.11.18. 13. d. Jelentés a II/5. Osztály objektum problémáiról, 1957. március 2.

22 ÁBTL 1.11.18. 13. d. Javaslat a fedett belvárosi eszpresszó felállítására, 1957. február 14.

1. kép. A Kossuth Lajos és a Szép utca sarka. Az egykori Cziráky-palotában berendezkedő Nemzeti Kaszinó épülete a háborúban súlyos károkat szenvedett, emeleiteit visszabontották. Az 1956-os felvételen a megmaradt alsó traktus látható. A vendéglátóhelyként funkcionáló sarokházat a hatvanas évek közepén bontották el. – Forrás: Fortepan 39968 (Nagy Gyula felvétele)

Fedőcég alapíttatik

A rendelkezésre álló dokumentumok arról nem informálnak, hogy realizálódott-e a „Kukkos-bár program”, valószínűsíthetően a terv dugába dőlt, nem úgy a különböző fiktív vállalatokkal leplezett objektum-hálózat, amelyről a 2. számú táblázat tájékoztat. (Lásd a 124. oldalon.)

Az ingatlanok valódi profiljába beavatott civilek köre jellemzően a fedést adó minisztérium vagy szakigazgatási szerv csúcsvezetését (miniszter vagy miniszterhelyettes, esetenként főkönyvelő) foglalta magában, sőt az Alkotmány utcai részleg ügye még magasabb szinten, egészen a Minisztertanács (MT) Titkárságán rendeződött, a legenda háttérét Olt Károly titkárságvezető biztosította. A magasabb kapcsolatok ellenére a helykeresés nem minden esetben ment zökkenőmentesen: az osztály központjának elhelyezésére csak többedik nekifutásra sikerült pontot tenni.

2. táblázat. A figyelők által 1957. március és november között legalizált konspirált körletek

Helyszín	Szervezeti egység (II/5., II/9.)	Legalizáló
VII. Kertész u. 34.	a-alosztály	Építésügyi Minisztérium 35-ös számú Építőipari Vállalata
VI. Dalszínház u. 1. (fél és 1. emelet)	b-alosztály	Munkaügyi Minisztérium Üzemeltetési Kutató Csoport
V. Guszev u. 25. (I. emelet) (ma Sas utca)	c-alosztály	Kohó és Gépipari Minisztérium (KGM) Gyártástechnológiai Ellenőrző Részleg
V. Alkotmány u. 25.	d-alosztály	Országos Üzemgazdasági Felügyelet
XII. Istenhegyi u. 85.	Kt-zók	Kereskedelmi, Pénzügyi és Vendéglátóipari Dolgozók Szabad Szakszervezete Képzőművészeti Köre
I. Bem rkp. 8.	Osztályközpont	Nemzetközi Gazdaság-kutató Intézet
XIII. Forgách u. 15.	Osztálygarázs	Élelmiszeripari Minisztérium garázsa

A figyelősök a Bem rakpart 8. számú házat az év elején a „Vegyipari Főigazgatóság Üzembiztonsági Intézete” címen szerették volna beüzemelni, ám a „felsőbb utasításra” más legalizáló után kellett nézniük. Előbb a külügyi tárcánál próbálkoztak, majd április közepén a jól bevált minisztertanácsi „cinkostársnál” kopogtattak az „Országos Készletgazdálkodási Hivatal” koncepcióval. Olt Károly zöld jelzését megkapták, ugyanakkor ez még nem jelentette automatikusan a birtokba kerülést is. A szükséges cserelakások előteremtésével a BM késlekedett, holott a jól frekvenciált ingatlan annyira kapós volt, hogy arra a forradalom után több intézmény is bejelentette igényét. A versenytársakat végül a Fővárosi Tanács az MT elsőbbségi jogával szerelte le, ahol november végére eldőlt, hogy a legalizáló Apró Antal lesz a Gazdasági Bizottságtól, a figyelős bázis pedig végérvényesen a „Nemzetközi Gazdaság-kutató Intézet” bőrébe bújhat a budai rakparton.

A fentiekén kívül az ingatlanmanőverek központi figurája szinte minden esetben a Közületeket Elhelyező Bizottság főtitkára volt. Harsányi Zoltánné rendre közreműködött a kiutalásokban, s így az

összes céges objektumra rálátással bírt (a c-alosztály működésére akár nap mint nap, hiszen láthatta mozgásukat a velük szemközt lévő irodájából, a Guszev utca 24.-ből).²³

Az épületeken kívül Dobróka 1957 végéhez közeledve benyújtotta igényét az utcai, nyílt, álcázott figyelőhelyek felszerelésére, úgy mint az Útjavító-, Víz és Csatornázási Művek sátraira, mozgó virág-, cukorka-nápolyi-, perec-, gyümölcsárus standokra, mobil könyv-, újság- és hírlappárosító helyekre, a vidéki, tartós idejű figyelésekhez földmérő eszközökre, és a telefonkábelek javításához használt sátrakra. Kívánságlistájára felkerültek még a legalizáláshoz szükséges biankó megbízólevelek, igazolványok, munkaköri leírások, és az érintett hivatalok (Fővárosi Tanács, Posta- és Közlekedésügyi Minisztérium, Könyvkiadó Vállalat) vezetőinek beavatása.²⁴ A T-állomány okmányokkal való ellátásakor problémát okozott a párttagsági könyvek kitöltése, egészen pontosan az alapszervezet neve és a munkahely rovat megadása. A belügyes identitás nyílt, szöveges megvallásáról szó sem lehetett, ezért olyan javaslat született, hogy előbbibe egy, a felsőbb pártszervek által meghatározott adminisztrációs szám, utóbbiba pedig a BM egyik postafiókja kerüljön feljegyzésre.²⁵

A garázs-ügy

Keményebb fába vágta a fejszéjét a szervezet, amikor a követésekhez használt gépkocsik parkírozását akarta megoldani. Mivel a Forgách utcai garázst a forradalom óta az egész környék ÁVH-s garázként ismerte, a soraikat rendező figyelősök már 1956 decemberében sze-

²³ ÁBTL 1.11.18. 13. d. Jelentés a II/5. Osztály konspirált körleteinek legalizálásáról, 1957. március 25. Uo. Jelentés a II/5. Osztály konspirált épületeiről, 1957. április 15. Uo. Jelentés a II/9. Osztály körleteinek legalizálásáról, 1957. október 7. Uo. Jelentés a II/9. Osztály körletei és figyelőhelyeinek legalizálásáról, 1957. november 2. Uo. Feljegyzés Olt Károlynak a Bem rakpart 8. sz. alatti székház legalizálásáról, 1957. november 12.

²⁴ ÁBTL 1.11.18. 13. d. Jelentés a II/9. Osztály körletei és figyelőhelyeinek legalizálásáról, 1957. november 2.

²⁵ ÁBTL 1.11.18. 13. d. Javaslat a T-állomány párttagkönyveinek kiállítására, 1957. december 11.

met vetettek a Sztálin (a mai Árpád) híd margitszigeti lejárója alatti objektumra, ahová a T-állomány összes, mintegy 70 autóját, a szovjet adományokból felszerelt rádió műhelyt és fotólaboratóriumot, valamint a különböző álcaeszközöket (őrbódé, fúróberendezések stb.) szerették volna elhelyezni. A létesítmény egyszerre bírt komoly tároló kapacitással és centrális, mégis a belvárosi forgatagtól mentes lokalitással, ahol nem kellett számolni a megszokottól eltérő munkavégzési időrendnek, az álruhák (postás, vasutas, rendőr és katona uniformis) használatának, vagy az őrizetbe vételekre való fegyveres kivonulásoknak a feltűnési rizikójával. Egyszersmind az is nyomott a latba, hogy a közeli, külföldiek által kedvelt Margitszigeti Nagyszálló sok fejtöréssel (és lebukással) járó rejtett figyelése szintén megnyugtatóan rendeződött volna. A már-már lehetetlenül ideális történet egyetlen szépséghibáját a társszervek okozták, amelyek 1956 októbere/novembere után hamarabb ébredve bevették magukat az ominózus raktárhelyiségbe. A honvédség 15-20 autóbust és Dodge Weapon teherautót, a BM Kormányőrség ugyancsak számos gépjárművet állomásoztatott a híd alatt, és nem akartak onnan továbbállni. A figyelősök először a hivatali utat betartva Pócze Tibor belügyminiszter-helyetteshez fordultak, de sikertelenül, a vezérőrnagy jelezte, hogy az ügy elintézése meghaladja az ő hatáskörét és „felsőbb parancsnoki szintre” irányította a kérelmezőket.²⁶ A magasabb fórum megint csak az MT Titkárság és Apró Antal volt, aki augusztusban felszólította Uszta Gyulát, a honvédelmi miniszter első-helyettesét, hogy szeptember 1-jéig költözzenek ki az ingatlanból.²⁷ Ám a minisztertanácsi ukáz sem törte meg a HM illetékeseit, és 1958 júniusában az ominózus garázs még mindig részben katonai gépjárműveknek adott otthont. Nem maradt tehát más hátra, mint pártvonalon mozgósítani. A BM Pártbizottsága felettes szervéhez, az MSZMP Budapesti Bizottságához, személyesen Marosán György első titkárhoz fordult a honvédség kiebrudalása végett.²⁸

26 ÁBTL 1.11.18. 13. d. Jelentés a Margitszigeti garázsról, 1957. január 31. Uo. Jelentés a II/5. Osztály garázsával kapcsolatos problémákról, 1957. február 15.

27 ÁBTL 1.11.18. 13. d. Levél Uszta Gyulának az MT Titkárságától az Árpád híd alatti garáznak a II/9. Osztály részére való átadásáról, 1957. augusztus 10.

28 ÁBTL 1.11.18. 13. d. Levél Marosán Györgynek a BM MSZMP Pártbizottság titkárától, 1958. június 11.

A dokumentumok az ügy további történetébe már nem kalauzolnak el minket, elképzelhető, hogy a vehemensen szabad szájú pártvezető hangja ez esetben „halknak” bizonyult, ha egyáltalán kieresztette azt. Egy biztos, szeptember végére a II/9-esek elengedték az Árpád-hídi „projektet”, és nem messze a XIII. kerületi Gogol utca 18. szám alatt találtak maguknak egy minden igényt kielégítő férőhelyet. Az ingatlan az Autó- és Alkatrészkereskedelmi Vállalat tulajdonában állt, csereként a Paulay Ede utcai BM garázst ajánlották fel.²⁹

2. kép. A Sztálin híd margitszigeti lehajtója alatti létesítmény 1950-ben – Forrás: Fortepan 91411 (UVATERV-fotó)

A magyar „Taxi”

A csereüzlet további részletei ismeretlenek, nagy valószínűséggel a sikertelen tranzakciós kísérletek sorát gazdagította, mivel a garázst 1959 nyarán ugyanazon kerületben, de más helyszínen, a Tüzér utca 15. alatt üzemelték be, ahová júliusban megérkezett a legalizáláshoz szükséges tíz Volga személygépkocsi, és elkészült a fedőtörténet is.

²⁹ ÁBTL 1.11.18. 13. d. Jelentés a XIII. kerületi Gogol utca 18. szám alatti garázsról, 1958. szeptember. 27.

Eszerint létrehozzák a Reprezentatív Fuvarozó Vállalatot, amely selektálva az igényekből, nem követési akciókra, hanem elsősorban a figyelés és feldolgozás alatt álló külföldiek utaztatására fog specializálódni. A terv része volt, hogy a gépkocsikat bepoloskazzák, a sofőröket pedig kiképzik a titkos kapcsolattartás és a fényképezés, a ruha és a poggyász átvizsgálásának szabályaira.³⁰ Kidolgozták a konspiratív pénzügyi műveletek hátterét (fiktív bankszámla, tb-nyilvántartás és pénztárcönyv), hogy a leendő cég valós tevékenységébe se a Nemzeti Bank, se a Pénzügyminisztérium, se az ágazatilag illetékes Közlekedés- és Postaügyi Minisztérium (KPM), sem pedig a Szakszervezetek Társadalombiztosítási Központja (SZTK) ne lásson bele, finansziális ellenőrzésre csak a BM Külügyi Osztály és természetesen a II/9. Osztály vezetője lett hivatott. A szervezők biztosak voltak benne, hogy az alapos előkészítésnek és a potenciális ügyfélkörnek köszönhetően egy rentábilis vállalkozás alapjait rakják le.³¹

A rendelkezésre álló dokumentumok alapján az állambiztonsági „taxi” történetének újabb fejezete 1960. augusztus 31-ével vette kezdetét. Ekkor Dobróka, sutba dobva a fiktív vállalati formát egy valós céggel, a Kommunista Ifjúsági Szövetség (KISZ) szárnyai alá tartozó Express Ifjúsági Utazási és Szolgáltató Vállalattal kötött megállapodást a BM-gépkocsik és személyzetük befogadására.³²

Pár héten belül elkészült a speciális szolgálat ellátásának jegyzéke, eszerint a csoportvezetőből, az adminisztrátorból, a 13 főben maximalizált sofőr gárdából, egy szerelőből és egy segédmunkásból álló alakulat nem csupán titkos, hanem szigorúan titkos (SZT) állományba került, azaz tagjai kettős (belügyes és egy valódi vállalati) munkaviszonnyal rendelkeztek. Ebből az következett, hogy egyrészt

30 ÁBTL 1.11.18. 13. d. Jelentés a Reprezentatív Fuvarozó Vállalat (RFV) tényleges működéséről, 1959. július 18. A taxis „cég” létrehozásáról lásd még Cseh Gergő Bendegúz: A garázs. Dokumentum egy titkos belügyi objektum legalizálásáról. *Betekintő*, 2014/1. sz. http://www.betekinto.hu/2014_1_cseh (Utolsó letöltés: 2016. április 1.)

31 ÁBTL 1.11.18. 13. d. Jelentés az RFV gazdasági tevékenységének megszervezéséről, 1959. augusztus 21.

32 ÁBTL 1.11.18. 13. d. A Belügyminisztérium és az Express Ifjúsági Utazási és Szolgáltató Vállalat megállapodása, 1960. augusztus 31.

vonatkoztak rájuk a fedésben dolgozók mindenkori viselkedési szabályai, úgymint: „Ne fecsegtessen, ne dicsekedjen, tartsa szem előtt azt az elvet, hogy »amit nem mondana el az ellenségnek, azt ne mondja el a legjobb barátjának sem«. Magatartásán, beszédjén ne érződjön az operatív tapasztalat, a katonás tiszteletadást mellőzze, nehogy ebből is következtetni lehessen, hogy fegyveres szervnél szolgál”. Másrészt esetükben az állambiztonsági kötődés titkosságának fenntartása a T-állományúakhoz képest is nagyobb odafigyelést igényelt, azt még a legközelebbi hozzátartozók, például feleségeik előtt sem fedhették fel. A figyelős és a személyfuvarozási profil együtteséből következett, hogy a leendő alkalmazottakkal szemben elvárásként fogalmazódott meg az operatív tapasztalat, az idegen nyelvismeret, a gépkocsivezetői gyakorlat és a helyismeret. „Munkaköri leírásukban” szerepelt az utas tanulmányozása, az általa felkeresett címek és személyek rögzítése és megállapítása, illetve a már említett rejtett fénykép és hangfelvétel készítés, a csomag és a ruházat észrevétlen átvizsgálása, de részletesen szabályozták, miként kell viselkedniük beszervezési kísérlet esetén, ajándékok felajánlásakor, vagy a külföldi kuncsaft kívánságainak teljesítésekor. Ez utóbbinál lehetett leginkább szükség a taxisokra jellemző rugalmasság és a titkosszolgálati rutin ötvözésére, vagyis ha az ügyfél például női társaságot igényelt, a protokoll szerint a sofőrnek a legrövidebb időn belül jelenteni kellett azt II/9-es főnöke felé, aki kapcsolatba lépve az illetékes operatív szervvel elintézte, hogy beosztottja lehetőleg ügynöki hálózatba bevont hölgyet tudjon felajánlani. A vállalkozás a magyar állambiztonság történetében úttörő jellegűnek minősült, maga Dobróka is bevallotta, hogy az alapszabályok kidolgozásakor gyakorlati tapasztalatokkal nem rendelkeztek, ezért a terepen szándékoztak csiszolni a működésen.³³

Az állambiztonsági fuvarozók végül az említett KISZ-cég Gépkölcsönző Szolgálataként 1961-ben álltak munkába, legalizálásukat a KPM miniszter-helyettese és autóközlekedési főosztályvezetője látta el, tevékenységüket pedig a BM II/2. (Kémelhárító) Osztályával

³³ ÁBTL 1.11.18. 13. d. Instrukció a „fuvarozási csoport” munkájára, 1960. szeptember 20.

együttműködve végezték.³⁴ Az első év mérlege alapján a csoport anyagiilag fenntartotta önmagát, de az operatív elvárásokat, reményeket nem igazolta. Hiába építettek ki szakmai kapcsolatot az IBUSZ-szal, a Magyarok Világszövetségével és a Kulturális Kapcsolatok Intézetével, fuvarigényeik elmaradtak a várakozásoktól, főleg azért, mert a fontos megrendelői körnek vélt külkereskedelmi vállalatok a csökkentett reprezentációs költségeik miatt inkább saját gépkocsikkal szállították vendégeiket. Beszédeselek e tekintetben a számadatok: egy év alatt 2024 külföldi személyt fuvaroztak, viszont csupán 16 személyre hívták fel a társosztályok figyelmét.³⁵ Azon belül is kilenc esetben IBUSZ alkalmazottat „észrevételeztek” és csak hét (hat amerikai és egy francia) beutazót „dobtak fel” a kémelhárítóknál olyan cselekedetekért, mint a szovjet harckocsizók, sétálgató katonák fényképezése, a gépkocsivezető fizetésének firtatása és könnyebb pénzkeresettel való kecsegtetése, vagy érdeklődés a hazai repterek nagyságáról.³⁶ Az információk csekély számát tehát hírértékük még inkább alulmúlta. Sokszor előfordult, hogy a hátsó üléseken folyó beszélgetéseket a sofőrök nem is értették, ha pedig technikán rögzítették, akkor a rossz vétel miatt nem lehetett hasznosítani a felvett hanganyagot.³⁷

A figyelős taxisok operatív eredménytelensége 1962-ben is folytatódott: szeptemberig 1830 fuvarból mindösszesen 16 jelentés keletkezett ki. Nem segített a helyzeten a II/9. Osztály beosztottjának, Lapusnyik Bélának májusi szökése sem, akiről feltételezték, hogy Ausztriában titkos értesüléseket osztott meg a nyugati hírszerző szervekkel.³⁸ Végül aztán egy máig ismeretlen dekonspiráció megpecsételte a csoport sorsát, és 1963. január 1-jével Pap János belügymi-

34 ÁBTL 1.11.18. 13. d. Feljegyzés a „fuvarozó csoportról”, 1961. április 24.

35 ÁBTL 1.11.18. 13. d. Jelentés a „fuvarozó csoportról”, 1961. december 23.

36 ÁBTL 1.11.18. 13. d. Kimutatás a „fuvarozó csoport” munkájáról, 1961.

37 ÁBTL 1.11.18. 13. d. Jelentés a „fuvarozó csoport” megszüntetésével kapcsolatos javaslatról, 1962. november 9.

38 ÁBTL 1.11.18. 13. d. Javaslat az osztály-garázs fedőnévnek megváltoztatására, 1962. október 4. A figyelős őrmester szökéséről és tisztázatlan haláláról: Palasik Mária: A Budapest Táncpalotától a bécsi boncasztalig. A Lapusnyik-ügy – avagy egy titkosszolga disszidálása és halála a kádári konszolidáció kezdetén. *Betekintő*, 2015/2. sz. http://www.betekinto.hu/2015_2_palasik (Utolsó letöltés: 2016. április 9.)

niszter megszüntette a fedett alakulatot (az osztály-garázs fedését a továbbiakban Gépkocsi Szállítási és Szervizfejlesztő Vállalat néven kívánták biztosítani).³⁹ Felszámolását a kisebb KPM vállalatok összevonásának legendájával vezényelték le, és egyúttal az egykori anyacég, a Reprezentatív Fuvarozó Vállalat is lehúzta rolót.⁴⁰

A „ne tudj vállalatok” bukása

Az 1956 utáni politikai nyomozó szerv taxi szolgálatának lelepleződése korántsem volt egyedi eset. A többi fedett épület, iroda titkoságának fenntartása sem volt könnyű feladat, tartani kellett a kíváncsiskodó szomszédoktól éppúgy, mint az utca emberének fürkésző tekintetétől. Az előbbi okozott leginkább problémát például a Guszev utca 25. első emeletét elfoglaló „KGM gyártásellenőröknek”. A magyar állampolgárok megfigyelésével megbízott állambiztonságiak álcája ugyanis szemet szűrt a hatodikon dolgozó minisztériumi „kollégáknak”, a Gépexport Iroda munkatársainak, akik ismerték a KGM szervezeti sémáját és értetlenkedve tapasztalták, hogy abban nem szerepelt a „gyártásellenőrző” részleg. 1959 végén a portások, büfések és a belügyi múlttal rendelkező KGM-esek már igencsak gyanakodtak, hogy velük egy fedél alatt valami fedőszerv működhet, amelynek számukra érthetetlen okból saját telefonközpontja volt, és ha érdeklődtek a portán, hogy miért van az ajtó ott mindig zárva, akkor azt a választ kapták: „ez is a KGM-hez tartozik, de tilos bemenni”. A kérdezősködés mellett rizikófaktort jelentett az épület másik lakója, a Kartográfia Vállalat, pontosabban annak „horthysta tiszti” múlttal rendelkező dolgozói. Róluk feltételezhető volt, hogy korábban „más formában” kapcsolatba kerülhettek belügyesekkel, akikkel akár most összefuthatnak munkahelyük folyosóján. Ezen okokból a Guszev utca 25.

39 ÁBTL 1.11.18. 13. d. Jelentés a „fuvarozó csoport” megszüntetésével kapcsolatos javaslatról, 1962. november 9. Uo. A belügyminiszter utasítása a „fuvarozó csoport” megszüntetéséről, 1962. november 28.

40 ÁBTL 1.11.18. 13. d. A Reprezentatív Fuvarozó Vállalat felszámolási terve, 1962. november 29.

nem bizonyult szerencsés választásnak, ezért 1961 júliusában a II/9-c alosztálya áttette székhelyét a Magyar utca 29.-be.⁴¹

A titkokról más figyelős részlegeknél is fel-, jobb esetben csak meglebbent a fátyol, méghozzá néha egészen banális okokból. Többek között a minisztertanácsi cégér alatt munkálkodó Alkotmány utcaiakra éjszakánként az épület előtt strázsáló munkásőrök hívták fel a figyelmet.⁴² A d-alosztály „társbérloínek”, a KPM Útügyi Kutató Intézet Aszfalt és Talajmechanikai Laboratóriumában dolgozóknak az értetlenkedése a megerősített őrségen azonban nem vezetett lelepleződéshez, sőt az együttélés 1968-ig – a labor kiköltözéséig – kitartott, amikor a figyelősök hirtelenjében rávetették magukat a hátrahagyott irodákra.⁴³ Az ilyen szerencsés kimenetelű esetek ellenére a hatvanas években szinte folyamatos lett a helykeresés, a lehetséges épületek, irodák felkutatása („megpályázása”).

1964 végén vált aktuálissá az akkora III/6-b számozást viselő figyelős alosztály Dalszínház utcai objektumának lecserélése. A választás az ÁFORT Bajcsy-Zsilinszky utca 72. szám alatti, első emeleti helyiségire esett, főként a ház önálló lépcsőháza miatt, amelyen feltűnés nélkül közlekedhettek a szervezet beosztottai. A Földesi Jenő által jegyzet forgatókönyvben az állt, hogy a Dalszínház utcai irodákat az „Üzemgazdasági Felügyelőség” megszűnése okán visszaadják a Fővárosi Tanácsnak, az felajánlja a Nehézipari Minisztériumnak (az ÁFORT felettes szervének), ezt követően pedig a Bajcsy-Zsilinszky úti helyiségeket kiutalja – az időközben munkába állt Tüzér utcai „garázs-fedő” cég – a Gépkocsi Szállítási- és Szervizfejlesztési Vállalat frissen alapított Műszaki- és Szolgáltató Osztályának.⁴⁴ Ám hiába a remekbe szabott terv, a Dalszínház utcai épület leendő bérloí hamar

41 ÁBTL 1.11.18. 13. d. Koordináló jelentés a BM fedőszerv dekonspirálódásáról, 1959. november 24. Uo. Jelentés a II/9-c alosztály körletéről, 1961. július 4.

42 ÁBTL 1.11.18. 13. d. Feljegyzés a II/9. Osztály Alkotmány utca 25. sz. alatti objektumáról, 1961. július 21.

43 ÁBTL 1.11.18. 13. d. Kérelem az Alkotmány utca 25. sz. alatti épületrész igénybevétele, 1968. február 28.

44 ÁBTL 1.11.18. 13. d. Javaslat a III/6-B alosztály körletének elcserélésére, 1964. november 20. Uo. Tájékoztató a III/6-B alosztály körletének elcseréléséről, 1964. november 28.

gyanút fogtak. Decemberben a kőolajipari vállalat főmérnöke bejárva a cserére felajánlott épületet meglepődött, hogy ott nagyjából tíz olyan személyt talált, akik nem dolgoztak, csak újságot olvasgattak, sőt az irodákra nem éppen jellemző bútorzat vette őket körül: biliárd- és ping-pong asztal. Nem csoda, ha ezek után ott motoszkált benne, hogy a Belügyminisztérium valamilyen titkos szervébe futott bele. És sejtését még inkább megerősítette, amikor érdeklődésére azt a választ kapta, hogy ez egy „ne tudj vállalat”. A kételyek az irodák birtokbavétele után tovább nőttek. A beígért minőségi csere helyett kályha és telefon nélküli, elavult elektromos hálózattal rendelkező helyiségek várták az áforosokat, érthetetlen volt számukra, hogy miként lehetett meg itt előttük bárki is. Továbbá a konyha körül sem volt minden rendben. A KÖJÁL ugyanis letiltotta a helyi étkezdét, majd a döntést firtató kérdésre, hogy akkor az előző „lakónak” miért engedte, a közegészségügyi intézmény részéről az volt a válasz: „majd ha maguk is olyan szervek lesznek, maguknak is megengedjük”.⁴⁵

Ez idő tájt a Kertész utcai körlet fedésével úgyszintén adódtak gondok. 1965 elején már eldöntött tény volt, hogy az ingatlant a Művész Klub rendelkezésére bocsátják, a profilváltásnak híre ment, ami sajátos lakossági reakcióban nyilvánult meg. Március 16-án este negyed tíz után egy perccel egy eltorzított férfihang a következőket mondta a telefonba: „Te piszkos ávós, mondd meg a főnökeidnek, hogy hiába cseréltek telefonszámot – a lényegen nem változtat – a halál még gyorsabban utolér benneteket a Kertész utcai rezervátumban”.⁴⁶

A diplomaták figyelésével foglalkoztatott részleg a főváros budai oldalára tette át székhelyét, a korábbról már jól ismert Bem rakpart 8.-ba. A Duna-parti palota 1959-ig volt osztályközpont, majd a BM Futárszolgálat állomásozott benne, és most újra figyelős objektummá avanszált a „35-ös Építőipari Vállalat” álcájában. A belügyi hírvívó kollégáknak a panorámás ingatlanért fájdalomdíjul a Rövid utcai klubhelyiséget ajánlották fel.⁴⁷ Az a-losztály épphogy megmelegedett

⁴⁵ ÁBTL 1.11.18. 13. d. Feljegyzés az ÁFOR 1-es tájegység átköltöztetésével kapcsolatban, 1965. február 5.

⁴⁶ ÁBTL 1.11.18. 13. d. Ügyeleti jelentés a Kertész utcai körletbe történt betelefonálásról, 1965. március 17.

⁴⁷ ÁBTL 1.11.18. 13. d. Jelentés konspirált körletcseréről, 1965. május 14. Uo. Jelen-

új körletében, amikor komoly dekonspirációs veszélyforrással szembeütközött, azzal, hogy a szomszédságában fekvő üres telken a francia nagykövetség kultúrintézetet és lakásokat akar felhúzni (állambiztonsági olvasatban ez egyet jelenthetett a titkosszolgálati játszmákban ismert fogás, „az ellenfigyelés” lehetőségével). Mivel az építkezést megakadályozni nem állt módjukban, a figyelősök jobbnak látták, ha továbbállnak, elképzelésük szerint a VI. kerületi, Szófia utca 9. szám alatti Hadkiegészítő Parancsnokság épületébe.⁴⁸

A III/2. objektumai közül 1973-ban nagyon érett a Magyar utca 29. cseréje, 1977-re a Bajcsy-Zsilinszky út 72. szám alattié úgy szintén. Az évtized végére pedig egy kivétellel a személykövető apparátus az összes ingatlanát lelakta, részlegesen, vagy komoly mértékben dekonspirálta.⁴⁹

Zeusz figyel téged

A követő és az állófigyelés mellett a nyolcvanas években a rendszer harmadik pillérét már a területbiztosítás modern eszközei jelentették. A lassan egy évtizede húzódó „Zeusz” elnevezésű belvárosi térfigyelő program első lokális eleme 1988-ban állt rendszerbe, kamerái az Amerikai Egyesült Államok Szabadság téri épületének környékét pásztázták. (Az eredeti tervben még a Roosevelttér-Bajcsy-Zsilinszky út-Szent István körút-Széchenyi rakpart által határolt terület majdnem minden forgalmasabb csomópontjának bekamerázása szerepelt.) További vizuális információszerzéshez a szállodai videóhálózatok nyújtottak segítséget, amelyeken az osztály SZT-tisztjei kém-

tés a Kertész utca 34. sz. épület kiürítéséről és a Bem rakpart 8. sz. épületbe való átköltözéséről, 1966. május 10.

48 ÁBTL 1.11.18. 13. d. Jelentés a Bem rakpart 8. sz. alatti körletről, 1967. április 19. Uo. Jelentés a Bem rakpart 8. sz. alatti körlet elköltöztetéséről, 1967. április 21.

49 ÁBTL 1.11.18. 13. d. Jelentés a III/2-c alosztály körletéről, 1973. január 29. Uo. Jelentés a III/2-c alosztály körletéről, 1973. november 1. Uo. Jelentés a Bajcsy-Zsilinszky út 72. sz. alatti körletről, 1977. szeptember 5. Uo. Jelentés a III/2. Osztály körleteiről, 1979. január 5. Uo. Jelentés a III/2. Osztály körleteiről, 1979. november 13. Uo. Jelentés a III/2-c alosztály körletéről, 1980. március 18.

3. kép. Rendőri készség a Szabadság térnél a Honvéd utcában 1988-ban – Fotó: Fortepan 60416 (Philipp Tibor)

lelhatték a vendéggört.⁵⁰ Az állomány, a körletek, a T- és K-lakások titkosságát leginkább a gazdasági változások veszélyeztették, mint például a személyi jövedelemadó bevezetése, vagy a fedővállalatok esetében a cégbírósági bejegyzések hiánya. Mindezekkel párosult a nyilvánosság felerősödése, nem véletlen, hogy egyre nehezkesebb volt az objektumok fedésének fenntartása. Lehetőségként kínálkozott az előremenekülés: a győriek 1989 szeptemberében a konspirált körletük – amelynek bejáratánál az „Országos Üzemgazdasági Felügyelőség Nyugat-Dunántúli Hivatala” volt olvasható – legalizálását egy gazdasági társaság alapításával kívánták biztosítani. A kétmillió forintos törzstőkéjű Kft. az SZT-állomálynak leginkább profilba vágó idegenforgalmi szolgáltatásokkal, valamint a vizuális felderítés folyamatos-

⁵⁰ ÁBTL 1.11.8. 32. d. „Zeusz” a belvárosi televíziós ellenőrző rendszer előzetes tanulmányterve, 1981. Uo. Feljegyzés a „Zeusz” rendszer külső gyűrűjének fejlesztéséről, 1988. március 23. Közölte: Müller, i. m. 26-27. ÁBTL 1.11.1. 32. d. Javaslat az operatív figyelési technika korszerűsítésére a szolgálati igények alapján, 1988. január 29.

ságát biztosító videó, fényképészeti és labormunkákkal foglalkozott volna.⁵¹ Mint nem sokkal később kiderült, a konspirációs helyzetükkel kapcsolatos aggodalmuk nem volt alaptalan, 1990. január 25-én ugyanis a városi hetilap lebuktatta az objektumot.⁵² Igaz, ekkor már kipattant az új korszak első megfigyelési botránya, a Dunagate-ügy, és Horváth István belügyminiszter január 19-én felfüggesztette az operatív technikai rendszabályok alkalmazást.

51 ÁBTL 1.11.1. 111. d. Javaslat a Győr-Sopron megyei III/2. alosztály legalizálásának biztosítására, 1989. szeptember 1. Közölte: Müller, i. m. 87–94.

52 Koloszar Tamás: Győri Watergate a József Attila utcában? *Tér-Kép*, 1990. január 25. 5. Az ügyben még aznap Cseszregi József, a főkapitány állambiztonsági helyettese készített tájékoztatót. Közölte: Müller, i. m. 124–125.

A katonai elhárítás és a nyugati katonai attasék „játszmái”

Az európai nagyhatalmak nemzetközi kapcsolataiban és külképviseleteiben a 19–20. század fordulóján egyre nagyobb számban jelentek meg az egy-egy ország fegyveres erőinek vezetőjét képviselő, a diplomáciai testület tagjai közé tartozó, abba egyre szorosabban integrálódó katonai attasék. A diplomáciai és a protokoll tevékenység ellátása mellett – a különböző rendfokozatokban szolgáló – attasék a nemzetközi jog által szabályozva a katonai hírszerzés, felderítés feladatait szervezték és irányították a fogadó ország területén. A jogállásuk és tevékenységi körük a világháborúk és a hidegháború kezdeti időszakát leszámítva lényegileg napjainkban is érvényesnek tekinthető.

Működésük megakadályozására, illetve aktivitásuk korlátozására szinte a kezdetektől megszerveződtek a katonai kémelhárítást végző, különböző elnevezésű szolgálatok. Magyarországon az Osztrák–Magyar Monarchia 1918 őszi felbomlása után jött létre a titkosszolgálati tevékenységeket (hírszerzés-kémelhárítás) végző szervezet, az ún. „2. vkf. Osztály”. A második világháborút követően 1950-ig e feladatokat a Honvédelmi Minisztérium Katona Politikai Osztály, majd a MNVK 2. Csoportfőnökség, illetve az ÁVH II. Főosztály, Belügyminisztérium III. Főosztály látta el. 1956 novemberétől a hatalmát fokozatosan kiépítő és megszilárdító Kádár-kormány – követve az elmúlt évtized során kialakult szovjet példát – a magyar katonai attasé szolgálat működtetését továbbra is a MNVK 2. Csoportfőnökség alárendeltségében, míg az ellenségnek tartott nyugati országok katona diplomatáinak megfigyelését a BM II/1. Osztály, illetve a BM III/IV.

Csoportfőnökség keretében folytatta, amely egészen a rendszerváltás időszakáig (1989–1990) működött.

Jelen tanulmány az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára vonatkozó forrásaira támaszkodva, a teljesség igénye nélkül, a NATO katonai attaséinak legális és illegális tevékenységét és az azt megakadályozni próbáló katonai elhárítás küzdelmére, „játszmáira” fókuszál az 1957 és 1990 közötti időszakban. A kérdéskör összetettsége, sokrétősége és időbeli tagoltsága következtében nem törekedhettem a téma teljes körű bemutatására, csupán a legfontosabb történetek és módszerek jelzésszerű leírására és elemzésére vállalkozhattam.

A fogadó országokba akkreditált katonai attasék¹ tevékenységében már a kezdetektől fogva kettévált a legális és az illegális hírszerzés. A nemzetközi jog által biztosított legális felderítési lehetőségek között említhető a fogadó ország katonai szervei által (Honvédelmi Minisztérium, Vezérkar) tartott hivatalos tájékoztatók, díszszemlék, a katonai iskolák, a különböző fegyvernemek által – kimondottan külföldi attasék számára – szervezett „nyílt napok” programjai és az egyéb rendezvények (vadászatok, sport, filmvetítés, kiállítások). Az attasék a vizuális (személyes) felderítés, és az előbb ismertetett legális lehetőségeket is kihasználva, az ún. „sötét hírszerzés”² illegális módszerének alkalmazásával próbálták megszerezni a fogadó állam katonapolitikai titkait. A felderítés feladatain túlmenően az attasék tevékenységi körébe tartoztak a katonai sajtótermékek, szakkönyvek, térképek beszerzése, a hálózat kiépítése és a felmerülő operatív műveletek végrehajtása (rejtekhelyek kijelölése, töltése és ürítése, értesítések feladása, a fogadó állam operatív helyzetének elkészítéséhez szükséges információk, okmányok beszerzése). Ezen tevékenységi kö-

-
- 1 A nagyhatalmak általában haderőnemeik képviselőiben külön légügyi- és haditengerészeti attasét is akkreditáltattak, akik e területnek megfelelő felderítést folytattak. A nagykövetségek szervezetében önálló Attasé Hivatalok működtek, élén az attaséval, helyettesével, a titkárral és a beosztott katonai szakértőkkel. Magyarországon – értelemszerűen – csak katonai- és légügyi attasék működtek.
 - 2 A legális lehetőségek felhasználása során, elsősorban a személyes beszélgetések során megszerzett értékes információk oly módon, hogy a partner nincs tudatában annak, hogy beszélgetőtársa hírszerző, vagy ügynök. Állambiztonsági Értelmező kézikönyvtár. Összeállította Gergely Attila. BM Könyvkiadó, 1980. 169.

rök blokkolására és megakadályozására a katonai kémelhárításnak is különböző eszközökkel és módszerekkel kellett reagálniuk, hiszen a hírszerzés változatos formáira való reagálás ezt követelte meg tőlük. Tevékenységükben természetesen támaszkodhattak más fegyveres testületekre is, így az állambiztonság társ szerveire, mindenekelőtt a kémelhárításra, valamint a rendőrségre és a párt fegyveres testületére, a Munkásőrségre.

A NATO-tagállamok magyarországi katonai- és légügyi attaséi illegális felderítői tevékenységükben az 1960-as években leggyakrabban a vizuális felderítés módszerét alkalmazták, mindenekelőtt a Magyar Néphadsereg szervezetének, fegyverzetének és diszlokációjának megismerésére. E mellett kiemelt figyelmet fordítottak az itt állomásozó szovjet erők, az 1956. november 24-én felállított Déli Hadseregcsoporthoz tartozására is. A katonai elhárítás első ilyen jellegű feljegyzése 1957. március 6-án született, amikor a Kaposváron állomásozó 9. gépkocsizó-lövészadosztály állományába tartozó két hadnagy tett bejelentést a város szállodájában működő Béke-étteremben velük törtétekről: az amerikai katonai attasé-helyettes és munkatársa tért be egy italra, és a velük szomszédos asztalnál foglaltak helyet, bár az étterem a kora esti órákban még jóformán üres volt. A magyarul jól beszélő attasé-helyettes szóba elegyedett velük és meghívta őket egy pohár italra, amit ők elfogadtak. A kibontakozó beszélgetés során az amerikaiak érdeklődő kérdéseket tettek fel a fegyvernemi jelzéseikről, a hadsereg általános politikai hangulatáról, a tisztek idegen nyelv tudásáról. A társalgást egy magyar–szovjet karhatalmi járőr szakította félbe, miután a tiszteket felszólították a laktanyába történő bevonulásra.³ Ugyancsak ezen a napon, a tapolcai reptér közelében felderítést végző amerikai légügyi attasé-helyettes kezdeményezett beszélgetést a repülőtérről a városba, az úton haladó egyik századossal, akitől aziránt érdeklődött, hogy van-e Tapolcán szovjet légierő.⁴ Az események után két héttel a katonai elhárítás osztályvezetője, Selmeci György ezredes egy honvé-

3 Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTTL) 1. 6. BM Politikai Nyomozó Főosztály irata 1957–1962. II/1. Osztály. Tanúkihallgatási jegyzőkönyv 88–89.

4 ÁBTTL 1. 6. BM Politikai Nyomozó Főosztály irata 1957–1962. II/1. Osztály. Amerikai követségi gépkocsival kapcsolatos jelentés 82–83.

delmi miniszter által kiadott parancs megjelentetését kezdeményezte, amely megtiltotta volna a diplomáciai testületek tagjaival való érintkezést a Magyar Néphadsereg személyi állományának.⁵ A budapesti katonai diplomaták, elsősorban a NATO-tagállamok⁶ képviselői a vizuális felderítés megszervezése során nagyfokú együttműködést alakítottak ki egymás között, amelybe – néhány esetben – egyes semleges országok⁷ attaséit is bevonták. Tevékenységük az 1960-as évek első felében mindenekelőtt a légvédelmi alakulatokra és a felállításra kerülő magyar hadműveleti-harcászati rakétacsapatokra és az azt kiszolgáló raktárakra koncentrált. A feladatok meghatározása, a felderítési akciók koordinálása, az eredmények közös kiértékelése és az elkészült jelentések továbbítása a NATO és a hazai felsőbb parancsnokságok számára az amerikai – a feladatok jellegétől függően – katonai, vagy a légügyi attasé feladata volt. Az alkalmazott módszerek és eszközök igen változatosak voltak, kihasználva minden esetben a technikai fejlettségükből adódó előnyüket. A katonai adatok megszerzésének leggyakoribb formája a megfigyelés, a jegyzetelés és vázlatkészítés, illetve a fényképezés volt. A zavartalanság biztosítására előre felderített figyelőhelyeket hoztak létre, és ezeket közösen használták. A fényképezést, filmezést lassan haladó személygépkocsikból hajtották végre, és csak a legritkább esetekben hagyták el a gépjárművet, fenntartva ezzel a diplomáciai mentességet. Később, az operatív technika fejlődésével 80-90 kilométeres sebességgel haladva is sikeres felvételeket tudtak készíteni a különböző magyar katonai objektumokról. A diplomaták vidéki utazásait igyekeztek titokban, konspirálva végrehajtani, az elhárító szervek megtevesztése céljából. Így felderítő útjaikat általában az éjjeli-hajnali órákban vagy ünnepnapokon hajtották végre, bízva abban, hogy az el-

5 Uo. 92.

6 Egyesült Államok. Nagy-Britannia, Franciaország, Olaszország, Belgium, Hollandia, Luxemburg, Dánia, Nyugat-Németország, Görögország, Törökország.

7 Svédország, Finnország, Svájc, Ausztria, Jugoszlávia. Különösen az osztrák katonai attasé játszott aktív szerepet. Ebben az időben Argentína, Egyiptom, India és Izrael is működtetett attasé hivatalokat Budapesten. ÁBTL 1. 6. BM Politikai Nyomozó Főosztály irata 1957–1962. II/1. Osztály. 12. sz. Osztályvezetői utasítás „A budapesti kapitalista diplomaták hírszerző tevékenységének korlátozására intézkedés”, 1959. június 29. 1. számú melléklet.

hárítói készség enyhébb ezen időszakokban. Gondot fordítottak az utazás „kiránduló jellegének” biztosítására, így a feleség (ha volt, akkor a gyerekek) vagy az aktuális barátnő is állandó partnerek lettek a felderítések során. Figyelmük kiterjedt még arra is, hogy a kocsiban mindig legyen „picnick-kosár” és egyéb turista felszerelés. Esetleges tettenérésre számítva állandóan két fényképezőgéppel utaztak, az egyik gép turista látványosságokat, kirándulási pillanatokat tartalmazott. Az angol követség katonai attaséja, Curtis ezredes a Külügyminisztériumtól kapott horgászengedély birtokában jó horgászhely keresésének ürügyével járta az országot, főleg laktanyák közelében fekvő tavait.⁸

Selmeci György ezredes a katonai jellegű személyes felderítések korlátozására 1959. június 29-i osztályvezetői utasításában az alábbi intézkedések bevezetését rendelte el:

- az osztály valamennyi tisztjének, különösen az alakulatoknál szolgáló elhárító apparátus tagjainak tanulmányozniuk kellett az objektumait gépkocsival megközelíthető lehetséges összes útvonalat és javaslatokat kellett kidolgozniuk az útvonalakat a BM közlekedésrendészeti szerveken keresztül történő korlátozó és tiltó táblákkal („Behajtani tilos!”, „Megállni tilos”, „Várakozni tilos”, „Megengedett legkisebb sebesség”) való ellátására. A kizárólag katonai egységek által használt utakat pedig sorompókkal kellett lezárni;
- a hálózat valamennyi tagjának kiemelt feladatként határozták meg a „kapitalista diplomaták” mozgásának figyelését, ellenőrzését. Nemcsak a gépkocsi típusát, haladásának irányát kellett jelenteniük, hanem a velük esetleg szobaelegyedő személyeket is;
- az elhárító tiszteknek gyanús körülmények (vázlatkészítés, fényképezés) esetén fel kellett tartóztatniuk a katonai diplomatákat és az igazoltatás során a „tárgyi bizonyítékokat udvariasan, de egyértelmű határozottsággal el kellett kobozni”.⁹ Az eljárás folyamán ügyelniük kellett a helyszín biztosításáról, az esetleges

⁸ ÁBTL 1. 6. BM Politikai Nyomozó Főosztály irata 1957–1962. II/1. Osztály. Jelentés a Magyar Néphadsereg ellen irányuló kémkedésről, az elhárítás helyzetei és feladatai, 1959. július 5. 6–7.

⁹ ÁBTL 1. 6. BM Politikai Nyomozó Főosztály irata 1957–1962. II/1. Osztály. 12. számú osztályvezetői utasítás, 1959. június 29. 2.

tanúk azonnali kihallgatásáról és a felderítő tevékenység jegyzőkönyvezetéséről. Mindezekon túlmenően a diplomatákat a helyszínen kellett tartaniuk addig, amíg a budapesti központból a megfelelő utasítás meg nem érkezett. A diplomaták vonakodását, a dokumentálás megnehezítését szintén jegyzőkönyvezni rendeltetett. A diplomaták felderítő tevékenysége, vidéki utazásaikkal kapcsolatos kivizsgáló jegyzőkönyveket, jelentéseket 2-2 példányban minden esetben felterjesztették a BM II/1. (Katonai elhárító) osztály központi alosztályaihoz, a Határőrség és a Belső Karhatalom felderítő osztályaihoz. A jegyzőkönyveket az osztálytitkárság a Tájékoztató és Értékelő alosztály munkatársaival rendszeresen kiértékelte, majd ezt követően a Titkárság vezetője tett javaslatot a szükséges intézkedések, parancsok, utasítások megjelentetésére a BM II. Politikai Nyomozó Főosztály szervei és a Honvédelmi Minisztérium felé.¹⁰

A nyugati diplomaták felderítő, hírszerző tevékenységének szakmai színvonala, szervezettsége jelentősen növekedett a hatvanas évek elején, amelynek hátterében a katonai és légügyi attasék vezérkari képzettsége, illetve speciális kiképzésük állhatott. Ennek eredményeképpen állapította meg a katonai elhárítás 1962. évi jelentése, hogy a NATO katonadiplomáciájának köszönhetően 80–85%-os pontossággal ismerik a Magyar Néphadsereg alakulatainak diszlokációját, az Országos Légvédelmi Parancsnokság alá tartozó Budapest és Miskolc környékén települt légvédelmi rakétabázisokat, a fontosabb repülőtereket és a rakéta-technikai egységeket.¹¹ A katonai objektumok fokozottabb megvédésére több elképzelés is született a katonai elhárítás vezetői részéről. Mindenekelőtt a szorosabb munkakapcsolat kialakítását szorgalmazták a BM más szerveivel, elsősorban a megyei politikai osztályokkal, valamint célul tűzték ki a meglévő tömegkapcsolatok további javítását, „úgy a katonatömegek, mint az

¹⁰ Uo. 1–4.

¹¹ ÁBTL 1. 11. 7. BM III/IV. (Katonai Elhárító) Csoportfőnökség iratai. Jelentés a csoportfőnökség 1962. évi munkájáról, 1962. december 28. 7.

objektum környezetében élő becsületes dogozók körében”.¹² Sürgős tennivalóként javasolták a katonai létesítmények fokozottabb álcázásának megkezdését is, a fásítás, a drótkerítések felváltását magasabb betonkerítésekre, illetve az álcahálók nagyobb tömegű alkalmazását. Mindezekon túlmenően a személyes felderítések megakadályozására „fokozottabb és energikusabb” rendszabályok bevezetésére tettek javaslatot, amely az 1962. március 22-i „A katonai objektumok környezetének lezárása a nyugati állampolgárok előtt” című, közös, a honvédelmi (Czinege Lajos altábornagy) és a belügyminiszter (Pap János) által szignált 0016. számú parancsban látott napvilágot.¹³ A parancs a katonai objektumokat fontosságuk és a diplomaták érdeklődési köre alapján három kategóriába sorolta, és ennek megfelelően határozta meg a számukra kialakított rendszabályokat. Ezek alkalmazásánál figyelembe kellett venni, hogy a korlátozó intézkedések jelentős mértékben ne akadályozzák a közúti forgalmat, illetve a foganatosítandó szabályok „ne legyenek kirívóak és feltűnőek”.¹⁴ Az I. rendszabályt kellett alkalmazni a különleges légvédelmi alakulatok laktanyáinál, a repülőtereknél, a hadműveleti-harcászati rakéta osztályoknál és a félrevezetésként kijelölt helyőrségeknél. Ezek esetében az attasék csak a meghatározott útvonalakat használhatták, amelyről a HM Külügyi Osztály adhatott tájékoztatást, a ki nem kapcsolható útvonalról az adott objektumba vezető utat rámpákkal, illetve tiltó táblákkal kellett zárni. Szükség esetén járőrökkel és őrsggel is felügyelni kellett a bevezető utakat. A különleges alakulatok éles frekvenciával történő üzemeltetése idején a laktanyák közelében lévő útvonalakat – beleértve a főútvonalakat is – meghatározott szakaszokon és időre minden külföldi gépjárműforgalom elől zárni kellett. A közlekedés lezárását az illetékes megyei rendőr főkapitányságok közlekedés-rendészeti járőrei a katonai rendészet közgeivel együttműködve hajtották végre. A II. számú rendszabály alá tartozó alakulatok (korszerű fegyverzettel

12 ÁBTL 1. 6. BM Politikai Nyomozó Főosztály irata 1957–1962. II/1. Osztály. A Belügyminisztérium II/1. Osztály Munkaterve 1962. január 1-től június 30-ig, 1961. december 22. 2.

13 Hadtörténelmi Levéltár Honvédelmi Minisztérium Titkárság iratai, 1962. 68/001. 3. őrzési egység. 1–3.

14 Uo. 1.

ellátott légvédelmi és páncélos egységek, lőszer- és egyéb különleges raktárak, félrevezető objektumok) esetében az előírások megegyeztek a fentebb ismertettekkel, azzal a kiegészítéssel, hogy az I. és II. kategória hivatásos állománya és az ott dolgozó polgári alkalmazottak, beleértve szűkebb családtagjaikat is, a kapitalista országokba történő utazása nem volt engedélyezhető. A III. rendszabály alá értelemszerűen az első kettőbe nem tartozó honvédségi objektumok tartoztak és ezeknél a bázisokhoz vezető utakat csak tiltó táblák kihelyezésével kívánták megvédeni a kíváncsiskodó szemek elől. A részletes zárási tervek elkészítése és időnkénti felülvizsgálata a Magyar Néphadsereg Vezérkari Főnöke utasításai alapján az illetékes parancsnokok és az elhárító tisztek feladata volt. A parancs záró rendelkezésében a két miniszter a feladatok maradéktalan végrehajtását írta elő: „Elvárjuk, hogy az egységek parancsnokai, valamint a katonai elhárítás egész személyi állománya a fenti feladatok maradéktalan végrehajtása érdekében a korábbi közös parancsok szellemében, a szoros elvtársi együttműködés és a kölcsönös bizalom alapján szervezzék munkájukat és leplezzék le, akadályozzák meg az ellenségnek a fegyveres erők ellen irányuló aknamunkáját, felforgató tevékenységét”.¹⁵

A korlátozó rendelkezések kijátszására a NATO-attasék új módszerek alkalmazásával reagáltak, így a követségi gépkocsik igénybevétele helyett gyakran egyszerű utasként szálltak fel a MÁV, vagy a buszjáratokra. Nemeth S. A. ezredes, amerikai katonai attasé például vonattal érkezett Taszárra és a vonat ablakából figyelte és rögzítette a repülőtérről felszálló és különböző műveleteket végrehajtó MiG-ek manővereit. Más esetekben a pápai reptéren zajló kiképzés megfigyelésére a 76. és 83. számú útvonalakat keresztező sorompó lezárására érkeztek a MÁV menetrend figyelembevételével. Új eljárást jelentett az is, amikor a célhoz közelítve egy magyar rendszámú gépkocsiba szálltak be és azzal hajtották végre a megtervezett vizuális felderítésüket. Ez utóbbi jelentette a katonai elhárítás számára a legnagyobb gondot, hiszen ez már azt is jelezte, hogy a nyugati diplomataik őket segítő belső hálózattal is rendelkeztek. A fentieket alapul véve fogalmazódott meg a katonai elhárítás jövőbeni feladatai között, hogy

15 Uo. 2-3.

„...olyan ellenintézkedések bevezetése szükséges, amelyek meghiúsítják a felderítést. Bátrabban kel alkalmaznunk az elterelő, megtévesztő mozgásokat és a dezinformációs anyagoknak az ügynökségen keresztül való kiszolgáltatását”.¹⁶ Ezt azonban a hatvanas évek közepéig – a rendelkezésünkre álló források alapján – nem sikerült a katonai elhárítás állományának megvalósítania. A folyamatos kudarcok miatt az elhárítás vezetői a KGB-vel való együttműködési tárgyalások során mindenekelőtt azt tudakolták, hogy ők milyen intézkedésekkel, módszerekkel, csapdákkal küzdenek a nyugati államok moszkvai katonai attaséinak tevékenysége ellen. Különösen a tettenérésekre vonatkozó módszerekre és a már megszerzett katonai adatok bizonytalanná tételére irányuló intézkedésekre voltak kíváncsiak.¹⁷ A szovjet tapasztalatok mielőbbi alkalmazása azért is vált egyre sürgetőbbé, mivel az állomány tehetetlennek bizonyult a felderítési feladataikat egyre erőszakosabb modorban végrehajtó attasékkal szemben. Az éves beszámoló jelentésekben visszatérően jelentkező megállapítás volt, hogy a „...személyes felderítést szinte erőszakosan végzik s eljáró közegeinkkel vagy a laktanyák őrszemélyzetével szemben esetenként kihívóan viselkednek. Egyre gyakrabban előfordul, hogy tettenéréskor nem veszik figyelembe a közegek felszólítását és a helyszínt elhagyják”.¹⁸ A fő szervező és irányító az amerikai katonai attasé volt, mellette a francia katonai attasé fejtett ki feltűnően aktív tevékenységet a jelzett időszakban. Szakszerű felvetései alapján sikerült a különleges rakéta-egységek, rádiólokációs berendezések 100%-os bemérése és pontosítása. A hírigényekre való utasításokat az angol és olasz katonai attasék is megkapták, így nemcsak a felderítést folytatták együttműködve, hanem a megszerzett adatokat is folyamatosan egyeztették, regisztrálták. A fontosnak tartott objektumokat legalább havonta egyszer meglátogatták és ellenőrizték. A vezető NATO-államokon kívül

16 ÁBTL 1. 11. 7. A BM III/IV. Csoportfőnökség iratai. Jelentés a Katonai Elhárító Csoportfőnökség 1962. évi munkájáról, 1962. december 28. 4-6.

17 ÁBTL 1. 11. 12. BM Nemzetközi Kapcsolatok Osztálya és jogelődeinek iratai. (KGB) Javaslat a szovjet állambiztonsági szervekkel való együttműködési tárgyalás főbb kérdéseire, 1964. március 4. 1-2.

18 ÁBTL 1. 11. 7. A BM III/IV. Csoportfőnökség iratai. Jelentés a BM III/IV. Csoportfőnökség 1963. első félévi munkájáról, 1963. július 24. 2.

az osztrák és a japán attasék aktivizálódása volt feltűnő. Az 1963-as április 4-i díszszemlén például mindketten vehemensen fotózták a felvonuló alegységeket, technikai-fegyverzeti eszközöket és a nyári hadsereggyakorlat idején az osztrákok négy, a japánok három alkalommal kíséreltek meg behatolni a gyakorlat védett körzeteibe.¹⁹ A vizuális felderítések hatékonyságát minden bizonnyal az új mérőműszerek alkalmazása is segítette, amelyekkel képesek voltak mérni és meghatározni a magyar hadsereg elektronikus berendezéseinek frekvenciáit. A katonai elhárítás vezetői elismerve az érvényben lévő korlátozó intézkedések sikertelenségét, kudarcaik magyarázata során más körülményekre is felhívták a honvédelmi és belügyi előjáróik figyelmét. Jelentéseikben vissza-visszatérően rögzítették, hogy a Magyar Néphadsereg – az ötvenes évek elején kialakított – laktanyáinak nagy része fontos közlekedési utak mellett, vagy azok közelében épült, s ezek álcázása nehéz és nem megnyugtató. Az álcahálók tömeges használatára, a megtévesztő objektumok építésére pedig nem rendelkeztek megfelelő költségvetési forrásokkal, így maradt a laktanyák „zöld lombokkal történő” nyári takarása. További problémaként említették, hogy a kérdésben nincs megfelelő koordináció a Honvédelmi Minisztérium és a különböző állami szervek között, amelynek eredményeképpen a nyírteleki objektum mellett a LIGNIMPEX Külkereskedelmi Vállalat fatelepet létesített, az Express Ifjúsági Utazási Iroda pedig Nógrádverőcén nyitott nemzetközi tábort, amelynek közelében egy légvédelmi tűzérosztály található.²⁰ A tárcaközi kooperáció sikereként említették az amerikai légügyi attasé kérelmének elutasítását, amelyben a tiszt arra kért engedélyt, hogy az NSZK-ban tartandó értekezletekre katonai gépet vehessen igénybe a magyar légtérben is. A külügy Protokoll Osztálya a katonai elhárítás kérésére nem tartotta azt teljesíthetőnek, aminek hátterében az az aggodalom állhatott, hogy az attasé a nyári hónapokban álcázott és megközelíthetetlen objektumokat kívánja felderíteni, az „őszai lombhullatások után”.²¹

19 Uo. 5.

20 Uo. 8.

21 ÁBTL 1. 11. 7. A BM III/IV. Csoportfőnökség iratai. Jelentés a III/IV. Csoportfőnökség 1963. évi munkájáról, 1963. november 9. 3.

A bevezetett korlátozó intézkedések azonban továbbra sem gátolták a vizuális felderítések gyakoriságát, amelyeket amerikai irányítással havi felderítési tervek alapján folytattak a NATO-tagállamok attaséi. A felderítendő célpontok között első helyen változatlanul a rakéta- és légvédelmi csapatok álltak, az 1960-as évek második felétől kezdve azonban egyre nagyobb érdeklődést mutattak egy harmadik világháború kitörése esetén a párt- és katonai vezetés számára védelmet nyújtó rejtett vezetési pontok (bunkerek) iránt. Ennek következtében megnövekedtek a Nógrád- és Borsod-Abaúj-Zemplén megyékbe tett utazások gyakorisága. A katonai elhárítás azt is érzékelte, hogy a kialakított munkamegosztás során bizonyos hangsúlyeltolódások mentek végbe a felderítő tevékenységekben. Az amerikai katonai és légügyi attasék változatlanul a csapatfelderítésre koncentrálták erőiket, míg az angolok nagyobb figyelmet fordítottak a fegyveres erőkkal összefüggő egyéb kérdések tanulmányozására. Jelzések érkeztek a katonai sajtó fokozottabb figyeléséről, különösen a megjelent technikai és fegyverzeti adatok vonatkozásában. Ugyancsak feltűnő volt a magyar ifjúság helyzetének megismerésére tett lépések, amelynek keretében megnövekedtek a KISZ-kiadványok utáni érdeklődések és vásárlások, az öltözködési és szórakozási formák megismerésére tett lépések. Feltűnt ugyanakkor az is, hogy a de Gaulle tábornok által képviselt önállósodási politika a budapesti attasé-tesztületben is érezte hatását, mindenekelőtt Kopcsak ezredes és Charles Louis alezredes egyre feszültebb viszonyáról és ellentéteiről rendelkeztek jelzésekkel.²² Az olasz katonai attasé, Thomasco Canali-re ezredes, félve a római magyar katonai attasé (Nagy Jenő alezredes) elleni sorozatos provokációk viszonzásától, egy időre teljesen leállt a vidéki utazásokkal és budapesti mozgását is minimálisra redukálta.²³ Új jelenségként érzékelték a NATO-hoz nem tartozó kapitalista országok katonai attaséinak és egyéb diplomata fedésű hírszerzőinek megnövekedett aktivitását, külön is megemlítve az osztrák, az izraeli,

22 ÁBTL 1. 15. 5. Magyar Néphadsereg Vezérkara 2. Csoportfőnökség. A BM III/IV. Csoportfőnökség átirata az imperialista hírszerző szervek – katonai adatok megszerzésére irányuló – 1966. évi felderítő tevékenységéről, 1967. április 5. 1–2.

23 Uo. 3.

a brazil, valamint az indonéz diplomaták felderítő mozgásait a katonai objektumok környékén.²⁴

A vizuális felderítések elleni küzdelemben a katonai elhárítás állománya sikerrel kezdte alkalmazni a megtévesztés azon formáját, hogy a HM Külügyi Osztály segítségével többnapos rendezvényeket szerveztek az attasék számára, mialatt más területeken, elsősorban a dunántúli megyékben gyakorlatokat hajtottak végre. A vélhetően megszerzett katonai adatok bizonytalanná tételére több esetben dezinformációs anyagokat állítottak elő és szivárogtattak ki „véletlenszerűen”.²⁵ 1966 folyamán tíz alkalommal történt tettenérés és öt diplomata kiutasítására tettek javaslatot. A katonai elhárítás legnagyobb hiányossága továbbra is az maradt, hogy az alakulatokhoz beosztott elhárító tisztek nem rendszeresen szervezték és irányították a belső ügynökség munkáját a vizuális felderítések jelzésére, megakadályozására, továbbá túlságosan is a megyei politikai osztályok kémelhárító részlegeinek kizárólagos feladatának tekintették a katonai objektumok külső biztosítását. Emellett „hézagosan” működött a laktanyák, raktárak környékén kiépített ún. „jelző-rendszer”, amelyben szerepet játszott a nem megfelelő kiképzés, a modern hírközlő eszközök és a gépjárművek nagyméretű hiánya. Az állományon belüli állambiztonsági propaganda és oktatás színvonalának emelése következtében jelentősen növekedett a személyes bejelentések száma a gyanús külföldi személyeket illetően. A bejelentések 54%-a származott a hivatásos tiszti- és tiszthelyettesi karból, 35%-a a katonaidejét töltő sorállományból, 11%-át pedig a polgári alkalmazottak jelentették.²⁶

A vizuális felderítés frontján vívott csatában az elkövetkezendő években is rendre a katona diplomaták kerültek ki győztesen és a katonai elhárítás apparátusa mindvégig védekező jellegű tevékenységre kényszerült. Az évi munkabeszámolók ismétlődő megállapításai szerint „...jelentősen fokozódott a személyes felderítő tevékenység, ezzel szemben csökkent az eljárási intézkedések száma és hatékonysága.

²⁴ Uo. 4.

²⁵ ÁBTL 1. 11. 7. A BM III/IV. Csoportfőnökség iratai. Jelentés a BM III/IV. csoportfőnökség 1966. évi munkájáról, 1967. január 13. és 11.

²⁶ Uo. 5–6.

Ezt szerveink egyrészt azzal indokolják, hogy a »Fényképezni Tilos« táblák a katonai objektumoknál még nincsenek felszerelve. Másrészt a tettenérésnél intézkedő szervek liberálisan járnak el.²⁷ A tiltó táblák fontosságát mutatta, hogy az bekerült Benkei András belügyminiszternek, a politikai bizottság tagjai számára készített 1968. február 15-i jelentésébe is: »Az illetékes HM és BM szervek közösen megvizsgálták a katonai objektumoknál és létesítményeknél a »Fényképezni tilos« feliratú táblák szükségességét és elhelyezésének célszerűségét. Ennek következtében intézkedés történt a táblák legyártására és 1968. április 1-ig történő felszerelésére. Ez tovább fogja növelni a katonai objektumok védelmének hatékonyságát».²⁸ A belügyminiszter ezen optimista megállapítását a katonai attasék minden bizonnyal nem vették figyelembe és továbbra is folytatták személyes felderítéseiket a Magyar Néphadsereg »titkainak» megszerzésére. Ebben felhasználták a technika nyújtotta lehetőségeket, így például az amerikai nagykövetség Katonai Osztálya speciális katonai terepjáró gépkocsit kapott, amelynek műszaki adottságai (nagy sebesség, terepjáró képesség, tankolás nélkül való nagy távolságok megtétele) tovább fokozták a vizuális felderítés hatékonyabb végrehajtását. Felderítő útjaikra több napra elegendő élelmiszert, italt és váltó ruházatot vittek magukkal, és ilyenkor nem szálltak ki a gépkocsiból. A tiltó táblák négyről ötre történő növelése úgy tűnik, nem riasztotta el a hírszerzőtiszték aktivitását, akiknek tevékenységét – a már előbb említett belügyminiszteri jelentés szerint – »...a nyíltan agresszív, erőszakos felderítési törekvés jellemzi. Igyekeznek minden lehetőséget megragadni abban az esetben is, ha tettenérésük előre valószínűnek tartható. Előfordult például, hogy a közlekedési útvonalról vizuálisan nem tudták megállapítani egy-egy objektum rendeltetését, vagy a gyakorlaton részvevő egységeket, ilyen esetekben a BM és HM területzáró erőit kijátszva, földutakon hajtottak be egyes terepszakaszokra».²⁹ A technika adta lehetőségek maximális kihasználása mellett a nyugati országok katona

27 ÁBTL 1. 11. 7. A BM III/IV. Csoportfőnökség iratai. Jelentés a III/IV. Csoportfőnökség 1967. évi operatív munkájáról, 1968. január 11. 10.

28 ÁBTL 1. 11. Belügyminisztérium állambiztonsági szerveinek iratai. 41–9–46/1968. 5.

29 Uo. 3.

képviselői a sötét hírszerzés módszerét is egyre intenzívebben alkalmazták, mindenekelőtt a hivatalos rendezvények és protokoll események során kezdeményeztek provokáló beszélgetéseket a MN magasabb beosztású vezetőivel, vagy egyesek alkoholos befolyásoltságát igyekeztek kihasználni katonai információk megszerzésére.

Az 1970-es évektől kezdődően a „kémholdak”³⁰ felderítő szolgálatba állításával bizonyos mértékben módosultak a katona diplomaták és a katonai elhárítók közötti „játszmák” formái, eszközei, mivel az új technikai eszközök rendszerbeállításával a vizuális felderítés addigi domináns szerepe háttérbe szorult. A fényképezés, a vázlatkészítés, az objektumok közelében történő megállások, a tiltott körzetekbe történő behatolások módszerei már nem voltak olyan intenzívek az attasék részéről, bár igénybevételükről – a műholdas adatok pontosítása céljából – továbbra sem mondtak/mondhattak le. Természetesen az új kihívás az elhárítás vezetőit is a megfelelő ellenlépések kidolgozására sarkalta, fenntartva a régi formák elleni védekezések rendszabályait is. A kibontakozó küzdelemben, ami egészen a rendszerváltozás korszakáig fennállott, az előny, kisebb részsikerek, eredmények elérése mellett mindvégig a katonai attasék oldalán állott. A katonai elhárítás vezetője éves jelentéseiben bár továbbra is ismétlődően sorolta a vizuális felderítés gyanújára utaló eseteket, valamint a jegyzőkönyvileg rögzített tettenéréseket, azzal bizonyára teljesen tisztában volt, hogy a korábbi évtizedben elért 80–85%-os, a katonai titkok felderítésében elért nyugati mutató jelentősen emelkedni fog. A műholdas felderítés megjelenésével a két szolgálat közötti verseny valóban más dimenziókban folytatódott. A Magyar Néphadsereg objektumai, benne a harci technika és az állomány mindennapi tevékenysége, a lefolytatott gyakorlatok, a katonai szállítások mellett a légierő és a légvédelem béke frekvenciái váltak védhetetlenné a kozmikus felderítéssel szemben. A Magyarország felett napi rendszerességgel megjelenő és 60–180 percig vonuló műholdak által tárolt adatok az USA Nyugat-Németországi légierőjének főparancsnokságára, Wiesbadenbe kerültek, ahol

30 A műholdak esetleges felderítő tevékenységével kapcsolatos első jelzésre, 1968-ban került sor. ÁBTL 1. 11. 7. A BM III/IV. Csoportfőnökség iratai. Jelentés a III/IV. Csoportfőnökség 1968. évi operatív munkájáról, 1969. január 14. 4.

azokat kiértékeltek, és 24 óra elteltével a kétségesnek tűnő információkat ellenőrzésre és kiegészítésre megküldték a katonai-és légügyi attaséiknak. Ők elsősorban, a mind gyakrabban végrehajtott éjszakai vizuális felderítés módszerével és a legmodernebb technikai eszközök igénybevételével pontosították a kért adatokat. Mindezek következtében – az elhárítás beszámolóí szerint – az 1970-es közepére a Magyar Néphadseregről közel 100%-os ismeretekkel rendelkeztek. A katonai elhárítás vezetői csak a háborús hadászati- és hadműveleti tervek titokban maradásában reménykedhettek. Természetesen születtek intézkedések a kozmikus felderítés akadályozására. A miskolci 105. légvédelmi rakéta ezred operatív főtisztje a műholdak átrepülése alkalmával bevezetett rendszabályok ellenőrzéséről a következőket jelentette előjáróinak (BM III/IV–4/D. alosztály) 1977. november 23-án:³¹ „ A Magyar Népköztársaság területe felett rendszeresen átrepülő műholdak elektrotechnikai és optikai felderítő berendezésekkel vannak felszerelve, melyek lehetőséget nyújtanak a honi légvédelmi-rakéta csapatok csoportosítására, felszerelésére, harckészültségi fokára, vezetési rendszerére, napi tevékenységére vonatkozó adatok gyűjtésére. A műholdakról történő rádióelektronikai és optikai felderítés lehetőségeinek csökkentésére, illetve teljes kizárásuk céljából az 1. Honi Légvédelmi Hadsereg parancsnoka, Stock János vezérőrnagy az alábbi rendszabályok bevezetésére intézkedett:

- a légvédelmi rakétakomplexumok (rádió-parancsközlő, saját gép felismerő berendezések) adóinak felgerjesztését, az adók antennára, illetve ekvivalens antennára történő üzemeltetését szüneteltetni kell. Kivételt csak a készültségi szolgálatban lévő osztályok képeznek, illetve ezen belül engedélyezett a működési ellenőrzések céljából az adók ekvivalens antennára történő üzeme, és elsőfokba helyezése esetén az antennára való üzemeltetés.
- a légvédelmi rakéta osztályoknál rendszeresített P-12 közelfelderítő és célmegjelölő lokátorok üzemét szüneteltetni kell, kivételt csak a szolgálatban lévő osztályok rádiólokátora képez,

³¹ A rendelkezések hosszabb idézését az ilyen jellegű iratok szűkössége és sajátos nyelvezete miatt tartottam fontosnak.

melynek működése az átrepülés időszakában a békefrekvencián engedélyezett.

- a légvédelmi rakétakomplexumok felderítő és célmegjelölő lokátorainak tartalék frekvenciára való áthangolása, illetve ezen a frekvenciákon az adó ekvivalens antennára történő ellenőrzése tilos.
- a technikai üzemeltető szolgálatnál, a légvédelmi rakéta osztályoknál a rakéták rádiógyújtóinak és aktív válaszadóinak ellenőrző mérő kocsival történő ellenőrzése tilos.
- tilos a légvédelmi rakétatechnikai eszközök mozgatása, állás változtatása, bontási és telepítési gyakorlatok végrehajtása. Kivételt csak a magasabb harckészültségi fokozatba való helyezés-sel, illetve a hadrafoghatóság fenntartásával kapcsolatos mozgások képeznek.
- az átrepülési időszak alatt szüneteltetni kell a technológiai folyamatok, rakétaszerelő csoportok állományának gyakoroltatását. Az osztályok elhelyezési körletében, valamint az „A” és a „B” területeken fényálcázási rendszabályokat kell foganatosítani.
- állandó harckészültség időszakában, valamint magasabb harckészültségi fokozatba helyezéseknél az optikai felderítés elleni álcázásra fokozott figyelmet kell fordítani”.³²

A parancsnoki intézkedés végrehajtását Kolok Péter őrnagy, elhárító tiszt 12 személyen³³ keresztül figyeltette, és a beérkező információk alapján azt jelenthette a légvédelmi rakéta ezred parancsnokának, hogy az állomány a rádióelektronikai védelemre vonatkozó rendszabályokat maradéktalanul betartotta. Az optikai felderítést akadályozó intézkedéseket azonban csak részben hajtották végre és ezen a területen több hiányosságot is észleltek. Többek között tovább folytatták a technológiai folyamatok (a rakéták szerelésének) végrehajtását, az előírt híradó gyakorlatokat. Az elhelyezési körletekben és az elkülönített területeken a fényálcázási előírásokat pedig egyáltalán nem tartották

³² ÁBTL O–20078 MN 4105 Parancsnokság 1–2.

³³ Ebből 5 fő tartozott az ezredben kiépített hálózathoz (informátor, ügynök, rezidens), 4 fő társadalmi, 3 fő pedig személyes kapcsolat volt. Uo. 2.

be és a bejövő információk szerint „jelenleg sem tartják be”.³⁴ A rakéta osztályoknál az utak és épületek álcázására szükséges álcázási eszközök béke időszakban nem voltak biztosítva, mozgósítás esetén is csak hat készlet műanyagrejtőhálóval rendelkeztek. Az őrnagy a fentebb ismertetett hiányosságok kiküszöbölésére javasolta, hogy az ezred gyakorlatait és kiképzési terveit a műholdak átrepülésének időpontjaihoz igazítsák és az előjáró magasabb egység (2. Honi Légvédelmi Rakéta hadosztály) az elkészített terveket a műholdak átrepülésének öt napos előrejelzési időpontjához igazodva hagyja jóvá. Az osztályok és az ügyeletes szolgálatot ellátók körleteit sötétítő függönyökkel kellett ellátni és ezek elhúzására az ügyeletes tisztén keresztül történtek az intézkedések. A műholdak „dezinformálása” céljából hasznosnak vélte olyan rádiótechnikai eszközök telepítését az objektumoktól távolabbi területeken, amelyek bizonyos frekvencián történő állandó sugárzásokkal vezették volna félre a műholdas felderítést.³⁵

A katonai elhárítás nehézségeit tovább fokozta az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet 1975. augusztus 1-i Zárónyilatkozata, amely a hidegháborúban szembenálló világrészek kapcsolatainak javítását, és a résztvevő államok együttműködését próbálta meg elősegíteni.³⁶ A ratifikálást követően a NATO-attasék a nyilatkozat bizalomerősítő megfogalmazásaira hivatkozva céltudatosabban igyekeztek kihasználni a legális hírszerzés adta lehetőségeket. Az attaséprogramok és a hivatalos tájékoztatók alkalmával követelődözben

³⁴ Uo. 3.

³⁵ Uo. 3–4.

³⁶ 1975. július 30-án kezdődött meg Helsinkiben az a háromnapos értekezlet, amelynek során – a Szovjetunió és az Egyesült Államok kezdeményezésére – a hidegháború által kettéválasztott Európa vezetői az együttműködés lehetőségeiről tárgyaltak. A konferencián résztvevő hatalmak elismerték az 1947-es párizsi béke során meghúzott határok sérthetetlenségét, valamint deklarálták az európai államok szuverenitását és egyenjogúságát. A Záróokmányt aláíró 35 vezető ígéretet tett arra, hogy a jövőben felmerülő ellentétek békés rendezésre törekszik majd, és sem fenyegetéssel, sem intervencióval nem próbálja meg erőszakkal befolyásolni más államok belpolitikáját. Az egyezmény un. „harmadik kosarában” szerepelt az emberi- és szabadságjogok tiszteletben tartására tett köteletségvállalás is. Tarján M. Tamás: 1975. július 30. *Az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet megnyitása*. <http://www.rubicon.hu/magyar/nyomtahato> verzió. (A letöltés ideje: 2017. február. 10.)

léptek fel és intéztek kérdéseket a MN kiképzési terveiről, a tervezett gyakorlatokról (körzetek, a részvevő erők pontos nagysága). A kérdéseikre kapott válaszok után elégedetlenségüket kifejező kijelentéseket tettek. Így például az amerikai katonai attasé megjegyezte, hogy „az ilyen tájékoztatók nem segítik a jó kapcsolatokat”, az angol pedig a „jelmezes játék, színjáték” véleményét hangoztatta.³⁷ A katonai vezetéssel való kapcsolatok szélesítésére törekedve, számos alkalommal lakásokra szóló filmkörtélokot szerveztek, amelynek során az éppen aktuális hírigényüket próbálták meg kielégíteni. A protokoll rendezvények során – számos esetben – „erőszakos szívéllyességgel” kísérelték meg a HM – MNVK tábornokait, főtisztjeit leitatni. Ez a módszer gyakran egy előzetes, az illető személy tulajdonságaira vonatkozó információ ellenőrzésére szolgált.³⁸ A katonai elhárítás javaslatára a MNVK korlátozta azon katonai létesítmények számát, amelyeket bemutatók céljára jelöltek ki, továbbá a katonai diplomáciai kar tájékoztatására megközelítőleg azonos tartalmú tájékoztatási füzeteket állítottak össze, ezzel is csökkenteni kívánva a közvetlen érintkezés lehetőségét a MN parancsnoki állományával.³⁹ A hadsereg szélesebb operatív védelmére ugyancsak javasolták, hogy a különleges alakulatoknál sorkatonai szolgálatukat töltők leszerelésüket követően csak egy bizonyos idő elmúltával utazhassanak külföldre.⁴⁰

A helsinki záróokmány által lefektetett bizalomerősítő elképzelések gyakorlatba való átültetése, különösen a katonai szférában nehezen haladt, a NATO és a Varsó Szerződés tagállamai között folytatott haderő-csökkentési tárgyalások – a felek között fennálló merev álláspontok következtében – semmilyen eredményre nem vezettek hosszú ideig. Az 1983 szeptemberében Madridban elfogadott nyilatkozat arra szólította fel a részvevő államokat, hogy a bizalomerősítő

37 ÁBTL 1. 11. 7. A BM III/IV. Csoportfőnökség iratai. Jelentés a BM III/IV. Csoportfőnökség 1976. évi munkájáról, 1977. január 10. 3.

38 Uo. 3–4.

39 ÁBTL 1. 11. 7. A BM III/IV. Csoportfőnökség iratai. A BM III/II. – IV. Csoportfőnökség jelentése az ellenséges speciális szolgálatok által ténylegesen vagy feltételezetten megszerzett katonai adatokról, állambiztonsági munkánk fejlesztésre irányuló további intézkedésekről, 1981. március. 9.

40 Uo. 19.

intézkedések mellett új leszerelési szerződésekről is kezdenek tárgyalásokat. Három év elteltével, 1986 szeptemberében Stockholmban új bizalom- és biztonságerősítő intézkedéseket fogadtak el, amely 1987. január 1-jén lépett hatályba. Ezek az intézkedések a 13 000 főt meghaladó hadgyakorlatok előzetes bejelentését írták elő, és lehetővé tették a katonai tevékenységek ellenőrzését. Ez a dokumentum volt az első multilaterális egyezmény, amelyben a Szovjetunió hozzájárult, hogy egy katonai megállapodás keretében helyszíni ellenőrzéseket fogadjon saját területén.⁴¹ Ettől kezdődően a két katonai szövetség tervbe vett gyakorlatairól kölcsönös tájékoztatási kötelezettség lépett érvénybe. Ha a gyakorlat elérte az említett létszámot és a manőverekben 500 harckocsinál többet kívántak alkalmazni, akkor a rendező félnek két fő megfigyelőt kellett fogadnia négy napra, teljes ellátással. Azt mindig a fogadó határozta meg, hogy a gyakorlat melyik momentumát mutatják meg a megfigyelőknek. Az egyezmény alapján lehetőség nyílt arra is, hogy bármelyik bejelentésköteles, vagy más úton észlelt csapatmozgásra, vagy egyéb katonai tevékenységre, azok jellegének, a résztvevők számának, az alkalmazott eszközök felderítése céljából ellenőrzési szándékot lehetett bejelenteni. Az ellenőröket 48 órán belül fogadni kellett, az aláíró 35 ország bármelyike négy fő ellenőrt küldhetett, akik 48 óráig folytathatták ellenőrző tevékenységüket. Azt, hogy mit és hol akarnak megfigyelni, ők határozhatták meg. Egyetlen kitétel szerepelt, egy ország évente csak három alkalommal volt köteles ellenőrzést fogadni. Az egyezményből adódó feladatok kidolgozására, azok koordinálására és végrehajtására a Külügyminisztérium államtitkárának vezetésével a Belügy- és a Honvédelmi Minisztérium részvételével Tárcaközi Koordinációs Bizottság alakult.⁴² A katonai elhárítás vezetői bár felismerték a kozmikus felderítés nyújtotta lehetőségek és a stockholmi folyamatok várható következményeit – „...nagy pontossággal megállapítható objektumaink területi elhelyezkedése, azok jellege, az ott rendszeresített harci technika eszközök

⁴¹ Osvát Szabolcs: Az európai hagyományos fegyverzet-ellenőrzés fénykora. *Nemzet és Biztonság*, 2011. november. 53.

⁴² ÁBTL 1. 11. 7. A BM III/IV. Csoportfőnökség iratai. Tájékoztató a stockholmi záró konferencia megállapodás végrehajtásáról, 1987. január 19. 1.

nagy része és típusa”, továbbá a „...legmagasabb színvonalú harci technikai eszközeinket fogjuk bemutatnia NATO-országok megfigyelőinek”,⁴³ – tevékenységükben változatlanul az egyik legfontosabb feladatnak a vizuális felderítés megakadályozását tekintették. A meghozott intézkedések következtében örömmel jelezték előjáróiknak, hogy azok jelentős mértékben csökkentették a felderíthetőséget: „Az objektumok többsége jelenleg már magas kökerítéssel, élő sövényekkel, fasorokkal védett a földi megfigyelések ellen. A rádióelektronikai és a kozmikus felderítés elleni rendszabályok, a Híradó Biztonsági Szolgálat, az MN Rádióelektronikai Ellenőrző Központ létrehozása, tevékenysége hozzájárult a technikai eszközökkel történő felderítés akadályozásához, korlátozásához”.⁴⁴ A jelentésekből átszűrődő megelégedettség azonban – szemmel láthatólag – nem nyerte el a BM–HM vezetőinek tetszését és 1988 elejétől a katonai objektumok és a technikai eszközök védelmével kapcsolatos tevékenység átgondolására utasították Strényi Ferenc vezérőrnagyot, katonai csoportfőnököt. Az elhárítás új alapelveinek kidolgozása során figyelembe kellett venniük a megváltozott operatív helyzetet és ebből következően a NATO attasék tevékenységének átalakult módszereit. Ez, feladva a totális hírszerzés, benne a vizuális felderítés primátusát, az egymásra épülő, differenciált hírszerzést kezdte alkalmazni, most már nem csak a Magyar Néphadsereg fókuszálva, hanem a hadsereg mellett kiterjedt érdeklődéssel a vegyi és biológiai tudományos kutatásokra, a résztvevő tudományos intézetekre, az előállításban közreműködő hadiipari üzemekre is.

A rendszerváltozáshoz vezető hazai- és nemzetközi folyamatok felgyorsulása következtében a katonai elhárítás működésére vonatkozó új elvek kimunkálására, mindenekelőtt az ellenséges titkoszolgálatok hálózatepítésének megakadályozását célzó kémelhárítás megerősítésére, valamint a katonai titkokat birtokló személyek fokozottabb figyelésére, védelmére már nem maradt kellő idő, így a kör-

43 ÁBTL 1. 11. 7. A BM III/IV. Csoportfőnökség iratai. Jelentés a katonai objektumok, létesítmények és harcgyakorlatok külső operatív védelméről, 1986. november 18. 15

44 Uo. 7.

vonalaódó elvek már nem válhattak – ügyrendben meghatározott és elfogadott – gyakorlattá. A Magyar Honvédség Katonai Biztonsági Hivatal 1990. február 14-i létrehozásával nemcsak a több évtizedes, a katonai elhárítás belügyi alárendelésének szovjet hagyománya ért véget, hanem a politikai rendszerváltás, benne a magyar hadsereg védelmének újragondolása is sürgető feladattá vált. Ebben a nyugati államok attaséi a volt ellenséges státusból fokozatosan együttműködő, baráti partnerekké váltak, így a „játzsma” ebben a keretben véget ért. Azt azonban nem gondoljuk, hogy új formában, megváltozott szereplőkkel az ne folytatódott volna tovább.

A szolgálati helyéről eltűnt hírszerző
*Az USA-ban politikai menedékjogért folyamodó
Szabó László története*

London, 1965. szeptember 8. – október 16.

Szabó László rendőr őrnagy, hírszerző tiszt 1965. szeptember 8-án kezdte meg szolgálatát Magyarország londoni nagykövetségén. Hivatalosan ő volt a követség gazdasági attaséja II. osztályú titkári rangban, valójában ez a fedőállása, amely rejtette igazi beosztását; fedőneve Acél. Kiküldetésének hatodik hetében, október 16-án este nyoma veszett.¹

A 40 éves Szabó feleségével és 15 éves leányával érkezett Londonba. Az első hetek a berendezkedés tennivalóival teltek: a nagykövetségen átvette elődjétől a munkaterületét, ismerkedett a követség munkatársaival. Helyzetét nehezítette, hogy Incze Jenő nagykövettel²

1 Szabó László történetének bizonyos vonatkozásait már feldolgozta M. Szebeni Géza: A „külgüyes Szabó”, aki „liftaknába zuhant”. *GROTIUS*, 2011/5. /http://www.grotius.hu/doc/pub/TDSESM/2011_112_m.%20szebeni%20geza_a%20kulgyes%20szabo.pdf (A letöltés ideje 2015. július 22.); Ungváry Krisztián: A londoni magyar hírszerzés 1951 és 1965 között. *Századok*, 2013/6. 1513–1560.

2 Incze Jenő (1901–1969) gépész- és elektromérnök, diplomáját a budapesti műegyetemen szerezte. Anyanyelvén kívül négy nyelven beszélt. 1957–1963 között külkereskedelmi miniszter. 1963 decemberétől, amikor az Egyesült Királyság és Magyarország között a diplomáciai kapcsolatok nagyköveti rangra emelkedtek, rendkívüli és meghatalmazott nagykövetként a londoni nagykövetség vezetője haláláig. Lásd Baráth Magdolna–Gecsényi Lajos (szerk.): *Főkonzulok, követek és nagykövetek 1945–1990*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2015. 189. (Magyar Történelmi Emlékek. Adattárak.)

igen hűvös volt a viszonya, mivel Inczének más jelöltje lett volna a posztra.³ Incze természetesen tudta, hogy a Belügyminisztériumból 1965. június 1-jével a Külügyminisztériumba áthelyezett Szabó nem diplomata, hogy nincs megfelelő gazdasági végzettsége, bár az a külügy munkatársai számára is teljesen egyértelmű volt, hogy aki a külügybe frissen érkezve azonnal „kihelyezésre” kerül, nem lehet más, mint belügyes.⁴ Szabó ugyan diplomát szerzett a BM Idegennyelvi Főiskola esti tagozatán, nyelvtudását ő maga jónak gondolta, azonban a kollégái szerint látszott, hogy küzd az angol nyelv nehézségeivel. Operatív munkát ebben a pár hétben nem is végzett, annyira lefoglalta a külügyes beosztása – ezt felettesei megértéssel fogadták. Összefoglalva azt mondhatjuk, munkatársai előtt igyekvő, szorgalmas, a feladataira koncentrálni embernek tűnt, ez alatt a pár hét alatt kizártak minden megbízhatatlanságára utaló gyanút.

A hírszerző egy napja: London, 1965. október 16.

Szabó eltűnésének napja szombatra esett. Reggel 8.30-kor – immár szokásához híven – gyalog indult el lakásáról a követségre, a munkaidő 9 órakor kezdődött. A reggeli kávézás után 9.15-kor a konzulátuson az egyik munkatársával beszélgetett a nagykövet és közte kialakult rossz viszonyról, illetve lakásuk berendezésének gondjairól. 9.45-kor betért a titkárságra, ahol negyed órán át különféle iratokat olvasott. Tíz órakor bement a szobájába, de fél órán belül kétszer látták a folyosón. 10.30-kor a nagykövetség gazdasági vezetőjével együtt gépkocsival Szabó lakására indultak, hogy felmérjék, milyen bútorokat

3 ÁBTL 3.2.9. R-015/1. 120. Kolláth Ferenc jelentése, 1965. október 21.; ÁBTL 3.2.9. R-015/4. 194. Szabó László ügyének kivizsgálásáról, d. n.

4 Ezt már az 1956-os forradalom előtt is kritikaként fogalmazták meg a belüggyel, illetve a hírszerzéssel szemben. A forradalom után a politikai rendőrség újjászervezésekor ezt igyekeztek szem előtt tartani, de láthatjuk, a gyakorlat nem sokat változott 1965-ig. Lásd Palasik Mária: A BM II/3. (Hírszerző) Osztály. In Cseh Gergő Bendegúz–Okváth Imre (szerk.): *A megtorlás szervezete. A politikai rendőrség újjászervezése és működése, 1956–1962.* Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára–L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2013. 47–103.

kell vásárolni. A követségre visszafelé menet elvitték Szabó feleségét és lányát bevásárolni, 12-kor a számadóval együtt érkezett vissza a követségre. 12.45-ig a szobájában, ezt követően 13.30-ig ismét a titkárságon tartózkodott, ekkor dr. Szabó Károly konzul, a követség első beosztottja⁵ felajánlotta, hogy hazaviszi. Amikor családja megérkezett a bevásárlásból, ő már otthoni ruhába átöltözve várta őket, majd közösen hozzáfogtak főzni, együtt ebédeltek.

15 órakor Berényi István rendőr őrnagy,⁶ rezidens, vagyis a nagykövetségen a titkosszolgálati munka irányítója Szabóék lakásának kaputelefonján felszólít, hogy meghozta a hivatali autót, közölte, hétvégeére Szabónál hagyja, hogy gyakorolja a bal oldali közlekedést. Berényi arra kérte, hogy cserébe viszont vigye őt haza. Szabó ekkor ismét átöltözött, a kérésnek eleget tett, kollégájától azzal vált el, hogy hétfőn reggel érte meg az autóval. 16.45-kor Szabó megjelent a nagykövetségen, mondván, vizet szeretne inni. Erről viszont az épületet éppen elhagyó Kolláth Ferenc rendőr alezredes⁷ azzal beszélte le, hogy

⁵ Dr. Szabó Károly 1971. szeptembertől majd Magyarország rendkívüli és meghatalmazott nagykövete lesz Washingtonban.

⁶ Berényi István (1926) 1945-ben próbarendőrként kezdte belügyi pályafutását, 1947 őszétől a BM Politikai Osztályának operatív beosztottja, decemberétől pedig a Kormányőrség tisztje – 1953-ban államvédelmi főhadnagy. 1956 júniusában került az ÁVH I/2. Osztályára, vagyis a belsőreakció-elhárításhoz alosztályvezetőnek. A politikai rendőrség szervezete többször átalakult, de ő végig az egyházak felé irányuló munkát végző alosztályt vezette 1956 novemberétől 1963 júniusáig. Ekkor a III/1-es Csoportfőnökséghez, vagyis a hírszerzéshez került mint főoperatív beosztott, 1964 márciusától szigorúan titkos állományban. 1964 augusztusában a III/1-4. Osztály állományában volt, amikor kinevezték a londoni rezidentúra élére. 1968-ban tért vissza, 1981-ig a hírszerzésnél szolgált. 1981-től 1985-ben történt nyugállományba helyezéséig a BM Műszaki Tanfolyamának parancsnoka. 1956. november 15-től rendőr nyomozó százados, 1960-tól rendőr őrnagy, 1966-tól rendőr alezredes, 1977-től rendőr ezredes. 1962-ben végezte el a BM Idegennyelvi Főiskolát angol szakon. ÁBTL 2.8.2.1. 973/94-497.; ÁBTL 2.8.2.1. 1025.; ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter 23/1953. számú parancsa, 1953. július 31.

⁷ Kolláth Ferenc szintén hírszerzőtiszt volt, 1952 nyarától az ÁVH Hírszerző Főosztályának VIII/2-a alosztálya helyettes vezetője – már államvédelmi főhadnagyi rangban. A 00175/1957. június 18-i belügyminiszter-helyettesi parancs mint rendőrnnyomozó századost nevezte ki a II/3. Osztály állományába csoportvezetőnek (ÁBTL 2.8.2.6.). 1960 őszén a 19 fős II/3-G (az illegális rezidentúrák felállításával és irányításával foglalkozó) alosztályt irányította mint rendőr őr-

a portás valamit szerel, ne zavarja. 17 órakor ért haza, néhány percig a feleségével a konyhában beszélgetett, amikor becsöngetett hozzájuk dr. Szabó Károly, és meghívta az egész családot tévét nézni az ugyanabban a házban, de másik lépcsőházban lévő lakásukba. Szabó László közölte, hogy ő még egy órát gyakorolja az autóvezetést, és majd utánuk megy. A család 17.20-kor hagyta el a lakást, Szabó pedig 17.45-kor ismét megjelent a követségen. Az őt beengedő altisztrel közölte, hogy csak a szótárát szeretné hazavinni, és valóban, a portás szerint 8 percig tartózkodott az épületben, majd két szótárral és egy csomaggal a hóna alatt távozott.⁸ A csomag valójában egy 30x10x20 cm-es acéldoboz volt.⁹

Ekkor látták utoljára Londonban. Szabóné és lánya hiába várták a férfit, a vendéglátójuk végül este 10-kor hazakisérte őket. Látták, hogy a lakás sötét, majd felfedezték, hogy Szabó személyi holmija, két bőrönd és a korábban lányának ajándékozott magnetofon eltűnt. Gyakorlatilag csak a fürdőszobai szennyes maradt ott utána.

Másnap kiderült, hogy eltűnt a Szabó követségi dolgozószobájában lévő pánccsaszekrény kulcsa, a benne őrzött 35 font, Szabónak az október 15-én felvett 50 font fizetése, valamint az a 20 font, amelyet a lakás berendezésére kapott előlegként, továbbá a követségi gépjárművet sem találták.¹⁰ Ezenkívül nem találták Szabónak a jegyzetfüzetét (ún. referáda), valamint egy másikat, amelyben a BM-parancsok,

nagy. ÁBTL 4.2. 037/1952. július 29-i ÁVH vezetői parancs; ÁBTL 2.8.2.1. 510.; ÁBTL 2.8.2.1. 973/94-591.

- 8 A Szabó eltűnése ügyében lefolytatott belügyi vizsgálat során rendkívüli esemény-dossziét nyitottak „Oxford” fedőnéven, amely az évek során hat kötetre duzzadt: ÁBTL 3.2.9. R-015/1–6. Szabó 1965. szeptember 8. és október 16. közötti tevékenységének bemutatása az alábbi kötetekben található: ÁBTL 3.2.9. R-015/1. 109–111. Kolláth Ferenc jelentése, 1965. október 20.; ÁBTL 3.2.9. R-015/2. 34–35. Jelentés, 1965. október 28.; 90–94. Jelentés, 1965. november 4.; 98–100. Jelentés, 1965. november 13.; 151–154. Összefoglaló jelentés, 1965. november 16.; ÁBTL 3.2.9. R-015/4. 171–174. Szabó László ügyének kivizsgálásáról, d. n.; ÁBTL 3.2.9. R-015/4. 194–195. Uo.
- 9 ÁBTL 3.2.9. R-015/3. 79. Jelentés, 1965. november 22.; ÁBTL 3.2.9. R-015/4. 276. Jelentés, 1965. november 18. Az acéldobozt Szabó Budapesten vásárolta és még a bolti csomagolásában vitte be londoni lakásáról a nagykövetségre.
- 10 ÁBTL 3.2.9. R-015/2. 91. Jelentés, 1965. november 2.; ÁBTL 3.2.9. R-015/4. 171–174. Szabó László ügyének kivizsgálásáról, d. n.

a szervezet felépítése és az egyes egységek vezetőinek nevei és telefonszámai szerepeltek – Szabó valószínűsíthetően ezeket helyezte el a fent említett acéldobozban.

Szabó László hivatali pályaképe

Szabó Lászlót kollégái jó kommunistának tartották, egyszerűen hihetetlennek tűnt számukra, hogy önszántából hagyta el hazáját és családját. Egész addigi élete cáfolni látszott ezt. Életútja egy munkáscsaládból származó törekvő fiatalember tipikus pályaképének tűnhet. 1925-ben született Debrecenben. 1941–1944 között könyvkötőnek tanult, majd segédként helyezkedett el a Tiszántúli Könyvnyomdában. Sosem firtatták, hogy miért nem teljesített katonai szolgálatot. 1945-ben szakmát váltott, fogtechnikusnak kezdett tanulni, de ezt egy kézsérülés miatt abba kellett hagynia. Ugyanebben az évben belépett a kommunista pártba, mozgalmi múltjának kezdetei a MADISZ debreceni szabadság-telepi szervezetéhez nyúlnak vissza, ahol MADISZ-titkár volt. 1946 májusában az MKP debreceni szervezete rendőr nyomozó tiszti tanfolyamra küldte a fővárosba, közben leérettségizett. Ettől kezdve szökéséig a politikai rendőrségen szolgált. Volt Szikszón a helyi rendőrség politikai osztályán nyomozó, dolgozott az ÁVO budapesti központjában, ahol az USA budapesti követsége munkatársainak és vendégeinek megfigyelése, illetve a követséggel kapcsolatos hírszerzés és kémelhárítás volt a feladata, majd az egyházi elhárítás területén szolgált politikai nyomozóként. Az itteni pályafutása akkor szakadt meg, amikor kiderült, hogy a hűgát – tudta nélkül – beszervezték ügynöknek, amivel ő nem értett egyet.¹¹ Ezért 1949-ben áthelyezték a BM ÁVH technikai alosztályára, ahol

¹¹ Sz. M. tagja volt egy szerzetesek és világi papok által kezdeményezett ifjúsági szervezkedésnek, amely Debrecenből indult el. Az ÁVH erről tudomást szerezve zsarolással beszervezte: nemcsak fontos dokumentumok megszerzésére, hanem egyházi személyek kompromittálására is felhasználta. Erről fényképek is készültek. Kb. öt évig szolgált a politikai rendőrséget úgy, hogy kéthavonta kellett újra és újra meggyőzni a folytatásról, míg végül a gátlásai miatt ki kellett zárni. Ekkor viszont internálták. ÁBTL 3.2.9. R-015/3. 175–176. Jelentés, 1965. december 17.

a rádiószabotázs-elhárításnál lett csoportvezető, később már a belügtől is független ÁVH-nál az Operatív Főosztályon a Rádiószabotázs-elhárító Osztály alosztályvezető-helyettese. 1952 decemberében elbocsátották. Mivel az elbocsátás iratai az 1956-os forradalom napjaiban eltűntek, máig sem tudjuk pontosan, hogy mi állt ennek hátterében. A későbbi vizsgálat irataiból úgy tűnik, menesztésének nem volt köze Péter Gábor letartóztatásához, sokkal inkább egy bizalmas okmány engedély nélküli lemásolása, illetve a húga miatt vezetőivel kialakult konfliktusa szolgáltatott okot az elmozdításra.¹² Elbocsátása után egy évre a Lőrinci Hengermű rendészeti osztályának vezetője lett Pestszentlőrincen. Kapcsolata azonban a politikai rendőrséggel – amely az ipariszabotázs-elhárítás rezidenseként foglalkoztatta – nem szűnt meg. 1953 végén saját kérelmére vették vissza a szervhez – immár Nagy Imre kormányának Belügyminisztériumába, az Ipariszabotázs-elhárító Osztályra került mint nyomozó, majd csoportvezető, később alosztályvezető-helyettes, végül a főosztály operatív titkára.

Az 1956-os forradalom napjaiban október 28-ig a Belügyminisztérium központi épületében, ezt követően november 4-ig a Magyarországon állomásozó szovjet csapatok budaörsi alakulatainál, azután pedig 1957. januárig a karhatalomnál: előbb a Margit hídnál, majd a Nyugati pályaudvarnál, végül Újpesten teljesített fegyveres szolgálatot. Kollégái számára teljesen egyértelmű volt, hogy melyik oldalon állt ezekben a drámai napokban: úgy tűnt, kész az életét is feláldozni.

1957 januárjában visszakерült az ipari szabotázs elhárítását végző osztályhoz előbb csoportvezetőként, majd alosztályvezetőként. 1957 őszétől egyéves operatív iskolára vezényelték a Szovjetunióba. Visszatérve a kémelhárító iskoláról, az ipariszabotázs-elhárításnál a tájékoztató és értékelő csoport vezetője, 1961 júliusában pedig alosztályvezető-helyettes lett. 1962 májusában átkerült a kohó- és gépipari szabotázselhárító alosztályra helyettes vezetőnek. Újabb átszervezések után 1962 szeptemberétől területe marad a kohó- és gépipari-szabotázselhárítás.¹³ A III/III. Csoportfőnökség pártvezetősége a

¹² ÁBTL 3.2.9. R-015/5. 220. Jelentés, 1967. június 16.

¹³ Szabó László személyi anyagát 1961-ben és 1962-ben átadták Vértés János rendőr alezredesnek, a hírszerzés helyettes vezetőjének esetleges káderutánpótlás

szakmai vezetéssel karöltve 1963 augusztusában vizsgálatot rendelt el az alosztályon kialakult intrika, pletyka, elvtelen kapcsolatok és fegyelmetlenségek miatt. Megállapították, hogy sem az alosztály-vezető, sem a helyettese, Szabó nem alkalmasak a vezetésre, elvesztették a beosztottak előtt tekintélyüket, javasolták más, alacsonyabb munkakörbe történő helyezésüket. Szabó esetében hivatkoztak az 1959 és 1963 között a BM Idegennyelvi Főiskoláján folytatott tanulmányaira, amely eredményeként ugyan jeles diplomát szerzett angol nyelvből, de a sikeres tanulás kiszívta az erejét. Azt javasolták, kérje áthelyezését a hírszerzéshez.¹⁴ Erre 1963. október 1-jén felettesei egyhangú támogatásával sor is került, a III/I-1-a (politikai-gazdasági hírszerzéssel foglalkozó) Osztály angol–amerikai alosztályán főoperatív beosztott lett titkos állományban.

A III/III. Csoportfőnökség 1963. december 28-i minősítése szerint – ez valójában egy utólagos kiegészítés korábbi minősítéséhez – régi vezetői nem voltak vele teljes mértékben megelégedve: a III/III-2. Osztály kohó- és gépipari-szabotázselhárító alosztályának vezető-helyetteseként az „eltelt 1 és fél év alatt vezetői képességében részben objektív okok miatt kibontakozni nem tudott. Az osztály operatív munkájára jellemző volt az »útkeresés« [...], az operatív munka célirányosságának a hiánya. Ebből eredendően különböző nézetek, vélemények csaptak össze, ami igen nagymértékben befolyásolta és bizonytalanná tette vezetői tevékenységében [...] Véleményünk szerint a munkában való precízsege, lelkiismeretessége, alapossága, a saját magával szemben támasztott követelménye még mindig túlzottnak mondható, ami egy bizonyos értelemben elaprózottsághoz vezet [...]

céljából. Vértess a személyi anyag alapján nem tartotta Szabót alkalmasnak arra, hogy átvegyék – elsősorban az ideggyengeségére utaló bejegyzések miatt. ÁBTL 3.2.9. R-015/5. 237. Jelentés a Politikai Bizottságnak (tervezet), 1967. június 27.; 301. Jelentés, 1967. július 4. Erre utalás található az 1960. március 25-i minősítésében. Uo. 245–245/1.

¹⁴ ÁBTL 3.2.9. R-015/3. 71. Jelentés, 1965. november 22. Mindezt annak ellenére javasolták, hogy a hírszerző osztály munkatársai már 1960-ban kritikaként foglalmazták meg vezetőikkel szemben, hogy olyanokkal igyekeznek feltölteni az osztályt, akiket más egységektől eltanácsoltak, netán fegyelmet is kaptak. ÁBTL 1.6. BM II/3. Osztály, 63-1570/1962. Feljegyzés a II/3. Osztály kádermunkájáról. 1962. május 19.

Az említett jó tulajdonságokat tartsa meg, de csak a szükséges mértékig alkalmazza, igyekezzen azokat nagyvonalúsággal párosítani.”¹⁵

1964 májusában – szervezeti változások után – a Nagy-Britanniával foglalkozó alosztályon csoportvezetővé és egyben alosztályvezető-helyettesé nevezték ki. 1964. június 27-től augusztus 2-ig egy külügyi fedésű állami ösztöndíjjal Oxfordba küldték intenzív nyári nyelvtanfolyamra. 1965 januárjában Komornik Vilmos rendőr ezredes¹⁶ és Szőke Béla rendőr ezredes¹⁷ tett javaslatot a külföldi kihelyezésére, amit mind Galambos József miniszterhelyettes (és egyben a BM III. [Állambiztonsági] Főcsoportfőnökségének főcsoportfőnöke)¹⁸, mind Benkei András belügyminiszter jóváhagyott. Szabót 1965. január 27-én tájékoztatták kihelyezése tényéről. 1965. június 1-jétől szigorúan

15 ÁBTL 3.2.9. R-015/3. 71–72. Jelentés, 1965. november 22.; ÁBTL 3.2.9. R-015/5. 247. Minősítés-kiegészítés, 1960. március 30. Mindkét iratban tévesen adják meg Szabó szolgálati egységének számát.

16 Komornik Vilmos (1923–?) 1956 novemberében került a politikai rendőrséghez, ahol előbb az Ipari és Közlekedési Szabotázs-elhárító Osztály vezetőjének helyettese volt, majd 1957. júniusban helyezték át a II/5., vagyis a Belső Reakció-elhárító Osztályra helyettes vezetőnek; 1961 novemberében került át a hírszerzéshez. Itt hét hónap után kapta meg a Hírszerző Osztály vezetését, gyakorlatilag már ő volt az, aki az 1962. augusztusi nagy átszervezésnél levezényelte az osztály átalakítását. 1962. augusztus 18-tól ő az átalakult hírszerzésnek, vagyis a BM III/I. Csoportfőnökségnek a csoportfőnöke. További pályája is a hírszerzéshez kötötte, bár 1967-től már csak a csoportfőnök I. helyettese volt 1980. évi nyugdíjazásáig. 1964-ben ezredessé, 1975-ben vezérőrnaggyá léptették elő. ÁBTL 2.8.1. A fegyveres erők minisztere I. helyettesének 0018/1956. (1956. november 15.) és a belügyminiszter helyettesének 01236/1957. (1957. június 4.) számú állományparancsa; ÁBTL 2.8.2.6. A belügyminiszter helyettesének 00184/1961. számú állományparancsa, 1961. november 21.; ÁBTL 2.8.2.6. A belügyminiszter 00156/1962. számú állományparancsa, 1962. július 17.; ÁBTL 2.8.2.6. A belügyminiszter 0065/1964. számú állományparancsa, 1964. április 4.; ÁBTL 4.2. A belügyminiszter 03/1967. sz. parancsa. 1967. február 15. Pályaképét lásd még <https://www.abtl.hu/archontologia> (A letöltés ideje 2011. május 22.)

17 Szőke Béla (1923) ekkor a BM III/I. (Hírszerző) Csoportfőnökség 1. Osztályát vezette, és egyben csoportfőnök-helyettes volt. 1965. áprilistól rendőr ezredes. Részletes életrajzát lásd Fekete Edit–Palasik Mária–Simon István: A Belügyminisztérium 1953–1956 közötti vezérkara. Pályaképek. In Gyarmati György–Palasik Mária (szerk.): *Trójai faló a Belügyminisztériumban. Az ÁVH szervezete és vezérkara 1953–1956.* ÁBTL–L’Harmattan, Budapest, 2013. 436–437.

18 Galambos József (1921) részletes életrajzát lásd Fekete Edit: Galambos József. In Uo. 218–219.

titkos állományban átkerült a Külügyminisztérium angol referatúrájára, kihelyezéséig hivatalosan itt volt az állása.¹⁹

Előléptetéseire mindig csak soros alkalmakkor került sor, rendőr őrnaggyá 1961. április 4-én léptették elő. 1955-től hét alkalommal kapott kitüntetést, többek között megkapta a Munkás-Paraszt Hatalomért érdemérmet.²⁰

Vezetői által készített minősítései szerint Szabó halk szavú, a vitát kerülő, egyéni véleményt ritkán kifejtő, munkájában görcsösen alapos, precíz ember volt. Saját magával szemben támasztott követelményeit túlzottnak tartották. Stílusát mind vezetői, mind beosztottai furcsának értékelték, ezen azt értették, hogy groteszk módon gesztikulált és túlzottan alázatosan viselkedett, kézfogáskor például mindig mélyen meghajolt. Sokan elviselhetetlennek tartották simulékony, udvariaskodó és mesterkélts modora miatt. A háta mögött gyakran köszönőembernek, fizetőpincérnek, úri fiúnak vagy lakájnak nevezték.²¹

Szabó felesége, az 1928-ban született Kotka Mária 1946 júniusától szintén a politikai rendőrségen szolgált – kezdetben gépiróként. Még 1946 szeptemberében a szikszói rendőrkapitányságra helyezték, itt ismerkedett meg Szabó Lászlóval, 1949-ben házasodtak össze. 1947 szeptemberében került vissza Budapestre, az ÁVO Andrásy úti központjába. Szolgálati adatlapján az áll, hogy 1947-től 1957-ig a BM Személyzeti Főosztályon káderesként, 1957-től pedig a BM Opera-

¹⁹ Szabó László pályaképét az alábbi dokumentumok alapján készítettem el: ÁBTL 2.8.2.1. 973/94-796.; ÁBTL 2.8.1. A BM Személyzeti Főosztály vezetőjének 1573/1954. számú parancsa, 1954. május 21.; ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter helyettesének 411/1955. számú parancsa, 1955. március 8.; ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter helyettesének 836/1958. számú parancsa, 1958. március 21.; ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter helyettesének 2570/1958. számú parancsa, 1958. szeptember 5.; ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter helyettesének 346/1962. számú parancsa, 1958. szeptember 5.; ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter helyettesének 408/1963. számú parancsa, 1963. szeptember 28.; ÁBTL 2.8.2.6. A belügyminiszter helyettesének 00200/1963. számú parancsa, 1963. október 10.; ÁBTL 2.8.2.6. A belügyminiszter helyettesének 00108/1964. számú parancsa, 1964. június 13.; ÁBTL 3.2.9. R-015/6. 13–15. Jelentés, 1967. június 16.

²⁰ ÁBTL 3.2.9. R-015/6. 44. Jelentés, 1966. január 14.

²¹ ÁBTL 3.2.9. R-015/6. 20. Jelentés, 1967. június 16.

tív Nyilvántartó Osztályán rendőrnyomozó századosként dolgozott. 1963 áprilisában sorosan rendőr őrnaggyá léptették elő a BM Központi Nyilvántartójában, ahol 1964 decemberében a statisztikai értékelő csoport vezetőjének nevezték ki. A férjével egyszerre végezték el a BM Idegennyelvi Főiskolájának angol szakát.²²

Házasságuk a kívülállók számára teljesen rendezettnek tűnt.

Kutatás Szabó László után

A londoni nagykövetségről dr. Szabó Károly az eltűnést észlelve október 16-án este rögtön intézkedett. Azt nem tudta felmérni, hogy Szabó László valamilyen bűncselekmény áldozata lett-e, vagy sem; követségi kollégáival egy időben értesítette a brit Külügyminisztériumot és a helyi rendőri szerveket is. A rendőrök 23.30-kor, majd 0.30-kor jelentek meg az eltűnt lakásában, helyszíni szemlét tartottak, személyleírást kértek, valamint az eltűnt gépjármű adatait is felvették. Arról érdeklődtek, hogy Szabó milyen tudományos vagy egyéb titkok birtokában lehetett. Ezután Berényi István a csoportfőnökségre küldött táviratban számolt be a történetekről, a hírszerzés azonnal riasztotta a főcsoportfőnökséget, az pedig a Belügyminisztériumot és a Külügyminisztériumot. Dr. Szabó kétóránként hívta a brit külügyet információért, majd a magyar külügy is bekapcsolódott a kerestetésbe. A nyugati sajtó és a rádióadók 18-án reggeltől foglalkoztak Szabó eltűnésének tényével,²³ de ekkor még a Szabad Európa Rádióban is csak annyi hangzott el, hogy a Scotland Yard is bekapcsolódott Szabó

22 ÁBTL 3.2.9. R-015/5. 267. Szabó László személyi lapja; 276. Javaslat, 1964. november 13.; 279–280. Szabó Lászlóné önéletrajza; ÁBTL 2.8.2.1. 973/94-796.; ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter helyettesének 1044/1958. számú parancsa, 1958. április 8.; ÁBTL 2.8.1. A BM III. Főcsoportfőnök helyettesének 560/1963. számú parancsa, 1963. szeptember 19.; ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter 331/1964. számú parancsa, 1964. március 24.; ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter 67/1966. számú parancsa, 1966. február 2.

23 ÁBTL 3.2.9. R-015/1. 89. Dobróka János jelentése, 1965. október 19.; 92. Dobróka János jelentése/2., 1965. október 19.; 106. Dobróka János jelentése, 1965. október 20.

keresésébe.²⁴ A brit rendőrség október 18-án 21.25-kor értesítette a magyar nagykövetség ügyeletét, hogy a körözött követségi gépjármű a Hyde Park Corner-i rendőrőrsön átvehető. Később kiderült, hogy azt a Gerald Road S. W. 1. szám alatt találták meg, mintegy 4 km-re a követségtől.²⁵ (Mellesleg közelében halad a Londonból kivezető A4-es főközlekedési út, amelynek szerepe lehet a történetben.) Október 19-én 11 órakor a brit Külügyminisztérium Északi Osztályának vezetője, Mr. Smith tudatta a magyar külképviselet konzuljával, dr. Szabó Károlylyal, hogy Szabó László az Amerikai Egyesült Államok londoni nagykövetségén menedékjogot kért, és már el is hagyta Angliát.²⁶ Az angol napilap, a *Daily Mail* október 20-i száma szerint Szabó Frankfurtban volt egy amerikai katonai bázison, ahol amerikai hírszerzők hallgatták ki. Valamivel több információt a brit Külügyminisztériumnak a budapesti brit nagykövetség által 1965. november 1-jén átadott jegyzékéből tudhatunk meg.²⁷ Eszerint Szabó az USA londoni nagykövetségén október 18-án a kora délutáni órákban jelentkezett, ide gyalog érkezett. Itt közölte, hogy menedékjogot szeretne kapni, ezt a kérelmét írásban meg is indokolta. Még a menedékjog kérésének késő délutánján az illetékes brit hatóságok megvizsgálták, hogy Szabó valóban a saját akaratából cselekszik-e, és miután erről meggyőződtek, engedélyt adtak, hogy légi úton elhagyhassa az Egyesült Királyságot. Erre 19.45-kor került sor.²⁸

²⁴ Uo. 103. Dobróka János jelentése, 1965. október 20.; ÁBTL 3.2.9. R-015/3. 42–43. Az amerikai sajtó, rádió és TV Szabó László disszidálásáról, d. n.

²⁵ ÁBTL 3.2.9. R-015/2. 44. Kivonat a 001/255. sz. KÜM napi jelentésből, 1965. november 1. Máshol azt írják, az autót az Earls Court, egy nagyobb közlekedési csomópont közelében találták meg, nem különösebben messze a Gerald Roadtól, de a közelben lévő Warwick Road is szerepel a megtalálás helyeként. ÁBTL 3.2.9. R-015/1. 92. Dobróka János jelentése, 1965. október 19.; 123. Dobróka János jelentése, 1965. október 21.

²⁶ ÁBTL 3.2.9. R-015/1. 99. Kolláth Ferenc jelentése, 1965. október 20.; 106. Dobróka János jelentése, 1965. október 20.; 114. Kolláth Ferenc jelentése, 1965. október 20.

²⁷ ÁBTL 3.2.9. R-015/2. 44–45. Kivonat a 001/255. sz. KÜM napi jelentésből, 1965. november 1. A jegyzék a magyar külügy október 26-án küldött jegyzékére adott válasz volt, ennek tervezetét lásd ÁBTL 3.2.9. R-015/1. 171. Hol van Szabó László? (Cikktervezet a Népszabadság számára megrendelés alapján.)

²⁸ ÁBTL 3.2.9. R-015/1. 124. Dobróka János jelentése, 1965. október 21.; ÁBTL 3.2.9. R-015/2. 44–45. Kivonat a 001/255. sz. KÜM napi jelentésből, 1965. november 1.

A menedékjog-kérelem

Szabó László menedékjogot kérő négyoldalas levele kézzel íródott, címzettje az USA londoni nagykövete. Mondandóját azzal indítja, hogy véglegesen szakítani akar azzal a társadalmi rendszerrel, amelynek „további szolgálata jóvátehetetlen bűncselekmények elkövetéséhez vezetett volna” külszolgálata során.²⁹ Ezt követően felvázolja 20 (valójában 19 – P. M.) éves belügyi pályafutását. Ennek során több apró csúsztatáson, vagyis az életrajz kozmetikázásán érhetjük tetten. Az 1953. januári elbocsátását például passzivitásával magyarázza: „látva azt a sok bűnt, amit a magyar politikai rendőrség elkövetett, igyekeztem kerülni az ezekben való minden aktív, közvetlen, de különösen a kezdeményező részvételt”. Az ő elbeszélésváltozatában 1955-ben, egyfajta enyhülés után hívták vissza a szervhez, mégpedig úgy, hogy két választást ajánlottak fel neki: vagy a politikai rendőrséget vagy a pártapparátus propagandagépezetét szolgálja. A valóságban semmiféle választási lehetőségről nem volt szó, és ő maga volt az, aki Nagy Imre hatalomra kerülése után felemelte a telefont, és visszakönyörögte magát. Szabó vagy irodalmi vénával volt megáldva, vagy hamis kép élt benne saját lehetőségeiről. Ugyanis képes volt még meg is ideologizálni a nem létező választását: „Éreztem, hogy ha az utóbbit választom, egy undorító, az egyéni emberi érzéseket, vágyakat, a lelkiismereti szabadságot gúzsba kötő politikai propaganda-gépezet eszközévé válok, s így az előbbi választottam; ugyanis a teljes belső, nyílt szakításhoz nem volt elég erőm, és a veszély nagysága miatt elég bátorságom sem”. Leszögezte, hogy úgy érzi, nem követett el jóvátehetetlen bűncselekményt – ez valószínűleg igaz állítás. Azt viszont nem említi, hogy az 1956-os forradalomban a forradalmárok ellen harcolt. A levél utolsó bekezdésében felajánlja szolgálatait az Egyesült Államok kormányának, és egyúttal politikai „mentelmi jogot” (sic!) kér.

²⁹ A levélre való hivatkozás jelzete végig ÁBTL 3.2.9. R-015/1. 128–131. Dobróka János jelentése, 1965. október 21.

A találkozó Washingtonban

Szabó nyilatkozatának fotómásolatát október 20-án este 19.30-kor Sir Denis Greenhill brit külügyi államtitkár adta át a magyar nagykövetnek; Incze Jenőt elkísérte dr. Szabó Károly konzul is.³⁰ A levélben található rossz fogalomhasználat (mentelmi jog menedéj jog helyett) adott egy aprócska kapaszkodót a magyar szerveknek, hogy bizonyítsák, Szabó nem önszántából tartózkodik az amerikaiaknál. A magyar szervek annak ellenére, hogy a kép lassan össze kellett, hogy álljon Szabó eltűnéséről, mégsem akarták elfogadni ezt a változatot. Abban reménykedtek, hogy egy személyes találkozó tisztázhatná a Szabóval kapcsolatos összes kérdést. Közben ezt szervezték, négy írásszakértővel vizsgáltatták meg Szabó levelének kézírását, akik pedig egybehangzóan, de egymástól függetlenül állították: a kézirat valóban tőle származik.³¹

Október 22-én az amerikai külügy³² megcsillagolta annak lehetőségét, hogy a washingtoni magyar követség ideiglenes ügyvivője, Radványi János³³ személyesen találkozhatson Szabó László-

30 ÁBTL 3.2.9. R-015/1. 122–124. Dobróka János jelentése, 1965. október 21.; 140. Szóbeli jegyzék, d. n.; ÁBTL 3.2.9. R-015/2. 35. Jelentés, 1965. október 28.

31 ÁBTL 3.2.9. R-015/1. 132–138. Írásszakértői vélemények; ÁBTL 3.2.9. R-015/2. 154. Összefoglaló jelentés, 1965. november 16.

32 Az amerikai–magyar kapcsolatok alakulásáról ez idő tájt lásd Borhi László: *Nagyhatalmi érdekek hálójában*. MTA BTK TTI–Osiris, Budapest, 2015, 218–247.

33 Radványi János (1922–). Érettségi után szerszámlakatos tanoncnak állt. 1945–1947 között elvégzett egy diplomataképzőt, majd a Külügyminisztériumba került. 1948–1949-ben Ankarában, 1950–1951-ben Párizsban, 1951–1953-ban Bernben, 1958–1959-ben Damaszkuszban teljesített diplomáciai szolgálatot. 1959-ben a Külügyminisztérium Protokoll Osztályának vezetője lett. 1950-től „Tinta Pál” fedőnéven a hírszerzés titkos munkatársa. 1962. februártól a washingtoni magyar követség ideiglenes ügyvivője. 1967. május 17-én állomáshelyét elhagyta, és letelepedési engedélyt, valamint politikai menedéj jogot kért az Egyesült Államok kormányától. Távollétében hazaárulás vádjával halálra ítélték. Radványi tudományos karriert épített az USA-ban. ÁBTL 3.2.9. R-020/1–8. „Caracas”; ÁBTL 4.1. A-1353/2.; ÁBTL 3.2.5. O-8-073/6. Amerikai magyar emigráció. Lásd még M. Szebeni Géza: A Radványi-ügy. *GROTIUS*, 2011/5. <http://www.grotius.hu/publ/displ.asp?id=DBTRNE> (A letöltés ideje 2015. július 22.) Radványi halálhíréről és pályafutásáról: www.wcbi.com/local-news/legendary-msu-professor-dies. (A letöltés 2016. március 30.)

val.³⁴ A hírszerzés lázasan dolgozott az esetleges találkozó forgatókönyvén, amit a külüggyel is egyeztettek. Döntöttek arról, hogy Radványin kívül még Antal Sándor,³⁵ a washingtoni magyar követség konzulja és egyben a követségen működő rezidentúra tagja is vegyen részt rajta, mivel Radványi és Szabó személyesen nem ismerték egymást, Antalt pedig mint hírszerzőt jól ismerte Szabó, együtt vettek részt a külföldre történő kiküldetésre való felkészítésen 1965. április és augusztus között.³⁶ Így nagy reményeket fűztek ahhoz, hogy majd Antal meg tudja állapítani, vajon Szabó gyógyszeres kezelés alatt áll-e. Összeállítottak egy 11 kérdésből álló listát, amelyet mindenképpen fel kell tenniük Szabónak, továbbá utasítást adtak többek között Szabó reflexeinek, szemkontaktusának, beszédmodorának a megfigyelésére.³⁷ Határoztak arról is, hogy Radványiéknak át kell adniuk a címzettnek Szabó felesége és lánya levelét.

Az MSZMP Politikai Bizottsága 1965. október 26-i ülésén foglalkozott először a Szabó-üggyel, ekkor jóváhagyták, hogy a washingtoni ideiglenes ügyvivő és az ottani konzul október 27-én találkozassanak és beszélgetést folytathassanak Szabó László magyar diplomatával.³⁸ A találkozóra 1965. október 27-én 14 órakor sor is került. A State Department bejáratánál Mr. Squire, a külügyben a magyar ügyek előadója fogadta Radványit és Antalt, majd az egyik földszinti helyiségbe kísérte őket. Itt Szabó már bent tartózkodott egy kísérője társaságában, aki a magyarok megérkeztekor elhagyta a termet, Szabó pedig, aki ült,

³⁴ ÁBTL 3.2.9. R-015/1. 161. Jelentés az amerikai Külügyminisztérium üzenetéről Szabó László ügyében, 1965. október 23.

³⁵ Antal Sándor (1927–1990) rendőr őrnagy, aki diplomataként a washingtoni követségen szolgált 1965-ben. 1947-től volt a BM állományában, 1955-től a hírszerzés, ezen belül is a tudományos-műszaki hírszerzés területén. 1956 elején a londoni rezidentúrára került külszolgálatra, külügyi beosztása kulturális attasé. A forradalom alatt éppen itthon töltötte szabadságát, később nem is küldték vissza Londonba, mert tartottak a kompromittálódásától. 1965 augusztusában helyezték ismét külszolgálatba, ezúttal a washingtoni követség rezidentúrájára, innen 1967 júliusában hívták vissza. ÁBTL 2.8.2.1. 451.; ÁBTL 2.8.1. 17080.; ÁBTL 2.8.2.1. 973/94-6.; ÁBTL 3.2.4. K-237. [dr. Ivánovics György].

³⁶ ÁBTL 3.2.9. R-015/3. 197. Jelentés, 1965. október 22.; 231. Feljegyzés, 1965. október 21.; ÁBTL 3.2.9. R-015/6. 18. Jelentés, 1967. június 16.

³⁷ ÁBTL 3.2.9. R-015/3. 174–181. Jelentés, 1965. december 17.

³⁸ MNL OL M-KS 288. f. 5/378. Korom Mihály szóbeli bejelentése alapján.

katonásan felugrott az asztaltól, és „jó napot”-tal köszönt. A két magyar vele szemben, míg Mr. Squire vele egy sorban ült le, két méter távolságra tőle.³⁹ Csak Squire fogott kezét Szabóval. Az asztalon telefon és mikrofon, illetve egy jéggel teli pohár víz volt. Squire bemutatta egymásnak a szemben ülőket, majd magyarul folytatódott a találkozó. Szabó, mielőtt a magyarok bármi kérdést feltehettek volna, minden bevezetés nélkül a következő nyilatkozatot tette: „Megkéri a jelenlévő urakat, hogy kimondottan csak az USA-ba való kerülésének körülményeire vonatkozó kérdésekre hajlandó válaszolni, mivel ez a lényeg” – tudjuk mindezt Radványinak a találkozó után készített jelentéséből. (Squire akkor közbeszólt, hogy beszéljen lassabban.) Radványi ezután előadta, hogy a Magyar Külügyminisztérium megbízásából jelentek meg, hogy meggyőződjenek Szabó titokzatos eltűnésének körülményeiről. Közölte, otthon senki sem hiszi el, hogy Szabó önszántából került az Egyesült Államokba. Szabó ekkor katonás hangsúllyal közbevágott: „A lényegre térjen!” Radványi ezt figyelmen kívül hagyta, és azzal folytatta, hogy Szabó 1956-ban bebizonyította, kész életét is áldozni hazájáért, hogy a karhatalomba is önként jelentkezett. Erre a megjegyzésre Szabó Squire-hez fordult: „Igen, igen, erről önök tudnak.”

Ezt követően Antal Sándor beszélt Szabó családjáról, majd át akarta adni leveleiket, de Szabó ezt visszautasította azzal, hogy Squire-re bízta őket. (Squire viszont nem vitte magával ezeket, amikor a helyiséget elhagyták.) Szabó ezután újra katonás módon nyilatkozott: „Önök előtt ki akarom jelenteni, hogy saját elhatározásomból, önkéntesen, bárki segítsége nélkül mentem Londonban az amerikai követségre. Senki sem befolyásolta cselekedetemet, mindezt saját elhatározásomból, önkéntesen tettem. ... Nem szívesen jöttem erre a megbeszélésre, csupán azért, hogy pontot tegyenek a Magyarországon megindított sajtóhadjáratra (sic!), amit Anglia és az USA ellen folytatnak, hogy én kényszerítve lettem a tettem végrehajtásában. Ha önöket ez nem elégtí ki, nem tehetek róla, én lezártnak tekintem ezt a kérdést.” Amikor Radványi a menedékjog és mentelmi jog összekeverésének felvetésével próbálkozott, Szabó azzal hárított: „Ez részletkérdés, ez nem ér-

³⁹ A találkozó leírásának hivatkozása végig: ÁBTL 3.2.9. R-015/1. 191–203. Távirat Washingtonból Szabó László ügyében, 1965. október 28.

dekes az ügy szempontjából”. Amikor Radványi ismételten a családra próbált hivatkozni, akkor pedig határozottan kijelentette: „Felhatalmazom önt, hogy továbbítsa azt, hogy ők engem nem érdekelnek.” Radványi próbált szóba hozni „egy bizonyos személyt”, akinek szerintük köze lehet az eltűnéséhez. Szabó ezt határozottan visszautasította, de ami meglepő, Squire reagálásából egyértelmű volt, az amerikaiak nem tudnak az oxfordi kalandról. Nem gondolom, hogy Squire csak tettette volna, hogy nem rendelkezik információval. Szabó erre annyit mondott neki angolul, hogy amikor az előző évben Angliában volt, megismerkedett egy hölgygel.

Szabó gyakorlatilag Radványiék egyik kérdésére sem válaszolt érdemben. Radványi át akarta adni a névjegyet azzal, ha Szabó meggondolná magát, keresse meg, még van lehetősége a hiba kijavítására. Azonban a névjegy is az asztal sarkára került, Szabó nem vette el. Ezután Szabó elköszönt, haptákba vágta magát. Radványi és Squire előrementek, majd Szabó és Antal hagyták el a szobát. Szabó semmi utalást nem tett arra, hogy Antalt ismerné, a szemkontaktust is kerülte vele. Az egész nem tartott tovább 25 percnél, de ez elég volt ahhoz, hogy elhiggyék: Szabó valóban önszántából tartózkodik az Egyesült Államokban.

Radványinak a találkozóról készült október 28-i jelentése szerint Szabó a nála nem megszokott módon, katonásan viselkedett, beszédmodora a hangsúlyozásban tért el az ismert stílusától, így viszont nem tapasztalták a rá jellemző alázatos kifejezőmódot és a túlzó gesztikulálást, ugyancsak nem látták nyomát egy esetleges gyógyszeres kezelésnek sem.⁴⁰

A kongresszusi meghallgatás

A Szabó-ügy néhány hónap múlva vett újabb fordulatot, miután nyilvánosságra került, hogy Szabót 1966. március 2-án meghallgatta az USA Képviselőháza Hadügyi Bizottságának CIA albizottsága; a Szabó által elmondottakat 1966. március 17-i dátummal egy külön füzet-

⁴⁰ ÁBTL 3.2.9. R-015/1. 202–203. Radványi János jelentése, 1965. október 28.; ÁBTL 3.2.9. R-015/4. 162. Jelentés, 1966. június 22.

ben kinyomtatták.⁴¹ Az egész ügy majd csak néhány nap múlva, 1966. március 23-án a Képviselőház ülésén került nyilvánosságra, amikor a Hadügyi Bizottság elnöke, L. Mendel Rivers napirenden kívüli felszólalásban számolt be a meghallgatásról, egyúttal képviselőtársai szíves figyelmébe ajánlotta a nyilatkozattételről készült füzetet. Szabó meghallgatását azért időzítették így, mert Rivers a Kongresszus előtt ezzel szándékozott bizonyítani, hogy a Hadügyi Bizottság a törvény szerint kézben tartja a CIA-t. Rivers nem szólt róla, de valószínűleg Szabó nyilatkozata magyarul hangzott el, a füzet annak angol nyelvű fordítását tartalmazza. Szabó a meghallgatásra komolyan készülhetett, mert az általa elmondottak igen sok adatot, nevet és eseményt tartalmaznak. Nem tudni, mondandóját ő szerkesztette-e tudatosan nyolc fejezetre, vagy ezt utólagosan végezték el. A magyar államvédelmi szerveket egyszerűsítve ÁVH-nak nevezte. Az első részben saját életéről, a szolgálatnál eltöltött éveiről beszélt – elég részletesen. Elismerte, hogy már az 1964. júliusi oxfordi tartózkodása alatt foglalkozott a gondolattal, hogy kint marad az Egyesült Királyságban, de végül akkor a visszatérés mellett döntött. Hangsúlyozta, hogy aktuális döntésében az anyagi szempontok nem játszottak közre, mivel Magyarországon jól keresett. Az általa közölt havi 8000 forint mindenképpen megtévesztő, elfelejtette hozzátenni, hogy a szintén rendőr őrnagyként szolgáló feleségével együtt volt ennyi a keresetük. A menedékkérő levelében leírtakhoz hasonlóan most is szépített az 1953. januári elbocsátásával kapcsolatban, azt állította, hogy 1954 végéig (valójában csak 1953) volt szolgálaton kívül (bár ez sem teljesen igaz, rezidensként alkalmazták egy nagyipari cégnél). Az 1956-os forradalomban játszott szerepéről is hallgatott. Elsősorban erkölcsi okokra hivatkozott akkor, amikor megszületett benne az elhatározás: nem szolgálja tovább ezt a kegyetlen, bűnös szervezetet.

A vallomás második részében a magyar hírszerzés és elhárítás szervezetét vázolta föl, mindezt elhelyezte a KGB, az MSZMP és a Bel-

⁴¹ *Statement of Laszlo Szabo in Hearing before the CIA Subcommittee of the Committee on Armed Services of the House of Representatives Eighty-ninth Congress Second Session, 1966. március 17.* US Government Printing Office, Washington, 1966, [No. 49] 5331–5377.

ügyminisztérium alá-fölérendeltségében. Hangsúlyozta, az ÁVH szótarában a „fő ellenség” fogalma az Egyesült Államokat takarja, kitért a hírszerzés külföldi rezidentúráira, valamint a KGB és az ÁVH szoros kapcsolatára. Szabótól tudjuk, hogy a III/I. Csoportfőnökség Értékelő és Tájékoztató Osztályán 1964 elején létrehoztak egy új alosztályt (aktív intézkedések alosztálya), amelynek Fürjes János rendőr őrnagy⁴² lett a vezetője, feladata a dezinformációk megszervezése és terjesztése volt. Az tény, hogy Fürjes 1964 és 1967 között a BM III/I-5-K alosztályt vezette. Az osztály vezetője Hajdú Pál rendőr alezredes.⁴³ A CIA számára valószínűleg ezek nagyon értékes információk lehetnek, mivel a magyar belügyminisztérium 1962-es átszervezése óta nem jutottak ilyen első kézből kapott információhoz. A Szabó által felvázolt kép érdekessége, hogy nem hiteles, gyakorlatilag az állambiztonsági munkát végző szerveket a hírszerzésnek rendelte alá. (Bár ez lehetett akár az amerikaiak dezinformációja a keleti blokk felé a rendelkezésre álló információikról.)

A harmadik részben az ÁVH misszióját tekintette át. Eszerint a magyar politikai rendőrség fő küldetése abból áll, hogy megvédje a kommunista uralmat Magyarországon minden külső és belső ellenséggel szemben. Kijelentette, hogy 1956 után ugyan változtak a módszerek, de továbbra is ellenőrzés alatt tartják az ország „legveszedelmesebbnek vélt elemeit”, így többek között az egyházakat, az értelmiséget, mindazokat, akik „valakik voltak” a régi rendszerben, és az ifúságot. Bárkit szabotőrnek minősítenek, ha az ÁVH azt akarja. Felvillantotta, hogy milyen módszereket alkalmaznak a magyar emigráció ellen; a cél befurakodni és vizsályt szítani az emigrációban. Leszögezte, hogy a belső elhárítás minden Magyarországra érkezőt

⁴² Fürjes János (1920) eredeti szakmája vasesztergályos. 1957-től szolgált a Belügyminisztériumban operatív beosztottként, 1958-tól a hírszerzésnél. 1962 és 1964 között a III/I. Csoportfőnökségen az Értékelő és Tájékoztató Osztályon előbb csoport-, majd alosztályvezető. 1972. évi nyugállományba helyezéséig a hírszerzésnél szolgált. ÁBTL 2.8.2.1. 39.; 2.8.2.1. 973/94-543. Lásd még <https://www.abtl.hu/archontologia> (A letöltés ideje 2015. május 22.)

⁴³ Hajdú Pál (1922) 1956-ban rendőr őrnagyként kezdte a szolgálatát a politikai rendőrségen az értékeléssel és tájékoztatással foglalkozó egységeknél szolgál – többnyire vezetőként. 1972-ben helyezték nyugállományba. Pályaképét lásd <https://www.abtl.hu/archontologia> (A letöltés ideje 2011. május 22.)

potenciális kémnek tart, illetve igyekszik is beszervezni őket a saját hálózatába – ez alól a külföldi követségek munkatársai sem kivételek.

A nyilatkozat következő része a leghosszabb terjedelmű. Ebben az ÁVH-nak a szovjet és a keleti blokk többi tagja állambiztonsági szervének együttműködéséről van szó. Leszögezte, hogy ez a kapcsolat szoros, bár az 1956-os forradalom óta némileg lazult a magyar kormányra nehezedő szovjet befolyás, számos tanácsadót visszahívtak a szovjetek.⁴⁴ A politikai rendőrségnél van egy főtanácsadó, a többi tanácsadót a kémelhárítás és a hírszerzés mellé osztják be. A szovjet és a magyar szolgálat közötti egyezmény alapján a szovjet tanácsadók minden fontos dokumentumba betekinhetnek, beleértve a magyarok éves jelentéseit is, adott esetben pedig akár konkrét ügynökjelentéseket is bekérhetnek. A BM Hírszerzés Értékelő és Tájékoztató Osztálya is a szovjet tanácsadók rendelkezésére bocsát minden beszerzett információt. Ezt megkönnyíti, hogy az osztály és a szovjet tanácsadók munkaszobái ugyanazon a szinten helyezkednek el. Ha a szovjetek igénylik, minden operatív segítséget megkapnak a magyaroktól. A külföldi fővárosokban a követségeiken működő szovjet és a magyar összekötő tiszteken keresztül tartják a kapcsolatot a szovjet állambiztonsági szervvel. Egy ÁVH-s kémelhárító részleg működik Moszkvában is, amely a Szovjetunióban dolgozó és tanuló magyarokat ellenőrzi. Ehhez hasonlóan a magyar kémelhárítók a keleti blokk minden országában ellenőrzés alatt tartják az ott élő magyar állampolgárokat. (A kelet-berlini részlegnél annyi a különbség, hogy az a nyugati országok ellen is kémkedik.) A keleti blokk minden állambiztonsági szervének van saját részlege minden országban, viszont ezek – a magyarokhoz hasonlóan – csak saját állampolgáraikról szerezhetnek be információkat. Ha valamelyik szövetséges felvilágosítást kér egy kinti magyar állampolgárról, akkor azt a BM Nemzetközi Kapcsolatok Osz-

⁴⁴ A szovjet tanácsadók működéséről még ma is keveset tudunk. Az 1945 és 1956 közötti időszak részben feltárt. Lásd Baráth Magdolna: „Testvéri segítségnyújtás”. Szovjet tanácsadók és szakértők Magyarországon. *Történelmi Szemle*, 2010/3. 357–386. Az állambiztonság nemzetközi kapcsolatairól lásd Krahulcsán Zsolt: A nemzetközi kapcsolatok állambiztonsági szabályozása (1961–1965) *Betekintő*, 2008/2. http://www.betekinto.hu/2008_2_krahulcsan (A letöltés ideje 2015. május 22.)

tályán (NKO) keresztül kapja meg. A szovjet állambiztonsági szervezetek jogosultságuk van tudni a blokkon belül minden egymástól kért és kapott információról. Szabó beszámolójából úgy tűnik, a keleti blokk azonos feladatot végző szervei egymással közvetlenül nem kommunikálhattak – a magyarok esetében például csak az NKO-n keresztül továbbíthattak és vehettek át információt. A kommunikáció hivatalos nyelve az orosz volt. A szovjetek időnként konferenciát hívnak össze Moszkvában, hogy megbeszéljék az állambiztonsággal kapcsolatos feladatokat. Kiemelte, hogy a blokkon belül az egyes állambiztonsági szervezetek az egyenrangúság alapján dolgoznak együtt. A szovjetek szerint nem utasítanak, hanem inkább tanácsadónak, javaslattevőnek tüntetik fel magukat. Úgy nevezte őket, hogy „elsők az egyenlők között”. Ám azért hozzátette, hogy ugyanakkor néhány ország állambiztonsági szerve kiváltságosabb helyzetben van, mint a többi, ha ezek a szovjetekkel elhatároznak valamit, a többinek követnie kell „ezt a vonalat”. Példát nem említett, hogy mire gondolhatott. Szabó beszélt a Szovjetunióban működő operatív képzésekről. Részletesen beszámolt saját tapasztalatairól, amikor a forradalom után 1957 szeptemberében elsőként indítottak a szovjetek továbbképzést a kémelhárítás területén a magyar társszerv számára. Az egy évig tartó képzés alatt a KGB moszkvai központjában laktak és tanultak. Az előadást szinkrontolmácsok fordították magyarra, az előadók a KGB tisztjei voltak. A jegyzeteiket titkosították, és elzárva tartották egy speciális helyiségben. A kiképzés elméleti és gyakorlati részből állt. Instrukciókat kaptak a megfelelő ügynökök kiválasztásához, felkutatásához és beszerzéséhez. Megtanulták, az a legjobb, ha olyan személyeket találnak, akik a saját akaratukból szeretnének együtt dolgozni az állambiztonsági szervezetekkel. Ha szükséges, zsarolást kell alkalmazni a beszerzésnél. Alapos kiképzést kaptak, hogy milyen területekre kell leginkább figyelni az elhárításnál, ezek közé tartoztak a katonai bázisok, a kutatóintézetek, a tudományos eszközök-felszerelések, a kormányhivatalok. A szovjetek szerint különös figyelmet kell fordítani a „belső ellenség”, vagyis az ellenforradalmi csoportok, a nacionalista szervezetek és a külföldről szervezett szovjetellenes tevékenység felderítésére. Az oktatók kiemelten kezelték az egyházakat, hosszú listát kaptak a szerintük „felforgató egyházakról”, ahova ügynökhálózattal kell beépülni. Kikép-

zést kaptak arról is, hogyan kell elhárítani a szabotázszt az iparban, a fegyveres erőknél, a hírközlésben, az úrkutatásban és a mezőgazdaságban. A gyakorlatban kellett megszervezniük egy tervezőhivatalban elkövetett szabotázs elhárítását, amelyet az oktató bírált el. Ugyancsak alapos kiképzést kaptak arról, hogyan kell megszervezni egy ellenséges személy vagy csoport letartóztatását, a vallatást, hogyan bírják őket beismerésre. Hozzáfűzte: általában minden megengedett egy feltételezett árulóval vagy ellenséges csoporttal szembeni fellépésben. E fejezet zárásaként hangsúlyozta, hogy az egész kooperáció alapját a kommunista pártok közötti együttműködés adja, az államvédelmi szervek a pártok által meghatározott célokat kell hogy kövessék.

Az ötödik fejezetben Szabó részletesen beszámolt arról, hogy a magyar államvédelmi szervek milyen tevékenységet fejtenek ki az USA ellen, illetve hogyan figyelik az USA budapesti követségét, és milyen akciókat szerveznek ellene. Itt kiemelte a „behatolás” stratégiáját, behatolni a kormánysszervekbe, a követségre – technikai eszközök és ügynökök segítségével. Nem gondolom, hogy ennek kapcsán Szabó bármi újat mondott volna az amerikaiak számára akár az épületek, akár egyes személyek figyelésével kapcsolatban. Elmesélte, hogy időnként megtevesztésül az ÁVH amerikai zászlót használ. Előhozott egy 1949-es történetet, amikor két személyt, akiket egy földműves vidéken rejtegetett, és az ÁVH szeretett volna letartóztatni, mert úgy vélték, az amerikaiaknak kémkednek. Ezért az ávéhások egy amerikai gyártmányú autóra feltettek egy amerikai rendszámot és zászlót, meglátogatták a tanyát, ahol a gyanúsítottak rejtőzködtek, akik meglátva a gépkocsit, azt hitték, valóban az amerikaiak jöttek értük, hogy kimentsék őket, így előjöttek rejtekhelyükről, és letartóztatták őket. Szólt a New Yorkban az ENSZ égisze alatt működő titkos magyar hírszerző részlegről és a washingtoni magyar követségen működő rezidentúráról is. Kijelentette, nincs információja az USA-ban dolgozó „mélyen fedett” ügynökökről. Viszont ismert ÁVH-ügynököket az 1956-os menekültek között. Beszámolt róla, a forradalom óta a politikai rendőrség nem hagyta ki a lehetőséget, hogy ismét aktivizálja a volt ügynökeit, és újakat szervezzen be a valódi menekültek közül. Lezögezte, hogy bármilyen egykori menekült, aki látogatóba tér vissza Magyarországra, az célszemély az állambiztonság számára.

Szabó nyilatkozatának legérdekesebb része az ellenséget félrevezető akciókról, a dezinformáció működtetéséről szól. Itt példaként említi a *Newsweek* 1963. november 18-i és december 18-i számát, amelyet a magyar titkosszolgálat meghamisított. Ezeket a számokat afrikai és ázsiai országokban terjesztették francia és angol nyelven, de néhány prominens személy kapott belőlük más országokban is. Szabó vallo- másáig semmit nem tudtak a hamisítók kilétéről, pedig a hetilap 1964. január 8-i számában a szerkesztőség 1000 dollár jutalmat is ígért a nyomravezetőnek.⁴⁵ Szabó összefoglalta, amit Fürjes János rendőr őrnagytól megtudott az esetről, amikor az Szabót felkészítette a londoni kiküldetésre. Ugyanis Fürjes volt az, aki koordinálta az egész hamisítást – hozzáteszem, valószínűleg a KGB tudtával. Az 1963. november 18-i hamisítás elve az volt, hogy egy létező *Newsweek*-számban kicserélték a címlapfotót és az egyik belső oldalon egy olyan pamfletet helyeztek el, amely lejáratja az USA polgárjogi mozgalmakkal kapcsolatos politikáját, mindezt J. F. Kennedy elnököt rossz színben feltüntető karikatúrákkal illusztrálták. A címlapra Barry M. Goldwater szenátor⁴⁶ fényképét tették, aki köztudottan kommunistaellenes volt, és rasszista hírében állt. A szöveget franciául dolgozták ki, majd Szabó szerint Noel Fielddel⁴⁷ fordíttatták le angolra, az ÁVH házi nyomdájában nyomták. Az ÁVH intézte a terjesztést is, a példányokat a nyugati követségekre szállították, és szigorú utasítást követve, gu-

⁴⁵ *Newsweek*, 1964. január 8.; *Pittsburg Press*, 1964. január 8.

⁴⁶ B. M. Goldwater (1909–1998) Arizona állam szenátora, majd a republikánusok jelöltje az 1964. évi elnökválasztáson. <http://www.heritage.org/research/reports/2014/07/barry-m-goldwater-the-most-consequential-loser-in-american-politics> (A letöltés ideje 2015. augusztus 22.)

⁴⁷ Noel Field (1904–1970) amerikai kommunista, aki 1949-ben rejtélyes körülmények között tűnt el Prágában, majd Budapesten tartotta fogva az ÁVH, s mint az amerikai hírszerzés emberét hallgatták ki a Rajk-perhez kapcsolódva. 1954-ben anélkül szabadult, hogy bármilyen eljárást lefolytattak volna ellene. Szabadulása után politikai menedékjogot kért Magyarországon, Budapesten telepedett le, és itt is hunyt el. Lásd Bernd-Rainer Barth–Werner Schweizer: *Der Fall Noel Field. Schlüsselfigur der Schauprozesse in Osteuropa. I-II.* Basisdruck Verlag, Berlin, 2005. A Szabó-ügy vizsgálata során cáfolták, hogy Field fordította volna a hamisított *Newsweek*- számot, azt állították, hogy az „házon belül történt”. Ezzel mintegy elismerték a hamisítás tényét. ÁBTL 3.2.9 R-8- 015/4. Szolgálati jegy, 1966. március 31. 13.

mikesztyűben kellett beborítékolni és felbélyegezni a lap példányait. Az egyik elosztó központ a londoni követség volt. Már majdnem az összes példányt postára adták, amikor megérkezett a Kennedy elnök ellen 1963. november 22-én elkövetett tragikus kimenetelű merénylet híre. Ekkor a magyar hamisítók megijedtek, hogy a hamisítvány, amely rossz színben tünteti fel a közben áldozatul esett elnököt, az ellenkező hatást fogja kiváltani, mint szeretnék volna. Végül is arról döntöttek, hogy egy újabb *Newsweek*-számot hamisítanak december 18-i dátummal,⁴⁸ pontosabban ebben majdnem minden megmaradt, ami a november 18-iban szerepelt, csak a címlapra Kennedy fényképét tették, a belső oldalon pedig elhelyeztek egy Kennedyt jó színben ábrázoló karikatúrát, míg a többit kivették belőle. A postázás ugyanúgy történt, mint egy hónappal korábban. Ez az oka, hogy két hamis *Newsweek*-számot terjesztettek majdnem ugyanazzal a tartalommal.

A meghallgatás hetedik részében Szabó a Lapusnyik-ügyről beszélt. Lapusnyik Béla a BM Figyelő és Környezettanulmányokat Készítő (II/9.) Osztály fiatal rendőr őrmestere volt, aki 1962. május 8-ról 9-ére virradó éjjel tiltott határátlépést követett el, és Ausztriába szökött.⁴⁹ Az áhított szabad világot azonban egy percig nem élvezhette, az osztrák sajtó 1962. június 5-én világgá repítette a hírt: az Ausztriában politikai menedékjogot kért magyar belügyes tisztázatlan körülmények között meghalt egy bécsi kórházban, miközben az osztrák belügyi szervek foglya volt. Az osztrák szervek az egész világgal el akarták hitetni, hogy Lapusnyik természetes halállal halt meg, miközben nagyon sok volt a gyanús körülmény. Szabó nyilatkozatában egyértelművé tette, hogy Lapusnyikot „a bécsi börtönben a cseh hírszerző szolgálat mérgezte meg”.⁵⁰ Szabó erről úgy szerzett tudomást, hogy 1964 októberében feljebbvalójától azt a feladatot kapta: vizsgálja

⁴⁸ Ráadásul a lapnak eredendően csak december 16-i száma volt, ezt persze a hamisítók is tudták, ezért a fejlécre rányomták: „Special issue”, vagyis különszám.

⁴⁹ A Lapusnyik-ügyről lásd Palasik Mária: A Budapest Táncpalotától a bécsi boncasztalig. A Lapusnyik-ügy – avagy egy titkosszolga disszidálása és halála a kádári konszolidáció kezdetén. *Betekintő*, 2015/2. http://www.betekinto.hu/2015_2_palasik (A letöltés ideje 2015. augusztus 22.)

⁵⁰ *Statement of Laszlo Szabo in Hearing before the CIA Subcommittee*, i. m. 5349–5351.

felül annak a konspirált lakásnak a dosszióját, amelyben Lapusnyik egykor lakott. Ekkor ismerkedett meg részletesen Lapusnyik ügyével, de hozzátette, hogy a munkához nem használhatta Lapusnyik teljes vizsgálati anyagát,⁵¹ ugyanis az ügy szigorúan titkos volt.⁵²

A nyilatkozat utolsó fejezete az 1956-os forradalommal foglalkozik. Szabó leszögezte, hogy 1956-ban Magyarországon forradalom volt, méghozzá olyan, amit a magyar nép vitt véghez külső segítség nélkül. Nagyon szemléletesen számolt be a politikai rendőrség tevékenységvesztéséről a forradalom előtti hónapokban, valamint arról a társadalmi erjedésről, amely a forradalomhoz vezetett. Kiemelte, hogy 1956-ra az ÁVH-nak már nem volt olyan nagy hatalma, mint korábban. Az emberek túl sokat tudtak róla már, ismerték a brutalitását. Azok, akik megjárták az ÁVH börtöneit, elmesélték, mi történt velük. Ugyanakkor a Rádió Belgrád, a Szabad Európa Rádió, az Amerika Hangja és a BBC is segített tájékozódni – annak ellenére, hogy a kormány zavarta az adásokat. „Az emberek megbeszélték egymás között a helyzetet, és az ÁVH nem sokat tudott tenni ellene. Nem volt többé hatalma ahhoz, hogy bírósági ítélet nélkül zárjon embereket börtönbe és koncentrációs táborba. Az ÁVH egy kissé bénult volt. 1955 és 1956 folyamán a magyar emberek egyre izgatottabbak lettek.”⁵³

Az amerikai kongresszusban szétosztott brosúra a tanúkihallgatáson kívül még Szabó két üzenetét tartalmazta magyar és angol nyelven. Az elsőt a magyar népnek címezte, ennek dátuma 1966. február 18. A második címzettje pedig a magyar emigráció, keltezése 1966. február 27. Nincs tudomásunk arról, hogy bármelyik is nagyobb visszhangot váltott volna ki. Az elsőben azt igyekezett megmagyarázni, miért szakított a hazájával. Kifejezte reményét, hogy Nyugaton egy új, szabad hazát talál, ahol a megélhetés mellett lelkiismereti szabadságra és egyéni boldogságra is lel. Reményét fejezi ki, hogy mindenki, aki hozzá hasonlóan érez, majd ezt felismeri, és nem szolgálja tovább a rendszert. A második üzenet fő mondanivalója, hogy az emigráció a politi-

51 ÁBTL 3.2.9 R-8- 015/4. „Oxford” fedőnevű dossziéban valóban ott van a Lapusnyik-dosszié megtekintésének engedélyezése körüli levelezés.

52 *Statement of Laszlo Szabo in Hearing before the CIA Subcommittee*, i. m. 5349–5351.

53 Uo. 5353.

kai rendőrség mindenkori célpontja, minden hazalátogató magyarnak tartani kell a beszervezéstől, illetve attól, hogy új hazája elleni kémkedésre akarják felhasználni. Hangsúlyozta, még külföldön is veszélyes a kapcsolattartás a magyar külképviseletekkel, ahol hírszerző tisztek egy csoportja működik fedőállásban.

Szabó nyilatkozata kapcsán az olvasóban felmerül a kérdés: vajon ez minden, amit a volt ávós kitálalt az amerikaiaknak? Erős a gyanúm, hogy nem, valószínűleg az ottani biztonsági szervek is taktikáztak az információkkal, egyszerűen nem volt érdekük az összes információt nyilvánosságra hozni, amiről Szabótól tudomást szereztek.

*Szabó László – a meghasonlott ember
avagy Szabó László rendhagyó pályaképe*

1963 decemberében, amikor Szabó Lászlóval felettesei megbeszélték a minősítését, egy megkeseredett férfival találták magukat szemben, aki azt állította, hogy „gerinctörött ember” lett.⁵⁴ Hivatalos életrajza minimális erre utaló információt tartalmaz, apró mozaikokból tudom csak megközelíteni Szabó Lászlót, az embert.

Szabónak az USA Képviselőháza Hadügyi Bizottságának CIA albizottsága előtt tett nyilatkozatából tudunk kiindulni, amely olyan információt is tartalmaz a belügyi pályára kerüléséről, amelyet a politikai rendőrségen őrzött önéletrajza nem. Ez az édesapja rá gyakorolt hatásáról szól. Hogy mindennek mennyi a valóságtartalma, nem tudjuk, mindenestre teljesen hihető elbeszélésnek tűnik. Eszerint az apa nyomdászsegéd volt, aki az első világháborúban hadifogságba esett, megtanult oroszul és meggyőződéses bolsevikká vált. A második világháború végén, Magyarország szovjet megszállásakor orosztolmács volt. A húszéves Szabó László az ő kívánságára lépett be a kommunista pártba 1945-ben, majd az ő ajánlólevelével ment el az MKP megyei központ-

⁵⁴ ÁBTL 3.2.9. R-015/2. 160. Összefoglaló jelentés, 1965. november 16.; ÁBTL 3.2.9. R-015/4. 162. Jelentés, 1966. június 22.; 179.; ÁBTL 3.2.9. R-015/6. 28. Jelentés a Politikai Bizottságnak Szabó László volt rendőr őrnagy hazaárulásáról, 1967. június 27.

jába, ahol arról született döntés, hogy Szabót beiskolázzák a Belügyminisztérium egyik képzésére. Hiába közölte, hogy nem szeretne rendőr lenni, azt válaszolták, az apja ígéretet tett: a fia oda megy, ahova a párt küldi.⁵⁵ Neki pedig nem volt bátorsága tiltakozni, és láthattuk, valóban el is végezte a BM rendőr nyomozó tiszti tanfolyamát, majd megkezdte szolgálatát a politikai rendőrségen. Ettől kezdve pályáját kényszerpályaként élte meg. Ahogy ő fogalmazott: „Ettől a pillanattól kezdve 1965. október 18-i szakításomig a magyar szolgálattal életem egymást követő kudarcok sorozata.”⁵⁶ Bár van egy jónak tűnő könyvkötő szakma a kezében, ezt a háború után nem műveli. 1945-ben új pályát választana, de a fogtechnikusi oklevél megszerzésében egy baleset megakadályozza. A Szabó szökése utáni vizsgálatból kiderül, hogy jól rajzolt, lehetséges, hogy mind a könyvkötő, mind a fogtechnikusi pálya kiválasztása ezzel a képességével is kapcsolatban volt, azonban mindkettőt zsákutcás kompromisszumnak tekintette. Valójában azt gondolta, hogy az 1946-ban megszerzett érettségije után a képzőművészeti főiskolán kellett volna tovább tanulnia, erre azonban sosem volt meg a lehetősége. Tájékozott volt a művészettörténetben, a festészetben, az építészettörténetben, az irodalomban, jelentős könyvtárat gyűjtött össze a témában. Ezt igazolni látszik az is, hogy néhány nappal azelőtt, hogy külszolgálatra indult volna, alosztályán hagyott egy feljegyzést, amelyben azt kérte: kihelyezése alatt folyamatosan biztosítsák számára az általa megrendelt könyveket; ezek között szerepelt az *Irodalmi Lexikon*, a *Természettudományi Lexikon*, a *Világtörténelem*, valamint a *Képzőművészeti Lexikon*.⁵⁷

Ezzel együtt úgy tűnik, 1952 végéig nincs jele annak, hogy kényszerpályán lenne. Az 1965/66-os vizsgálat során meghallgatott egykori kollégái egyértelművé teszik, hogy a személyiségében egyfajta törést vettek észre a szervtől való elbocsátásával összefüggésben. Ugyanis az elbocsátást indokolatlannak tartotta, és nem tudta megemésztetni a húgával szemben alkalmazott embertelen operatív intézkedéseket sem. Ezzel együtt továbbra is rejtély, hogy 1953 végén miért kérte magát vissza az állományba.

55 *Statement of Laszlo Szabo in Hearing before the CIA Subcommittee*, i. m. 5331.

56 Uo.

57 ÁBTL 2.8.2.1. 973/94-796.

Szabó 1966-os nyilatkozatában azt állítja, hogy az „első súlyos kétélyek a magyar titkosszolgálat moralitásáról” 1948–1949-ben támadtak benne, amikor egy sor ügyben külföldiek megfigyelését végezte: „Kezdtem harcolni magammal és elkezdtem igazolni magam előtt, hogy hosszú távon lesz valamilyen végső igazság, amely igazolja ezeket az illegális akciókat” – állította. A kétségei tovább erősödtek, amikor 1949–1950-ben bizonyos ávéhás tisztek kezdtek eltűnni a környezetéből,⁵⁸ úgy érezte, a rendszer elfojtja az egyéniséget, mindent parancsra tesznek. Azzal mentegetőzött, hogy nagyon fiatalon került a politikai rendőrséghez, és mire rájött, hogyan működik és mit szolgál, már nem volt bátorsága a szakításhoz.⁵⁹ Ugyanakkor munkatársai szerint munkavégzésén nem volt észlelhető semmifajta kételkedés.

Szabó menedékkérő levelében egy mondatban kitért a lelkiismeretére, összegezte, hogy szerinte a szolgálata alatt nem követett el jóvátehetetlen bűncselekményt.⁶⁰ Ezt sem cáfolni, sem megerősíteni nem tudjuk, hiszen a titkosszolgálatok működési iratai nagy mennyiségben semmisültek meg.⁶¹ A Szabó szökése utáni vizsgálat során viszont találkozunk egy „beszédes” feljegyzéssel, amely Szák János rendőr alezredestől⁶² származik, s amely betekintést enged

58 Szabó az eltűnt ávéhás tisztek közül Havas Oszkárt említette meg. Havas (1917–1951) 1945-től dolgozott a politikai rendőrségen, akkor a csepeli politikai nyomozócsoportot vezette, 1946-ban az ÁVO budapesti központjába került, a kémelhárítás területén dolgozott. A Szücs Ernő-ügyhöz kapcsolódóan 1950. szeptember 2-án vették őrizetbe, 1951. február 8-án halálra ítélték, február 23-án az ítéletet végrehajtották. Havast 1964-ben a Legfelsőbb Bíróság rehabilitálta, a Legfőbb Ügyészség elrendelte holttestének kihantolását és méltó temetését. ÁBTL 2.1. X/11. Havas Oszkár; ÁBTL 2.1. V/7. Havas Oszkár. A Szücs-ügyről lásd Huszár Tibor: *A pokol malmai. Szücs Ernő ÁVH-s ezredes ügye és elágazásai 1946–1955. Dokumentumok, interjúk Szücs Ernő tevékenységéről, a tettestársak és áldozatok vallomásai*. Budapest, Corvina, 2009.

59 *Statement of Laszlo Szabo in Hearing before the CIA Subcommittee*, i. m. 5332–533.

60 ÁBTL 3.2.9. R-015/1. 128–131. Szabó László menedékjog-kérő levele, 1965. október 18.

61 Láthattuk, még a szökés utáni vizsgálat során sem tudták előkeríteni Szabó anyagait.

62 Szák János (1928) 1948-tól állt a politikai rendőrség szolgálatában. Munkaköre 1950–1952-ben az operatív technikával, elsősorban a fedőigazolványokkal volt kapcsolatos, majd a röpcédulázókat és névtelen levélírókat felkutató alosztályt vezette. 1954 elején került az ipari szabotázszt elhárító osztályra. Ezt a terüle-

Szabó korábbi munkájába. Szák szerint Szabóval együtt dolgoztak 1954–1956-ban az ún. „lignit-ügyön”. Ennek háttérében az állt, hogy bányamérnökök egy lefogott csoportját 1952 augusztusától próbálta elítéltetni az ÁVH „szervezetszerű szabotázsstevékenység” vádjával. Mivel ehhez másfél éven keresztül sem sikerült elégséges bizonyítékot „produkálniuk”, 1954 márciusában Piros László államvédelmi altábornagyhoz – Gerő belügyminiszter első helyetteséhez – és közvetlen szolgálati főnökökhöz, Dékán István államvédelmi vezérőrnagyhoz (belügyminiszter-helyettes) fordultak segítségért. Lényegében azon siráncokztak, hogy „az ÁVH tekintélyét” rombolná, ha elmarasztalás nélkül kellene elengedniük a koholmányokat elismerni nem hajlandó őrizetéseket. Válaszként – feljebbvalói jóváhagyással – az ügy operatív, hálózati és vizsgálati feladatainak az összehangolására egy háromtagú, egységek fölött álló csoportot alakítottak Szák vezetésével és Szabó részvételével az ipari szabotázszt elhárító osztályon belül. A „csapatmunka” eredményes volt: ügyészségi, bírósági segédlettel sikerült kiróni a vádlottakra a másfél évtől 3,5 évig terjedő szabadságvesztéseket,⁶³ de még 1956-ban is folyamodtak letartóztatáshoz az ügygel kapcsolatban.⁶⁴ Az új szakasz politikája és a szocialista törvényesség meghirdetett jelszava ellenére történt mindez azért, hogy a politikai rendőrség tekintélye – úgymond – ne csorbuljon. Szák szerint ebben a munkában Szabónak „oroszlánrésze volt”. Szerinte Szabó „aktív, kezdeményező, hihetetlenül precíz munkát végzett: szüntelenül javaslatokkal, kombinációkkal, megoldási lehetőségekkel, ügynöki feladatok kidolgozásával, kartonozással, ügynöki

tet megtartotta 1956 után is, 1956–1957 fordulóján osztályvezető-helyettes volt, majd a BM II/6-a alosztályt vezette 1959-ig, amely az úgynevezett alapanyagipar területén végezte a szabotázs- és diverzióelhárítást. Ezt követően 1983-ban történt nyugdíjazásáig szigorúan titkos tisztként dolgozott. ÁBTL 2.8.1. 17226. Szák János; ÁBTL 2.8.2.1. 438. Szák János; ÁBTL 2.8.2.1. Illetményügyek, 973/94-410. Lásd még Takács Tibor: A BM II/6. (Ipariszabotázs-elhárító) Osztály. In Cseh Gergő Bendegúz–Okvát Imre, i. m. 160., 169., 532.

63 Az ítéletek többségét az Elnöki Tanács 1957-ben semmisnek nyilvánította. Lásd erről részletesebben Cserényi-Zsitnyányi Ildikó: *Kibányászott „lignitbűnök”. A Rákosi-korszak egy bányamérnökperének anatómiája*. ÁBTL–L'Harmattan, Budapest, 2013. 43–49.

64 ÁBTL 3.2.9. R-015/5. 67–68. Szák János feljegyzése, 1965. október 22.

információk és szakértői vélemények összehangolásával, K-anyagok⁶⁵ elemzésével és dokumentálásával, az anyag vizsgálatra kész állapotba hozásával volt elfoglalva [...] Az akkori politikai válság, az ellenforradalom előszele, a mindenütt tapasztalt tehetetlenség és bénultság, félelem a felelősségre vonástól mindenhol, ahol érdemben tárgyalnom kellett az ügyben [...] Bármilyen súlyos volt is a helyzet, Szabó dolgozott, sokszor helyettem is” – állította Szák.⁶⁶

Szabó nyilatkozatában beszámolt arról, hogy 1956-ban milyen „félelmetes hatással” volt rá Hruscsovnek az SZKP XX. kongresszusán elmondott titkos beszéde, amely illegális kiadványban terjedt országszerte. Az ÁVH feladata volt ezeket a brosrúkat begyűjteni, így az ávéhasok egymás között titokban terjesztették a tiltott irodalmat. Ezzel együtt az 1956-os forradalomban nem fordult szembe a rendszerrel – mint ahogy másoknál volt rá példa.

Szabó rendezett anyagi körülmények között élt feleségével és lányával, a fizetését magyar viszonylatban jónak vélte, azonban mégsem volt megelégedve az előmenetelével. Erre talán az adott okot, hogy sohasem léptették elő soron kívül. Kollégái arról számoltak be, hogy kifejezetten óvatos ember volt, nem szeretett konfliktusba keveredni. A szakmai viták során sem volt rá jellemző az egyéni véleményalkotás, gyakran előfordult, hogy annak adott igazat, akivel utoljára beszélt. A munkatársai által nehezményezett – főnökeivel és beosztottaival egyformán – udvariaskodónak titulált stílusát is ezzel magyarázták. Azt gondolom, hogy ez az alaptermészete lehetett, mert általában is „finom lélekként” tartották számon, aki kerülte a durva, sikamlós tréfákat, a nőkkel kapcsolatos illetlen megjegyzéseket, és egyáltalán nem használt trágár szavakat. Szeszes italt nem fogyasztott, a dohányzásról önként szokott le, viszont napi 5–6 dupla kávéval tartotta magát éberen.⁶⁷ Ugyanakkor mindig gyötörte a megfelelni akarás, önmagával szemben olyan követelményeket állított fel, amelyeket nem mindig tudott teljesíteni. Tele lehetett kisebbségi érzéssel, gyakori

65 Az ún. K-ellenőrzés, vagyis a postai küldemények tartalmának titkos ellenőrzése során begyűjtött anyagok.

66 ÁBTL 3.2.9. R-015/5. 67–68. Szák János feljegyzése, 1965. október 22.

67 ÁBTL 3.2.9. R-015/4. 181. Jelentés Szabó László ügyének kivizsgálásáról, d. n.

fejfájás gyötörte, de az is előfordult, hogy idegösszeomlást kapott.⁶⁸ Görcsös szorgalommal tanult angolul, úgy tűnt, karrierjében ettől várja a nagyobb előrelépés lehetőségét. Az bizonyos, hogy büszkeség töltötte el, amikor áthelyezték a hírszerzéshez, és egy angol nyelvetérületű országgal kapcsolatos hírszerzés vált a feladatává. Az is növelhette az önbecsülését, hogy 1964 júniusában egyik beosztottjával – Nemecz Miklós rendőr őrnaggyal⁶⁹ – együtt állami ösztöndíjjal Oxfordba küldték nyelvet tanulni, mint a Külügyminisztérium munkatársait.⁷⁰ Az iratokból nem derül ki, hogy milyen várakozással indulhatott neki ennek az útnak, az viszont egyértelműen kiderül: ez az egy hónap alapjaiban változtatta meg az életét.

Az oxfordi képzésen, ahol leplezni kellett ávéhás múltját és jelenét, általános elismerést aratott rajzaival, karikatúráival. Könnyen felismerhető, jó portrékat készített csoporttársairól és tanáraikról, a közös kirándulások élményeiről, a mozifilmek hőseiről.⁷¹ Valószínűleg ez az elismerés nagyon jól eshetett neki, és először érezhette életében, hogy a helyén van. Feltehetően a két világrendszer is összehasonlíthatta, megcsaphatta a demokrácia adta szabadság szele, világossá válhatott előtte, hogy Magyarországon, illetve Kelet-Európában a hatalom mindenkitől fél, ezért alkalmaz óriási méretű erőszak-apparátust. Ott tudta saját képességeit gyümölcsöztetni, miközben meggyűlölhette az itthoni folytonos harcot és ellenségkeresést. De a leg-

⁶⁸ ÁBTL 3.2.9. R-015/6. 44. Jelentés, 1966. január 14.

⁶⁹ Nemecz Miklós (1928) eredeti szakmája vasesztergályos, 1949-ben került az ÁVH-hoz, a kémelhárításnál szolgált egészen 1963-ig, ekkor átkerült a hírszerzéshez. 1964-ben elvégezte a BM Idegennyelvi Főiskola angol szakát. 1966. augusztusban leszerelték, ekkor a III/I-1-b alosztály megbízott csoportvezetője volt. Vezetéknévét leszerelésekor Nógrádira változtatta. Ezután az Electroimpex Külkereskedelmi Vállalathoz került, a személyzeti osztály vezetője lett. 1975 tavaszán már mint az Electroimpex igazgatóját a Külkereskedelmi Minisztérium Líbiába helyezte. ÁBTL 2.8.2.1. 151.; ÁBTL 2.8.2.1. 973/94-652.

⁷⁰ A képzést a University of Oxford Institute of Education hirdette meg „International Summer Course on Contemporary Britain” címmel, Oxford, St. Anne’s College. ÁBTL 3.2.9. R-015/4. 260/1-4. Oxfordi propagandaanyagok.

⁷¹ ÁBTL 3.2.9. R-015/4. 239. Jelentés Kádár Jánosnak, 1965. november 13.; ÁBTL 3.2.9. R-015/4. 181. Jelentés Szabó László ügyének kivizsgálásáról, d. n. Szabónak a vizsgálat során is sok rajzát összegyűjtötték.

nagyobb hatás egy nővel való kapcsolatán keresztül érhetette, minden bizonnyal megérintette a szerelem. Házasember lévén valószínűleg ez lelkiismeret-furdalást okozott neki. Házassága a kívülállók számára rendezettnak, harmonikusnak tűnt, így utólag mégis azt mondhatjuk, nem lehetett elmélyült, meghitt kapcsolatuk a feleségével.

A szerelmet A. T. nevű csoporttársa jelentette, aki finn származású, amerikai állampolgárságú tanítónő volt, és az USA egy Oxford közeli támaszpontján az amerikai tisztek gyerekeit tanította. Szabó addigi puritán életében a nő olyan érzelmeket szabadíthatott fel, amilyeneket korábban nem ismert. A kezdeményező egyértelműen a nő volt, aki Nemecznek és Szabónak felajánlotta, hogy szabad idejükben kiránduljanak együtt a környéken – egy Mini Morris gyártmányú autóval rendelkezett. A férfiak ezt kitűnő alkalomnak tekintették a tanórán kívüli nyelvgyakorlásra, azonban hamar kiderült, hogy Szabó László és A. T. egyformán rajonganak a művészetek iránt, és Nemecz ezért egyre ritkábban tartott velük ezeken a programokon. Szabó a nőnek azt lódította, hogy a feleségével megromlott a házasságuk, nem élnek házaseletet, válófélben vannak, ő maga pedig a Külügyminisztérium épületében lakik.⁷² Az oxfordi képzés végén megállapodtak abban, hogy tartják a kapcsolatot, leveleznek egymással. És valóban, 1964 augusztusától több levelet is váltottak, sőt Szabó két csomagot is küldött neki a politikai rendőrség költségén.⁷³ Ez úgy volt lehetséges, hogy Szabó hazatérve beszámolt arról, hogy egy nő beleszeretett, és azt javasolta, tanulmányozzák őt beszervezés céljából.⁷⁴ Szabó a saját érzelmeiről nem ejtett szót a jelentésben, Nemeczet pedig megkérte, hogy A. T.-t ne is említse a felesége előtt.⁷⁵

Elképzelhető, hogy A. T. valóban beleszeretett Szabóba, imponálhatott neki a férfi udvarias modora, művészi rajzkészsége, ebben aratott sikerei, ugyanakkor valószínűleg nem voltak fenntartásai sem

⁷² ÁBTL 3.2.9. R-015/2. 184. Szőke Béla jelentése, 1965. november 12.

⁷³ ÁBTL 3.2.9. R-015/1. 75/2. Szolgálati jegy, 1965. január 21.; ÁBTL 3.2.9. R-015/2. 125–126. Feljegyzés, 1965. november 17.; 185. Szőke Béla jelentése, 1965. november 12.

⁷⁴ ÁBTL 3.2.9. R-015/4. 188–189. Jelentés Szabó László ügyének kivizsgálásáról, d. n.; ÁBTL 3.2.9. R-015/6. 16. Jelentés, 1967. június 16.

⁷⁵ ÁBTL 3.2.9. R-015/4. 188–189. Jelentés Szabó László ügyének kivizsgálásáról, d. n.

a „vasfüggöny” mögül érkezettel szemben. Izgatta a finn–magyar rokonság, és jelezte, hogy szívesen ellátogatna Magyarországra.⁷⁶

Szabó Oxfordban arra a következtetésre jutott, hogy élete „egy elrontott élet”, fejtette ki Nemezc Miklósnak.⁷⁷ Az itt eltöltött boldog napok késztették arra, hogy újragondolja az életét, és bizonyos eseményeket más megvilágításba helyezzen.⁷⁸

A gyenge pont

Perdöntően a magyar titkosszolgálatok nem tudták bizonyítani, hogy Szabó László szökésében kulcsszerepe lehet a finn–amerikai származású nőnek, A. T.-nek. Nemezc Miklós őrnagynak, aki az oxfordi nyelvtanfolyamon Szabó csoporttársa volt, már 1965. október 18-án részletes feljegyzést kellett készítenie a BM hírszerzés számára az 1964 júliusában eltöltött angliai egy hónapjukról. A tanfolyamot a British Council rendezte, és a két magyar résztvevő a magyar–angol kulturális csereprogram keretében kapott lehetőséget a részvételre – mint külügyes. A tanfolyamnak rajtuk kívül még 1 lengyel, 2 dán és 65 amerikai hallgatója⁷⁹ volt. Közülük az egyik amerikairól, A. T.-ről hamarosan kiderült, hogy nem is az USA-ból érkezett, mint a többi honfitársa, hanem saját gépkocsival az Oxford közelében lévő amerikai katonai támaszpontból. Nemezc a következőképpen írta le A. T.-t: „Kb. 40 éves,⁸⁰ 175 cm magas, vékony, szőkére festett hajú nő, igen magas homlokkal, erős szemüveget hord, melynek dioptria számát azzal igyekezett palástolni, hogy foncsoroztatta az üveget. Amerikai

⁷⁶ ÁBTL 3.2.9. R-015/2. 184. Szőke Béla jelentése, 1965. november 12.

⁷⁷ ÁBTL 3.2.9. R-015/4. 181. Jelentés Szabó László ügyének kivizsgálásáról, d. n.

⁷⁸ ÁBTL 3.2.9. R-015/6. 144. Kivonat a nyugati sajtóból.

⁷⁹ Az amerikaiak között sok volt a tanár, mivel 3–5 évenként angol nyelvből és irodalomból ismétlő vizsgát kellett tenniük, vagy megjelölt angliai nyelvkurzusokat kellett elvégezniük. Az Oxfordban kiállított bizonyítvány kiváltotta a vizsgát, ezért volt népszerű.

⁸⁰ Nemezc az október 25-i újabb jelentésében már 30 évesnek írja le. ÁBTL 3.2.9. R-015/1. 41. Feljegyzés, 1965. október 25. Az 1930-as amerikai szövetségi népszámlálás adatai alapján a nő 1927-ben született Michiganben – valóban finn apától és amerikai anyától.

szokás szerint állandóan mosolygott, szeretett hangosan nevetni. Arcát állandóan púderozta, szemei alatt krémezte. Rendkívül változatosan öltözködött, több bőrönd ruhát vitt magával Oxfordba, és mindig azon panaszkodott, hogy le kell utaznia az Oxford közelében lévő lakásába ruhákért. Állandóan kalapot hordott, azzal takarta felfutott homlokát, naponta több fajtát vett fel. Feltűnő volt vékony lábszára és nagyon hosszú lábfeje. Panaszkodott többször, hogy nekik amerikaiaknak nagy lábuk van. Általában magas sarkú cipőt viselt, csak a kocsivezetéshez vett fel lapos sarkú szandált.⁸¹ Az első közös kirándulásuk július 4-ére, szombatra esett. A tanítás után kocsiba ültek, a nő csak annyit mondott, hogy „van egy kis bungallow-ja nem messze Abingdöntől”, de mikor célba értek, kiderült, a welfordi amerikai repülőgépzemanyag-ellátó támaszponton vannak, ahol A. T.-nek egy szobás, pazarul berendezett lakása is volt. Maga a támaszpont nem volt elrejtve, az úton egy fehér tábla előre jelezte. A támaszpontra ellenőrzés nélkül bemehettek, A. T. kocsiján volt egy „Welford 794”-es embléma, talán ez volt a támaszpont jelzése. Itt derült ki, hogy a nő az amerikai hadsereg polgári alkalmazottja, tanítónő, és az amerikai tisztek gyerekeit tanítja angol nyelvre és irodalomra. Azt is közölte, hogy az új tanévben átkerül egy másik amerikai támaszpontra Newbury mellé. A nő lakásán rövid időt töltöttek, közben megkínálta vendégeit sörrel és száraz süteménnyel, megmutatta lemezgyűjteményét, közben komolyzenéről beszélgettek; a nő ismerte Liszt Ferenc zenéjét, majd magához vett néhány dolgot, és visszaindultak. A támaszpontot különben kihaltak találták, közben derült ki, hogy ennek az oka a július 4-i amerikai nemzeti ünnep volt. Visszaútban megmutatta a tatározás alatt álló iskolát, ahol majd az új tanévet kezdi; és valóban, az is egy amerikai katonai támaszpont szélén feküdt. Az iskola felett hatalmas gépek szálltak fel és le, akkora volt a zaj, hogy elképzelni sem tudták, hogy lehet így tanítani.⁸² Egy hét elteltével a két magyar hírszerző már úgy döntött, hogy A. T.-t „feldolgozzák”, fedőneve „Hanier” lett. Az fel sem merült bennük, hogy amerikai hírszerző lehet; arra ugyan gondoltak, hogy az amerikaiak ügynökként

81 ÁBTL 3.2.9. R-015/1. 31. Feljegyzés, 1965. október 18.

82 Uo. 32.; 42.

foglalkoztathatják, de ezt gyorsan el is vetették, a nőt annyira naivnak, adatszerzésre képtelennek tartották.⁸³ Ha valóban így volt, az felveti a kérdést: mégis miért tartották elképzelhetőnek akkor, hogy A. T. a magyar állambiztonság ügynöke legyen? Attól kezdve, hogy döntöttek a nő operatív „feldolgozásáról”, Szabó egyre határozottabban kezdett udvarolni neki, ahogy ő mondta, „az ügy kedvéért”.⁸⁴ A beszélgetések során kiderült, hogy „Hanier” korábban évekig egy nyugat-németországi támaszponton tanított, bejárta egész Nyugat-Európát, de járt a Szovjetunióban és Finnországban is.⁸⁵

Július közepén – két alkalommal is – A. T. már az Angliában található legnagyobb amerikai rakétatámaszponttra vitte őket, Chartentonba, ahol megtankolták a nő autóját.⁸⁶ Az első alkalommal minden további nélkül beengedték a gépkocsit az utasaival, míg másodjára a támaszpont bejáratánál egy őr megállította az autót, és igazoltatta A. T.-t, megkérdezte tőle, kik az utasai. A nő csak annyit válaszolt: „a barátaim Oxfordból”, az őrnek ez elegendő volt, tisztelgett és szabad utat engedett.⁸⁷ Visszafelé útban azonban balesetük volt: alig hagyták el a támaszpontot, amikor annak egyik szerelője egy kanyarban motorral beléjük hajtott, egyértelműen a motoros volt a hibás. Az intézkedő rendőr visszaszállította őket a támaszponttra, ahol egy angol rendőr mindhármutat kihallgatta a balesetről – igazolványt azonban ő sem kért.⁸⁸

A két magyar összesen négy alkalommal járt amerikai katonai támaszponton, úgy gondolták, hogy ezt a tényt nem lehet felhasználni ellenük. Persze azt tudták, hogy nem helyes, amit tesznek, de tapasztalva az ellenőrzés hiányát, nem zavartatták magukat, mivel úgy látták, kocsik tömkelege jár ki és be a támaszpontokon. Mindenesetre ötven év távlatából elég sok kérdést vet fel a történet a magyar hírszerzők kiképzésével kapcsolatban, gondolom, nemigen lehetett benne a tananyagban, mit kell tenniük abban a valószerűtlen esetben, ha gyanútlanul beszélhatnak egy amerikai katonai támaszponttra.

⁸³ Uo. 45.

⁸⁴ Uo. 33.

⁸⁵ Uo. 45.

⁸⁶ Uo. 33.

⁸⁷ Uo. 47.

⁸⁸ Uo. 48.

1964. július közepétől Szabó és A. T. kapcsolata egyre elmélyültebbé vált, a férfi reggelente a nő lakóépülete közelében egy padon várakozott rá, együtt mentek reggelizni, előadásra, úgyszólván mindenhova. Kezdték közös sétákat tenni az egyetemi parkban, Szabó elvitte színházba, moziba, valamint templomba, hogy meghallgassák az oxfordi kórust. Nemecz azt írta, hogy Szabóval naponta kiértékeltek az eseményeket, és közösen döntöttek úgy, hogy az addigiaknál még szorosabbra kell fűzni a kapcsolatát a nővel. Ennek megfelelően a nyelvtanfolyam hátralévő másfél hetében gyakorlatilag állandóan együtt voltak: sétáltak, csókolóztak – valószínűleg a kapcsolatban nem léptek tovább egy romantikus románcnál.⁸⁹ A tanfolyam befejeztével a két magyarnak Londonba kellett mennie. Az augusztus 2-i hazaindulás előtt – tehát még Londonból – Szabó levelet és csomagot küldött A. T.-nek. A levelet megmutatta Nemecznek is, a levél búcsúsorain vitába keveredtek, de Nemecz rosszállása ellenére Szabó mégis úgy írta alá: „örök szerelemmel”.⁹⁰

Nemecz mentegetődzött, hogy hazatértük után „Hanier”-ről egyetlen operatív vezetőjének sem számolt be, mert úgy állapodtak meg, hogy ezt Szabó teszi meg. Nemeczet megnyugtatta, hogy Szabó László – felettesi utasításra – a „Hanier”-ügyről jelentést készített az MNVK/2. Csoportfőnökségnek is, illetve megnyitotta a „feldolgozását” célzó kutató dossziét.⁹¹

Szabó részéről kezdetben valószínűleg valóban csak a munkát jelenthette az oxfordi kaland, de a Nemecz – mint az egyetlen meghallgatható tanú – által leírtak azt támasztják alá, hogy Szabó végül

⁸⁹ Ezt maga Nemecz is állította: mivel szerinte az angol kollégiumi rendszerben a szobaajtókat nem lehetett bezárni sem kívülről, sem belülről, gyakori volt az éjszakai váratlan hivatalos ellenőrzés, nem tartózkodik-e idegen a szobákban. Uo. 49.

⁹⁰ Uo. 63. Veres Mihály, a III/I. Csoportfőnökség rendőr alezredesének értékelő jelentése Szabó László oxfordi tartózkodásáról, Budapest, 1965. november 2. és ÁBTL 3.2.9. R-015/2. 149. Összefoglaló jelentés, 1965. november 16.

⁹¹ ÁBTL 3.2.9. R-015/1. 36. Feljegyzés, 1965. október 18. Kiderült, hogy ez a dosszié Szabó Londonba utazása után eltűnt, bár az elutazása előtti napon még rendezgette, és elkészítette róla a megsemmisítési határozatot, amit 1965. szeptember 8-án a nyilvántartó végre is hajtott, bár erről hiányzik az irat, de utólagosan a tényt igazolták. Uo. 36.; 64.; 70.; 71.; 73.; ÁBTL 3.2.9. R-015/5. 222. Jelentés, 1967. június 16.

tényleg beleszeretett a finn–amerikai nőbe, még hozzá tényleg örök szerelemmel. Valószínűleg az operatív feldolgozásába is azért folyt bele egyre lelkesebben, mert kezdetben abban látta az egyetlen lehetőséget a későbbi találkozásokra, ha a nőt a magyar állambiztonság szolgálatába állítják. Az államvédelem szakszavával élve, a feldolgozó munka számára a fedősztorit jelentette. Az is megfordulhatott a fejében már 1964 nyarán, hogy kint marad Angliában, de ezt akkor még elvetette. Erre az USA-ban tett nyilatkozatában a nyilvánosság előtt is utalt. Talán megelégedett a beszerzés reménye adta időnkénti találkozások lehetőségével. Minden bizonnyal akkor válthatott stratégiát, amikor tudomást szerzett a Londonba történő kihelyezéséről. A megtett előkészületek – ezek között intézkedés „Hanier” kutató dossziéjának megsemmisítéséről⁹² – mind apró jelek arra, hogy Szabó egyre komolyabban fontolgathatta szökését.

A hazai vizsgálat

Nem először fordult elő a magyar titkosszolgálatok történetében, hogy egy beosztottjuk Nyugatra szökött.⁹³ Arra azonban, hogy egy diplomáciai fedésben nyugati követségen dolgozó magyar hírszerző kérjen Nyugaton menedékjogot, még nem volt példa.

A Szabó eltűnéséről érkező első hírek után mind az állambiztonsági szervek, mind a Belügy- és a Külügyminisztérium meg volt győződve róla, hogy erőszakos akció történt: Szabót elrabolták. Két nap múlva ugyan az angolok egyértelműen a magyar szervek tudomására

⁹² Bár a rejtélyes hivatalos megsemmisítés számomra felveti, hogy valószínűleg Szabó kiemelhette ebből a dossziéból a legfontosabb iratokat, s azokat vagy magával vitte, vagy maga semmisítette meg.

⁹³ 1953-ban Czírok András hírszerző, államvédelmi százados, 1962-ben pedig Lapusnyik Béla rendőr őrmester ügye keltett nagyobb visszhangot. Ezekről lásd Palasik Mária: Menekült vagy dezertált? Egy államvédelmi százados rejtélyes eltűnése. *Betekintő*, 2014/2. http://www.betekinto.hu/2014_2_palasik (A letöltés ideje 2014. augusztus 15.); Palasik Mária: A Budapest Táncpalotától a bécsi boncasztalig. A Lapusnyik-ügy – avagy egy titkosszolga disszidálása és halála a kádári konszolidáció kezdetén. *Betekintő*, 2015/2. http://www.betekinto.hu/2015_2_palasik (A letöltés ideje 2015. augusztus 15.)

hozták, hogy Szabó menedékjogot kért, és disszidált, de még akkor sem adtak teljesen hitelt ennek az állításnak.⁹⁴ Amint láttuk, Szabó menedékjogot kérő levelét négy írásszakértővel vizsgáltatták meg, abban bízva, hogy az hamisítvány. A magyar hivatalos szervek csupán a Radványi János ideiglenes washingtoni ügyvivővel való 1965. október 27-i találkozása után fogadták el minden kétséget kizáróan, hogy Szabó megszökött, és nem elrabolták.

Operatív vonalon viszont gyakorlatilag azonnal intézkedtek: felértékeltezték Szabó ismereteit az államvédelmi munkáról; a rezidentúrákat utasították az operatív munka beszüntetésére és az operatív anyagok megsemmisítésére; a londoni, a New York-i, a washingtoni és az ottawai rezidentúrák beosztottainak megtiltották, hogy a központ engedélye nélkül utazzanak, az összes rezidentúrát utasították a biztonsági intézkedések fokozott betartására; Szabó lányát és feleségét hazarendelték;⁹⁵ a szövetséges állambiztonsági szervekkel közölték Szabó árulásának tényét és azt, hogy az elsődleges felmérések szerint miről volt tudomása.⁹⁶

1965. október 29-étől Szabó ügyét egyértelműen hazaárulásként kezelték, aminek kivizsgálására bizottságot hoztak létre.⁹⁷ Foglalkozott vele Benkei András belügyminiszter, és a fenti bizottság 1965. november 13-i összefoglaló jelentésében tájékoztatta az esetről magát Kádár Jánost is.⁹⁸ Addigra már felmérték, hogy Szabó pontosan hány hírszerző tiszte ismert a londoni rezidentúrán kívül, milyen Nyugaton dolgozó ügynökökről és ügyekről volt tudomása. Külföldön ismerte a magyar szervek 15 aktív, 5 kizárt ügynökét, valamint 9 (külföldön dolgozó) titkos munkatársát és 25 feldolgozás alatt tartott ügynökjelöltjét. Hét olyan személyről volt tudomása Angliában, akit a magyar szer-

94 ÁBTL 3.2.9. R-015/4. 251. Jelentés, 67-150/66.

95 ÁBTL 3.2.9. R-015/2. 119. Javaslat, 1965. november 12.

96 ÁBTL 3.2.9. R-015/4. 235. Jelentés, 1965. november 13.

97 A bizottság tagjai voltak: Dobróka János rendőr alezredes, Kovács Tibor rendőr alezredes, Tóth Pál rendőr alezredes és Veres Mihály rendőr alezredes. ÁBTL 3.2.9. R-015/2. 37. Jelentés, október 28.

98 ÁBTL 3.2.9. R-015/4. 231–242. A jelentést jegyzik: Dobróka János rendőr alezredes, osztályvezető; Hajdú Pál rendőr alezredes, osztályvezető; valamint Komornik Vilmos rendőr ezredes, csoportfőnök.

vek ügynökgyanúsna tartottak. Kiderült, hogy ismerte a keleti blokk társszerveinek is 15 ügynökét. Ezen kívül ismerte a belföldön dolgozó ügynökhálózatból a III/I. Csoportfőnökség 9, a III/II. Csoportfőnökség 10 ügynökét, valamint a III/III. Csoportfőnökség további, különböző ipari objektumokban dolgozó ügynökeit és 17 titkos munkatársát.⁹⁹ Szabó ismerte a hadiipar második ötéves tervét, még hozzá tételesen felsorolva miből mennyit és hol gyártanak. Ismerte a hadiipari objektumok elhelyezkedését és védelmi rendszerét. Tudott az ott „dolgozó” ügynökökről. Tudomása volt továbbá a híradástechnikai ipar távlati fejlesztési terveiről, a folyó tudományos kutatásokról; ismerte az ágazat termelési adatait – és az ott működő ügynökséget.¹⁰⁰

Péter János külügyminiszter és Benkei András belügyminiszter 1966. január 14-én együtt jegyzik az MSZMP Politikai Bizottsága tájékoztatására szánt, „Szabó László hazaárulása ügyében” készített jelentést, amit különben Komornik Vilmos rendőr ezredes és csapata szerkesztett,¹⁰¹ azonban ezt a PB nem tárgyalta. A lefolytatott vizsgálat eredményeként a belügyminiszter kiosztott egy sor fegyelmit Szabó feljebbvalói között. A legsúlyosabb büntetést Szabó oxfordi csoporttársa, Nemecz Miklós kapta, aki különben beosztottja volt Szabónak, őt leszerelték.¹⁰² Szabó feleségét a polgári életben helyezték el.¹⁰³

A Szabó-ügy talán el is csendesedett volna, ha 1966. március végén nem robban be a hír Szabónak az USA Képviselőháza Hadügyi Bizottságának CIA albizottsága előtt tett nyilatkozatáról. Mindez 1966. március 23-án a Képviselőház ülése elé került, onnan pedig a politikai közéletbe. Ekkor a magyar hírszerzés újabb akciótervek kidolgozásába fogott, ebben szerepelt a CIA hitelének rontása csakúgy, mint Szabó László kompromittálása. A tervet véleményezésre Komornik

99 ÁBTL 3.2.9. R-015/2. 161–187. Összefoglaló jelentés, 1965. november 16.

100 ÁBTL 3.2.9. R-015/5. 74. Feljegyzés, 1965. október 22.

101 ÁBTL 3.2.9. R-015/3. 98–102. Jelentés, 1966. január 14.; ÁBTL 3.2.9. R-015/4. 247. Szolgálati jegy, 1966. január 15.; ÁBTL 3.2.9. R-015/3. 98–102. Jelentés, 1966. január 14.

102 ÁBTL 3.2.9. R-015/3. 103–105. Az MNK Belügyminiszterének ... számú parancsa, Budapest, 1966. március ...-n – valószínűleg tervezet; ÁBTL 3.2.9. R-015/4. 243–245. Javaslat, 1966. január 14.; 257. BM-parancstervezet, 1966. március; ÁBTL 3.2.9. R-015/6. 51–53. BM-parancstervezet, 1966. március.

103 ÁBTL 3.2.9. R-015/4. 135–136. Szolgálati jegy, 1966. január 14. és január 17.

Vilmos felterjesztette Galambos József miniszterhelyettesnek, a BM III. (Állambiztonsági) Főcsoportfőnökség főcsoportfőnökének, aki június 17-én az akciótervet azzal vetette el: „Nem kell az ügygel foglalkozni!”¹⁰⁴

1966. november 23-án Rácz Sándor vezérőrnagy, a BM III. Állambiztonsági – frissen kinevezett – főcsoportfőnöke (egyben a belügy-miniszter állambiztonsági helyettese) átiratot küldött Bíró György katonai főügyésznek, hogy intézkedjen a Szabó László ellen távollétében lefolytatandó büntetőeljárásról.¹⁰⁵ Az átirat alapján a Legfőbb Ügyészség katonai ügyészi szervei Szabó ügyét előkészítették bírósági tárgyalásra,¹⁰⁶ ennek alapján 1967. február 8-án a Budapesti Katonai Bíróság Szabót távollétében hazaárulásért halálra és teljes vagyonelkobzásra ítélte.¹⁰⁷ A Legfelsőbb Bíróság az elsőfokú ítéletet megerősítette.¹⁰⁸

Az ítélet után ismét úgy tűnt, hogy a Szabó-ügy már csak rutinfeladatot jelent az állambiztonság számára – amely elsősorban a tágabb család minden tagjának megfigyelését jelentette –, amikor viszonylag gyors egymásutánban robbant a hír: a washingtoni követség két diplomataja kért menedékjogot az Egyesült Államokban 1967 április–májusában: Bernát Ernő¹⁰⁹ és Radványi János. A helyzetet bonyolítja, hogy mindkettő kapcsolatban állt a magyar hírszerzéssel, és közülük Radványi János a követség ideiglenes ügyvivője volt, aki még 1965. október 27-én a magyar diplomácia részéről hivatalosan találkozott Szabó

¹⁰⁴ ÁBTL 3.2.9. R-015/4. K-69-121/66.

¹⁰⁵ ÁBTL 3.2.9. R-015/4. 143. Rácz Sándor, 1966. november 23.

¹⁰⁶ ÁBTL 3.2.9. R-015/4. 145–149.

¹⁰⁷ Uo. és ÁBTL 3.2.9. R-015/6. 30. Jelentés a PB-nek, 1967. június 27.; ÁBTL 2.8.1. 17–420/1967. Ítéletek.

¹⁰⁸ ÁBTL 3.2.9. R-015/5. 213–215. A másodfokú ítélet, 1967. április 19. A Legfelsőbb Bíróság csupán egy pontban változtatott: azzal mellőzte Szabó lefokozását mint büntetési tételt, hogy a BM a szökése után törölte őt az állományából, ezért erre az ítélet idején már nem volt szükség.

¹⁰⁹ Bernát Ernő hírszerző 1965. augusztus 14-től követségi III. titkári beosztásban, sajtóattaséi fedéssel dolgozott a washingtoni követségén. 1967. április 21-én levélben mondott le rangjáról és beosztásáról, és bejelentette, hogy családjával az Egyesült Államokban kíván letelepedni, míg Radványi János 1967. május 17-én kért letelepedési engedélyt az USA-ban. Ennek a hírszerzés szervezetére gyakorolt hatásáról lásd Tóth Eszter: A politikai és Gazdasági hírszerzés szervezettörténete, 1945–1990. In Cseh Gergő Bendegúz–Okváth Imre, i. m. 381–447.

Lászlóval Washingtonban. Lázás vizsgálat kezdődött, a washingtoni követség helyzetéről már 1967. május 27-én tárgyalt a Politikai Bizottság. A Radványi-ügy összefüggéseinek a kivizsgálására felállítottak egy héttagú vizsgálóbizottságot, amelybe a Külügy-, a Belügy- és a Honvédelmi Minisztérium paritásos alapon delegált 2–2 tagot, vezetője Puja Frigyes KB-tag, az MSZMP KB Külügyi Osztályának vezetője lett.¹¹⁰ A Minisztertanács pedig 1967. június 12-én bizalmas határozatot hozott a hírszerzés munkájáról.¹¹¹ A Belügyminisztériumban foglalták a határozat előterjesztés-tervezetét, amelyben megállapítják, hogy a másfél évtizedes múlta tekintő magyar hírszerzésnek számos akadályt kellett legyőzni, ezek között említi „Czirok, Szabó, Bernát” ügyét, valamint az 56-os forradalmat.¹¹² A Radványi-vizsgálattal kapcsolatban a BM hírszerzés 1967. június 27-ére elkészítette jelentését „Szabó László volt rendőr őrnagy hazaárulásáról” az MSZMP KB Politikai Bizottsága számára.¹¹³ A jelentés utolsó mondatának konklúziója, hogy Szabó és Radványi szökése között nincs kapcsolat. Az MSZMP PB 1967. október 24-i ülésén 3. napirendi pontként tárgyalták „Szabó László, Radványi János és Bernáth Ernő hazaárulásáról” címen az ügyet, aminek az anyagát a PB-tagok már augusztus 22-én kézhez kapták.¹¹⁴ A napirend előadója Puja Frigyes volt, a Politikai Bizottság a hármas disszidálás következményeként döntött a Belügyminisztérium, a Külügyminisztérium és a Honvédelmi Minisztérium hírszer-

110 MNL OL M-KS 288. f. 5/425.

111 ÁBTL 1.11.4. Felsőbb szintű határozatok, jogszabályok, együttműködési megállapodások. 67-16-242/74. A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának 3307/1967. számú határozata a Belügyminisztérium hírszerző csoportfőnökségéről, 1967. június 12. Tóth Eszter, i. m. 418–419.

112 ÁBTL 1.11. 4. I. s. Felsőbb szintű határozatok, jogszabályok, együttműködési megállapodások. Előterjesztés a PB részére (Tervezet), 1967. június 2. Érdekes, hogy az előterjesztők még kihagyták Radványi nevét a dokumentumból.

113 ÁBTL 3.2.9. R-015/5. 229–236. Jelentés, 1967. június 16.; ÁBTL 3.2.9. R-015/6. 23–30. Jelentés a PB-nek, 1967. június 27. Ugyanezen a napon készítette el a hírszerzés a jelentését Bernát Ernő hazaárulásáról is. ÁBTL 3.2.9. R-8-020/3. 63–70.

114 MNL OL M-KS 288. f. 5/438. I-II. A napirend címe alatt a következő olvasható: „A napirend vitája zártanyagként van lerakva”. 28. Az őrzési egységhez egy külön, II. számú dossziében csatolták a 3. napirendi ponthoz tatózó jelentéseket, határozatot és határozattervezetet. 1–130.

zéssel foglalkozó kádereinek felülvizsgálatáról, valamint az állomány kiválasztásának javításáról, képzettségének emeléséről, hangsúlyozta, hogy a Külügyminisztérium vezetői komoly mulasztásokat követtek el Radványi János, a BM vezetői pedig Szabó László és Bernát Ernő kül-szolgálatra helyezésével.¹¹⁵ Pár hét múlva a Belügyminisztériumot még szorosabban „fogta” az MSZMP PB: 1967. november 14-én határozatot hozott a BM és szerveinek pártirányításáról, pártellenőrzéséről.¹¹⁶

Valószínűleg arra vonatkozóan, hogy milyen forгатókönyv alapján kell vizsgáldni, ha az állambiztonság egy diplomáciai fedésben dolgozó tisztje az ellenségtől kér menedékjogot, a magyar állambiztonsági szervek nem rendelkeztek utasítással a Kádár-korszakban. Ennyi év távlatából azonban úgy gondolom, maradtak a vizsgálatban fehér foltok. Tudomásunk van róla, hogy a magyar szervek a KGB-t és a lengyel társszerveket már 1965. október 25-én átirattal keresték meg, amelyben arról érdeklődtek, vajon rendelkeznek-e A. T.-re vonatkozó információval. Mindkét helyről nemleges választ kaptak.¹¹⁷ A magyarok ennyivel be is érték, nem kutattak tovább a nő után, annak ellenére, hogy tudták a régi és az újabb lakáscímét, a munkahelye címét, az autójának a rendszámát. Amikor pedig az MSZMP PB 1967. október 24-i ülésén együttesen és összefüggésében vizsgálta a Szabó–Bernát–

115 MNL OL 288. f. 5/438. II. és ÁBTL 1.11. 4. I. s. Felsőbb szintű határozatok, jogszabályok, együttműködési megállapodások. MSZMP KB H/460. A PB 1967. október 24-i határozata. Az MSZMP vezető szervei és a BM is tovább foglalkoztak a PB október 24-i határozatának végrehajtásával: ÁBTL 1.11.4. I. s. MSZMP KB Külügyi Osztály javaslata, 1967. december 8.; Uo. 67-146-1/68. A BM III/I. Csoportfőnökség javaslata a PB 1967. október 24-i ülésén hozott határozat végrehajtására.

116 ÁBTL 1.11.4. I. s. Felsőbb szintű határozatok, jogszabályok, együttműködési megállapodások. 337/84-I-67-16-518/1969. Lásd még Krahulcsán Zsolt: A párt belügye. A politikai rendőrség és az MSZMP a korai Kádár-korszakban (1956–1962). ÁBTL – L'Harmattan, Budapest, 2013. 169.

117 ÁBTL 3.2.9. R-015/3. 196. A BM Nemzetközi Kapcsolatok és Tájékoztató Osztály 1965. november 10-én értesítette Komornik Vilmos rendőr ezredest, hogy az 1965. október 25-i átiratokra a szovjet szervek budapesti összekötőjükön keresztül szóban közölték, hogy A. T.-re vonatkozó információval nem rendelkeznek. Mellesleg az üzenetváltás módja igazolja Szabó nyilatkozatának azt a részét, amelyben a szovjetek és a többi ország állambiztonsági szerveinek kapcsolattartásáról szól. ÁBTL 3.2.9. R-015/1. 74. Szolgálati jegy, 1965. október 25.

Radványi-féle szökéseket, még a határozatban is szerepelt, hogy meg kell vizsgálni, „milyen szerepe volt a finn nőnek Szabó disszidálásában”.¹¹⁸ De erre az iratok szerint nem került sor. Ami még meglepőbb, hogy egyáltalán nem próbálták meg összerakni annak a két napnak az eseményeit, amely Szabó londoni eltűnése és előkerülése, vagyis 1965. október 16-a délutánja és október 18-a délutánja között történt.¹¹⁹ Pedig a követségi autónak, amellyel Szabó megszökött, a kilométerórája kb. 210–250 km-rel¹²⁰ többet mutatott, amikor 18-án megtalálták a brit rendőrök, mint amikor Berényi István rezidens Szabónak átadta a gépjárművet két nappal korábban. Ugyanakkor a benzinóra állása ugyanott volt, mint amikor Szabó átvette a gépkocsit, vagyis ez azt jelenti, hogy Szabó használta és megtankolta az autót, mielőtt megszabadult volna tőle.¹²¹ Vajon merre járhatott? A vizsgálat során nem is feszegették azt, hogy a gépkocsi kilométerórájának az állása esetleg felveti, hogy Szabó megjárva a London–Newbury–London útvonalat, felkereste „Haniert”. Newbury útvonalválasztástól függően 60–75 mérföldre van Londontól, vagyis ez éppen megfelel annak a távolságnak, amit Szabó megtett az autóval oda-vissza. Mivel a magyar szervek azt sem nyomozták le, hogy vajon A. T. Newburyben szolgál-e még, csak feltételezni tudjuk, hogy Szabó találkozhatott vele.

A magyar szervek vizsgálták azt, hogy vajon Oxfordban esetleg már tanulmányozhatták, netán be is szervezhatték Szabót az amerikaiak. Végül mindkét változatot elvetették, s magam sem tartom valószínűnek a beszerzés valószínűségét.

A magyar állambiztonság részéről a legutolsó érdemi intézkedés Szabó ügyében 1967. október 16-án történt, amikor a hírszerzés egy operatív tervet készített Szabó esetleges provokációinak kivédésére,

118 MNL OL M-KS 288. f. 5/438. II. 2., 13.

119 ÁBTL 3.2.9. R-015/2. 45. Kivonat a 001/255. sz. KÜM napi jelentésből, 1965. november 1. A brit hatóságok úgy értesültek Szabótól, hogy október 16-án este elhagyta Londont, de még aznap vissza is tért és különböző szállodákban szállt meg 16-án és 17-én.

120 ÁBTL 3.2.9. R-015/1. 123. Dobróka János jelentése, 1965. október 21.; 179. A Szabóval Washingtonban folytatandó beszélgetés terve, d. n. A vizsgálati szervek nem adtak meg pontos értéket, hol 210, hol 250 km említene, ennek oka lehet az is, hogy eredendően a számláló mérföldben mért.

121 ÁBTL 3.2.9. R-015/1. 123., 179.

tartózkodási helyének felderítésére. A tervet Rajnai Sándor rendőr ezredes főcsoportfőnök engedélyezte, de semmi további lényeges lépésnek nincs nyoma.¹²² A Szabó elleni operatív munkát azzal az érveléssel javasolták megszüntetni 1974. június 3-án, hogy „további érdembeli munkában szükséges lehetőséggel nem rendelkezünk”, javasolták továbbá addigi anyagainak irattározását.¹²³ Ez azért annyit elárul, hogy mindaz, amitől a hírszerzés vezetői féltek, hogy Szabó provokációkat hajt végre a nyugati követségek ellen, nem következett be. 1966 áprilisától Szabó sorsáról sem az államvédelmi szervek, sem a családja nem rendelkezik információval.

Utóhang

A kelet-európai országokból disszidált állambiztonsági tisztek történeteiből már jó néhányat feldolgozott a szakirodalom. Ennek talán az a típusa a legismertebb, amikor vezető pozícióban lévőek szöktek Nyugatra, ott átadták információikat az állambiztonsági szervek működéséről, mindez pedig nyilvánosságot kapott. Erre példa a lengyel Józef Światło¹²⁴ vagy a román Ion Mihai Pacepa tábornok¹²⁵ históriája.

122 ÁBTL 3.2.9. R-015/6. 109–116. Operatív terv, 1967. október 16. Szabónak még 1967 februárjában a „Schtein” fedőnevet adták, és egy ún. kutató B-dossziét nyitottak tevékenységének felderítésére. Ebben egy 1968. február 15-i jelentés szól arról, kit vontak ellenőrzés alá Szabó miatt a rokoni és ismerősi köréből, de ez inkább pótcselekvés lehetett már az államvédelmi szervek részéről, Szabó soha egy rokonát vagy ismerősét nem kereste meg. ÁBTL 3.2.9. R-015/6. 92–94. Jelentés, 1968. február 15.

123 ÁBTL 3.2.9. R-015/6. 159. Javaslat, 1974. június 3.

124 Józef Światło (1915–1994), a lengyel Állambiztonsági Minisztérium magas beosztású funkcionáriusa 1953. december 5-én disszidált Nyugatra. Washingtonig jutott, ahol a Szabad Európa Rádió műsoraiban beszélni kezdett a Lengyelországban zajló terrorról. Sobor-Swidarska A.: Jozef Swiatlo – Myth and Reality. *Studia Historyczne (Historical Studies)*, 2006/1. 41–63.; Mitrovits Miklós: Józef Światło disszidálása. A sztálinizmus titkai Lengyelországban. *Történelmi Kávéház*, 2014. február 13. ÁBTL, <http://www.abtl.hu/node/444> (Az utolsó letöltés ideje 2014. május 15.)

125 Ion Mihai Pacepa (1928) Nicolae Ceaușescu diktátor bizalmasa és a kémelhárítás főnöke 1978 júliusában az NSZK-ba utazott, majd ott politikai menedékjo-

Egy újabb típust jelent a Szabó László nyilatkozatában is említett Lapusnyik Bélának, a BM Figyelő és Környezettanulmányokat Készítő Osztálya rendőr őrmesterének az esete, aki 1962 májusában követett el tiltott határátlépést, és Ausztriában politikai menedékjogot kért, s miközben az osztrák belügyi szervek foglya volt, a Csehszlovák Állambiztonsági Hivatal (STB) egyik legfontosabb nyugati, „Szegymicska” fedőnevű ügynöke a KGB utasítására, az osztrák belügyesek és a nyugati titkosszolgálatok szeme láttára megmérgezte. Bár meggyőződésem, hogy Lapusnyik „kis hal” volt, azért kellett az életével fizetni, mert azt vélelmezték: munkájánál fogva olyan információk birtokában volt, amelyek veszélyeket jelenthettek mind a szocialista tábor kémelhárítására, mind hírszerzésére.

Czirok András története¹²⁶ egy újabb típusát adja a Kelet-Európából disszidált állambiztonsági tisztek ügyeinek, ő az, aki vagy elrabolva vagy magától, de átállt az „ellenséges” szervekhez, nem lépett a nagy nyilvánosság elé, de nem érte utol a KGB bosszúja sem. Hogy Czirok Andrással mi történt az eltűnése napján, 1953. május 22-én és utána, azt máig homály fedi. Feltehetően valamilyen formában információs forrásként használhatta őt az amerikai hírszerzés és elhárítás 1953 és 1960 között, addig fel-feltűnni vélték hol New Yorkban, hol Bécsben. A későbbiek folyamán valószínűleg nem tarthattak a szolgálataira igényt, mivel az addig eltelt hét év alatt a magyar hírszerzést és az állambiztonsági szerveket is többször átszervezték, az állományból általa ismert embereket Nyugatról inkább átirányították keleti szolgálatra, vagy egyszerűen hazarendelték. Ekkorra Cziroknak nem nagyon maradhattak ismerősei a nyugati rezidenciákon. Ezenkívül, akiket ismert, azokra sem volt hatása, végül is senkit sem csábított át az „ellenséges” vonalakon 1956 és 1960 között, amikor erre kísérletet tett. 1960 után kikerült a magyar belügyi szervek látóteréből.

got kért és kapott az Egyesült Államoktól. Az itt 1987-ben megjelent *Vörös Horizontok. Egy román kémfőnök vallomásai* (I. H. Printing Company, New Jersey, 1994) című könyve leleplezi Ceaușescu és felesége diktatúráját. Ezeket újabb könyvek követték, amelyek erős forráskritikát igényelnek. Bányai Péter: *Pacepa: A történelem bizalmasa. Beszélő*, 2004/9. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/pacepa-a-tortenelem-bizalmasa> (az utolsó letöltés ideje 2014. május 15.).

126 Palasik Mária: Menekült vagy dezertált? i. m.

Valószínűleg Szabó László ártotta a legtöbbet a magyar és a keleti tömb titkosszolgálatai számára a magyar dezertálók közül, a magyar hírszerzés nyugati rezidentúráit gyakorlatilag mind át kellett szervezni. Az ő esete is sok homályos foltot hagy a kutató számára (is).¹²⁷ A fellelhető dokumentumokban nem bukkantam nyomára, hogy bárki látta volna őt vagy hallott volna valami hiteleset róla 1966 márciusa után. M. Szebeni Géza Szabóról írt cikkében azt állítja, hogy a magyar Külügyminisztériumban „évekig kerengő (talán célzatosan terjesztett) pletykák szerint Szabó László egy rejtélyes találkoztót követően liftaknába zuhant és ott vesztette életét”.¹²⁸ Azonban lehet, hogy csak az állomány megnyugtatóására kelt szárnyra a pletyka: ne aggódjatok, Szabó már nem tud ártani, dolgozzatok nyugodtan. Heltai Andrásnak Radványi Jánossal, az 1967-ben menedékjogot kérő washingtoni ügyvivővel 2005-ben készített interjújában Radványi kiemelte, hogy szerencsésnek tartja magát, többek között azért, „mert életben maradt, pedig embereket béreltek fel annak idején, hogy üssék el a hazaárulót az utcán”.¹²⁹ Nem tudjuk, Radványi kire gondolhatott, de talán van egy kis esélye, hogy Szabó is a szerencsések közé tartozik: kapott egy új személyiséget, és boldogan élte-éli az életét valahol a nagyvilágban.

¹²⁷ A nyugati szakirodalom éppen csak foglalkozik a Szabó-üggyel, azt nem tárja fel részleteiben. Lásd West, Nigel: *Historical Dictionary of Cold War Counterintelligence*. Series: Historical Dictionaries of Intelligence and Counterintelligence (Book 6). Scarecrow Press, Lahman, Maryland–Toronto–Plymouth, UK, 2007. 334–335., 398.; West Nigel: Cold War intelligence defectors. In Johnson, Loch K. (szerk.): *Handbook of Intelligence Studies*. Routledge, Oxon, New York, 2007. 220., 236.; West, Nigel: *Games of Intelligence: The Classified Conflict of International Espionage*. Crown, New York, 1989. 114–115.

¹²⁸ M. Szebeni Géza: A „külügyes Szabó”, i. m. 13.

¹²⁹ 168 óra, 2006. január 6. Heltai András: A diplomata halálos ítélete. Külügyi ku-lisszatitkok. <http://www.168ora.hu/cikk.php?id=4398> (A letöltés ideje 2015. július 22.)

A szövetkezeti kocsmá és a nőtanács
irodája, avagy találkozási lakások Csorváson:
állambiztonsági mikrotörténet

A történeti kutatás során ugyanazt a tárgyat, jelenséget több oldalról is megvilágíthatjuk. A léptékváltás gyakran segíthet abban, hogy a korábban észre nem vett jellemzők, rejtett karaktervonások is felszínre kerüljenek. A jelen tanulmány keretében azt szeretném bemutatni, hogy milyen tanulságokkal járhat, ha a politikai rendőrség működése során szűkítjük az elemzés horizontját, és a társadalomtörténeti analízisekben meghonosodott mikrotörténeti megközelítést¹ alkalmazzuk. Már régebb óta vizsgálom a politikai rendőrség, azon belül az ún. mezőgazdaságiszabotázs-elhárítás működését. A kutatás első lépéseként a szervezetre, pontosabban a központi állomány struktúrájára és vezetőire vonatkozó tanulmányom született meg.² Ezt követően pedig beszerzési dossziéokra támaszkodva igyekeztem feltérképezni, hogy kik is végezték a külterületeken, falvakban, kisvárosokban a politikai rendőrség számára a hálózati munkát.³ Harmadik lépcsőként pedig

1 A fogalomról részletesen: Szijártó M. István: *A történész mikroszkópja. A mikrotörténelem elmélete és gyakorlata*. L'Harmattan, Budapest, 2014.

2 Papp István: A BM II/7. (Mezőgazdasági Elhárító) Osztály. In Cseh Gergő Bendegúz–Okváth Imre (szerk.): *A megtorlás szervezete. A politikai rendőrség újjászervezése és működése, 1956–1962*. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára–L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2013. 211–236.

3 Papp István: Falusi ügynökök. Informátorok a falusi társadalom és az állambiztonság szorításában. In Horváth Sándor–Ö. Kovács József (szerk.): *Állami erőszak és kollektivizálás a kommunista diktatúrában*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2015. 227–256.

egyetlen közösségre összpontosítva, egy falun belül próbálom értelmezni a mezőgazdaságiszabotázs-elhárítás tevékenységét.

A beszervezések története

Első lépésként nézzük meg, hogy mi is történt 1958-tól 1960-ig Csorváson a hálózatépítés terén. A környezettanulmány elkészítését és a beszervezési javaslat jóváhagyását követően Lachata István rendőr főhadnagy, a BM Békésmegyei Rendőr-főkapitányság Politikai Nyomozó Osztály Orosházi Kirendeltségének operatív beosztottja, 1958. május 16-án Gécs Jánost, a Vörösmarty utca 23/a. szám alatti lakost, a II. számú földművesszövetkezeti italbolt kocsmárosát mint találkozási lakásgazdát beszervezte. Találkozási lakásként a kocsmának egyik hátsó helyisége szolgált, „Korzó” fedőnéven.⁴ A beszervezést azzal indokolták, hogy Csorváson három, a tőle 6 km-re lévő Gerendáson pedig egy hálózati személyt foglalkoztatnak és a velük való találkozások lebonyolításához szükség van egy találkozási lakásra.⁵ Bő egy évvel később, 1959. augusztus 19-én Lachata a megváltozott körülmények, a konspiráció nehézségei miatt mind a lakás, mind, pedig a lakásgazda hálózatból történő kizárását javasolta, melyet fellettese jóvá is hagytak, Gécs János pedig szeptember 1-jén adott titoktartási nyilatkozatában tudomásul vette a döntést.⁶

Viszonylag rövid idő alatt sikerült Lachata Istvánnak egy újabb találkozási lakást, illetve lakásgazdát a hálózatba bevonnia. A szokásos ügymenetet (környezettanulmány, beszervezési javaslat elkészítése) követően 1959. november 6-án Csernai Pálné, a Magyar Nők Országos Tanácsa helyi szervezetének elnöke mint lakásgazda „felajánlotta” a politikai rendőrség számára a Nőtanács Deák Ferenc utca 12. szám alatti helyiségét. A lakás „Csurgó” fedőnév alatt vonult be a

4 Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (a továbbiakban ÁBTL) 3.1.1. B-87963. „Korzó”. 19. Gécs János kézzel írott nyilatkozata. 19. ÁBTL 3.1.1. B-87963. „Korzó”. 18. Gécs János lakásgazda beszervezéséről szóló jelentés.

5 ÁBTL 3.1.1. B-87963. „Korzó”. 12–14. Beszervezési javaslat.

6 ÁBTL 3.1.1. B-87963. „Korzó”. 25–26. „Korzó” fn. „T” lakás kizárási javaslata. ÁBTL 3.1.1. B-87963. „Korzó”. 27. Nyilatkozat.

hálózati nyilvántartásba.⁷ A beszerzés indokaként ugyanazt hozták fel, mint korábban: a Csorváson dolgozó két informátorral és egy ügynökkel, valamint a Gerendáson foglalkoztatott egy informátorral való találkozásokat kívánták a Deák Ferenc utcai házban lebonyolítani.⁸

Alig háromnegyed évvel később, 1960. június 27-én viszont Csernai Pálné lakásgazda hálózatból való kizárását javasolták, azzal az indokkal, hogy leváltották a községi nőtanács éléről, így az utódját ajánlatos beszervezni, mivel maga a lakás beváltotta a hozzá fűzött reményeket.⁹ A jóváhagyást követően 1960. szeptember 30-án került sor a kizárásra. Hogy pontosan minek a kizárására, az nem állapítható meg egyértelműen, mivel csupán az alábbi, Csernai Pálnétól származó, kézzel írott szöveg került bele a dossziéba: „Alulírott Csernai Pálné Csorvás Ady Endre u. 52. alatti lakos tudomásul veszem, hogy a korábban rendőrség részére bocsátott Nőtanács egyik helyiségét a helyiséggel kapcsolatos dolgok megszűnnek.”¹⁰ Vajon elvált egymástól a lakásgazda és a találkozási lakás sorsa vagy mégis összefonódott? Homályos megfogalmazásról van szó vagy tényleg megtörtént Csernainé utódjának beszerzése, csak erről nem maradt fenn nyom, vagy nem bukkantam rá?

Ami kétséget kizáróan dokumentálható: a két lakásgazda és a hozzájuk tartozó találkozási lakások hálózatba történt felvétele. Önmagában nem túl izgalmasnak látszó esemény, de ha kicsit mélyebbre hatolunk, a történet szereplőit: a két lakásgazdát, az őket beszerző operatív tisztet és az utóbbit ellenőrző kirendeltség vezetőjének életútját megvizsgáljuk, fontos kérdésekre kaphatunk választ. Mit tudott a politikai rendőrség a korabeli csorvási társadalomról? Mi alapján választotta ki a két lakásgazdát? Alkalmasak voltak-e erre a szerepre a lakásgazdák és maguk a lakások? És végezetül talán azt is megtudhatjuk, hogyan mozgott, tájékozódott a számára ismeretlen terepen az operatív tiszt.

7 ÁBTL 3.1.1. B-92838. „Csurgó” 24–26. Beszerzésről szóló jelentés. ÁBTL 3.1.1. B-92838. „Csurgó”. 26. Csernai Pálné nyilatkozata

8 ÁBTL 3.1.1. B-92838. „Csurgó”. 12–16. Csernai Pálné „T” lakás gazdának beszerzési javaslata.

9 ÁBTL 3.1.1. B-92838. „Csurgó”. 29. „Csurgó” fn. „T” lakás felülvizsgálása.

10 ÁBTL 3.1.1. B-92838. „Csurgó”. 31. Nyilatkozat.

A politikai rendőrség tisztjei: Lachata István és Kocsis Lőrinc

Történetünk egyik kulcsszereplője Lachata István, aki 1958 és 1960 között főhadnagyi rendfokozatban végzett operatív munkát. A lakás-gazdákra vonatkozó minden iraton az ő neve szerepel, nem csupán megfogalmazta, hanem alá is írta mindegyik dokumentumot. (Ez a gyakorlat felsőbb szinten nem volt általánosnak mondható, a megyei rendőrfőkapitány vagy a politikai nyomozó osztály vezetője helyett gyakran a helyettese szignálta az előterjesztéseket.) Ő szemelte ki a találkozási lakások gazdáit, illetve a lakásokat. A kapcsolatot is ő tartotta a hálózati személyekkel, így többször megfordult Csorváson, ismerte a falu legfontosabb vezetőit, ha máskor nem, de a környezet-tanulmányok készítésekor személyesen is beszélt velük. Egy 1960-as minősítésből kiderül, hogy nem csupán operatív tiszti minőségében járt a településen: az állambiztonsági munkával egy időben pártpropagandistaként szemináriumot vezetett a csorvási rendőrőrsön.¹¹ Vagyis felkészültsége, alapossága, helyismerete, rátermettsége meghatározónak bizonyult a hálózatépítés és irányítás terén.

Nem célom Lachata István teljes életútjának feltérképezése, csupán azokat a motívumokat emelem ki, amelyek befolyásolhatták munkája eredményességét. Személyi dossziéjában több önéletrajz, szolgálati adatlap, kinevezési és minősítési javaslat található, amelyek alapvetően a kor politikai elvárásaihoz igazodva, jobbra a bürokratikus hivatali nyelvet jól-rosszul használva íródtak. Többszöri elolvasásuk után mégis akad néhány fontos momentum, amelyek segítségével pontosabban megrajzolható a rendőrtiszt portréja.

Lachata István 1920. augusztus 28-án született a Békés megyei Tótkomlóson, egy Orosházától 15 km-re délkeletre eső faluban.¹² Családjáról különböző minősítések olvashatók, hol kisparasztként, hol

11 ÁBTL 2.8.1 BM Békés megyei fogyatéka 504. 16–18. Minősítési lap, 1960. március 28.

12 Lachata István családi hátterének és 1950-ig tartó életútjának elemzésében az alábbi forrásokra támaszkodtam: ÁBTL 2.8.1 BM Békés megyei fogyatéka 504. 6–11.; 12–14.; 41–43.; 24.Szolgálati adatlap, 1957. június 17.; Önéletrajz, 1957. szeptember 13.; Önéletrajz, 1958. január 16.; Leszerelési javaslat, 1962. március 22.

szegényparasztként jellemzi saját familiáját, ám a különböző, Lachata István által papírra vetett életrajzok összevetéséből árnyaltabb kép rajzolódik ki. Szülei 1919-ben házasodtak össze, miután mindketten megözvegyültek, s édesapja egy fiút hozott a családba. Az apa, id. Lachata János az első világháborús frontszolgálat során makacs szívbajra tett szert, amely az idő múlásával egyre jobban akadályozta a paraszti élettel járó nehéz fizikai munka végzésében. A család 2000 négyszögöl földet kapott a Nagyatádi-féle földreform során. Az apa kazánkovács oklevelet is szerzett. 1923-tól 1928-ig gépészként, más forrás szerint fűtőként dolgozott az egyik tótkomlói malomban. Fia állítása szerint „baloldali magatartásáért” bocsátották el, de a konkrét okot nem fedte fel. Id. Lachata János egyetlen politikai párthoz sem csatlakozott, csupán a helyi földmunkás egyesületnek volt a tagja.

A családfő saját földjének művelése mellett először részes aratóként dolgozott Zichy Aladárné szőlőpusztai uradalmában, ám szívbetegsége miatt nem bírta a megerőltető munkát. Ezért fogatot vásárolt és előbb egy, majd 1935-től két lóval fuvarozott. A harmincas években egy útépítő vállalat számára követ szállított. Fokozódó szívbaja miatt azonban fia vette át tőle a gyeplőt 1936 táján. Lachata István ekkor már befejezte az elemi iskola hat osztályát, igaz nem folyamatosan járt, mert először tíz éves korában, majd 14 éves korától fogva helyi gazdánál szolgált. A családi gazdaság szempontjából szerencsésen alakultak a dolgok, hiszen amikor az édesapa csaknem munkaképtelenné vált, fia elég nagy és erős volt ahhoz, hogy folytassa a fuvarozást.

Ráadásul nem is sikertelenül hajtotta a lovakat, mert részben a fuvarozással keresett pénzből, részben örökség révén kétszer is kisebb földterületet vásároltak: 1939-ben 1, 1940-ben pedig 2 katasztrális holdat. Összességében 4 katasztrális hold és 900 négyszögöl nagyságú földterület volt a család kezében a háború végén. Az igazi törést az 1941-es év jelentette, mivel októberben a 21 éves Lachata Istvánt behívták a Battonyán székelő 31. határvadász zászlóaljhoz. Ekkor arra kényszerültek, hogy a családi létfenntartás alapját képező fogatot, a két lóval együtt eladják, részben azért, hogy fedezzék az apa kórházi kezelésének költségeit, részben pedig, hogy a mindennapi megélhetést biztosítsák. A helyzet később annyiban javult, hogy a két hónapos alkiképzést követően Lachata István, mint családfenntartó hazatérhetett

szüleihez, akiktől ettől kezdve ő, illetve felesége gondoskodott. Lachata István a vele egyidős Záluszkai Máriával 1942-ben kötött házasságot. A háborús évek alatt a csekély szülői föld mellett részes aratóként dolgozott a község módosabb gazdáinál, így próbálta családját eltartani. 1944 februárjában újból behívták katonának a Tótkomlóssal szomszédos Mezőhegyesre, s ekkor már nem sikerült leszerelnie: szeptemberben a Torda–Kolozsvár táján húzódó frontra vitték, október elején szovjet fogságba esett és csupán 1946 márciusában tért haza. Vagyis több mint két évre kiesett a családi gazdaságból, éppen abban az időszakban, amikor a leginkább szükség lett volna rá, nem csupán a munkavégzés miatt, hanem mert két nő és egy idős beteg férfi maradt magára.

Hol helyezhető el az eddig elmondottak alapján a Lachata család a korabeli tótkomlósi paraszti társadalomban? Lachatáék társadalmi státusza több tényezővel jellemezhető: a hagyományos paraszti gazdálkodás, az iparos életút és a vállalkozói attitűd elemei egyaránt felbukkantak. Úgy vélem, leginkább hullámozó mozgással jellemezhető a helyzetük. A háború után, 1923-ban nagyot lépett előre az édesapa, mivel állandó munkaviszonyba került: 1928-ig iparosként (gépész-fűtő) dolgozott az egyik tótkomlósi malomban, s emellett saját földjét művelte. Elbocsátását feltehetően krízisként élte át, s néhány évig a család viszszacsúszott a szegényparasztság soraiba, azon belül is eleinte az uradalmi részes művelők csoportjába, esetleg a gazdagabb helybeli parasztoknál, leginkább a 15–20 holdas középparasztoknál bizonyos munkákat (aratás, kukoricakapálás és -törés) részes alapon végzőkébe.¹³

A Nagyatádi-féle földreform során kapott parcella jelentette a család számára a kiinduló alapot, és az itt megtermelt jövedelmet egészítették ki más forrásból. Az az elhatározás, hogy a családfő fogatot és lovat vásárol, és a saját föld mellett fuvarozással biztosítja a betevő falatot, mindenképpen stratégiai döntésnek, a rendies kötöttségektől a paraszti polgárosodás irányába tett lépésnek tekinthető. Releváns információ az is, hogy az 1930-as évek második felében útépitéshez szállított követ, ami arról árulkodhat, hogy állandó, sőt szerződéses kapcsolatba került

13 A két világháború közötti tótkomlósi szegényparasztság tagozódásáról lásd Závada Pál: *Kulákprés. Dokumentumok és kommentárok egy parasztgazdaság történetéhez*. Művelődéskutató Intézet, Budapest, 1986. 26–32.

egy vállalattal, s ez stabilizálhatta a család helyzetét. Az anyagi erősödésről árulkodik a földvásárlás, bár nem tudjuk, ebben mekkora szerepet játszott a családi örökség. (Lehet, hogy nem túlságosan nagyot, mivel Lachata István édesapjáék ötven, édesanyjáék hatvan voltak testvérek, vagyis a vagyon sokfelé aprózódott. Figyelemre méltó, hogy ők viszont csak ketten voltak féltestvérével együtt, ami önmagában is gátolta az elszegényedést.) A földvásárlás viszont arról tanúskodik, hogy a Lachata családban továbbra is fontos szerepet játszott a hagyományos paraszti értékrend, vagyis a saját föld birtoklása. Ebben a nagyjából tíz évig tartó időszakban Lachataék a tótkomlói szegény- és középparasztság között átmeneti kategóriát képező igásparasztkhoz tartoztak. Még ezen a rétegen belül is elkülönült az a nagyjából ötven-hatvan ember, aki lovát nem talajművelésre, hanem elsősorban fuvarozásra használta, vagyis még távolabb került a hagyományos paraszti életmódtól.¹⁴ Az a tény viszont, hogy a család a megszerzett profitot nem a vállalkozásba forgatta, hanem földet vásárolt, arról tanúskodik, hogy továbbra is inkább ezt tekintették a megélhetés alapjának.

A második kritikus évnél 1941 bizonyult a család életében, mivel ekkorra az apa már munkaképtelenné vált, sőt gyógykezelése anyagilag is súlyos terheket jelentett, a családfenntartó fiúnak pedig be kellett vonulnia katonai szolgálatra. Ez a fordulat megállította, sőt visszafordította a család státuszának emelkedését. Bár Lachata István hazatért és nősülése révén új munkaerő is érkezett a családi gazdaságba, a tartós távollétéig hátralévő bő két évben visszacsúszott abba az állapotba, amiben édesapja az 1920-as évek végén leledzett: újból részes aratóként egészítette ki a családi gazdaságban megtermelt jövedelmet. Vagyis nagyjából két évtized alatt a Lachata-család kétszer indult el a szegényparaszti sorból való kiemelkedés útján és kétszer is csúszott vissza oda. Mennyiben befolyásolta mindez Lachata Istvánnak a politikai rendőrségnél tanúsított magatartását? Úgy vélem, nagyon is sokat nyomott a latban ez az életút, főként az 1941-es törés. Závada Pál kutatásaiból tudjuk, hogy a tótkomlói igásparasztk sorsa 1945 után sajátosan alakult: „Társadalomszerkezeti helyüket az önálló gazdálkodó pozíciója felé való törekvés jóval erősebben határozta meg, mint a föl-

¹⁴ Az igásparasztk csoportjáról lásd Závada Pál, i. m. 35–36.

dosztás után a kollektivizálás gondolatát azonnal felvető, a kommunista párt politikájával szimpatizáló uradalmi részesi, summási rétegét.”¹⁵

A Lachata-család számára a harmadik kritikus pontot az 1945-ös év jelentette. A régóta súlyos beteg id. Lachata János 59 éves korában, 1945. április 15-én meghalt, éppen azokban a hetekben, amikor a földeket osztották Tótkomlóson. Felesége és menyje támasz nélkül maradt, mivel Lachata István a Szovjetunióban, az Ural-hegységben volt rabmunkán. Testvére, ifj. Lachata János pedig apja halála után összeveszett mostohaanyjával, és később is csak fivérével beszélt. A rendkívül túlnépesedett, ugyanakkor föld szűkében lévő Tótkomlóson komoly feszültségekkel járt a földosztás folyamata. 1661 család igényelt földet, de közülük csak 718 kapott, tehát kevesebb mint a felük. Ráadásul a juttatott birtok 3 katasztrális hold körül mozgott, szemben az országos 5,1-del, vagyis nagyon sok elégedetlen família maradt a faluban.¹⁶ Az indulatos légkörben több szokatlan esemény is történt: a szomszédos Békéssámson határából is hasítottak ki földterületet a komlósiak, lejjebb vitték a felosztható birtoknagyságot, így a községi és az evangélikus egyház tulajdonában lévő parcellák is csorbultak. A Lachata-család is azok között találta magát, akik nem nyertek a földreformmal, így nem kaptak esélyt arra, hogy néhány holdas kisbirtokos gazdálkodóként újból megpróbálkozzanak a felemelkedéssel.

Önéletrajzi dokumentumai szerint Lachata István 1946-tól 1950-ig visszatért a korábbi életmódjához, azzal az eltéréssel, hogy ettől fogva külön gazdálkodott édesanyjától. Egyik alkalommal egy, más ízben két katasztrális hold nagyságú földterületről beszél, mint családi örökségről. Mivel nagyságrendi különbség nincsen, így túlzás nélkül állítható, Lachata István továbbra is szegényparaszti sorban élt, jövedelmét alkalmi munkákból egészítette ki. Minden bizonnyal a helyi középparasztoknál vállalt munkát, amit az 1950-es években nem tűnhetett tanácsosnak megírni, mivel ezzel a kulákokkal való kapcsolatát demonstrálhatta volna. Az önálló gazdálkodói lét számára végül 1950 utolsó hónapjaiban ért véget, amikor 2 kat. hold nagyságú birtokával belépett a tótkomlósi Haladás Termelőszövetkezetbe.

¹⁵ Závada Pál, i. m. 36.

¹⁶ Závada Pál, i. m. 21.

Mielőtt azt gondolnánk, hogy Lachata Istvánnak kikövezett útja vezetett kicsiny földbirtoka és szegénysége miatt a termelőszövetkezet felé, ahogyan a hozzá hasonló parasztembereknél számos esetben előfordult, érdemes számba vennünk, kínálkoztak-e más lehetőségek az anyagi gyarapodásra. Az erre adott válaszunk már átvezet egy következő kérdéskörhöz, Lachata István nemzeti-nyelvi identitásához, amely véleményem szerint erőteljesen befolyásolhatta az állambiztonság kötelékében végzett munkája sikerességét.

Miért is fontos egyáltalán Lachata István nemzetiségi hovatartozása? Ez akkor ötlött fel bennem először, amikor észrevettem, milyen sok helyesírási, központoszási, stilisztikai hiba jellemzi az általa írt szövegeket.¹⁷ Nem egyszerűen arról volt szó, mint amivel számos más esetben találkozhatunk, vagyis hogy kevés iskolát járt, fél-analfabéta tisztak szenvedtek a hivatali szövegek megfogalmazásával, hanem valami másról. A Lachata István által papírra vetett szövegek jól olvashatóak, értelmesen tagoltak, követhetőek voltak, csak éppen érthetetlen hibák tömkelegére bukkanhatunk bennünk. Többszöri olvasás után az a szubjektív benyomásom alakult ki, hogy írójuk nem műveletlen, a szó hétköznapi értelmében vett „buta” ember, hanem sokkal inkább bizonytalan, nyelvtudásában ingatag személyiség. Ezt a vélekedésemet a Lachata István felettesei által adott minősítések is megerősítették.

Kocsis Lőrinc rendőr főhadnagy, a Békés Megyei Rendőrfőkapitányság Orosházi Politikai Nyomozó Kirendeltségének vezetője 1960. március 28-án kelt minősítésében az alábbi módon foglalta össze mindezt: „Szakmai munkájában jelentős hiányosságként vetődik fel, hogy az általa elkészített jelentésekre, jegyzőkönyvekre nem fordított kellő figyelmet, fogalmazásukat összekuszálta, miáltal

¹⁷ Ennek igazolására álljon itt példaként az alábbi részlet az egyik ügynök jellemzéséből: „Gécs János iskoláit csorvason végezte. Tíz éves korában már cseléd lett mivel anyja rossz anyagi körülmények között élt. Tizennégy éves korában Wenkhei féle földbirtokon konvenciós cseléd, majd később részes arató lett. Felszabadulás előtt mint leventét elhurcolták, de Sopronnál sikerült több társával megszöknie, azonban ott Szovjet fogságba esett, és kikerült Szovjetunióba. Mint hadifogoly 1945 októberében tért haza. Felszabadulás után 6 kth. földet kapott amit egyénileg művelt, emellett alkalmi munkát is végzett.” ÁBTLL 3.1.1. B-87963. „Korzó”. 16–17. Környezettanulmány, 1958. április 21.

a jegyzőkönyvek értelmetlenek voltak. De más jelentéseiben is gyakran vannak összekuszált fogalmi zavarok. Később ő ezt észreveszi, de még sem igyekszik azt elég aktívan kiküszöbölni. Egyébként ez a hiányosság kiküszöbölhető részéről, mert megfelelő általános műveltséggel rendelkezik, s jelenleg is jár középiskolába.”¹⁸ Túl azon, hogy „az összekuszált fogalmi zavarok” szókapcsolat maga is eléggé összekuszált, Kocsis Lőrinc is ráérezett arra a kettőségre, amely Lachata István szövegei kapcsán szembetűnik: a hibák keltette zavarosság, valamint a korrigálás szándéka és képessége egyszerre van jelen.

A jelenség magyarázatánál figyeltem fel arra, hogy Lachata István Tótkomlóson született, édesanyja Szuchánszki Erzsébet, felesége Záluszkai Mária volt, tehát a családtörténetben csupa szláv hangzású név bukkant fel. Tótkomlós köztudottan a Békés megyei szlovákság egyik legfontosabb központja, ismertségét nem csekély mértékben a falu szülöttje, Závada Pál alapozta meg többek között *Jadviga párnája* vagy *A fényképész utókora* című regényeivel. Ezen alkotásoknak köszönhetően a művelt olvasó számos újdonságot tudhatott meg a helyi tót társadalomról.

Ezek után kezdtem el kutatni azokat a közvetett és közvetlen bizonyítékokat, amelyek Lachata István szlovák származását bizonyíthatják.¹⁹ 1957-es szolgálati adatlapjain az idegen nyelvtudást firtató kérdésre azt felelte, hogy ír, olvas és beszél szlovákul.²⁰ 1965-ben a tartalékos tiszti adatlapján arra a kérdésre, hogy milyen idegen nyelvet beszél, Lachata István szintén a szlovákot írta be.²¹

Van ezen kívül még egy nyom, amely az idegennyelvtudásról árulkodik, igaz nem állapítható meg egyértelműen, melyik nyelvről is van szó. 1956. november 5-én az orosházi nemzetőrök fogságában

18 ÁBTL 2.8.1 BM Békés megyei fogyatéék 504. 16–18. Minősítési lap, 1960. március 28.

19 A szlovák kifejezés Tótkomlós vonatkozásában alighanem pontatlan, hiszen egy helyben élő, szlovákként számon tartott ember „azt a tót nyelvet beszélte, amely Mária Terézia idején a Felvidékről Békésbe települt szlovákok délkelet-magyarországi, a 19. századi nyelvújításról, a nyelvnek irodalmi szlovákká csiszolódásától mit sem tudó, archaikus-tájszólásos zárványnyelve volt.” Závada Pál, i. m. 11.

20 ÁBTL 2.8.1 BM Békés megyei fogyatéék 504. 6–11., 31–36. Szolgálati adatlap, 1957. június 17., Szolgálati adatlap, 1957. szeptember 5.

21 ÁBTL 2.8.1 BM Békés megyei fogyatéék 504. 3. Tartalékos tiszti adatlap, 1965. szeptember 20.

lévő Lachata Istvánt, több más államvédelmi tiszttel együtt a szovjet csapatok szabadították ki. S ekkor történt meg, hogy „az elvtársak engem bíztak meg, ha szükség lesz tolmácsra, hogy beszéljek a szovjet elvtársakkal. Erre rá is került a sor és kb. egy órai tolmácskodás után az ott fogságban lévő kommunisták az épületet elhagyták, és én feljöttem a városi tanács épületéhez, ahol több szovjet elvtárs volt.”²² Természetesen Lachata István oroszul is beszélhetett a Vörös Hadsereg katonáival, hiszen közel másfél esztendő telt el hadifogolyként a Szovjetunióban és ez idő alatt elsajátíthatta a nyelvet. Kérdés ugyanakkor, hogy ha tudott oroszul, akkor miért nem tüntette fel sohasem, hiszen ebből akár előnye is származhatott volna hivatali karrierje során. Ezt a logikai ellentmondást feloldhatónak vélem oly módon, hogy Lachata István alighanem az orosz és a szlovák nyelv hasonlósága révén tudott beszédbe elegyedni a „szovjet elvtársakkal.” Ez a fajta tolmácsolás nem számított rendkívülinek, jelen sorok írója több családi elbeszélésben találkozott már azzal, hogy egy-egy család, sőt falu számára egy szláv nevű és az oroszhoz hasonló nyelvet, vagyis a szlovákot beszélő férfi kincset ért a háború zavaros éveiben.

A nyelvtudáson túl a Lachata család szlovák identitása mellett tanúskodik az a tény is, hogy ifj. Lachata János az 1947-es lakosságcsere során Csehszlovákiába települt át, s ugyanígy tett Lachata István feleségének, Záluszkai Máriának három testvére is.²³ Nem tudjuk, hogy Lachata István miért nem követte őket. Az viszont tény: ahhoz, hogy szlovákságát/tótságát megőrizze, nem kellett elhagynia szülőfaluját. Az 1941-es népszámlálás adatai szerint a 10 993 lakosú Tótkomlóson 8296 szlovák anyanyelvű élt,²⁴ de a szlovák nyelvet ismerők aránya még magasabbra rúgott: 9612 személy állította, hogy képes másokat megérteni és magát megértetni ezen a nyelven.²⁵ Vagyis elég életszerűnek tűnik, hogy az a Lachata István, aki még 1965-ben is feltüntette

²² ÁBTL 2.8.1 BM Békés megyei fogyatéék 504. 38–40. Kiegészítő önéletrajzomhoz az 1956. októberi ellenforradalom körülményeiről, 1958. január 16.

²³ ÁBTL 2.8.1 BM Békés megyei fogyatéék 504. 41–43. Önéletrajz, 1958. január 16.

²⁴ Závada Pál, i. m. 23.

²⁵ Az 1941. évi népszámlálás. 3/a kötet. Anyanyelv, nemzetiség, nyelvismeret. KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat–Magyar Országos Levéltár, Budapest, 1983. 60.

a szlovákot, mint általa tudott idegen nyelvet, s akinek a testvére és sógorai is áttelepültek Csehszlovákiába, maga is szlovák identitással bírt. Azt sajnos nem tudjuk megmondani milyen mértékben, de a családi háttér miatt két válasz lehetséges: szlovák anyanyelvű és nemzetiségű, vagy szlovák anyanyelvű, de magát magyar nemzetiségűnek valló ember lehetett.²⁶

Nem túlzás azt állítani, hogy a lakosságcsere napjainkig hatóan megváltoztatta²⁷ Tótkomlós nemzetiségi arculatát, hiszen a túlnépesedett faluból 3254 személy települt át, s helyükre 981 felvidéki magyar érkezett. Ők részben megkapták az áttelepült családok házait és földterületeit, ami további feszültséget generált. Ugyanis a helyben maradt szlovákok abban reménykedtek, hogy az ő birtokukba kerül a távozók földje és ingatlanvagyon, és ily módon orvosolni lehet a földosztás igazságtalanságait. Talán ebben reménykedett Lachata István is, s ezért nem ment el. Az új törésvonalak kirajzolódásának fontos következményei lettek, ahogyan arra a falu szociográfusa is rámutatott: „A község vezető, irányító pozícióit betöltők a háború után igen hamar homogenizálódtak politikai beállítottságukat és származásukat tekintve is. Főleg a kommunista párt ideológiáját valló szegényparasztok lettek vezetők. Nem vált heterogénné ez a testület nemzetiségi tekintetben sem: csaknem mindenki szlovák nemzetiségű volt benne.”²⁸ Vagyis ha az itthon maradt, feltehetően szlovák identitással bíró Lachata István szerette volna a családja sorsát, anyagi felemelkedését,

²⁶ A Békés megyei szlovákságot a kérdést kutató Kugler József kategorizálta, s számba vette egyes településeken belül is a népesség megoszlását. Ennek alapján Tótkomlóson a népesség közel 9/10-e vagy a szlovák anyanyelvű és nemzetiségű, vagy a szlovák anyanyelvű és magyar nemzetiségű kategóriához sorolható. Kugler József: Az 1941. évi népszámlálás szlovák anyanyelvi és nemzetiségi adatai. *Békési Élet*, 1987/3. 316–330.

²⁷ Tótkomlós és más Békés megyei települések demográfiai trendjeiről lásd Kugler József: A csehszlovák-magyar lakosságcsere népességföldrajzi vonatkozásai a dél-alföldi régióban. *Pro Minoritate*, 1997/1. 25–32.

²⁸ Závada Pál, i. m. 23–24. A folyamat 1956-ban éppen a visszájára fordult: a kommunisták hatalmát megszüntető nagygyűlésen magyar többségű forradalmi bizottságot választottak, vagyis a kommunistaellenesség szlovákellenességben (is) megnyilvánult. Somlai Katalin: Békés megye. In Szakolczai Attila–Á. Varga László (szerk.): *A vidék forradalma, 1956*. I. kötet. 1956-os Intézet–Budapest Főváros Levéltára, Budapest, 2003. 100.

magasabb társadalmi státusz elérését biztosítani,²⁹ akkor a helyben igen erős Magyar Kommunista Párt felé kellett hogy vezessen az útja.

Lachata István domináns szlovák nyelvi közegben élt, a katonai szolgálat és a hadifogság idejét leszámítva, egészen 30 éves koráig.³⁰ Ha mindez a helyi közösségen belüli, felfelé irányuló mobilitási szándékkal párosult, akkor megint csak a szlovák azonosságtudat erősödött meg benne.³¹ Ezt azért tartom fontosnak Lachata István állambiztonsági karrierjének elemzésekor, mert egy nem megfelelő szintű, bizonytalan magyar nyelvtudással rendelkező operatív tiszt számára komoly nehézséget okozhatott a bürokratikus iratgyártás folyamata, amely még a magyar anyanyelvűek számára sem volt feltétlenül könnyű feladat. Ez pedig hátráltathatta őt a hatékony munkavégzésben, talán frusztrálta is, s egyben magyarázatul szolgál arra a tényre, hogy miért igyekezett visszatérni szülőfalujába, miért ott érezte magát biztonságban.

Lachata Istvánnak az a törekvésre, hogy Tótkomlóra hazatérjen, szépen megrajzolható, ha karrierjének állomásait számba vesszük. A hadifogságból való megérkezését követően továbbra is Tótkomlóson maradt, mint láttuk, sem a Csehszlovákiába irányuló, sem a Magyarországon belüli áttelepítés lehetőségével nem élt. Felbolydult légkörű falujában, két katasztrális hold nagyságú birtokán

29 Elvileg megpróbálkozhatott volna Lachata István azzal is, hogy Magyarországon belül jelentkezzen áttelepítésre és valamelyik svábok lakta faluban kap házat és földet. Ehhez még megyét sem kellett volna feltétlenül váltania, hiszen 1946 áprilisában több száz Békés megyei család költözhetett be a korábban németek által lakott Elekre, közöttük tótkomlósiak is. Szabó István: *Agrárforradalom a Viharsarokban 1945–1947*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976. 120., a telepítés kérdéséről Uő: 116–124.

30 Figyelemre méltó, hogy még az 1949. évi népszámlálás során is a 9314 lakosból 4938-an vallották magukat szlovák anyanyelvűnek, ami több mint 53%-os arányt jelentett. A szlovák nemzetiségűek száma ennél jóval alacsonyabb (2048 fő), de ebből a hétköznapi érintkezésben használt nyelvre, illetve a magyar nyelvtudás szintjére nem lehet következtetni.

31 Ez korábban nem volt feltétlenül így, hiszen a lakosságcsere időpontjáig a helyi gazdátársadalom csúcsán álló 20–30 család férfi tagjai nem csupán a mentalitás és a hétköznapi szokások terén igyekeztek megkülönböztetni magukat, hanem igyekeztek folyékonyan beszélni magyar és a magyar nyelvű istentiszteletet láto-
gatni. Závada Pál, i. m. 47.

gazdálkodva, a földreform lezárulása után nemigen bízhatott abban, hogy önerejéből újból kiemelkedhet a szegényparaszti sorból. Ezen az sem változtatott érdemben, hogy 1950-ben belépett a Haladás Termelőszövetkezetbe. Két lehetőség maradt számára: a tanulás és a politikai pálya. 1948-ban vagy 1949-ben elvégezte a „dolgozók iskoláját”, vagyis az általános iskola hetedik és nyolcadik osztályát, 1952-ben gimnáziumi előkészítő osztályba járt Budapesten, 1954-ben pedig befejezte a gimnázium első osztályát Kiskőrösön.³² Később sem adta fel a középiskola elvégzésére irányuló terveit. 1960-as minősítésében azt olvashatjuk: „Lachata elvtárs állami oktatásban való részvétele jónak mondható. Ez évben iratkozott be a mezőgazdasági technikum első osztályába, s a cél az, hogy 1965-re az érettségit megszerzi.”³³ Ezt a célját valóra is váltotta, hiszen az 1965-ös tartalékos tiszti adatlapján legmagasabb polgári iskolai végzettségként a „mezőgazdasági techn. érettségi” szerepel.³⁴ Ezek alapján kijelenthető, hogy Lachata István felismerte a tanulással járó előnyöket, s azt, hogy a középiskola elvégzése abban a közegben, ahol ő élni és boldogulni kívánt, jelentősen segítheti mobilizációs törekvéseit.

Ami Lachata István politikai karrierjét illeti, nincs arra utaló nyom, hogy 1947 előtt közeleti ügyekkel foglalkozott volna. A Magyar Kommunista Pártba 1947. január 17-én lépett be, majd a pártegyesítés után a Magyar Dolgozók Pártjában tevékenykedett.³⁵ Nem sokat hezitált a későbbiekben sem, bár a minősítésében olvasható jellemzés kissé papirosízű és némiképp idealizált: „Az 1956. évi ellenforradalom során Lachata elvtárs őrizetbe volt véve. Kiszabadulása után Tótkomlóson az elsők között kérte felvételét az MSZMP-be.”³⁶ Arról

32 ÁBTL 2.8.1 BM Békés megyei fogyaték 504. 6–11. Szolgálati adatlap, 1957. június 17.

33 ÁBTL 2.8.1 BM Békés megyei fogyaték 504. 16–18. Minősítési lap, 1960. március 28.

34 ÁBTL 2.8.1 BM Békés megyei fogyaték 504. 3. Tartalékos tiszti adatlap, 1960. szeptember 20.

35 ÁBTL 2.8.1 BM Békés megyei fogyaték 504. 6–11. Szolgálati adatlap, 1957. június 17.

36 ÁBTL 2.8.1 BM Békés megyei fogyaték 504. 28–29. Minősítési lap, 1958. március 10. Visszaemlékezésében Lachata István november 25-ét jelölte meg az MSZMP-be való belépés napjaként. ÁBTL 2.8.1 BM Békés megyei fogyaték 504.

nem sokat tudunk, hogyan találta meg helyét az állampárton belül, voltak-e konfliktusai, képviselt-e bármiben egyéni álláspontot.

Első lépéseit a politika ingoványos mezején még nem az MKP/MDP színeiben, hanem az egyik szatelitszervezet, a DÉFOSZ tagjaként tette. A Dolgozó Parasztok és Földmunkások Országos Szövetségét 1948. december 18-án alapították, kifejezetten azzal a céllal, hogy segítse a kommunista párt törekvéseit a módosabb paraszti rétegekkel szembeni politikai kampányok idején. Formálisan érdekvédelmi szervezetként jött létre, a valóságban a középparasztságot próbálta megnyerni „a falusi osztályharc” során, igen csekély sikerrel.³⁷ Lachata István az egyik forrás szerint 1947 és 1952 között volt a DÉFOSZ tagja, míg egy másik helyen 1948-tól 1950-ig tartó tagsági viszony szerepel. Az eltérésnek nincs nagy jelentősége, hiszen a szervezet csak 1949-ben kezdett el ténylegesen működni. Ebben az évben Lachata István mint cséplőgépellénőr dolgozott a DÉFOSZ megbízásából, majd „1950 januárjában az akkori közellátáshoz kaptam elhelyezést a párt útján.”³⁸ Mit jelentenek ezek a fogalmak? A két pozíció szorosan összefüggött, hiszen a cséplőgépeket, amelyek leginkább a gazdagabb parasztemberek tulajdonában voltak, azért kellett ellenőrizni, hogy az aratás/cséplés folyamán teljesítik-e az állam felé a terménybeszolgáltatási kötelezettséget. S „az akkori közellátás” nem volt más, mint a parasztság körében gyűlöletessé vált begyűjtési apparátus, amely a padláslesöprések végrehajtója volt. Ez olyan rossz hírűnek számított, hogy még 1957 szeptemberében is tanácsosnak tűnt az eufemizált elnevezés használata.

1950-ben felgyorsult Lachata István karrierje: tavasszal a tótkomlói I. kerületi pártalapszervezet titkárává választották, augusztusban kis földjével belépett a téeszbe (édesanyja nem tett így, még 1956-ot követően is megtartotta saját földjét), szeptemberben egy hetes, 1951 januárjában három hetes pártiskolát végzett. Ezzel párhuzamo-

38–40. Kiegészítő önéletrajzomhoz az 1956. októberi ellenforradalom körülményeiről, 1958. január 16.

37 Nagy József: *A paraszti társadalom felbomlásának kezdetei 1945–1956*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2009. 94–95.

38 ÁBTL 2.8.1 BM Békés megyei fogyték 504. 12–14. Önéletrajz, 1957. szeptember 13.

san Gyulán hat hónapos tsz elnök-képző szakiskolát végzett. Az oklevél átvétele után a Haladás Tsz pártalapszervezetének titkára lett.³⁹ Vagyis szűk másfél év alatt Lachata István két holdas szegényparasztból a helyi közösség befolyásos emberévé nőtte ki magát, mindenképpen esélyesnek tűnhetett a téeszelnöki pozícióra is. Ezek természetesen szűkös információk, hiszen semmit sem tudunk a kiválasztás módjáról, Lachata pártfogóiról és szövetségeseiről. A korszakot jellemző káderforgót,⁴⁰ a gyors mobilitási pályákat ismerve nem meglepő, hogy az újdonsült párttitkár meg sem melegekedhetett székében, amikor ismét váltania kellett. 1951 tavaszán tartalékos tiszti iskolát végzett Kiskunhalason, vagyis az egyik határőr kerületi laktanyában. Innét az Államvédelmi Hatóság állományába került. 1951. június 4-én alhadnagyi rendfokozatban kezdte meg szolgálatát mint segédoperatív beosztott az ÁVH I/5-a, vagyis mezőgazdaságisabotázs-elhárító osztályán, Budapesten.⁴¹

Az 1951-es évet egyszerre írhatjuk le a folytonosság és a változás jegyében. Ha a konkrét munkaterületet nézzük, akkor Lachata István továbbra is a mezőgazdaság, a parasztság, a termelőszövetkezetek politikai kontrolljának apró láncszeme volt: a DÉFOSZ által kiküldött cséplőgépellenořrként, a Haladás Termelőszövetkezet pártalapszervezetének titkáráként (a téeszelnöki pozícióra kiszemelt személyként), majd az I/5-a, vagyis az Államvédelmi Hatóság mezőgazdasági osztályának⁴² munkatársaként ugyanúgy az ellenséges tevékenység szemmel tartása és megakadályozása tartozott feladatai közé, bár eltérő mértékben. Viszont komoly változást jelentett Lachata István számára, hogy falujából családjával együtt Budapestre költözött. Itt egy évet

³⁹ ÁBTL 2.8.1 BM Békés megyei fogyatéék 504. 41–43. Önéletrajz, 1958. január 16.

⁴⁰ A korszak sűrűn váltakozó, gyorsan cserélődő kádereiről lásd Gyarmati György: Káderpolitika a Rákosi-korszak tanácsrendszerében, 1950–1953. *Magyar Tudomány*, 1998/10. 1183–1194.

⁴¹ ÁBTL 2.8.1 BM Békés megyei fogyatéék 504. 6–11. Szolgálati adatlap, 1957. június 17.

⁴² Az elhárítási területet néhány hónappal Lachata István megérkezése előtt, 1950. december 23-án emelték osztály szintre az ÁVH általános sabotázselhárítással foglalkozó részlegének I/4-d alosztályából. Cserényi-Zsitnyáni Ildikó: Az Államvédelmi Hatóság szervezeti változásai (1950–1953). Betekintő, 2009/2. www.betekinto.hu/2009_2_cserenyi_zsitnyani (A letöltés ideje 2015. november 10.)

töltött és 1952 októberétől szülőfalujához földrajzilag egyre közelebb lévő szolgálati helyeken dolgozott.⁴³ Először Bács-Kiskun megyébe helyezték, ahol az államvédelem dunavecsei járási kirendeltségét vezette. Innét saját kérésére Békés megyébe, a szarvasi járás osztályvezető helyettesi pozíciójába került. Az 1955/56-os tanévben elvégezte a Belügyminisztérium Dzerzsinszkij Operatív Iskoláját, ami komolyabb állambiztonsági karrierre predesztinálta volna. 1956 júniusában viszontért korábbi állomáshelyére, Szarvasra. Vagyis öt esztendő alatt Lachata István nem csupán elvesztette azt a biztonságot, amit szülőfaluja, Tótkomlós nyújtott, hanem még arra sem volt módja, hogy másutt gyökeret verjen, hiszen ha a Kiskőrösön végzett gimnáziumi tanulmányait is számba vesszük, akkor hét helyen élt és dolgozott. Vagyis maga és családja számára az állandó bizonytalanság, a költözés, az ingázás, a távol lévő családfő vált megszokott állapottá. Mindez akkor lett nyilvánvaló, amikor 1956 októberében kitört a forradalom, amely Lachata István államvédelmi főhadnagyt Szarvason érte.

Az államvédelmi tisztek forradalom alatti viselkedése komoly súllyal esett latba későbbi pályájuk során. A napok alatt megbénuló, majd széteső állomány, amely a diktatúra talán legfőbb támaszaként és szimbólumaként joggal vált gyűlöletessé az átlagember szemében, komoly traumaként élte át ezeket a heteket. A szovjet csapatok bevonulását követően sokféle reakció következett abból a félelemből, amelyben az operatív tisztek az októberi-novemberi napokat átéltek. Ennek elemzése rendkívül messze vezetne, most csupán Lachata István története érdekel minket. Visszaemlékezésében a legérdekesebb momentum az a kijelentése, hogy csak november 1-jén lett számára nyilvánvaló, hogy mint államvédelmi tiszt a népharag első számú célpontjává válhat:⁴⁴ „Elhatároztam magam arra, mivel Szarvason nem mozoghattam, hogy kerékpárral Tótkomlóra jövök azért, hogy megnyugtassam édesanyámat, valamint azért, hogy valami járművet

⁴³ Szolgálati útját az alábbi forrás alapján foglalom össze: ÁBTL 2.8.1 BM Békés megyei fegyver 504. 41–43. Önéletrajz, 1958. január 16.

⁴⁴ ÁBTL 2.8.1 BM Békés megyei fegyver 504. 38–40. Kiegészítő önéletrajzomhoz az 1956. októberi ellenforradalom körülményeiről, 1958. január 16. Állítása szerint Mindszenty József kiszabadulása és első rádióbeszéde ébresztette rá arra, hogy komoly veszély fenyegeti.

szerezze, hogy családomat Tótkomlóra szállítsam.” A krízishelyzetben fogódzót kereső Lachata István számára szülőfaluja jelentette a szilárd pontot. Vagyis identitásában, kötődésében nem történt igazi változás: öt év államvédelmi szolgálat után is Tótkomlóst tekintette otthonának. Még azt a kockázatot is vállalta, hogy szülőfalujában tisztában lehetnek múltjával, s adott esetben ugyanúgy felelnie kell tetteiért. Ez tulajdonképpen be is következett: november 3-án egy nemzetőr, aki látásból ismerte őt, megállította az utcán és bekísérte a rendőrszerepre, s másnap beszállították Orosházára. Itt a járási kapitányság épületében tartották fogva, egészen a szovjet katonák november 5-i megérkezéséig.

Ebben az eseménysorban még egy fontos, a későbbi történések szempontjából lényeges mozzanat akadt: Lachata együtt raboskodott azzal a Kocsis Lőrinc főhadnaggyal, aki néhány hónap múlva szolgálati előljárója lett a politikai rendőrség orosházi kirendeltségén. Feltételezhető, hogy a krízis idején együtt töltött idő során alakult ki az a személyes rokonszenv, amellyel Kocsis a későbbiekben Lachata Istvánhoz viszonyult.

Kiszabadulását követően Lachata István visszatért családjához Szarvasra. Személyes életútjára vonatkozó döntését a köztörténeti események nem változtatták meg: feleségét és három kiskorú gyermekét november 18-án gépkocsival Tótkomlóra szállította. A család tehát visszatért az origóhoz, öt év gyakran változó lakhelyei után, ismét Tótkomlóson, a szülői házban, édesanyjával egy fedél alatt élt Lachata István.

November második felében jelentkezett a Magyar Szocialista Munkáspárt tagjainak sorába, majd 1957 januárjában a karhatalomba is.⁴⁵ A régi-új hatalomhoz való átigazolás esetében némi feszültséggel járt, ami abban mutatkozott meg, hogy 1956 utolsó heteiben „egyes elvtársaktól olyan megjegyzést kaptam, hogy minek járok a pártba, mert kompromittált vagyok. Ez bizonyos tekintetben rosszul érintett.”⁴⁶ Ez az állapot azonban nem tartott sokáig, s az MSZMP hatal-

45 ÁBTL 2.8.1 BM Békés megyei fogyatéék 504. 41–43. Önéletrajz, 1958. január 16.

46 ÁBTL 2.8.1 BM Békés megyei fogyatéék 504. 38–40. Kiegészítő önéletrajzomhoz az 1956. októberi ellenforradalom körülményeiről, 1958. január 16.

mának konszolidálódása és Lachata István helyzetének rendeződése időben egybeesett. Természetesen a helyi hatalmi viszonyok stabilizálódása eltért az országos folyamatoktól, de Békés megye ebből a szempontból relatíve nyugodt területnek számított. Ahogyan a helyi forradalmi eseményeket tárgyaló tanulmány szerzője megállapította: „a területi munkástanácsok hatalmának országos felszámolásával párhuzamosan december második felétől elcsendesült a megye.”⁴⁷

Semmilyen forrásunk nincs arra vonatkozóan, hogy Lachata Istvánban hazaköltözését követően felmerült-e, hogy ne folytassa politikai rendőrségi pályafutását. A szerveződő MSZMP-hez való gyors csatlakozása, majd januárban vállalt karhatalmista szolgálata arra utalnak, hogy nem. Hiszen az utóbbi testület az újjáalakuló titkosrendőrség rekrutációs bázisaként is szolgált. Lachata Istvánról is azt olvashatjuk, hogy „jelenleg mint karhatalmista, a Politikai Osztály részére végez operatív munkát.”⁴⁸ Az azonban nem volt egyértelmű, hol is folytatja állambiztonsági pályafutását. Az 1957 szeptemberében kiállított szolgálati adatlapon az szerepel, hogy 1957. április 30-án a „Békésmegyei főosztály Szarvasi Osztályára” került mint operatív munkatárs.⁴⁹ Vagyis felettesei a forradalom előtti szolgálati helyére szánták, ez azonban nem találkozott szándékaival: „Kinevezése alkalmával olyan probléma merült fel vele szemben, hogy más járásba vezetői minősítésbe akarták kinevezni, ezt azonban nem vállalta el, s erősen kiállott amellett, hogy Orosháza járás területén kapjon kinevezést. Ezen merev ragaszkodása valószínű családon belüli okokból adódott.”⁵⁰

Ez a szöveg fontos információval is szolgál. Lachata István azon az áron is ragaszkodott a helyben maradáshoz, hogy alacsonyabb beosztásba kerül, vagyis anyagi- és presztízavesztéssel szembesül. Lachata végül 1957. május 1-jei hatállyal az orosházi Politikai Nyomozó Kirendeltség operatív munkatársaként folytatta munkáját, vagyis ott-

⁴⁷ Somlai Katalin, i. m. 120.

⁴⁸ ÁBTL 2.8.1 BM Békés megyei fogyatéka 504. 30. Kinevezési javaslat, 1957. április 12.

⁴⁹ ÁBTL 2.8.1. BM Békés megyei fogyatéka 504. 31–36. Szolgálati adatlap, 1957. szeptember 5.

⁵⁰ ÁBTL 2.8.1 BM Békés megyei fogyatéka 504. 28–29. Minősítési lap, 1958. március 10.

honától egy napi járőföldön belül maradt, s ez minden bizonnyal elősegítette a családi élet kereteinek megszilárdulását.

A további években Lachata István pályafutása sokkal kevesebb fordulatot tartalmaz, mint az 1945 és 1956 közötti időszakban. Ha a mikrotörténeti megközelítésre alkalmazott metaforát – hogy tudniillik képes a makroszint ábrázolására oly módon, ahogyan a cseppben megjelenik a tenger – Lachata István életére alkalmazzuk, a következőket mondhatjuk. A háború és az azt követő társadalmi felbolydulással járó folyamatok (hadifogság, földosztás, lakosságcsere, kollektivizálás) mind felbukkantak élettörténetében. 1951-től a hatalmi apparátus apró láncszemeként szolgált, de életútját az a kiszámíthatatlanság, bizonytalanság, váratlanság jellemezte, amellyel a Rákosi-korszak állami- és pártapparátusának tevékenysége leírható. Az üzemszerű, rutinná váló, stabil működés iránti igény valószínűleg a hatalmi apparátuson belül is megjelent, ezt példázza Lachata István döntése, hogy családja miatt nem kívánta szülőfaluja megszokott közegét elhagyni. Mint ismeretes, a Kádár-korszak nem strukturális szinten szakított a Rákosi-érával, hiszen a sztálini hatalmi piramis lényegében változatlan maradt, hanem a mindennapos gyakorlat terén. Ez képeződött le az állambiztonságon belül, s ez a megváltozott mechanizmus találkozott kicsiben Lachata István szándékaival is.

Lachata István 1957-es újbóli kinevezését követően még öt évet töltött a politikai rendőrség berkeiben.⁵¹ Ezeket az éveket sajátos ketőtség jellemzi. Állambiztonsági munkájáról 1958-ban a kisebb hibák, így a hálózat egyes tagjainak nem megfelelő kihasználása mellett azt írták, hogy „Lachata elvtárs jelenlegi operatív képzettsége magasabb iskoláján keresztül alkalmassá teszi arra, hogy jelenlegi beosztásánál magasabb, vezetői beosztást lásson el. [...] A fent jelzett megfelelő operatív képzettségnél fogva szükség esetén át lehet vinni más fokozottabb munkaterületre, így pl. kirendeltség vezetői beosztásra.” Két évvel később, 1960-ban már sokkal erőteljesebb bírálat fogalmazódott meg: „Az érdemleges jelzéses ügyeket nem tudta fontossági

51 Ezt az időszakot az alábbi források segítségével rekonstruálom: ÁBTL 2.8.1 BM Békés megyei fogvaték 504. 28–29., 16–18., 24. Minősítési lap, 1958. március 10.; Minősítési lap, 1960. március 28.; Leszerelési javaslat, 1962. március 22. .

sorrendben kezelni, azokban kombinatív készsége elég gyengének bizonyultak. Merészebb, célravezetőbb kombinációi nem voltak. Ennek tudható be, hogy konkrét ügyjelzéses dossziéjai az ő objektumaiban évek óta nem volt felfektetve senkire.” 1962-ben pedig újra felbukkantak a korábbi elemek: „A növekvő feladatok gyakran túlhaladták képességeit. Az operatív munkában kombinatív készsége elég gyenge. Merészebb, célravezetőbb kombinációi nem is voltak még. [...] Munkájából hiányzik az önállóság.”

A kezdetben még motiváltnak tűnő Lachata István igen hamar közömbössé, érdektelenné vált, ami az állambiztonság szempontjából kudarcként, az ellenőrizni kívánt falvak lakossága nézőpontjából nyereségként könyvelhető el. Az előbbi állításnak némileg ellentmond, hogy 1960. december 20-án rendkívüli esemény dosszié nyitását javasolta a nagyszénási Lenin Termelőszövetkezetben elkövetett, szabotázsnek minősített cselekmények kivizsgálására.⁵² A nagyszénási eset felderítése nem járt eredménnyel. „Ez ügyben hálózati operatív munkánkat helyeztük előtérbe – írta összefoglaló jelentésében Lachata István – így egy beszervezést hajtottunk végre. A hálózati úton folytatott felderítő munka során és a társadalmi kapcsolatokon keresztül munkánk eredményre nem vezetett.” Ezért bő tízhónapnyi nyomozás után az ügy lezárását és a dosszié irattárba helyezését javasolta.⁵³

Lachata István testülethez fűződő viszonyáról árulkodik az a beszédes megállapítás, amely mind az 1958-as, mind az 1960-as minősítéseiben visszaköszönt: „Némi hiányosság mutatkozik a megjelenésében, sokszor elhanyagolja öltözködését. Ilyen értelemben emberi egyszerűsége tükröződik ki, azonban a munka területe és a nálánál magasabb műveltséggel rendelkező hálózattal való találkozás megkívánja, hogy külsőleg is, öltözködésében nagyobb igényekkel lépjen fel önmagával szemben.” Két évvel később a helyzet mit sem változott: „Külső öltözködésében továbbra is tapasztalható csak úgy, mint korábban, hogy pongyola, hanyag. Ezen hanyag küllemére az jellemző,

52 ÁBTTL 3.1.5. O-11272. „Kártevők”. 13–14. Határozat rendkívüli események dossziéjának felfektetésére, 1960. december 20. A vizsgált ügyek elsősorban traktor és teherautó rongálási problémák, valamint a termelőszövetkezeti vagyont érintő lopások voltak.

53 ÁBTTL 3.1.5. O-11272. „Kártevők”. 56–57. Szolgálati jegy, 1961. november 1.

hogy kabátjain nincsenek gombok, egyes ruhái sokszor szakadozottak. Öltözködésében a jövőben nagyobb igényekkel kell fellépni, mert művelt hálózati személyeink előtt tekintélyét elveszti.”

Lachata István azonban egyáltalán nem vált passzív, kiábrándult személyiséggé, hiszen az élet más területein kifejezetten cselekvőnek és határozottnak tűnt. Sem magánéleti konfliktusról, sem italozásról, kicsapongó életmódról nem olvashatunk minősítéseiben. A pártapparátuson belül lendületesen dolgozott, szemináriumot vezetett, ezért dicséretben részesült, áll 1958-as minősítési lapján. Két évvel később elkezdte a középiskolát és pártmegbízatásként a Magyar Önkéntes Honvédelmi Szövetség orosházi csoportját patronálta. Gyakran fel szólalt a taggyűléseken, aktívan részt vett a vitákban. Persze igen sűrűn lehet olvasni hasonló megállapításokat állambiztonsági személyi anyagokban, így felvetődhet a gyanú, hogy nem egyszerű sablonról, különösebb információt nem hordozó állításról van-e szó. Úgy vélem, hogy ez esetben inkább arról, hogy Lachata István nem csupán a politikai rendőrségben gondolkodott, mint lehetséges karrier útban, sőt az idő múltával egyre kevésbé. Azért is tanulhatott tovább, illetve azért is végezhetett aktív pártmunkát, hogy adódó alkalommal legyen lehetősége a váltásra. Azt, hogy ez valóban így volt-e, illetve mikor szánta volna rá magát a testülettől való távozásra, nem tudjuk. A megfelelő alkalom 1962 elején érkezett el, hiszen a Belügyminiszter 004. számú parancsával több megyében megszüntette a politikai nyomozó kirendeltségeket, így Békés megyében a mezőkovácsházit és az orosházit.⁵⁴ A döntést többek között a „mezőgazdaság szocialista átszervezése ellen irányuló ellenséges tevékenység” eredményes felderítésével és leleplezésével indokolták. A kirendeltségek megszüntetéséről, így az ott dolgozók elhelyezéséről 1962. június 30-áig kellett gondoskodni.

Lachata István választás elé került: ha a testületben kívánt maradni, akkor Tótkomlóstól távol kellett volna munkát vállalnia. Erre azonban nem került sor, mivel visszatért ugyanoda, ahonnan 1951 tavaszán elindult: az orosházi járási pártbizottság egyetértésével a tótkomlósi

54 ÁBTL Parancsgyűjtemény. A Magyar Népköztársaság Belügyminiszterének 004. számú parancsa, 1962. január 27. www.abparancsok.hu/node/47 (Letöltés ideje: 2015. november 10.)

Haladás Termelőszövetkezet párttitkára és egyben anyagbeszerzője lett. Rendőr századosként szerelt le és 1962. április 28-án szignált titoktartási nyilatkozatával búcsút intett a politikai rendőrségnek.⁵⁵ Választása nem tekinthető alkalmi rögtönzésnek, mivel 1965-ös tartalékos tiszti adatlapján ugyanaz a munkahely szerepelt, sőt ekkor már függetlenített párttitkárként látta el teendőit.⁵⁶

Összességében tehát azt mondhatjuk, Lachata István életében a politikai rendőrségnél töltött 11 éve hosszú kitérőnek bizonyult, végül nem vált a testülettel szilárdan azonosuló személyiséggé. Ebben szerepet játszhatott Tótkomlóshoz való ragaszkodása, amely a szülőfalut, a helyi szlovák közösséget jelentette számára, s ezen a mikrotársadalmon belül kívánt kiemelkedni, előkelőbb státuszt és az ezzel járó presztízt megszerezni. Életének az az időszaka, amikor operatív tisztként két csorvási T-lakásgazdát is tartott, inkább már a passzív munkavégzés, az állambiztonsággal való azonosulás lazulásának idejére esik. Ez jelentősen meghatározta munkája sikerességét, a lakásgazdákhöz, sőt tágabb értelemben véve a csorvási társadalomhoz való hozzáállását is. Ezen a helyzeten egyetlen személy tudott volna érdemben változtatni, hivatali felettese, Kocsis Lőrinc. Hogy ő mit tett vagy nem tett ezzel kapcsolatban, azt a következőkben fogom bemutatni.

Kocsis Lőrinc rendőr hadnagyot 1957. június 5-én nevezték ki az orosházi politikai nyomozó kirendeltség élére.⁵⁷ Személyében a megyei államvédelem régi embere kapott vezetői posztot. Kocsis hét évvel volt fiatalabb, mint Lachata István, s rövid Szolnok megyei ténykedést követően 1950 májusától szolgált a Békés megyei ÁVH kötelékében, egy ideig a szeghalmi kirendeltséget is irányította. Karrierjében csupán átmeneti törést jelentett, hogy az 1955-ös évet az állománytól távol töltötte családi okok, felesége betegsége miatt. 1956 januárjától

⁵⁵ ÁBTL 2.8.1 BM Békés megyei fogyatéék 504. 23. Titoktartási nyilatkozat, 1962. április 28.

⁵⁶ ÁBTL 2.8.1 BM Békés megyei fogyatéék 504. 3. Tartalékos tiszti adatlap, 1965. szeptember 20.

⁵⁷ ÁBTL 2.8.1. BM Békés megyei fogyatéék 503. 17. Nyírfalvi Károly százados, a Békés Megyei Rendőr-főkapitányság Politikai Nyomozó Osztálya vezetőjének előterjesztése a Belügyminisztérium Országos Rendőr-főkapitányság II. Főosztály Személyzeti Osztály vezetőjének, 1957. június 5.

dolgozott az orosházi rendőrkapitányság államvédelmi alosztályán.⁵⁸ Megbízatásában szerepet játszott, hogy már igen hamar, december 6-án,⁵⁹ más források szerint 8-án bekapcsolódott a karhatalom munkájába, „s mint operatív munkás Orosházán dolgoztam az ellenforradalmi erők felszámolásába. E munkám elismerésül a napokba kaptam meg a »Munkás Hatalomért« című érmet.”⁶⁰ Mint korábban említettem, két napot együtt töltött az orosházi járási rendőrkapitányság épületében több egykori államvédelmi tiszttel, így Lachata Istvánnal is, innen datálódik személyes ismeretségük. Míg Lachata óvatosabb volt – bár belépett az MSZMP-be, de az őt ért kritikák visszafogottságra készítették, ennél fogva csak januárban csatlakozott a karhatalomhoz –, addig Kocsis Lőrinc teljes erőbedobással kezdte újra az elhárítói munkát: „A szovjet katonai parancsnokságon keresztül újra fegyvert kaptunk, s igazolvánnyal láttak el bennünket. A szovjet katonai parancsnokságnak rendszeresen adatokat gyűjtöttünk az akkori ellenforradalmi tevékenységekre, röpcédulaszórásokról, s azt leadtuk. Később december 5-én Elekes Imre áv. fhdgy. kapcsolatba került [a] Békéscsabán megalakult új politikai nyomozó osztállyal Zengő rny. fdgy. elvtárrsal és feladatot kaptunk a leszakadt hálózati személyek felvételére és azok tovább foglalkoztatására.”⁶¹

Kérdés ezek után, hogy a felettebb aktív Kocsis Lőrinc miért nem tudta/akarta rászorítani a színvonalasabb állambiztonsági munkára Lachata Istvánt? Ennek a forrásokból kitűnően három oka lehetett: 1. személyes túlterheltsége, a feladatok túlvállalása, helytelen elosztása. 2. Hiányoztak nála egy közösség irányításához szükséges vezetői adottságok. 3. Szeretett kerülő úton, saját feje szerint dolgozni, s ez magában hordozta a felettes szervekkel való konfliktus lehetőségét.

58 ÁBTL 2.8.1. BM Békés megyei fogyatéék 503. 33–38. Szolgálati adatlap, 1957. augusztus 5.

59 ÁBTL 2.8.1. BM Békés megyei fogyatéék 503. 11–16. Szolgálati adatlap, 1957. szeptember 8.

60 ÁBTL 2.8.1. BM Békés megyei fogyatéék 503. 18–19. Önéletrajzom, 1957. szeptember 13. Helyesen „Munkás-Paraszt Hatalomért Emlékérem”, amellyel a megtorlásban fegyveres szolgálatot vállalókat ismerte el a Kádár-kormány.

61 ÁBTL 2.8.1. BM Békés megyei fogyatéék 503. 40–41. Önéletrajzomhoz kiegészítő az 1956. októberi ellenforradalom körülményeiről, 1958. január 15.

Az 1958-as minősítéséből kitűnik, hogy a „hozzá beosztott elvtársakkal megfelelően foglalkozik, annak dacára, hogy nemcsak vezetői tevékenységet fejt ki, hanem ezen kívül területet is tart. Csak egyedül ő 6 hálózati személyt foglalkoztat, van olyan beosztottja, akinek viszont csak 3 hálózati személye van.”⁶² Az egyes elhárítási területek közötti aránytalan feladatmegoszlás a két évvel később papírra vett minősítésében is visszaköszött: „A kirendeltség egyik gyengéje a mezőgazdaságiszabotázs-elhárítás. Egy időben Kocsis elvtárs is szívesebben dolgozott más vonalakon, de az idei tévesz felfejlesztés időszakában bizonyos javulás állt be ezen a területen. Ez a javulás azonban nem kielégítő.”⁶³ Ez az információ igen fontos a csorvási T-lakások történetéhez is, hiszen majd mint látni fogjuk, azokban éppen a mezőgazdaságiszabotázs-elhárítás területén foglalkoztatott ügynökökkel kellett volna érintkezni.

Kocsis Lőrinc beosztottaival szembeni elnéző, erélytelen, lagymatag magatartása több forrásban is visszaköszön. Már az is elég furcsa, hogy vezetőként több ügynököt tartott, mint az elvileg csak ezzel foglalkozó tiszt. „Hibája – egyrészt a vezetésben mutatkozik meg, mert nincs nála megfelelően kialakulva – mivel korábban nem volt vezető beosztásba – a vezetés megfelelő módszere.” – olvashatjuk 1958-as minősítésében.⁶⁴ Ez a megállapítás viszont nem teljesen igaz, hiszen 1956 előtt nem csupán a szeghalmi kirendeltséget irányította, hanem a megyei központban is az egyik, közelebbről nem azonosítható osztály munkáját. Vagyis régi gond lehetett nála a vezetői alkalmatlanság, de talán az agilis káderek hiánya miatt szemet hunytak felette. A probléma 1960-ban is fenn állott: „Az irányító munkájában hiba még az, hogy a beosztottakkal szemben nem elég követelő. [...] Ma is áll az, hogy Kocsis elvtárs munkájában több határozottságra, nagyobb lendületre lenne szükség. Ezen kívül Kocsis elvtársnak magasabb követelményeket kell támasztania a beosztottakkal szemben.”⁶⁵

62 ÁBTL 2.8.1. BM Békés megyei fogyaték 503. 28–29. Minősítési lap, 1958. február 25.

63 ÁBTL 2.8.1. BM Békés megyei fogyaték 503. 7. Minősítési lap, 1960. március 28.

64 ÁBTL 2.8.1. BM Békés megyei fogyaték 503. 28–29. Minősítési lap, 1958. február 25.

65 ÁBTL 2.8.1. BM Békés megyei fogyaték 503. 7. Minősítési lap, 1960. március 28.

További problémát jelentett, hogy a feladatait rosszul felmérő és elosztó, az operatív tiszteket bajosan, nehézkesen irányító Kocsis szerette a hivatali utat megkerülni, az ügyeket saját észjárása szerint intézni. A politikai rendőrségnél eltöltött 11 év alatt háromszor büntették meg: 1954-ben feddésben részesült, mivel egy MDP tagjelöltet kihallgatás közben megfenyegetett. 1961-ben pedig kétszer is írásbeli figyelmeztetést kapott. Először valótlán adatjelentés, majd konkrétan nem tisztázott „szolgálati hatalommal való visszaélés” okán.⁶⁶ A há-lózatépítés terén is szerette magát önállósítani, ahogyan az 1958-as minősítéséből kitűnik: „A másik hibája abban mutatkozik meg, hogy néha szeret »feketén« dolgozni. Pl. beszerzési javaslatot terjesztett fel, azt hibák kijavításáért visszaadtuk és utána engedélyeztük a be-szerzését. Ez 1958. januárban történt. Ellenőrzésem során megál-lapítottam, hogy ezt a személyt 1957. novemberben már beszervezte. Ehhez hasonló eset több esetben fordult már elő, ezért komoly figyel-meztetésben részesítettem.”⁶⁷ Azt, hogy Kocsisnak alaptulajdonsága lehetett az önjáró hajlam, a politikai rendőrségtől való távozását kö-vetően keletkezett források is igazolják. Egy 1963-ban, a nagyszéná-si Dózsa Mgtsz párttitkára által a megyei rendőr-főkapitányságnak címzett levelében az alábbi, konfliktusokat sejtető mondat szerepel: „Kezdetben egyéniségénél jelentkezett az a típus, ami az előző szak-májával volt kapcsolatos, ami később elmaradt nála.”⁶⁸ A kedélyek nem egészen nyugodtak meg Kocsis személye körül, mert 1966-ban az orosházi járásbíróság 1500 forint pénzbüntetésre ítélte „gazdasági ellenőrzés és adatgyűjtés akadályozása miatt”.⁶⁹

Összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy a feladatait tessék-lás-sék módon ellátó Lachata István számára ideális főnököt jelentett Kocsis Lőrinc, aki rossz szervező, gyenge vezető, de saját ötletei, s talán érzelmei által befolyásolható személyiség volt. Ez a páros felelt

66 ÁBTL 2.8.1. BM Békés megyei fogyatéka 503. 11–16. Szolgálati adatlap, 1957. szeptember 8.

67 ÁBTL 2.8.1. BM Békés megyei fogyatéka 503. 28–29. Minősítési lap, 1958. február 25.

68 ÁBTL 2.8.1. BM Békés megyei fogyatéka 503. 22. Földes István párttitkár levele, 1963. október 3.

69 ÁBTL 2.8.1. BM Békés megyei fogyatéka 503. 6. Bűnügyi kérdőjegy, 1968. június 3.

a Csorváson és környékén végzett állambiztonsági munkáért, így a T-lakások és T-lakásgazdák felügyeletéért is.

*A két csorvási T-lakás*⁷⁰

Először is azzal a kérdéssel kell foglalkoznunk, mit jelentett a T-, vagyis találkozási lakás fogalma, s miért játszott kulcsszerepet a hálózati személyekkel való kapcsolattartásban. A találkozás fogalmát a késő Kádár-rendszerben született, a Rendőrtiszti Főiskola Állambiztonsági Tanszékén használt tankönyv az alábbi módon határozta meg: „a kapcsolattartás személyes formája az állambiztonsági szerv és a hálózati személy között, amely a kapcsolattartó operatív tiszt, rezidens (összekötő) útján valósul meg. Típusai: soros, biztosító, végtelenbiztosító, rendkívüli, anyagátvételi, kapcsolatfelvételi és ellenőrző (vizuális) találkozó.”⁷¹

A találkozóra zárt térben és nyílt helyen egyaránt sor kerülhetett. A dekonspiráció, vagyis a lelepleződés elkerülése szempontjából a minél zártabb tér számított ideálisnak, lehetőség szerint olyan ingatlan, ház vagy lakás, ahol kizárólag a tartótiszt és az ügynök volt jelen. Ehhez képest nagyobb kockázatot jelentettek a nyilvános belső terek (eszpresszók, kocsmák, szállodák, könyvtárak), ahol bármikor odaléphetett az asztalhoz egy-egy nem kívánt személy. Legkevésbé ideálisnak a külső helyszínen, a szabad ég alatt lefolytatott találkozók számítottak. Bár elvileg egy országút szélén álló gépkocsiban csaknem egy lakás zártágát lehetett biztosítani, de a magányosan parkoló járművet nehezen lehetett feltűnés nélkül megközelíteni. A legszerencsétlenebb – elsősorban a falvakban és kisvárosokban jellemző – helyszín lehetett egy-egy park, liget, erdőszél, a határban lévő bekötőút, ahol nem csupán egy váratlanul felbukkanó személy, hanem a feltámadó szél, egy heves zápor vagy a tűző napsütés is megzavarhatta a találkozót.

⁷⁰ A fejezet megírásánál egy korábbi forrásközlésemre támaszkodom. Papp István: A szövetségi kocsmák és a nőtanács irodája, avagy találkozási lakások egy Békés megyei faluban. *Betekintő*, 2015/3. www.betekinto.hu/2015_3_papp (A letöltés ideje 2015. november 19.)

⁷¹ Állambiztonsági Értelmező Kéziszótár. Összeállította Gergely Attila r. alezredes. BM Könyvkiadó, 1980. ÁBTL 4.1. A-3036. 182.

A politikai rendőrség már 1945-ös megalakulásától kezdve törekedett arra, hogy minél több olyan ingatlannal rendelkezzen, amelyet akár találkozók lebonyolítására, akár ügynökök oktatására, akár megfigyelési célra felhasználhat. Ezeket a titkos lakásokat⁷² két típusra osztották fel: az ún. K-, vagyis konspirált, illetve T-, vagyis találkozási lakásokra. A K-lakás az állambiztonsági szervek fedés alatt működtetett bérleménye, amelyet hálózati személyek, SZT-állományú tisztek fogadására, operatív akciók lebonyolítására, ellenséges objektumok, személyek időszakos megfigyelésére használnak. Ezzel szemben a T-lakás magán vagy jogi személy tulajdonát/bérleményét képezi és a bérlő/tulajdonos írásbeli/szóbeli megállapodás alapján bocsátja azt az állambiztonság részére az előzőekben felsorolt akciók lebonyolítására.⁷³

A K-lakások tehát sokkal szorosabban integrálódtak az állambiztonság szervezetébe, különösen 1956-ot megelőzően szinte szabadon rendelkeztek velük a szerv munkatársai, nem egy esetben magáncélokra, sőt kvázi magánlakásként is. Nem véletlenül foglalkozott néhány hónappal a forradalom kitörése előtt a Belügyminisztérium Államvédelmi Kollégiuma a K-lakások ügyével, hiszen ezek használata az ÁVH számos törvénytelenységének egyik botrányos fejezetét képezte.⁷⁴ Azt is érdemes megjegyeznünk, hogy K-lakások elsősorban

72 Az összefoglaló elnevezésről lásd Tabajdi Gábor: *Kis állambiztonsági topográfia: titkos lakások Budapesten 1956–1978. Betekintő*, 2010/4. www.betekinto.hu/2010_4_tabajdi (A letöltés ideje: 2015. november 19.) Tabajdi Gábor: *Budapest a titkosszolgálatok hálójában 1945–1989*. Jaffa, Budapest, 2015. 48–78. Utóbbi kötetében a szerző a „Titkos objektumok” címet viselő fejezetben tárgyalta a problémát, s a tágabban értelmezett fogalomba az államvédelem/biztonság fedett szolgálati helyeit, a légoltalmi épületeket, sőt még a titkosszolgálat által használt taxikat is beleértette.

73 Az első, alacsonyabb szintű jogszabály a titkos lakások körüli anomáliák miatt már 1964-ben megszületett *A konspirált és találkozási lakások használatának és anyagi ellátásának szabályzata* (1964. XII.1.) címmel, de ez nem bírt elég normateremtő erővel. Lásd Tabajdi Gábor: *Kis állambiztonsági...*, i. m. 4. Ezért volt szükség bő évtized múlva a kérdés parancsszintű rendezésére.

74 A Belügyminisztérium Államvédelmi Kollégiuma 1956. június 13-i ülésének jegyzőkönyve. In Gyarmati György–S.Varga Katalin (szerk.): *A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései. Az 1956. május 21. és 1956. október 15. közötti ülések*. Harmadik kötet. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Budapest, 2006. 581–620.

a fővárosban,⁷⁵ illetve vidéki nagyvárosokban létesültek, ahol az összetettebb operatív akciók lebonyolítása a lehető legnagyobb zavar-
talanságot igényelte.⁷⁶ A település méretének, a lakosság számának
a csökkenésével egyre nagyobb kihívást jelentett egy-egy lakásnak a
hétköznapi életből való kivonása, a titoktartás biztosítása, így ezzel
a típussal kisvárosokban, falvakban nem is volt érdemes kísérletezni.

A vidéken létesített T-lakások sajátosságainak egy állambiztonsági
segédanyagként használt szakdolgozatban külön fejezetet szenteltek.
Ezek szerint kisvárosokban, falvakban különösen figyelembe kellett
venni az ott élők szokásait, a helyi építkezési szokásokat. Emellett szá-
molni lehetett azzal, hogy nagyobb feltűnést kelthet egy ismeretlen
operatív tiszt felbukkanása, vagy akár egy ismert rendőrtisztnek adott
helyen való gyakori megjelenése. A szomszédok felfigyelhettek a szo-
katlan mozgásokra, amelyeket hamar megbeszélhetek ismerőseikkel.
Ráadásul a kistelepüléseken magas lehetett az ingázók száma, ami
tovább nehezítette az ügynökök helyi találkozási lakásban történő
fogadását. Ezért falvakban, kisvárosokban a „kultúrházak, könyvtá-
rak, orvosi rendelők, orvos, állatorvos lakása, vagy erdészházak, hor-
gásztanyák” számítottak alkalmas helyszínnek a konspirált találkozók
lebonyolítására. Azonban a meglévő lehetőségek dacára érdemes a
kistelepüléseken foglalkoztatott hálózati személyeket a megyei vagy
járási székhelyen létesített T-lakásokba behívni, hiszen itt kisebb a le-
bukás kockázata, zárta összgezéseit a szerző.⁷⁷

75 Egy K-lakás történetének mintaszerű bemutatását lásd Takács Tibor: Egyszerű
történet. A „Tanya” fedőnevű K-lakás, 1968–1980. *Betekintő*, 2015/1. www.betekinto.hu/2015_1_takacs (A letöltés ideje: 2015. november 19.)

76 Tabajdi Gábor maga is rámutatott arra, hogy K- és T-lakások többsége a főváros
belső magjában létesült, „míg a peremkerületekben láthatóan nem folyt minden-
nap ti kosszolgálati tevékenység”. Tabajdi Gábor: *Budapest a titkosszolgálatok*, i.
m. 58–59. A kötet mellékletében kerületenként felsorolta az egyes titkos lakások
címeit, s már itt is szembeötlő, hogy a XVII-től a XXII. kerületekig egyetlen ilyen
objektumot sem létesítettek, s a belső mag és az agglomeráció közötti átmenetet
képviselő XV. kerületben egy T-lakást, a XVI-ban pedig mindössze két T- és egy
K-lakást találunk. Uo. 237.

77 Litz Jenő: „T” lakások és „T” helyek kiválasztása, szervezése, felhasználása, el-
lenőrzésének szükségessége és folyamata. ÁBT L 4.1. A-4046. Idézet helye: 21.
Köszönöm Szőnyi Tamás kollégámnak, hogy e forrásra a figyelmemet felhívta.

A vizsgált korszakban, vagyis az 1950-es évek végén, az 1960-as évek elején Csorvás közigazgatásilag az orosházi járáshoz tartozott, állambiztonsági szempontból pedig a járási székhelyen működő politikai nyomozó kirendeltség felügyelete alatt állt. Összességében az 1959 első félévében rögzített állapot szerint az orosházi járáson belül 6 T-lakás működött az adott pillanatban vagy korábban: három Orosházán (ezek közül egyiknek a nevét is tudjuk: „Vendéglős”), két Tótkomlóson (az első 1955-től 1957-ig, a második pedig 1957-től fogva), egy pedig Csorváson. Ezen kívül tudjuk, hogy később, 1959 őszén egy újabb T-lakást létesítettek ugyanitt. Vagyis mindent összevetve hét T-lakás létezését tudjuk bizonyítani.

Ezek után nézzük meg közelebbről, melyik volt az a két épület a faluban, amelyet alkalmasnak tartott az állambiztonság, konkrétan Lachata István főhadnagy találkozások lebonyolítására. A T-lakásnak kiválasztott ingatlanról és környékéről két kézi vázlatrajz is született,⁷⁸ ezeket nem tudjuk ki készítette, feltehetően maga Lachata István. A rajzokról számos érdekes információ leolvasható. A szövetkezeti italbolt egy sarokházban működött, amely a Bajcsy-Zsilinszky út és a Gerendási út találkozásánál épült, a falu vasútállomásával szemben. Valóban elég forgalmas környék, főként a reggeli és késő délutáni órákban sokan megfordultak erre a vasúton Orosházára vagy Békéscsabára ingázó, ott tanuló vagy dolgozó helybeliek közül. Itt haladt el a Gerendásra tartó autóbuszjárat, nyaranta pedig sokszor mentek erre a gabonát szállító szekerek, később traktor vontatta pótkocsik. Lakóépület aránylag kevés van a környéken, de az állomás közelsége miatt jól megközelíthető. Mivel az épület 2015-ben is ugyanott állt, sőt még mindig kocsmá üzemelt benne, ezért e sorok írója részben saját helyszíni tapasztalatait is felhasználhatta. Ezek alapján elmondható, hogy a ház szinte észrevétlenül megközelíthető, hiszen ha valaki gépkocsival jött Gerendás felől, kevés lakóházat érintett, ha vonattal érkezett Orosházáról, nagyjából 100 métert kellett gyalog megtennie. A kézi vázlatrajzból az is kitűnik, hogy a hátsó udvarra be lehetett menni a Bajcsy-Zsilinszky utca felől nyíló nagykapun és a kocsmán kereszt-

⁷⁸ Ezeket a vázlatokat szintén tartalmazza a lakás beszerkezési dossziéja. ÁBTL 3.1.1. B-87963. „Korzó”. 20–21.

tül is. Ráadásul a hátsó udvarban volt az árnyékszék, s ez jó ürügyként szolgált, ha egy ügynök feltűnés nélkül ki akart surranni a kocsmából.

Vagyis összességében igen jól választott Lachata István: csaknem észrevétlenül, két irányból is meg lehetett közelíteni a találkozási helyként szolgáló raktárhelyiséget, simán lehetett távozni. Gerendás és Orosháza irányából is hamar elérhető volt, alig érintette a falut, aki csak ide akart jönni, s reggel vagy késő délután viszonylag nagy számban jártak erre az ingázó emberek. A „Korzó” fedőnevű T-lakást akár hosszú ideig lehetett volna zavartalanul használni, ha nem kerül sor bizonyos átalakításokra. Ezeket így foglalta össze Lachata István: „A találkozási lakással kapcsolatossan olyan változás következett be, hogy a volt lakás tulajdonos kapta vissza a ház bizonyos részét s így oda is költözött. Előzőleg ebben a lakásban egy volt MSZMP tag lakot, aki aki szintén földműves szövetkezett alkalmazottja volt. A háztulajdonos oda költözésével, megszűnt a találkozási hely több irányból való megközelítése. Házigazda kívánságára az udvarba lévő WC-t átépítette, úgy hogy azt utcafelő is meglehet közelíteni, s ezzel megszűnt az a lehetőség, hogy a találkozási helyet konspiratívan meglehessen közelíteni. A beált változás következtében a találkozási helyet csak egy irányból lehetett megközelíteni, melynek során fennál az a veszély, hogy a találkozási hely megközelítése közben, akár az operatív tisztt, akár a hálózati személy találkozhat a házi gazdával, aki politikai szempontból nem megbízható. (sic!)”⁷⁹

A kissé homályos szövegből az derül ki, hogy a kocsmának ott-hont adó épületben egy magánlakás is volt, ami már a korábbi vázlatrajzon is látható, hiszen azon az épületen belül két szobát, egy konyhát és egy spájzt is feltüntettek. Emellett az udvarhoz egy fészert, egy színt, illetve több ól is tartozott. Érdekes viszont, hogy ez a szempont, illetve az itt lakó, szintén a helyi földművesszövetkezetben dolgozó, MSZMP-tag személye csupán ekkor került elő, a lakásgazda beszervezésekor egy szóval sem említődött. A jelek szerint az okozta a bajt, hogy a talán bérlőként ott lakó, politikailag megbízhatónak vélt személyt másvalaki váltotta fel. Ő átépítette a lakást, feltehetően azért,

⁷⁹ ÁBTL 3.1.1. B-87963. „Korzó” 25–26. „Korzó” fn. „T”-lakás kizárási javaslata, 1959. augusztus 19. (Az idézett dokumentumok eredeti helyesírását megőriztük.)

hogy az udvaron lévő mellékhelyiségbe úgy is el tudjon menni, hogy ehhez ne kelljen belépnie a kocsmába. Ez viszont a nem részletezett politikai megbízhatatlansággal együtt már soknak bizonyult, és a lakás kizárásához vezetett.

Lachata István közel két hónap múlva egy második T-lakás létrehozására tett javaslatot, amely karakterében erőteljesen elütött az előzőtől. Ez nem a falu szélén, hanem a központjában volt, számos forgalmas, a helyiek által sűrűn felkeresett épülettel körülvéve, s egyben a helyi hatalmi szervek épületeinek szomszédságában. Az újabb T-lakást így írta le az operatív tiszt: „A kiválasztott helyiség Csorvás községben Deák Ferenc utca 12 sz. alatti épületben van. Ebben az épületben és a kiválasztott helyiségben székel a község Nótanács szervezete. Ugyan abban az épületben van az OTP irodahelyisége is. Ez az épület Békéscsaba–Orosháza felé vezető kövesút – főutca – jobb oldalán fekszik. Előtte lévő szomszéd épületben a földműves szövetkezett Központi irodája van. Utána lévő épület egy volt kulákház, államosított, melyben lakók laknak. A másik oldalon vele szemben a községi MSZMP épülete van, melyben a KISZ is székel. Mellette van a községi körzeti orvos épülete és abban van a rendelője is.”⁸⁰

A kiszemelt épület több lakásra osztódott: legfelül két MSZMP-tag lakott, mellettük a helyi OTP iroda székel, legkívül pedig a Magyar Nők Országos Tanácsának csorvási szervezete tartotta összejöveteleit. Ha az előző T-lakás mellett elsősorban az szólt, hogy feltűnés nélkül meg lehetett közelíteni, hiszen a falu szélén álló, kevés lakóházzal övezett, kissé elhagyatott környéken épült, addig ezt a lakást az tette a feladatra alkalmassá, hogy olyan sokan fordultak meg az OTP-ben, mentek az orvosi rendelőbe, vagy a pártházba, hogy fel sem tűnt, ha valaki idegen bement az udvarba. Ráadásul a Nótanács irodáját heti két alkalommal egy orosházi ügyvéd is bérbe vette, hogy ott fogadja klienseit, akik nem csak csorvásiak lehettek, hanem gerendásiak, kétsopronyiak, telekgerendásiak is. Ráadásul a Békéscsabáról Orosházára utazók sokszor megálltak egy kis pihenőre a falu központjában, vagyis ezen a környéken tűnt legkevésbé szokatlannak idegenek sürgés-forgása.

⁸⁰ ÁBTL 3.1.1. B-92838. „Csurgó” 21. „T” lakás környezettanulmánya, 1959. október 17.

A „Csurgó” fedőnevű T-lakásról készült kézi vázlatrajzok⁸¹ elárulják, hogy a szóban forgó épület nem messze esett a Kisfaludy és a Deák Ferenc utca sarkától. Az OTP iroda szomszédságában működött a földművesszövetkezet⁸² irodája, ahol szintén sok helybeli fordult meg. A Kisfaludy utca után következő Arany János utca pedig kettémetszette Csorvás központját, a négy nagyobb felekezet imaházával, üzletekkel, s az akkoriban tanácsházának hívott községházával. A Nőtanács csupán kéthetente tartott vezetőségi ülést, havonta egyszer közgyűlést, egyébként heti két alkalommal az Orosházáról átjáró dr. Kuczka János ügyvéd használta a lakást.⁸³

Fontos megemlítenünk, hogy Lachata István ezúttal kicsit részletesebben megindokolta, hogy miért tartja szükségesnek újabb T-lakás létesítését: „Csorvás községben több kulák és osztályidegen személy él. Ezen kategória ellenséges tevékenységének ellenőrzésére 2 informátort és egy ügynöki hálózatot foglalkoztatunk.”⁸⁴ A meglévő három hálózati személy mellett a Gerendáson élő informátorral is itt kívánt találkozni. Ebbéli szándéka nem vált valóra, mivel végül csak két ügynökkel találkozott a lakásban: a Gerendásról átjövő „Kalmár”-ral és a Csorváson lakó „Szarvasi”-val. Az utóbbival csak néhány alkalommal, mivel az operatív tiszt szerint „igen közismert ember”-nek számított a faluban és ezért nem merte a T-lakásba hívni.

⁸¹ ÁBTL 3.1.1. B-92838. „Csurgó” 22–23.

⁸² A 13100/1945. FM. sz., 1945. szeptember 18-án kibocsátott rendelettel létrehozott földművesszövetkezetek a saját földjükön gazdálkodó parasztebereket kívánták segíteni a termelési eszközök beszerzésében, az értékesítésben, az ügyviteli problémák megoldásában. Szabó István, i. m. 181. A későbbiekben Csorváson – csakúgy mint az országos számos településén – a helyi földművesszövetkezet átvette az államosított Hangya Szövetkezet különböző boltjait, így a falusi lakosság közszükségleti cikkekkel való ellátásában megkerülhetetlen szereplővé vált. Például az 1950-es évek közepén Csorváson a földművesszövetkezet tulajdonában egy vegyesáru üzlet, egy textil szaküzlet, egy dohánybolt, egy húsüzlet, egy zöldségbolt, 3 bel- és 1 külterületi fiókbold állt és 4 vendéglátóipari egységet is működtetett. Szabó István, i. m. 64.

⁸³ ÁBTL 3.1.1. B-92838. „Csurgó” 12–16. Csernai Pálné T-lakás gazdának beszerzési javaslata, 1959. október 19.

⁸⁴ ÁBTL 3.1.1. B-92838. „Csurgó” 12–16. Csernai Pálné T-lakás gazdának beszerzési javaslata, 1959. október 19.

A nőtanács irodát végül tíz hónapon át használta Lachata István az ügynökeivel való érintkezésre. Ez alatt semmilyen zavaró eseményt nem tapasztalt, viszont végig lappangott benne a lebukástól való félelem. Erről árulkodik, hogy a lakásgazda Csernai Pálnéval az utcai ablakra sötét papírt ragasztatott, hogy a villanyfény ne sugározzon ki a járdára. Vajon nem ez által vált sokkal feltűnőbbé a lakás? Vagy csak a találkozások idején, este tette fel a papírt, s nappal vagy a nőszövetségi összejöveteleik idején levették? Talán az is növelhette Lachata István aggodalmát, hogy 1960. április 1-jén felmondta az iroda bérleti szerződését dr. Kuczka János, az Orosházáról átjáró ügyvéd, így sokkal kevesebb ember fordult meg a ház körül. Ezért a helyiséget nappali találkozók céljára már nem, kizárólag este lehetett használni.⁸⁵ A bizonytalansági tényezők ellenére, ahogy történetünk felfeztetésében írtuk, Csernai Pálné lakásgazda kizárása után szerették volna továbbra is T-lakásként igénybe venni a szobát. Gyaníthatóan erre végül nem kerülhetett sor, hiszen ekkora lezárult a faluban a kollektivizálás, ráadásul egy ügynök foglalkoztatása érdekében túlzás lett volna önálló T-lakást fenntartani.

A két lakásgazda: Gécs János és Csernai Pálné

A lakásgazdák kiválasztásában fontos szerepet játszott a helyi vezetők-től beszerzett információk összessége. Ezért tanulságos, hogyan értékelte a politikai rendőrség a csorvási elit állapotát saját nézőpontjából: „1950 tanácsválasztások után megváltozott a közigazgatás arculata mert a tanácsba becsületes dolgozó parasztok kerültek. Tanács elnöke Maczák András, aki 1908-ban született Csorváson parasztszármazású. Mivel a községet és annak összetételét igen jól ismeri, nagy segítséget tud adni a rendőri szerveknek.”⁸⁶ Szinte idilli állapot uralkodott a faluban, gondolhatjuk e sorokat olvasva. Először is stabil vezetés:

⁸⁵ Lachata István a T-lakást részletesen értékelte kizárási javaslatában. ÁBTl 3.1.1. „Csurgó” B-92838. 29. „Csurgó” fn. „T” lakás felülvizsgálása, 1960. június 27.

⁸⁶ ÁBTl 3.1.5. O-14980. Orosházi járás. 182. Csorvás község Politikai operatív jellemzése, 1959. március 18.

a falut jól ismerő, helybeli születésű, paraszti származású tanácselnök (igaz, nem derül ki, melyik paraszti réteghez tartozik). A jellemzés arról árulkodik, hogy készítője közelebbről ismerhette a tanácselnököt, hiszen nem csupán a nevét, hanem születése évét és hivatalviselésének kezdőévét is helyesen tüntette fel. Maczák András személyét, feltételezhető lojalitását több dolog is igazolja.⁸⁷ Már 1945 előtt konfliktusba került a csendőrökkel, igaz, nem tudjuk, hogy politikai okokból vagy más miatt. A földosztás során 9 katasztrális hold földet kapott, ami a megyei földínséget tekintve igen magas szám és jó érdekérvényesítő képességről árulkodik. 1948-ban alapító tagja volt az Új Élet termelőszövetkezetnek, s két év múlva, 1950 őszén őt választották a község első tanácselnökévé. 1956-ban rövid időre távoznia kellett, de hamarosan visszatért, és 1967-ig vezette a községi tanács végrehajtó bizottságát. A falu első embereként végzett tevékenységét nem kívánjuk értékelni, ez jelen esetben nem is igazán lényeges. Annyi bizonyosan kijelenthető, hogy személye megkerülhetetlen volt a helyi eliten belül, így az állambiztonságnak elemi érdeke volt a vele való olajozott együttműködés.

Azt, hogy mennyire játszottak fontos szerepet egy-egy ügynök, jelen esetben a T-lakások gazdáinak kiválasztásában a csorvási hatalmi elit tagjai, közvetlen módon is bizonyíthatjuk. Ugyanis a beszervezési folyamat részeként mindkét jelöltről ún. környezettanulmányt kellett készítenie az operatív tisztnek, amely a leendő hálózati személy életútját, rokonságát, jellemét, a feladatra való alkalmasságának indoklását tartalmazta. Az ehhez szükséges információkat Lachata István a következő személyektől szerezte be: Gécs János, vagyis a „Korzó” fedőnevű lakás gazdája esetén Mazán András, a csorvási földműves-szövetkezet ügyvezetője, Dohányos János, a szövetkezet dolgozója, és Kovács János, a községi MSZMP alapszervezet titkára adott információkat.⁸⁸ Csernai Pálnéről, vagyis a „Csurgó” fedőnevet viselő T-lakás gazdájáról ugyancsak Kovács János párttitkár, valamint Maczák András tanácselnök, illetve a Csernainéval egy munkahelyen dolgozó Markovics Mihály, az orosházi gépállomás MSZMP alapszerve-

⁸⁷ Életrajzi adatainak forrása Kasuba István: *Csorvási arcok. Ki kicsoda Csorváson?* Pro Urbe Csorvás Egyesület, Csorvás, 2010. 104.

⁸⁸ ÁBTL 3.1.1. B-87963. „Korzó”. 16–17. Környezettanulmány, 1958. április 21.

zetének titkára szolgáltatott adatokat.⁸⁹ Kovács János neve mindkét alkalommal felbukkan az adatszolgáltatók során. Róla csupán annyit tudunk, hogy 1956-ban került a csorvási párttitkári székbe, s egészen 1965-ig őrizte meg pozícióját.⁹⁰ Az, hogy a forradalom kitörése előtt vagy azt követően lett-e a helyi pártszervezet első embere, jelenlegi ismereteink alapján nem megválaszolható. Ez esetben további kutatásokra van szükség, ahogyan Mazán András esetében is, hogy megállapítsuk, hol helyezhető el a földművesszövetkezet elnöki tisztsége a helyi hatalmi struktúrán belül. Az sem zárható ki, hogy Mazán, s esetleg Dohányos János is tanácsstagok voltak, s ez még szorosabb összekapcsolódásról árulkodhat.

Nézzük meg ezek után a két lakásgazdát. Ha azzal a jogos és élet-szerű feltételezéssel élünk, hogy személyük kiválasztásában, a tippadásban fontos szerepet játszottak az állambiztonság tevékenységét segítő helyi hatalom vezetői, akkor esetükben a lojalitás, a feltételezhető együttműködés még inkább a siker elengedhetetlen feltételének tűnik.

Gécs János életútjára vonatkozóan két forrásunk van. Az első dokumentum az a környezettanulmány, amelyet Lachata István állított össze a beszervezés során, de még a hivatalos aktus előtt, 1958 tavaszán.⁹¹ A második, egy géppel írt önéletrajz, amely 1958 szeptemberében készült.⁹² Erről nem tudni, hogy maga Gécs gépelte-e, vagy kézzel leírt autobiográfiáját írta át valaki, esetleg diktálás után rögzítették a szöveget. Mindkét szöveg közös jellemzője, hogy vélt elvárásoknak megfelelően egy ideális életutat vázol fel, amely politikai érettségről, tudatosságról, buktatók nélküli előrehaladásról tanúskodik. Kimaradnak belőle olyan elemek, amelyeket részben az állambiztonság tárt fel, részben más forrásanyagból derülnek ki.

Gécs János 1925. április 3-án született Csorváson, vagyis 33 éves volt, amikor 1958-ban elkezdett személye iránt érdeklődni az állambiztonság. Szülei uradalmi cselédek voltak a Wenckheim majo-

89 ÁBTL 3.1.1. „Csurgó” 18–20. Csernai Pálné környezettanulmánya, 1959. október 13.

90 Szabó István, i. m. 70.

91 ÁBTL 3.1.1. B-87963. „Korzó”. 16–17. Környezettanulmány, 1958. április 21.

92 ÁBTL 3.1.1. B-87963. „Korzó”. 24. Gécs János géppel írt önéletrajza, 1958. szeptember 29.

rok valamelyikén, de nem derül ki pontosan, melyik uradalomban. Életrajzában eléggé zavaros pont, hogy mikor és hogyan költözött családjá a falu belterületére. Először azt állította, hogy két éves volt, amikor 1927-ben édesapja meghalt, így édesanyjának hét gyermekről kellett gondoskodnia. Mivel rossz anyagi körülmények között éltek, már tízéves korában elszegődött az uradalomba kommenciós cselédnek. Másutt viszont azt olvashatjuk, hogy amikor szülei Csorváson házat építettek, akkor ő is otthagya a majort, viszont később mégis vissza kellett mennie részes aratónak. Az egyik változat szerint tehát két éves korában már nem élt az édesapja, a másik variációban még tíz éves kora után is. Ami bizonyos, hogy édesanyja cselédként és mosónőként dolgozott „a jobb módú kulák családoknál.” Az sem derül ki, hogy hol és mennyi iskolai osztályt végzett, csupán annyit tudunk meg, hogy „iskoláit Csorváson végezte.” Ez lehetett valamelyik külterületi iskola, de a község római katolikus elemi népiskolája is.

Az életrajz következő lényeges eseménye a második világháború, amelyben Gécs János állítása szerint mint elhurcolt levante vett részt, s bár Sopronnál megszökött alakulatától, mégis szovjet hadifogságba esett. Ezen változathoz úgy tűnik, hogy nem harcoló alakulat tagjaként, hanem az országúton kóborló katonaként került a Vörös Hadsereg valamelyik egységének karjaiba. Mindenesetre szerencsésnek mondhatta magát, hiszen már 1945 októberében hazatért, talán éppen azon hadifogoly transzportok részeseként, amelyeket a nemzetgyűlési választások előtt Rákosi Máttyás közbenjárására bocsátottak szabadon, elősegítve a Magyar Kommunista Párt sikeresebb szereplését. Szintén figyelemre méltó, hogy ugyan csak ősszel tért haza, s ekkor már régen nem élt az édesapja, mégis hat katasztrális hold földet kapott, ami arra utal, hogy újraosztás során jutott ehhez a parcellához.

Az 1945 és 1949 közötti négy sűrű évről Gécs János alig árult el valamit. Csupán annyit tudunk, hogy a hat holdra rúgó családi gazdaság mellett alkalmi munkát vállalt, illetve azt, hogy 1949-ben betegsége következtében a telekgerendási állami gazdaságba került. Hogy milyen betegség volt ez, még a háborút előttről örökölt, esetleg katonaként, vagy a hadifogságban, netán a háború után hazatérve szerzte, hallgatnak a forrásaink. Annyi bizonyos, hogy a földműveléssel járó nehéz fizikai munkát nem tudta végezni, hiszen az állami gazda-

ságban konyhavezető lett, s ezt követően is a szolgáltató-adminisztratív szektorban dolgozott. 1950-ben két fontos változás is történt Gécs János életében: családi földjével együtt belépett a Vörös Október Termelőszövetkezetbe és csatlakozott a Magyar Dolgozók Pártjához is, amit nyolc évvel később az alábbiakban indokolt: „Felszabadulás után úgy éreztem, hogy ez a rendszer a dolgozók érdekeit képviseli ezért én is bekapcsolódtam a társadalmi munkába, így lettem 1950-ben [az] MDP-nek [a] tagja.” Ha valóban így érezte, akkor miért várt mindezzel öt évet? Miért nem csatlakozott már hazatérése után a Magyar Kommunista Párthoz, vagy miért nem találjuk ott a nevét a három csorvási téesz alapító tagjainak sorában? Esetleg az a bizonyos, nem részletezett betegség adott életének olyan kényszerű fordulatot, ami érzése szerint kiszolgáltatottá tette, s erre reagált?

Mindenesetre 1952-ben már nem kellett átjárnia az ekkoriban kiépülő Telekgerendásra, mivel a csorvási pártszervezet közbenjárására a helyi földművesszövetkezet egyik italboltjában lett pénztáros, később pedig csapos. 1957 őszén bízták meg annak a 2. számú italboltnak a vezetésével, amely később a „Korzó” fedőnevű T-lakásnak adott helyet. Ugyanebben az esztendőben bekerült a földművesszövetkezet pártalapszervezetének vezetőségébe is.

Van néhány olyan furcsaság, elhallgatás Gécs János önéletrajzában, ami nemigen érthető. Először is 1956-os magatartásáról, ami pedig minden ekkoriban papírra vetett önéletrajz kulcsfontosságú eleme volt, csupán egy sablonos megállapítást olvashatunk: „Őszinte elvhű, azt bebizonyította az 1956. októberi ellenforradalom idején is.” Nem csupán a részletek hiányoznak, akad itt más ellentmondás is. Gécs János baráti köréről azt írják, hogy az „a felszabadulás idején alakult ki jobban.” Három közelebbi barátját sorolják fel: Ovári Gyula postást, Szilasi Józsefet, aki „jelenleg alkalmi munkával foglalkozik”, és Birkás János „kisparaszt”-ot. Már az is furcsa lehet, hogy egy öntudatos párttag baráti körében három pártonkívüli mellett egy párttag sincs, bár ez még feloldható azzal a magyarázattal, amit Lachata István is adott: Gécsnek az említett személyekkel való kapcsolata laza és amúgy is elfoglalt ember. Ezzel viszont ellentétben áll a következő mondat: „Beosztásánál fogva népszerűsíti magát és sok emberrel beszélget.” Kétségtől egy falusi kocsmáros nem tartozik a szűk körben ismert

személyiségek közé, s nehéz elképzelni, hogy a sikeres üzletmenet érdekében ne igyekezzen minél több emberrel jó viszonyba kerülni.

Viszont ennél is fontosabb, hogy elkerülte Lachata István figyelmét egy fontos tény, ami pedig akár a dekonspiráció veszélyét is magában foglalta. A Gécs János barátjaként említett Birkás Jánosról 1959 tavaszán a következőket rögzítették: „Nevezett mint fegyveres nemzetőr aktív ellenforradalmi tevékenységet fejtett ki, részt vett kommunisták őrzésében. Eljárás ellene nem volt.”⁹³ Ez információ több mint egy évvel azután került be az állambiztonság operatív nyilvántartásába, hogy az első lépések megtörténtek Gécs János beszervezésére.⁹⁴ Ebből az eltérésből két dolog is következik. Egyrészt Lachata István nem járt el kellő gondossággal Gécs János beszervezésekor, másrészt még egy megyén belül sem volt igazán hatékony az információáramlás és -csere.

Volt más adat is, amely befolyásolhatta volna Gécs János megítélését. Az egész beszerzési folyamat első, rutinszerű lépéseként az operatív tisztnek rá kellett kérdeznie, hogy szerepel-e a jelölt az operatív, a hálózati és a bűnügyi nyilvántartásban. Gécs az utolsó szűrőn fennakadt, ugyanis 1947. február 20-án az orosházi járásbíróóság lopás vétsége miatt 200 forint pénzbüntetésre ítélte, próbaidőre bocsátással, amelynek leteltével mentesült a hátrányos jogkövetkezmények alól.⁹⁵ Ez a „fekete pont” nem rendítette meg Lachata bizalmát Gécs Jánosban, haladt tovább a beszerzés folyamata.

Végezetül még egy fontos dolog maradt ki Gécs János önéletrajzából, az a tény, hogy 1950 óta tagja volt Csorvás község tanácsának. Sőt 1960 novemberében Maczák András tanácselnök előterjesztésére megválasztották a tanács végrehajtó bizottságának tagjai közé is, azzal az indokkal, hogy már tíz éve igen jó munkát végez. Maczák javaslatát a tanács 32 szavazattal, tartózkodás és ellenszavazat nélkül elfogadta. Gécs János 1960. november 30-án letette az esküt, így

⁹³ ÁBTL 3.1.9. V-150365. Békés megyei 1956-os monográfia. 111. BM Békés Megyei RFK Politikai Nyomozó Osztályának összefoglaló jelentése, 1959. április 9.

⁹⁴ 1958. március 17-én töltötték ki az első kérdőjegyeket, amelyek Gécs János politikai és bűnügyi múltjára vonatkoztak. ÁBTL 3.1.1. B-87963. „Korzó”. 15.

⁹⁵ ÁBTL 3.1.1. B-87963. „Korzó”. 15. Kérdőjegy a BM ORK Büntetéseket Nyilvántartó Alosztálya részére, 1958. március 21.

Csorvás község legfőbb irányító testületének tagjává vált.⁹⁶ Elégge nehezen érthető, hogy miért maradt ki akár a hivatalos csatornákon begyűjtött információkra épülő környezettanulmányból, akár saját önéletrajzából a tanácstagságra vonatkozó fontos tény. Hacsak nem két Gécs János volt a faluban.

Ezek az információk nem csupán azért fontosak, mert az állambiztonság, jelen esetben a testület nevében eljáró Lachata István felületességét, hanyagságát bizonyítják, hanem az is felvethető, mennyire volt őszinte Gécs János, vagy inkább óvatos távolságtartással, némi késéssel reagált csak az eseményekre, inkább követte őket, nem pedig elébük ment. Ez persze csak inkább feltételezés, valamiféle utánérzés részünkről, hiszen Gécs döntésének motivációit nem ismerjük.

Beszervezésére 1958. május 19-én került sor, amikor második alkalommal találkozott Lachata Istvánnal. Első randevújuk során a kocsmában jelezte neki a rendőrtiszt, hogy adott alkalommal négyszemközt akar vele beszélni. Erre egy ebéd utáni órában került sor, amikor is a tartótiszt leírása szerint Gécs nagyon készségesen viselkedett: „Az ilyen irányú beszélgetés után nevezettel elbeszélgettem oly irányba, hogy éreztessem vele azt, hogy a helyiség használata komolyabb célokat szolgál, amiről senkinek nem szabad tudni. Ezt megértette és szóban ígérte is. Én azonban felkértem, hogy a megbeszélésünket írásba kell foglalni, mert az adja meg a hivatalos formáját. Kérésemre nevezett vonakodás nélkül eleget tett, és leírta a titoktartási nyilatkozatot. Ennek leírása után látta nevezett, hogy komolyabb dologról van szó, de ez még nagyobb erőt, ill. hozzánk való ragaszkodását váltott ki nevezettől.”⁹⁷ Sem ekkor, sem a későbbi iratokban nem találunk semmilyen információt arra vonatkozóan, hogy a mintaszerűnek tűnő lojalitáson túl bármilyen egyéni választ adott volna Gécs János az állambiztonsággal való találkozására. A lakás hálózathoz történő kizárásakor is a zökkenőmentes együttműködésről esik szó: „A »T« lakás használata közben, személyével kapcsolatban nem merült fel olyan kérdés, melynek

⁹⁶ MNL BéML Tanácsülési jegyzőkönyvek, Csorvás. XXIII. 712. a. 7. kötet. A községi tanács 1960. november 27-én és december 18-án tartott üléseinek jegyzőkönyve.

⁹⁷ ÁBTL 3.1.1. B-87963. „Korzó”. 18. Gécs János lakásgazda szervezéséről szóló jelentés, 1958. május 19.

alapján, az együttműködést meg kellett volna szakítani. A kiválasztott találkozási helyet célnak megfelelően használtuk.”⁹⁸

A rendelkezésre álló források alapján nem tudjuk megmondani, hogy miért esett a választás Gécs Jánosra, aki bizonyos információkat elhallgatott magára vonatkozóan, elsősorban szerény egzisztenciáját igyekezett biztosítani, lojálisnak, de inkább a rá rótt feladatokat végrehajtó, mint azok elébe vágó személyiségnek tűnt. Ez a kép azonban tovább formálható, ha megismerjük például Gécs János szereplését a tanácsuléseken, valamint a helyi földművesszövetkezetre vonatkozó iratanyagot. Annyit elmondhatunk, hogy az állambiztonsággal való találkozása nem esett egybe élettörténetének semmilyen fordulatával: egy 1969-es kérdőjegy tanúsága szerint a földművesszövetkezet egyik italboltját vezette, akárcsak tíz évvel korábban.⁹⁹ Feltehetően ugyanazok a fáradt vasutasok vagy a Békéscsabáról hazatérő munkások tértek be kocsmájába, mint amikor T-lakásként használták a hátsó udvarban lévő raktár egyik helyiségét.

Nem tudni, hogy a véletlen műve-e, vagy a nagyon is tudatos választásé, hogy a Gécs János utódjául kiszemelt Csernai Pálné, a „Csurgó” fedőnevet viselő T-lakás gazdája ugyanúgy a hivatalos nőmozgalom apparátusában tevékenykedett, mint Lachata István és Gécs János neje. Az operatív tiszt felesége, Záluszkai Mária Tótkomlóson a Magyar Nők Demokratikus Szövetsége helyi szervezetének kultúr-csoportját vezette.¹⁰⁰ Gécs János feleségéről pedig azt tudhattuk meg az iratokból, hogy ugyan pártonkívüli, de a társadalmi munkát a „Nő Tanácson” végzi.¹⁰¹ E furcsa megfogalmazás Lachata Istvántól eredt, s a főhadnagy alighanem azt kívánta igazolni, hogy bár a lakásgazda-jelöltjének felesége nem párttag, de mint a nőmozgalom szereplője politikai szempontból kellően megbízható.¹⁰²

98 ÁBTL 3.1.1. B-87963. „Korzó”. 25–26. „Korzó” fn. „T” lakás kizárási javaslata, 1959. augusztus 19.

99 ÁBTL 3.1.1. B-87963. „Korzó”. 23. A III/2-j osztály kérdőjegye, 1969. december 15.

100 ÁBTL 2.8.1. BM Békés megyei fogyték 504. 12–14. Önéletrajz, 1957. szeptember 13.

101 ÁBTL 3.1.1. B-87963. „Korzó”. 16–17. Környezettanulmány, 1958. április 21.

102 A Magyar Nők Demokratikus Szövetségét (MNDSZ) 1945-ben alapított koa-

Akárhogyan is történt, Csernai Pálné, a „Csurgó” fedőnevet viselő T-lakás gazdája más karakterű hálózati személynek bizonyult, politikailag motiváltabb, agilisabb ember volt, aki nőként nehéz kihívások elé nézett a csorvási közeletet is meghatározó férfias világban. Gécs Jánossal összevetve Csernai Pálné tudatosabb, a kommunista eszmék iránt jóval elkötelezettebb, intelligensebb embernek látszik. Jó íráskészséggel bírt, élettörténetét egybefüggően, szakadozások nélkül szerkesztette meg, számos részletet elárulva érzelmi kötődéseiről is. Ha összevetjük a tőle származó dokumentumokat a Lachata István tolla alól kikerülőkkel, akkor az is megállapítható, hogy az operatív tisztnek bizony igyekeznie kellett, mert a kiszemelt lakásgazda rátermetebbnek tűnt nála.

Csernai Pálné is elkészítette tömör, jó stílusban papírra vetett önéletrajzát,¹⁰³ amelyhez képest alig találunk többletinformációkat a Lachata Istvántól származó környezettanulmányban.¹⁰⁴ Ezért elsősorban Csernainé szövegére támaszkodunk életútja fontosabb elemeinek ismertetésekor. Az 1919. október 23-án Csorváson született Konyecsni Erzsébet minden alkalommal asszonynevén szerepel. Kétszer kötött házasságot: első férjét, Zsótér Ferencet a második világháborúban veszítette el, a fronton esett el katonai szolgálata során. Tőle két gyermeke született. Másodszor 1954-ben kötött házasságot az ugyancsak a csorvási gépállomáson dolgozó Csernai Pállal, tőle két gyermeke született. Mindezt azért emelem ki, mert a lakásgazda is elsősorban feleségként és családayaként szólt saját magáról. Viszonylag bőségesen írt családi viszonyairól, életkörülményeiről, ezeknek láthatóan nagy szerepet tulajdonított politikai-közeleti döntéseinek meghozatalakor. A rend, a szorgalom, a becsületesen elvég-

líciónak álcázott rétegszervezetként, amely a Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetséghez hasonlóan a Magyar Kommunista Párt diktatórikus hatalmi törekvéseinek elősegítője, megvalósítója lett. Történetéről lásd Pető Andrea: *Nőhistóriák. A politizáló magyar nők történetéből 1945–1951*. Seneca, Budapest, é. n. 88–121. A forradalom nyomán megszűnt MNDSZ-t a Magyar Nők Országos Tanácsa váltotta fel, amely hamarosan a pártállam szatelitszervezeteinek egyikévé vált.

103 ÁBTL 3.1.1. B-92838. „Csurgó”. 9. Önéletrajz, 1959. szeptember 23.

104 ÁBTL 3.1.1. B-92838. „Csurgó”. 18–20. Csernai Pálné környezettanulmánya, 1959. október 13.

zett, kemény munka, s a családi élet nyugalma többször visszatérő értékek elbeszélésében. „Édesanyám rendes dolgos parasztasszony volt” – írja szülei jellemzésekor. Gyermekkoráról azt tudhatjuk meg, hogy keményen dolgozott „mivel igen nehéz anyagiak között éltünk, és szeretném, ha a mai fiatalok csak egy kis ízelítőt kapnának belőle, legalább megbecsülnék jobban ezt a társadalmat, amely tejbe-vajba fürösztötte őket.” Első férjéről azt tartotta a legfontosabbnak elmondani, hogy „egy rendes talpig becsületes paraszt ember volt”. Második férje kapcsán is hasonló motívumok kerülnek előtérbe: „Rendes családi életet élünk. Családi életünkben semmi kirívó eset vagy civódás nem történik.” Később saját erkölcsi meggyőződését is kifejezésre juttatta, amikor megindokolta, hogy miért kérte 1954-ben a csorvási gépálmás „politikai helyettes” (talán pártalapszervezet titkárának helyettese?) pozíciójából való felmentését: „Igen sokat beteg voltam, közben baba is született, és úgy sem bírtam volna becsületes munkát végezni, félmunkát egész fizetésért nem akartam végezni. Zsarolás lett volna.” Végezetül önéletrajzát az alábbi, már-már egészen propagandisztikus szólamnak tűnő felütéssel zárja: „mi tudjuk azt, hogy csak békében lehet élni és gyermekeinknek békés boldog jövőt építeni egy boldog országban, egy szocialista hazában.”

Első olvasásra úgy tűnhet, hogy komoly megfelelési kényszer munkált Csernai Pálnéban, hiszen nem egy esetben olyan megfogalmazásokkal élt, amelyek nyugodtan felbukkanhattak volna egy korabeli agitációs és propaganda termékben is. De vajon tényleg erről van szó? Az alkalmazkodás, megfelelés, dörgölődés vezette csupán Csernai Pálnét? Véleményem szerint inkább egy olyan ember rejtőzködik e sorok mögött, aki a kiszolgáltatottság keserű élményét megtapasztalva a biztonság elérését tartotta a legfontosabbnak. Egy helyen megemlíti, hogy az összesen hét gyermeket felnevelő édesanyja (Csernainé volt a második legfiatalabb a családban) 1919–1920 táján egyedül maradt, mert apja Gyulán börtönben ült a Tanácsköztársaságban való részvétele miatt. „És anyám itt maradt védtelenül 5 gyerekkel.” Bár ezt az időszakot csak elbeszélésekből ismerhette (igaz, nem tudjuk, mikor kezdődött és meddig tartott apja fogsága), de a második világháború idején már felnőtt asszonyként hasonló helyzetbe került két kicsi gyermekkel. Terhei tovább növekedtek 1953-ban, amikor édesapja

halála után hozzá költözött édesanyja is. S talán nem csupán a forró szerelem, hanem a kényszer szülte kiszolgáltatottság is szerepet játszott abban a döntésében, hogy tíz év özvegységet követően igent mondott a 43 éves, vagyis a korabeli falusi társadalomban már igen-csak öreglegénynek számító Csernai Pálnak.

Érdekes módon a beszerzési dossziében megtalálható a férj önéletrajza is.¹⁰⁵ A sok helyesírási hibával tarkított, nehezen olvasható, hevenyészett szöveg első pillantásra is elárulja, hogy a házastársak között komoly műveltségbeli szakadék húzódott. Viszont az adott pillanatban alighanem sokkal fontosabb volt számára az a döntés, amely az alábbi sorokban tükröződik: „Feleségem 1948 óta párttag 4 családdunk van 1 fíjunk a Mávtechnikumba jár 3 éves a kislányunk 7 dik általános 14 éves és egy 7 hetes.” Vagyis a férj sajátjaként beszélt a feleség előző házasságából származó gyermekeiről, elfogadta őket, gondoskodott róluk, ami bizony egyáltalán nem tekinthető evidensnek. A betegeskedő, két gyermekes, öreg édesanyját nevelő Konyecsni Erzsébet nehezen találhatott új párt magának. Alighanem ekkor tapasztalta meg igazán és életre szólóan a póre védtelenség, kiszolgáltatottság élményét, s ez tükröződik a rendről, harmonikus családi életéről, anyagi biztonságról és boldogságról szóló soraiban.

Csernai Pálnénak, illetve 1945-ben még Zsótér Ferencnének kapaszkodóra volt szüksége, ha kisgyermekes özvegyként talpon akart maradni a nehéz évek forgatagában. Azt állította, hogy ezt a mankót a kommunista pártban, vagy még inkább a mozgalmi életben találta meg. Bár eleget tett a formális politikai követelményeknek is (1945-től fogva folyamatosan párttag volt, alap- és középfokú szemináriumokat, sőt téeszelnök-képző tanfolyamot is végzett), de mégis inkább mozgalmi embernek, nem pedig az apparátus malomkerekeit forgató bürokratának tűnik. 1945 után a csorvási MKP-szervezet gazdasági ügyeit intézte. 1954-ben tanácstaggá választották és a Szociálpolitikai és Egészségügyi Állandó Bizottságot vezette. 1959-ben újból bekerült a tanács tagjainak sorába és tovább folytatta munkáját az Állandó Bizottság élén is. 1954 és 1957 között a „Szülői Munka közösség” elnöke volt. Az nem derül a forrásokból, hogy ez milyen szervezetet

105 ÁBTL 3.1.1. B-92838. „Csurgó”. 7–8. Önéletrajz. Dátum nélkül.

jelent, egy osztályban vagy esetleg az egyik általános iskolában működött-e, mindenesetre sok elfoglaltsággal járó, kicsit hálátlan feladat volt ez mindig, ahogyan manapság is. E tisztségéről azért köszönt le, mert 1957-től a Magyar Nők Országos Tanácsa csorvási szervezetét vezette. Ebbéli tevékenységét a csekély forrásanyag miatt nehéz megítélni, annyit tudunk, hogy több megyei szintű politikai aktíván vett részt,¹⁰⁶ de hogy a fejtágítókön kívül mit csinált helyben, az még feltárára vár, ha megismerhető egyáltalán.

Úgy vélem, hogy Csernai Pálné lakásgazdai szerepe, az állambiztonsághoz fűződő viszonya az előbbi koordináta rendszerben értelmezhető. Számára ez alighanem egy volt a rá kirótt feladatok sorában, amelynek pontosan, készségesen igyekezett megfelelni. A beszervezéséről szóló jelentés¹⁰⁷ több egyéni szint árul el, mint Gécs János történetében. Igen furcsa és teljesen szabálytalan módon Csernai Pálné beszervezésére saját otthonában, szinte családja jelenlétében került sor. Bár eredetileg az szerepelt a tervben, hogy Lachata István a Nőtanács irodájában beszélget vele, végül, amikor házában felkereste, átmentek egy csendes szobába (miközben a család többi tagja néhány méterre ugyanott tartózkodott) és ott adta elő mondandóját. Lachata szerint „nagy késéggel felajánlotta az említett helyiséget”. Sőt mi több, a „részletes beszélgetés után Csernainé saját maga vetette fel, hogy akkor valami megállapodást kellene írni a beszélgetésünkről.” A titoktartási nyilatkozat elkészültét követően Csernainé a „beszélgetés során kifejezte, hogy teljesen tisztába van ennek jelentőségével és erről senkinek említést nem kíván tenni.”

Gécs János történetével összevetve nyilvánvaló, hogy Csernai Pálné részéről erősebb volt a feladattal való azonosulás, a meggyőződés jobban érezhető nála, mint Gécs János esetében, aki óvatosabb, passzívabb személyiségnek tűnt. Ezt látszik alátámasztani, hogy a Gécsre vonatkozó szövegben nem szerepel semmilyen információ a

106 MNL BéML X. 17. 1. doboz. Békés megyei nőtanács iratai 1959–1969. 3. dosszié A Békés Megyei Nőtanács titkári tanfolyamán és nagyaktíváján résztvevők névsora, 1959. április 7–9.; Az 50. Nemzetközi Nőnap előkészítése érdekében 1959. december 3-án tartandó megyei aktíva értekezletre javasoltak névsora.

107 ÁBTL 3.1.1. B-92838. „Csurgó”. 24–25. Beszervezésről szóló jelentés, 1959. november 7.

T-lakással kapcsolatos beszélgetésekről. Ezzel szemben Csernai Pálné mint a „Csurgó” fedőnevű lakás gazdája több alkalommal is találkozott az operatív tiszttel. Teljesítette Lachata Istvánnak a lakás első-tétítésére vonatkozó kérését, és ő volt az, aki elmondta a tisztnak, hogy 1960. április 1-jétől dr. Kuczka János ügyvéd már nem bérli a Nőtanács irodáját.

Mint korábban említettük, Csernai Pálnét kizárták a hálózattól, miközben magát a helyiséget továbbra is alkalmasnak tartotta T-lakásnak Lachata István. A kizárásra nem bizalomvesztés, esetleg dekonspiráció miatt került sor, hanem azért, mert Csernainét betegsége miatt felmentették beosztásából. Utódja nevét nem ismerjük, így azt sem tudjuk, hogy őt vajon tényleg megkereste-e a politikai rendőrség együttműködési szándékkal. Annyit viszont elmondhatunk, hogy míg Gécs János életében múltó epizód volt az állambiztonsággal való kapcsolat, addig Csernai Pálné Konyecsni Erzsébet esetén a szakítás egybefonódott életútjának egyéb fordulatával is. Hiszen a Nőtanács elnöki tisztjét át kellett adnia, s nem tudjuk, meddig végezte munkáját a csorvási tanács tagjaként. Az utolsó, általunk megnézett tanácsülési jegyzőkönyvön, 1960. december 18-án aláírta a jelenléti ívet.¹⁰⁸ Feltehetően egyre inkább családjának élt, az utolsó nyom, amely az állambiztonsági iratanyagban rá vonatkozik, 1970-ben háztartásbeliként említi.¹⁰⁹ Szintén nem közéleti szereplőként, hanem a házi kenyérsütés titkát jól ismerő idős asszonyként tűnt fel a csorvási helytörténeti összefoglalóban. A riport készítője „Erzsike nénit” mint sokat dolgozó, fáradozó, famíliájáért mindent megtevő asszonyt mutatta be, ahogyan az alábbi idézet is bizonyítja: „A kenyérsütés rendszeresen visszatérő háziasszonyi munka volt, de azért ünnepként tartottuk számon a családban. Háziasszonyi teendőt mondtam, s ez olyannyira igaz volt, hogy úgy tartották, amíg a nagylány nem tud kenyeret sütni, ne is menjen férjhez.”¹¹⁰

108 MNL BéML Tanácsülési jegyzőkönyvek, Csorvás. XXIII. 712. a. 7. kötet.

109 ÁBTL 3.1.1. B-92838. „Csurgó”. 28. BM Békés Megyei RFK kérdőjegye, 1970. június 10.

110 Szabó István, i. m. 112.

Rövid epilógus

Történetünk végére értünk, de ez nem jelenti azt, hogy kimerítettük a további kutatás lehetőségeit. A mikrotörténeti megközelítés segítségével számos fontos jellemvonást tudtunk meg a csorvási T-lakásgazdákat tartó operatív tisztről, a falu társadalmának jellemzőiről és magukról a lakásgazdákról is. Jobban látjuk helyüket a falu társadalmán belül, jobban érthetjük az operatív tiszt tevékenységét befolyásoló tényezőket is. Ám számos kérdés még nyitva maradt. Elég utalnunk a kollektivizálás folyamatára, az 1956-os forradalom helyi történéseire vagy az Orosházi Járás más településein tevékenykedő ügynökökre és fennálló T-lakásokra. Ezek a fehér foltok kijelölik a további kutatás irányát és teendőit, s ezen feladatok elvégzésével remélhetőleg még jobban láthatóvá válik az állambiztonság jelenléte egy falusi közösségen belül.

„Rokonlátogatók”

*A magyarországi német nemzetiség kapcsolatainak
állambiztonsági ellenőrzése a Kádár-korszakban**

*Előzmények: a német nemzetiség helyzete
a második világháború után*

A második világháború végén azonnal megkezdődött az európai kényszer-migrációk hosszú folyamata, ami összességében közel ugyanannyi embert érintett, mint maguk a háborús események.¹ A 20. század második felének németeket érintő kényszer migráció sorozata két fő irány mentén követhető nyomon: elsőként az 1944 decemberében–1945 januárjában meginduló, az ún. keleti területekről a mai Németország területére érkező menekültáradat, majd az 1946-tól megkezdődő, a kelet- és dél-kelet-európai németeket érintő kitelepítés jelentett több milliós migrációs hullámot.² A szövetséges hatalmak döntése alapján, valamint az érintett országok vezetésének nyomására zajlott a kelet- és dél-kelet-európai német lakosság kitelepítése Németország négy megszállási övezetébe.³ A háborút követő években Európában összesen 40 millió menekültet, vagyis „displaced person”-t, (DP-t) tartottak számon, ami minden korábbi népesség-

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

1 Beer, Matthias: *Flucht und Vertreibung der Deutschen. Voraussetzungen, Verlauf, Folgen*. Ch. Beck, München, 2011. 10–12.

2 Uo. 67–74.

3 Snyder, Timothy: *Bloodlands. Europe between Hitler and Stalin*. Basic Books, New York, 2010. 313–316.; 321.

mozgást, menekült-áradatot felülmúlt.⁴ 1945 és 1950 között összesen több mint 12 millió német hagyta el az otthonát, valamint közel 2 millióan haltak meg a menekülés és a kitelepítés során.⁵ A kitelepítések 1950-re hivatalosan lezárultak ugyan, ám az ún. későn áttelepülők, valamint a családegyesítések, átköltözések révén még évtizedekkel később is idézett elő további – bár természetesen fokozatosan csökkenő mértékű – lakosságmozgást ez a folyamat.

Magyarországról 1946. január 19. és 1948. június 15. között körülbelül 180 000 németet telepítettek ki két hullámban Németország amerikai és szovjet megszállási övezetébe, illetve még a világháború utolsó hónapjaiban elmenekültekkel együtt összesen közel 220 000 fő hagyta el az országot.⁶ A magyarországi németiség a 20. század első felében is többszörösen szembesült az identitás, az anyanyelv, a nemzetiség, a lojalitás ellentmondásaival, ez a problémakör azonban leg súlyosabban a második világháború végén, illetve a következő évek kitelepítései során vált a létüket fenyegető kérdéssé.⁷ A kitelepítést a kollektív bűnösség elve határozta meg, a felelősséget már ekkor a győztes hatalmakra igyekezett hárítani az ország politikai vezetése, az etnikai homogenizálás mellett pedig a németiség tulajdonának újrafelosztása is jelentős szerepet játszott.⁸ A kitelepített, illetve még a világháború vége előtt elmenekült magyarországi németek 5–6%-a, körülbelül tízezer ember döntött úgy, hogy otthagyja a korabeli magyar hivatalos iratokban „őshazának” nevezett Németországot, és mindenáron visszatér Magyarországra.⁹

Az otthonuktól megfosztottak nemcsak a házaikat és a gazdaságukat, vagyonukat és jövedelemforrásukat veszítették el Magyarországon, hanem ezekkel a létfeltételekkel együtt az identitásukat is.

4 Tomka Béla: *Európa társadalomtörténete a 20. században*. Osiris, Budapest, 2009. 72.

5 Uo. 73.

6 Tóth Ágnes: *Telepítések Magyarországon 1945-1948 között*. Bács-Kiskun Megyei Levéltár, Kecskemét, 1993. 21–24.

7 Vitári Zsolt: *A Hitlerjugend és Délkelet-Európa*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2012. 249–250.; 351.

8 Tóth Ágnes, i. m. 115.

9 Tóth Ágnes: *Hazatértek. A németországi kitelepítésből visszatért magyarországi németek megpróbáltatásainak emlékezete*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2008. 11–17.

Egy számukra teljesen ismeretlen országba megérkezve sem mint németeket, sem mint „svábokat”, vagy szászokat nem fogadták el őket, népviseletüket kinevették, nyelvüket, tájszólásukat nem értették, szakmai ismereteiket, például földműves tapasztalataikat nem ismerték el, nem volt rá szükség. Nem csak azt a társadalmi státuszt veszítették el, amit korábbi lakóhelyükön – gyakran – mint jómódú középparasztok, vagy kézművesek, kereskedők élveztek, hanem azt a települési mikroközösséget is, ami identitásuk alapját képezte. A Németországba érkező kitelepítettek tapasztalatait alapvetően meghatározta az az érzés, hogy nem fogadják be őket, amihez hozzájárult, hogy többnyire más felekezeti többségű területekre kerültek, így vallási szempontból is kirekesztés érte őket.¹⁰ A magyarországi németek egy, még a háború végén is élelmiszerben viszonylag gazdag országból megérkezve szembesültek először az ínséggel, az éhezéssel. A kenyér, aminek mindaddig nem is volt jelentősége, hirtelen fizetőeszközzé vált, és sok más termékhez hasonlóan – a kitelepítettek számára döbbenetes élményként – csak jegyre volt kapható. A lakosság számukra elképzelhetetlen mértékű szegénysége, a háborús pusztítások, a bombázások rombolásának addig előttük ismeretlen mértéke, a teljes gazdasági összeomlás és a kulturális téren érzett idegenség sokk-ként érte a kitelepítetteket.¹¹

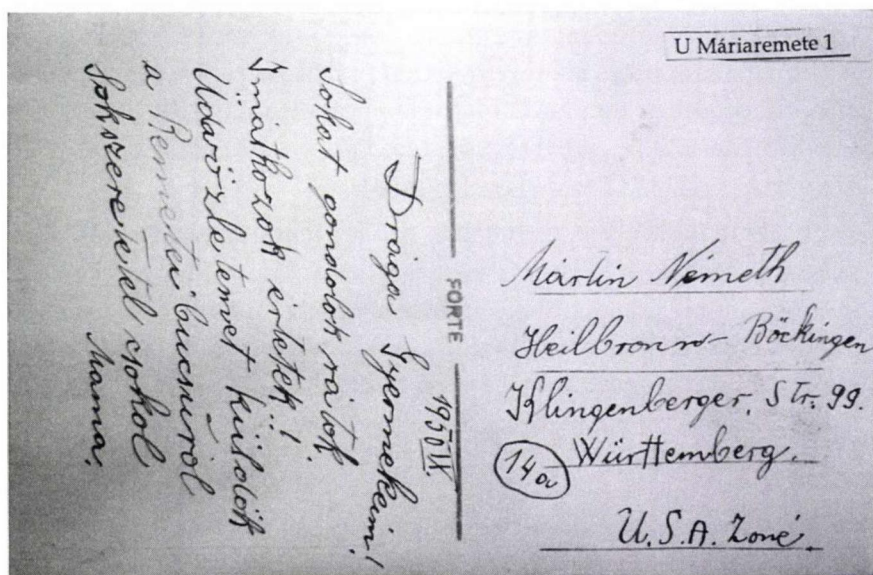
A Németországban maradással az élet teljes újjászervezése párosult, ami egyben az identitás változásával is járt. A kitelepítettek németországi integrációjáról egy mára már sokat kutatott témaként széleskörű ismeretekkel rendelkezünk, nem csak az NSZK, de az egykori NDK területére vonatkozóan is.¹² A kitelepítésből visszatért németek itthoni reintegrációjának kérdése mellett azonban az is üres foltja még

¹⁰ Beer, Mathias: „die helfte hir und tie helfte zuhause” Die Vertreibung der Deutschen aus Ungarn und ihre Eingliederung im geteilten Deutschland. In Almai, Frank–Fröschle, Ulrich (szerk.): *Deutsche in Ungarn. Ungarn und Deutsche. Interdisziplinäre Zugänge*. Thelem Verlag, Dresden, 2004. 65–66.

¹¹ Tóth Ágnes, i. m. 125.

¹² A történeti kutatásokról, illetve azok hiányairól, valamint a téma emlékezetpolitikai aspektusairól lásd Seewann összefoglalóját: Seewann, Gerhard: *Geschichte der Deutschen in Ungarn, 1860 bis 2006*. Verlag Herder Institut, Margburg, 2012. 350–364.

a magyar társadalomtörténet-írásnak, hogy az itt maradt, de korábbi társadalmi pozíciójuktól megfosztott németek hogyan voltak képesek feldolgozni helyzetük változását, illetve milyen stratégiákat alkalmazva sikerült visszaszerezniük korábbi pozíciójukat településük közösségében. A kitelepítés és az intézményesített diszkrimináció időszaka 1950-ben, a Magyarországon tartózkodó németek magyar állampolgárságának megadásával szimbolikusan lezárult ugyan, a személyes történetek, egyéni sorsok szintjén azonban nem ért véget a németeket negatívan érintő intézkedések időszaka.¹³ A kitelepítések révén elválasztott családok mindennapjait jeleníti meg az a képeslap, amit Magyarországról az amerikai zónába, vagyis az akkor alig egy éve megalapított NSZK déli részébe, Baden-Württembergbe, Heilbronn-Böckingenbe küldött egy édesanya 1950 szeptemberében Máriaremetéről, az ismert zárán-dokhelyről: „Drága Gyermekeim! Sokat gondolok rátok. Imátkozok ér-tetek Üdvözetemet küldök a Remetei búcsúrol, Sok szeretettel csokol

1. kép: Képeslap Heilbronn-Böckingenbe 1950 szeptemberében Máriaremetéről. IdGL Tübingen Képeslapgyűjtemény, U Máriaremete 1.

13 Tóth Ágnes, i. m. 55.

Mama”¹⁴ A képeslap szövegén is látszik, hogy a magyarországi németek gyakran sem németül, sem pedig magyarul nem tudtak helyesen, fonetikusan, a magyar írásmód szerint írták a német szavakat, ami 1945 után megnehezítette a németországi integrációjukat, de a nemzetiségi identitás elnyomásának idején magyarországi életüket is.

A Németország négy megszállási övezetéből kialakuló két blokk, majd pedig két külön állam egyben a kezdődő hidegháborúban szemben álló feleket is szimbolizálta. Az 1949-re két önálló államként megszilárduló országrészek szembenállása, a politikai rendszerek, a hatalomgyakorlás ellentétes útjai mellett, azok gazdasági, kulturális, mentalitásbeli különbségei is egyre inkább nyilvánvalóvá váltak, fokozva, majd „bebetonozva” a kettészakadó országrészek korábbi regionális jellegzetességeiből fakadó eltéréseket.¹⁵ A Marshall-segélyt elfogadó NSZK a „gazdasági csoda” éveit élte, az újjáépítés után virágzásnak indult a gazdaság, a kiépülő jóléti állam és fogyasztói társadalom bősége tömegek számára hozta el az addig soha nem ismert magas életszínvonalat.¹⁶ A szovjetizálódó kelet-német államot eközben folyamatos lakosságcsökkenés sújtotta, ami több tényező összeadódásából tevődött össze: a kikényszerített betelepülés, az 1950-ig érkezett 4,5 millió menekült és kitelepítettek letelepítése ellenére is jelentős népességcsökkenést szenvedett el az NDK, közel 1,5 millió fő hagyta el az országot. Ennek a népességcsoportnak jelentős része a német keleti területekről kitelepített, ún. továbbköltöző család volt, akik vagy nem látták a jövőjüket biztosítva, vagy a már az NSZK területén élő családtagjaikhoz, rokonaikhoz költöztek tovább. Az 1950-es NSZK népszámlálás szerint a lakosság 19%-a menekült, kitelepített, vagy migráns volt, ami 1960-ra, az NDK-ból érkező növekvő mértékű áttelepülés következtében, 24%-ra emelkedett – vagyis az ország teljes lakosságának a negyede áttelepített, vagy áttelepült személy volt.¹⁷

14 Az idézet közlésénél megtartottam az eredeti írásmódot. Képeslap Heilbronn-Böckingenbe Máriaremetéről, 1950. szeptember. Institut für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde (IdGL) Képeslapgyűjtemény, U Máriaremete 1.

15 Fulbrook, Mary: *Németország története*. Maecenas Kiadó, Budapest, 1997. 12.; 203.

16 Tomka Béla, i. m. 307.

17 Wehler, Hans-Ulrich: *Németország története a modern korban*. II. kötet. Osiris, Budapest, 2008. 103.

A magyarországi helyzet egyedülálló módon, évtizedeken át ható többszörös megosztottságot idézett elő: a kitelepítettek egy része a majdani NSZK-ba és az NDK-ba került, vagyis az 1961-ben véglegesen kettéválasztott Németország két részében élt. A magyarországi kitelepítés legfőbb sajátossága azonban az, hogy a magyarországi németeknek majdnem a fele, körülbelül 180 000 fő elkerülte a kitelepítést, és lakóhelyén maradhatott. Így sok család és az egykor németek lakta települések szomszédsági közössége a német újraegyesítésig három, azóta pedig két különböző országban szétválasztva él.¹⁸ A hidegháború idején nem volt egyszerű a kapcsolattartás, a családegyesítés, de még a rokonlátogatás megszervezése sem, erről a helyzetről számolt be a Magyarországról kitelepített németek ún. bajtársi szövetségének (Landsmannschaft der Deutschen aus Ungarn) német nyelvű, kéthetente megjelenő lapja, az *Unsere Post* még 1954 januárjában is: „Nem lehetséges Magyarországra utazni. Ismét a leghetetlenebb pletykák keringenek honfitársaink körében, miszerint lehetséges volna látogatóba utazni Magyarországra és viszont. [...] Egy magyarországi utazás kitelepítettek számára azonban ma még teljességgel kizárt. Ilyen utazásokhoz nincsen sem kiutazási, sem pedig valamilyen magyarországi beutazási engedély. Felesleges tehát minden ilyen irányú próbálkozás.”¹⁹

A hidegháborúban szembenálló két ország, az NSZK és Magyarország között az 1960-as években privát szinten, egyesületi, gazdasági kapcsolatok révén szövődő szálak már egy bő évtizeddel korábban megalapozták a két állam pozitív kapcsolattörténetét, mint hogy a hivatalos diplomáciai kapcsolatok létrejöttek volna. Az országba beutazó legnagyobb, nyugati állampolgárokból álló csoportot ekkor is az osztrák, illetve nyugat-német turisták adták, akik között jelentős számban voltak jelen a már nyugati állampolgárként beutazó egy-

¹⁸ Seewann, Gerhard, i. m. 342–345.

¹⁹ „Reise nach Ungarn nicht möglich. Wieder kreisen unter den Landsleuten die unmöglichsten Gerüchte herum, denen zufolge es möglich wäre, nach Ungarn auf Besuch zu fahren und umgekehrt. [...] Eine Reise nach Ungarn für Heimatvertriebene ist heute noch ganz und gar ausgeschlossen. Es gibt für eine solche Reise weder eine Aus- noch aber von irgendeiner ungarischen Stelle eine Einreisebewilligung. Es wäre also schade um jeden Versuch für diesen Zweck.” *Unsere Post*, 1954. január 31. 4.

kori emigránsok, illetve kitelepített németek. A politikatörténeti jellegű külkapcsolat-történet mellett fontosnak tartom a különböző történeti források bevonásával a kapcsolattörténet „alulnézeti”, társadalomtörténeti elemzésével feltáruló kulturális transzfercsatornák kutatását, az életmódtörténet, fogyasztástörténet, hétköznapi élet története szintjén interdiszciplináris megközelítésben megragadható történeti feldolgozását.

Az idegenforgalom helyzete Magyarországon

Az ötvenes évek első felében gyakorlatilag nem beszélhetünk Magyarországon beutazó idegenforgalomról, még a belföldi turizmus is eltörpült annak későbbi mértékéhez viszonyítva. Elenyésző volt azoknak a nyugatiaknak a száma, akik kizárólag nyaralni jöttek ekkor az országba, és semmilyen rokoni, vagy egyéb kapcsolatuk, kötelezettségük nem volt. Ez érthető is, hiszen az 1950-es években még szinte minden nembaráti országból érkező külföldit igyekeztek minél alaposabban ellenőrizni, illetve szó szerint kordában tartani, kontrollálni, programját a korlátozás céljával körülhatárolni. E mögött az a hidegháborús hisztérikus hangulat állt, ami alapján mindenkiben a „nyugati imperialista hatalom kémét, szabotőrét, ellenforradalmi, reakciós erejét” látták. A nyugati országokból nézve Magyarország és az egész szovjet érdekszférába tartozó keleti blokk egy bár egzotikus, de mégis inkább veszélyes, kiszámíthatatlan, bizonytalan világ benyomását keltette. A kétpólusú világban ekkor még a hétköznapi emberek is mindenre és mindenkire ellenfélként tekintettek, akik a másik blokkból érkeztek.²⁰

A teljes magyarországi belföldi, valamint a ki- és beutazó külföldi idegenforgalom szervezésére és propagálására kizárólagosan jogosult vállalat, az 1902-ben alapított IBUSZ volt. A cég az államosítások során 1948-tól, majd végérvényesen 1951-től lett kizárólagos szereplő a turizmusban.²¹ Az IBUSZ tevékenysége az 1956 előtti időszakban főleg

²⁰ Tomka Béla, i. m. 342.

²¹ Idegenforgalmi, Beszerzési, Utaztatási és Szervezési Vállalat. Az IBUSZ egyike volt az első nemzeti idegenforgalmi vállalatoknak Európában, és a cégösszevo-

a belföldi idegenforgalomra, ezen belül is főként a munkások üdültetésére korlátozódott. A külföldi vendégek száma még 1958-ban sem érte el a százezer főt, ami az utolsó világháború előtti szezón, az 1937-es év 380 000 főnyi vendégforgalmához képest igencsak jelentős visszaesés volt. Az államosítások ugyan monopolhelyzetet teremtettek az IBUSZ számára, de a pezsgő idegenforgalomhoz hiányoztak mindazok a szolgáltató vállalkozások, vendéglők, cukrászdák, üzletek, amelyek szintén az államosítások áldozatává váltak, a vállalat önállóan képtelen volt egy egész ország vendéglátóiparát pótolni. Az idegenforgalom alakulását befolyásolta a hidegháború is: az IBUSZ-on belül létrejött a Nemzetközi Főosztály két részlege, a Nyugati és a Szocialista Osztály.²²

1956 őszétől, egészen pontosan 1957-től kezdődően fokozatosan megváltozott az idegenforgalommal kapcsolatos szemléletmód: a „rég-új” pártvezetés, illetve ennek következményeként a különböző intézmények országos és helyi szervei, de például még az állambiztonság, a határőrizet és a rendvédelem, vagy a településfejlesztés, a közlekedés, az infrastruktúra tervezése részéről is. Közvetlenül a forradalom után kiemelt figyelmet kapott az idegenforgalom fejlesztése: a „nyitás Nyugat felé” elve már 1956 decemberében az egyik legfontosabb kérdés volt, mivel a pártvezetés a forradalom leverése és a megtorlások miatti nemzetközi elszigeteltségből való egyik kitörési pontnak tekintette azt.²³ Az ország elleni „hidegháborús propaganda” hatása csökkentésének lehetőségét látták az ide érkező és pozitív tapasztalatokkal távozó nyugatiak növekvő számában. Ezzel

nások, államosítások, majd privatizálások során is mindvégig megőrizte nevét, profilját és jogfolytonosságát. Ez alól csak egy rövid, mintegy másfél éves időszak volt kivétel, amikor 1950-ben Idegenforgalmi és Utazási Vállalat néven működött, profilja azonban ekkor is megmaradt. Az államosítások során azonban az IBUSZ „profiltisztításon” is átesett, addigi feladatait, szolgáltatásait részben a Magyar Posta (hírlap- és könyvforgalmazás), részben pedig a BELSPED és a MASPED (szállítási tevékenységek), valamint az Utasellátó Vállalat vették át, maga a cég pedig a Közlekedés- és Postaügyi Minisztérium VII. Főosztályának részeként a magyar turizmus lebonyolításának állami szerve lett. In Kudar Lajos: *Az IBUSZ története, 1902–1992*. IBUSZ Igazgatóság, Budapest, 1992. 25.

22 Kudar Lajos, i. m. 25–27.

23 Németh Jánosné: Az idegenforgalom és az emigráció kérdése az MSZMP Politikai Bizottsága előtt 1960-ban. Forrásközlés. *Levéltári Szemle*, 1993/2. 42–45.

párhuzamosan fokozódott az az igény is, hogy az idegenforgalomból származó bevételek hozzájáruljanak az ország devizabevételeinek növeléséhez.²⁴ Az idegenforgalom jelentősége az 1950-es évek második felétől abból a szempontból is felértékelődött, hogy a „békés egymás mellett élés” egyik eszközeként egyre fontosabb politikai tartalmat kapott. Az egész keleti blokkban kezdett elterjedni az a nézet, miszerint az idegenforgalom sokkal inkább politikai, semmint gazdasági kérdés. 1967-et a nemzetközi idegenforgalom évének nyilvánították, amelyhez a szocialista országok is csatlakoztak „Az idegenforgalom út a békéhez!” jelszóval.²⁵ A 20. század második felében kialakult tömegturizmus kulturális transzfercsatornaként értelmeződik a társadalomtörténet-írásban, az utazások és nyaralások fellendülésének pedig még a Vasfüggöny is csak korlátozottan tudott gátat szabni.

A kádári konszolidáció fontos eleme volt az életkörülmények javítása, amelynek része volt az üdülési lehetőségek, az ahhoz hozzáférők körének bővítése is. Ehhez elengedhetetlen volt az üdülőövezetek infrastrukturális szintjének javítása, a közlekedés, az üzletek, a közellátás, az állami üdülők fejlesztése, újak építése. A magyarországi államszocializmus kádári modelljének konszolidálódása során, az addighoz képest ez a tematika kitüntetett figyelmet kapott. Az idegenforgalom fejlesztése mögött álló két szempont egymást erősítette, magában hordozva a fejlődés ellentmondásait is. A nyugati vendégek számára jóval magasabb színvonalú szolgáltatások létesültek, mint a hétköznapi magyar nyaralók, vagy a szocialista országok állampolgárai számára.²⁶ Népgazdasági jelentőségének felértékelődésével párhuzamosan, fokozatosan növekedett az idegenforgalom mértéke az 1960-as évek folyamán. A beutazó baráti és nembaráti országok állampolgárainak száma a statisztikai adatok tanúsága szerint is rohamosan, és az át-

24 Rehák Géza: „Szállodaiparunk és idegenforgalmunk fejlesztése tárgyában soron kívül teendő intézkedések,” avagy a Kádár-korszak turizmusának első lépései. *Debreceni Szemle*. 2007/3. 331–347.

25 Kudar Lajos, i. m. 29.

26 Bővebben lásd Slachta Krisztina: Az Aranypart aranykora. Idegenforgalom és településpolitika a Balaton partján 1956–1989 között. In Fischer Ferenc–Hegedüs Katalin–Rab Virág (szerk.): *A történelem szálai. Tanulmánykötet Vonyó József 65. születésnapjára*. PTE BTK TTI, Pécs, 2010. 433–442.

lag állampolgár számára is érzékelhetően és látványosan nőtt az évtizedben.²⁷ Az 1960-as évektől kezdve a második gazdaság és a háztáji gazdaságok révén az idegenforgalom jelentős – és ekkor még biztos – mellékjövedelmet jelentett a lakosságnak is. A Balaton környéki idegenforgalmi fejlesztések, üdülők, vendéglátóipari egységek, üzletsorok megépítése pedig a helyi magyar lakosság életszínvonalát, a Balatonra érkező magyar és külföldi nyaralók üdüléseinek minőségét egyaránt javították.²⁸

Beutazó nyugati turisták állambiztonsági ellenőrzése

Az idegenforgalom ellenőrzése a Belügyminisztérium illetékességébe tartozott, azonban ez a tevékenység megoszlott több különböző jellegű, a BM alá tartozó részleg között. A legfontosabb ilyen egység a Határőrség mellett a BM KEOKH²⁹ volt, ahol a beutazni szándékozó külföldiek útlevél és vízum kérvényeit elbírálták. A szezonálisan megnövekedő határforgalomban 1958-tól kezdve folyamatosan hoztak különböző könnyítéseket, melyek az első években csak a szocialista országok állampolgáiraira vonatkoztak (például vízummentesség, kishatár-forgalom). 1964-ben vezették be az első olyan, nyugati turistákat érintő rendelkezést, ami megkönnyítette számukra a beutazást: a június 15. és szeptember 15. közötti 3 hónapos időszakra kedvezményes vízumot válthattak. 1964-ben a belépésre jelentkezők vízumkérelmét elbíráló KEOKH állandó kirendeltséget telepített a 11

27 Horváth Sándor: Csudapest és a frizsiderszocializmus: a fogyasztás jelentései, a turizmus és a fogyasztáskritika az 1960-as években. *Múltunk*, 2008/3. 60–83.

28 Valuch Tibor: *Hétköznapi élet Kádár János korában*. Corvina Kiadó, Budapest, 2006. 148.

29 A Belügyminisztérium Külföldiek Ellenőrző Országos Központi Hivatala. A belügyi szervek 1962-ben történt átalakítása során a KEOKH, feladatainak megfelelően, a III/II. Csoportfőnökség, vagyis a Kémelhárítás tevékenységét támogatta annak 7. Osztályaként, feladata „a Magyarországra utazó külföldi állampolgárok ellenőrzése és vízummal való ellátása” volt. Krahulcsán Zsolt: A BM KEOKH és Útlevélosztály. In Cseh Gergő Bendegúz–Okváth Imre (szerk.): *A megtorlás szervezete. A politikai rendőrség újjászervezése és működése, 1956-1962*. ÁBTL–L'Harmattan, Budapest, 2013. 349–354.

legnagyobb közúti határátkelőhelyre, valamint a Ferihegyi repülőtérre és a Belgrád rakparti hajókikötőbe – az ügyintézés meggyorsítása érdekében. Az 1960-as évek második felében sorban adták át az új határátkelőhelyeket, illetve a már meglévők épületeit korszerűsítették.³⁰

Fontos különbséget tenni az egyre növekvő mértékű idegenforgalom révén beutazó tömegek ellenőrzése, a határátléptetés rutinszerű folyamata és szabályozása, és azon állambiztonsági módszerek között, melyek az idegenforgalom révén az ún. „legális behatolási csatornákon” keresztül érkező feltételezett vagy valós „ellenséges tevékenység” elhárítására vonatkoztak. Az idegenforgalom állambiztonsági szempontú ellenőrzése alapvetően a kémelhárítás hatáskörébe tartozott, ami elé új feladatokat állított az 1958 után egyre növekvő számú beutazó turista.

Az állambiztonság tevékenységét a hálózatban résztvevők, vagyis a besúgók mellett az ún. hivatalos kapcsolatok és a társadalmi kapcsolatok is segítették. Hivatalos kapcsolat volt minden olyan vezető beosztású személy, aki „hivatalból”, a pozíciójából fakadó helyzetéből adódóan támogatta a főállású tisztek munkáját, akár egy-egy konkrét ügyben eseti, akár folyamatos segítségről volt szó. Az ún. társadalmi kapcsolatok pedig meggyőződésből, „hazafias alapon” segítették a belügyi munkát, amelynek alapja szintén a munkahelyi lehetőségek kihasználása volt.³¹ Az országba beutazó növekvő számú külföldi ellenőrzésének feladata először 1961-ben érte el azt a szintet, amikor a BM II. Főosztályán javaslat született „a társadalmi segítség megszervezésére a kapitalista országokból beutazó állampolgárok közötti elhárító munkára vonatkozóan.”³² A javaslat alapjául olyan információk szolgáltak, amelyek szerint a megnövekedő idegenforgalom révén „az ellenséges hírszerzés nagy erőfeszítéseket tesz annak érdekében, hogy

30 Bozsik János: A BM idegenrendészeti munkájának néhány problémája. *Belügyi Szemle*, 1966/ 5. 16.

31 Orgoványi István: Az állambiztonsági szervek hálózaton kívüli kapcsolatai. In Cseh Gergő Bendegúz–Okváth Imre, i. m. 495–500.

32 Open Society Archive (OSA) Online Archívum BM Parancsgyűjtemény. Galambos Józsefnek, a BM II. Főosztály vezetőjének 10-61/2/1961. számú javaslata a társadalmi segítség megszervezésére a kapitalista országokból beutazó állampolgárok közötti elhárító munkára vonatkozóan, 1961. január 16.

a legálisan beutazók között hírszerzőtisztakat és ügynököket küldjön be futár, felderítő, tanulmányozó és beszerző feladatokkal.”³³

A jelentés szerint már 1958-ban felismerték a fokozódó idegenforgalom révén jelentkező problémákat, de az addigi intézkedések nem voltak elég hatékonyak.³⁴ A hatékonyság fokozása érdekében, a belügyi szervek egységeit és személyi állományát érintő intézkedések mellett a javaslat legfontosabb elemei a belügyi munka társadalmi támogatottságának megerősítésére irányultak: az egyes minisztériumokban nem a megfelelő személyek foglalkoztak a beutazó szakemberekkel, a kiutazók felkészítésével, a beutazók mellé gyakran nem kellőképpen „felvilágosított” tolmács és idegenvezető került, a vendégeket pedig gyakran olyan nehézipari üzemekbe vitték látogatásra, amelyekben akár hadicélú termelés is folyhatott.³⁵ Az idegenforgalom területén dolgozóknak azonban nem csak az információk átadásában volt jelentős feladatuk, hanem gyakran segítették az operatív munkát is.

A belügyi szervek 1962-es átalakítása nyomán is kirajzolódott a megnövekedett idegenforgalom ellenőrzésének fontossága, a kémelhárítással foglalkozó BM III/II. Csoportfőnökség és alosztályainak feladata az idegenforgalom révén legálisan beutazó külföldiek ellenőrzésére is kiterjedt. Különösen a nyugati vendégek számának megemelkedése volt állambiztonsági szempontból aggasztó, így a kémelhárítás fő feladata a beutazó külföldiek ellenőrzése és vízummal való ellátása mellett „a nyugati hírszerző szervek rezidentúráinak és ügynökeinek felderítése, tevékenységük elhárítása” lett.³⁶ Az 1972-ben ismét átszervezett állambiztonság részlegei közötti feladatmegosztás tovább differenciálódott és konkretizálódott. A Belügyminisztérium III/II. Csoportfőnökségének 1972-ben miniszteri parancsban kiadott ügyrendje szerint

³³ Uo.

³⁴ Uo.

³⁵ Ugyanezt a problémát tárgyalta az MSZMP KB Adminisztratív Osztálya közel egy hónappal később, 1961. február 20-án kelt javaslatában is, amelyet az MSZMP PB-hez címeztek. Rehák Géza: Fékek és kétségek a turizmus fejlesztését illetően a hatvanas évek elején. *Aetas*, 2009/2. 113.

³⁶ Cseh Gergő Bendegúz: A magyar állambiztonsági szervek intézménytörténeti vázlata, 1945–1990. In Gyarmati György (szerk.): *A Történeti Hivatal évkönyve 1999*. Trezor I. Történeti Hivatal, Budapest, 1999. 77.

a Csoportfőnökség fő feladata „a Magyar Népköztársaság védelme az ellenséges hírszerző szervek tevékenységével szemben, annak megelőzése, felderítése, megszakítása, leleplezése az ügyrendben biztosított nyílt, vagy titkos operatív eszközök és módszerek alkalmazása útján”.³⁷ A III/II. Csoportfőnökségen belül több osztály jött létre, melyek között földrajzi alapon megosztották az addigi legfőbb feladatot, a nyugati hírszerző szervek tevékenységének elhárítását. A Magyarországra betutázó turisták száma alapján kiemelkedő nyugati országok hírszerző szervei elleni elhárítás is külön osztályt kapott: míg a III/II-2. Osztály kizárólag az NSZK és Ausztria hírszerző szerveinek elhárításával foglalkozott, addig a 3. Osztály az összes többi európai NATO-tagállam és semleges ország hírszerzőinek elhárítását végezte.³⁸

A földrajzi és a tematikus munkamegosztás mellett külön osztályt, a III/II-8. Osztályt hozták létre az idegenforgalom terén való elhárítás céljára. Fő feladatai között szerepelt „az amnesztiával hazatértek” közötti elhárítás, valamint hogy „felderíti, leleplezi, megszakítja az idegenforgalom fedésével folytatott ellenséges tevékenységet a rendelkezésre álló lehetőségek (FEP-ek,³⁹ vám, bel- és külföldi utazási irodák stb. operatív ellenőrzése) felhasználásával.”⁴⁰ Az idegenforgalom területén végzett elhárító munka részletezéséből is kitűnik, hogy mely csoportokat, egyéneket tartottak ekkor állambiztonsági szempontból veszélyesnek, illetve mely objektumok, intézmények minősültek a külső ellenséggel szemben megvédendőnek. Az ügyrend külön foglalkozott a megyei rendőr-főkapitányságok III/II. osztályai feladatának meghatározásával, mely szerint legfontosabb „a kémelhárítás általános védelmi és kutató, szűrő tennivalók ellátása”, vagyis „ennek megfelelően a következőket kötelesek teljesíteni:

- a) a megye területén élő olyan külföldiek ellenőrzését, akik legális fedéssel rendelkeznek kémtevékenység kifejtésére (külföldi tudósítók, ösztöndíjasok, műszaki és egyéb szakemberek, stb.);

37 ÁBTL 4.2. 38-28/5/1972. A Belügyminisztérium III/II. Csoportfőnökség ügyrendje. 1972. június.

38 Uo. 4.

39 Forgalom Ellenőrző Pont

40 Uo. 20.

- b) a lakosság egyes, ellenséges kémszervezetek bázisául szolgáló rétegeiben a kutató, felderítő munkát (az NSZK-val kapcsolatot tartó német ajkúak, görög emigránsok, stb.); [...]
- e) az amnesztiával hazatérő, ellenséges tevékenységgel gyanúsíthatók körében a kutató, felderítő munkát; [...]
- g) az idegenforgalom felhasználásával folytatott ellenséges tevékenység felderítését és az ehhez szükséges operatív lehetőségek biztosítását; [...]
- i) a kiutazók preventív operatív védelmét és szükség szerinti ellenőrzését;
- j) az állandó, vagy ideiglenes jelleggel területünkön tartózkodó külföldiek és magyar állampolgárok közötti gyanús kapcsolatok felderítését.⁴¹

A beutazó turisták számának növekedésével párhuzamosan az idegenforgalom állambiztonsági ellenőrzése fokozatosan enyhült, hiszen lehetetlen lett volna az 1980-as évekre több millióra duzzadt turistaforgalmat alapos, a korszak első éveire jellemző ellenőrzésnek alávetni. A beutazó külföldieket alapvetően két kategóriára osztotta a korabeli idegenforgalmi tervezés, illetve a statisztika: szocialista és nem-szocialista országokból érkezőkre. Ezt tovább finomította az utazás célja alapján a Belügyminisztérium illetékes szervei által kiadott vízum, melynek két fő csoportja volt ekkor, a rokonlátogató és a turista, valamint az ún. hivatalos vízum. Ez a különbségtétel azonban a korabeli idegenforgalmi statisztikákban már nem jelent meg, viszont az állambiztonság adatai között igen.⁴²

A „külső ellenségek” körébe a korszakban alapvetően a rokonlátogatóként vagy turistaként beutazó, kémtevékenységgel gyanúsítható nyugati állampolgárok tartoztak. A szocialista országok állampolgárai elsősorban a baráti állambiztonsági szervekkel való együttműködési megállapodások alapján kerülhettek az állambiztonság látókörébe. A korszak első felében a nyugati állampolgárok beutazását a vízum-

⁴¹ Uo. 28.

⁴² Lásd például ÁBTL 3.1.5. O-17243/4. „Nyugat-német vonal, ki- és beutazók móri és sárbogárdi járás területére”.

kérelmek elbírálása során a BM KEOKH adminisztratív úton tudta szabályozni. Ez a lehetőség azonban csak addig állt fenn, amíg az államközi megállapodások nyomán nem kezdett el nőni azon nyugati országok köre, amelyek lakói vízummentesen utazhattak be Magyarországra.⁴³ Az ő esetükben továbbra is fennállt azonban a beutazás engedélyezésének megtagadása az útlevel ellenőrzés során a határátelökhelyekre telepített KEOKH kirendeltségek révén. Főszabály volt, hogy „egyetlen kapitalista ország állampolgára sem tartózkodhat engedély nélkül a Magyar Népköztársaság területén.”⁴⁴

A kémtevékenység gyanúja mellett a nyugati turisták létszámnövekedésének legfőbb veszélye a nyugati „diverzió terjedése, a fellazító politika”, ami alapvetően a nyugati életstílus csábításaként jelent meg. A Balaton partján vagy Hévízen egymás mellett nyaralt a szocialista és a kapitalista munkás, életszínvonaluk látványos különbsége pedig mindenki számára nyilvánvaló volt. A korabeli sajtóban felhívták a figyelmet ugyan arra, hogy a Magyarországon nyaralók magas életszínvonalát nem a kapitalista országok munkásai jelenítik meg, hanem éppen a munkások kizsákmányolása nyomán tehetősebb kapitalisták. Erről az okfejtésről azonban hamar kiderült az átlagos nyaraló számára is, hogy nem felel meg a valóságnak. A korszak első időszakában még jellemzőek a nyugati vendégek számára elkülönített strandok, melyek azonban csak még inkább felhívták az átlag nyaralók figyelmét a különbségekre.⁴⁵

A *Belügyi Szemlé*ben, a Belügyminisztérium havonként megjelenő belső szakmai lapjában folyamatosan közöltek cikkeket az idegenforgalomban rejlő veszélyekről, melyekben az a rendszertipikus belügyi szemlélet tükröződik, ami egy 1966-ban megjelent cikkben is olvasható: „Az ellenőrzés fontosságát – amely egyébként minden rendsze-

43 1964-ben megszűnt a vízumkényszer Magyarország és Bulgária között, 1966-ban Magyarország és Jugoszlávia, valamint az NDK között, 1979-ben pedig Magyarország és Ausztria között. Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Osiris, Budapest, 2005. 606609.

44 Bozsik János, i. m. 19.

45 Szemléletesen mutatja be az elzárt, csak nyugati turisták számára fenntartott balatoni strandokat, bárakat és szórakozóhelyeket Hintsch György *A veréb is madár* című filmje (1968).

ti munkának velejárója, csak fokozza a körülmény, hogy *a kapitalista országokból nemcsak jóindulatú és pihenni vágyó emberek érkeznek hazánkba*. A nyugati országok hírszerző szervei igyekeznek kihasználni a legális beutazási lehetőségeket ellenséges tevékenységük fedésére, és politikai, katonai, gazdasági hírszerző-tevékenységet próbálnak kifejteni. A beutazó kapitalista országok állampolgárai kémkedés, izgatás, embercsempészás, árucsempészás büntettét, továbbá a devizagazdálkodást sértő büntetteket követték el, ellenséges propagandaanyagokat csempészték hazánkba, valamint a hazai belső reakciós elemeket segítették, támogatták, bátorították, stb.”⁴⁶

A beutazó turisták növekvő tömegei mellett fokozott állambiztonsági veszélyt jelentettek azok a nyugati állampolgárok, akik valamilyen tudományos, kulturális, vagy üzleti kapcsolat révén, hivatalos úton, vagyis hivatalos vízummal érkeztek az országba, meghívólevéllel rendelkeztek, viszont utazásuk célja az állambiztonság szemszögéből eleve magában hordozta a kémkedés szándékának gyanúját. Különösen az NSZK-val 1973-ban felvett diplomáciai kapcsolatok⁴⁷ nyomán megélnéknél hivatalos kulturális, illetve tudományos, majd egyre több gazdasági kapcsolat jelentett érdekellentétet az ország külpolitikai, külgazdasági és az állambiztonság kémelhárítási szempontjai között. A kelet-európai állambiztonsági gyakorlat tükörképét feltételezték, miszerint a másik blokkból érkező vendéget szinte törvényszerűen megkörménykezi a helyi titkosszolgálat is beszerzés céljából, illetve feltételezték azt is, hogy az ilyen jellegű kapcsolatok nyugati partnerei is előbb-utóbb beutaznak majd az országba.⁴⁸

A rokonlátogatók

A nyugati állampolgárként beutazók egy különleges körét jelentették az ún. rokonlátogatók. Esetükben alapvetően olyan, egykori magyar

⁴⁶ Bozsik János, i. m. 19. Kiemelés az eredetiben.

⁴⁷ Romsics Ignác, i. m. 608.

⁴⁸ Például: ÁBTL 3.2.3 Mt-1433/1. „Bajkai”; ÁBTL 3.2.3. Mt-739. „Bérchegeyi Albert”; ÁBTL 3.2.1. Bt-188. „Bérchegeyi Albert”.

állampolgárokról volt szó, akik 1944 végétől önként vagy kitelepítés, kényszermigráció során hagyták el Magyarországot, majd 1958-tól, végül pedig az 1963-as amnesztiát követően kezdtek egyre nagyobb számban hazalátogatni.⁴⁹ A nyugat-német–magyar diplomáciai és hivatalos gazdasági kapcsolatokat jóval megelőzte a Nyugat-Németországban élő magyar származású emigránsok, valamint egykori kitelepített magyarországi németek rokonlátogatásai révén kialakuló különleges kapcsolatrendszer. Az emigránsok és egykori kitelepítettek utazásai, a két világrendhez tartozó ország között egyre szorosabbra szövődő kapcsolataik a rokoni kapcsolattartáson túlnőve egyre inkább kulturális és gazdasági, a kialakuló testvérvárosi kapcsolatok révén pedig politikai kapcsolatokká váltak. A *Belügyi Szemle* 1966-os cikke szerint az 1960-as évek folyamán „jelentősen megnőtt a rokonlátogatók száma. Ezek főként az NSZK-ban, az USA-ban, Kanadában és Svédországban élő régebbi emigránsokból, a kitelepített svábokból, továbbá azokból tevődnek össze, akik az 1956-os ellenforradalmi eseményekkel kapcsolatban hagyták el az országot.”⁵⁰

A kitelepített németek esetében indult meg legkorábban a hazalátogatás lehetőségeinek a keresése, az első szervezett utak 1958-tól indultak, majd fokozatosan növekedett a számuk. Az *Unsere Post*ban, a Baden-Württembergbe kitelepített németek kéthetente megjelenő lapjában folyamatosan olvashatjuk a hazalátogatók beszámolóit, majd a bővülő lehetőségek nyomán tömegessé váló utazásokkal párhuzamosan egyre több lett az utakat hirdető utazási irodák reklámjainak száma. Ezeket az irodákat jellemzően szintén egykori kitelepítettek működtették, hiszen mindkét országban rendelkeztek nyelv- és helyismerettel, ilyen volt például a Schwäbischer Reisedienst. A rokonlátogatók speciális igényeihez igazodva eleinte 10 és 17 napos, majd 3 hetes utakat kínáltak, kifejezetten a húsvéti, pünkösdi és a nyári időszakra. Az utak ára csak az utazást magát és a vízum-ügyintézkést tartalmazta, hiszen a rokonlátogatók a rokonaiknál szálltak meg és nem volt szükségük turista programokra sem. Az első utak alkalmával azonban a magyar fél csak úgy engedélyezte a csoportos beuta-

⁴⁹ Romsics Ignác, i. m. 606.

⁵⁰ Bozsik János, i. m. 18.

zást, hogy a Budapestig kötelezően együtt utazó csoport tagjainak ki kellett fizetnie a három hét szállásköltségét is egy-egy elegáns pesti hotelben. 1961-től azonban már heti rendszerességgel indultak az ún. „sváb-vonatok”, melyekre Stuttgartban, Ulmban, Münchenben és Bécsben lehetett felszállni.⁵¹ A kitelepített rokonok érkezése, vagy egy itteni német kiutazása a magyarországi falvakban is nagy eseménynek számított. A kezdeti időszakban csak időseket engedtek kiutazni, így több faluból is összegyűltek a rokonoknak szánt apró küldemények, amire így emlékszik egy 1956 nyarán hat éves högyészi nő: „Az egész környékről jöttek az emberek, napokon át, mindig volt nálunk valaki a konyhán, egészen kicsi csomagokat és leveleket hoztak magukkal, a két öregnek a végén hatalmas pakkja lett, alig bírták el.”⁵²

Az 1960-as évek elejétől egyre nyitottabb utazási lehetőségek révén az egykori magyar állampolgárok egyrészt már nyugati rokonlátogató turistaként érkeztek az országba, másrészt a nyugati fogyasztói társadalom értékrendjét és tárgyi kultúráját közvetítették a szocialista Magyarország felé. Öltözködésük, autóik, az ajándékba hozott márkás nyugati termékek színes felkiáltójelek voltak a hiánygazdaság szürkeségében, mentalitásuk egyre élesebben eltért az itthoni rokonaikétól. Az NSZK-ból ezeken a privát csatornákon Magyarországra érkező magazinok, divatlapok, ruházati cikkek, kozmetikumok, hanglemezek, sőt, háztartási eszközök, bútorok, motorkerékpárok, autók sok esetben az első benyomásokat jelentették a nyugati világ életszínvonaláról, amivel szemben hatástalan volt bármilyen politikai propaganda. A rokonlátogatóként be-, illetve az 1960-as évektől kiutazók által legálisan behozott vagy becsempésztett fogyasztási cikkek valóságos cserekereskedelmet generáltak, ami fogyasztástörténeti jelentősége mellett a két ország gazdasági kapcsolatainak „alulnézeti” történetét jelenítik meg.

A beutazók közötti különbségtétel – rokonlátogató vagy turista – nem egyszerűen csak a meglátogatott turisztikai célpontok, szálláshelyek szempontjából bírt jelentőséggel, hiszen a rokonlátogatóként érkezők minden esetben tudtak magyarul, helyismerettel rendelkeztek,

51 Lásd az *Unsere Post* 1958–1964-es évfolyamait.

52 Interjú Miszler Jánosné Kellner Annával, Högyész, 2013. január 20. Az interjút készítette: Miszler Tamás.

és rokonaik, ismerőseik, közvetlen kapcsolataik voltak az országban. Magyarországi tartózkodásuk során pedig az itt élő rokonaiknál szálltak meg, tehát a turisták számára gondosan előkészített és megmutatható látnivalóktól távol, a vidéki Magyarországot is bejárhatták, és eközben a vidéken élők is személyes kapcsolatba kerülhettek egy nyugati állampolgárral.⁵³ A rokonlátogatók nyelv- és helyismerete tette állambiztonsági szempontból különösen veszélyessé ezt a csoportot, amin belül kiemelkedő figyelmet szentelt az állambiztonság az egykori kitelepített németeknek. Az ő esetükben ugyanis azt feltételezte a magyar állambiztonság, amit ő maga is tett volna: az ország elhagyása óta az ellenséges hírszerző szervezeteknek volt ideje arra, hogy a rokonlátogatóként hazautazókat hírszerzőként besorozzák és kiképezzék.

1957-ben nyitották az „Ellenséges sváb szervezetek az NSZK-ban” címmel azt a három kötetes objektum-dossziét,⁵⁴ a korábbi, illetve a későbbi adatgyűjtő munka során az egykori Volksbund-tagokról és SS-katonákról összegyűjtött adatokkal, mint olyan csoportokról, akikről a forradalom utáni megtorlás időszakában „reakciós, ellenséges, a fennálló rendet megdönteni akaró” szándékot feltételeztek. 1962-ben pedig összefoglaló jelentés készült a magyarországi németek, a korabeli szóhasználat szerint az „ellenséges svábok” helyzetéről és – feltételezett – tevékenységéről, a nyugat-német hírszerzéshez fűződő kapcsolatukról: „A leírt körülmények is azt bizonyítják, hogy a nyugat-német hivatalos politika, a már ismertetett sváb szervezeteken keresztül igyekszik minél jobban befolyása alá helyezni a Magyarországról kiutazó svábok jelentős részét, hogy ily módon elősegítse a hírszerzőszerveik munkáját. [...]

Jellemző, hogy a Magyarországról az NSZK-ba utazó svábokat már a vonaton tanulmányozzák. [...] Az NSZK-ban élő rokonok és ismerősök útján, továbbá a már ismertetett formában is gyűjtenek adatokat a kiutazni szándékozó svábokról, majd megérkezésük után sok esetben rokoni környezetben keresik őket fel különböző legendákkal.”⁵⁵

⁵³ ÁBTL 3.1.5. O-17243/4. „Nyugat-német vonal, ki- és beutazók móri és sárbogárdi járás területére”.

⁵⁴ ÁBTL 3.2.5. O-8-121/I., II., III. „Ellenséges sváb szervezetek az NSZK-ban”.

⁵⁵ ÁBTL 3.2.5. O-8-121/I./1. „Ellenséges sváb szervezetek az NSZK-ban”. 62. Összefoglaló jelentés, 1962. április 16.

A magyarországi németek ellenségességét alátámasztani hivatott esetek és bizonyítékok a kémelhárítás tevékenységének meghatározását, feladatkörének lehatárolását eredményezték: „Az eddig leírtak tükrében vizsgáljuk meg a kémelhárításunk helyzetét. Véleményünk szerint a Magyarországon élő német nemzetiségek vonalán koránt sem folyik megfelelő kémelhárító munka, amellyel ellensúlyozni tudnánk a nyugat-német hírszerzés svábok vonalán tanúsított aktivitását. [...]

Ezzel kapcsolatos jellemző adatok: Baranya megye területén közel 40 000 német nemzetiségű személy él, és e nagy létszámú kategória között megfelelő ügynökséggel nem rendelkezünk, ügyeik nincsenek és 1961-ben sem hajtottak végre ügynöki beszervezést.”⁵⁶

A hiányos ügynökhálózat, a hiányos kémelhárító munka ellenére az összefoglaló jelentés tényként kezeli a magyarországi németek és a kitelepítettek „ellenséges tevékenységét”: „A svábság körében végzett állambiztonsági munkánk hiányosságai ellenére is megállapítható, hogy illegális tevékenységüknek fő iránya az ellenséges propaganda, a hírszerzés, és kisebb mértékben a csempészség. [...] Az ellenséges propaganda kedvelt módszere, hogy a beutazókon keresztül a kint élő svábság jó életkörülményeiről, a magas fizetésekről és életszínvonalról gyakran túlzottan rózsaszín képet festenek.”⁵⁷

A rokonlátogatók által az állambiztonság szempontjából veszélyes – illetve veszélyesnek vélt – helyzetet még az 1960-as évek közepén is így jellemezték Fejér megyében: „A területemen – elsősorban móri járásban – nagyszámú német ajkú lakosság él (983 család), akik rokoni kapcsolatokkal rendelkeznek az NSZK-ban. Ezen személyek rokonainak nagy része a második világháború után lett kitelepítve, aktív volksbundista tevékenység, illetve SS alakulatnál való szolgálatteljesítés miatt. A területünkön élő német ajkú lakosság körében is sokan vannak olyanok, akik tagjai voltak a volksbundnak, vagy pedig SS katonák voltak. Az elmúlt évben a köztük folyó rokoni levelezésen túlmenően a ki- és beutazások számának növekedésével a személyes kapcsolattartás formája került egyre inkább előtérbe.

⁵⁶ Uo. 66.

⁵⁷ Uo. 77–78.

A rendelkezésünkre álló adatok azt bizonyítják, hogy a nyugat-német hírszerző szerv – BND – és az NSZK területén működő ellenséges magyar emigrációs szervek tevékenységének fő iránya az 1965-ös évben is – figyelembe véve a járások operatív helyzetét és adottságait – a szovjet és magyar katonai objektumokra, gazdasági és társadalmi életünkre vonatkozó adatszerzés volt. Ezen adatok megszerzése érdekében leggyakrabban a vizuális felderítés és a sötét hírszerzés módszerét alkalmazták. Továbbra is tapasztalható részükről az ellenséges propaganda, sőt gazdasági bűncselekmények elkövetése is.”⁵⁸

A rokonlátogatók – régi lakóhelyüket meglátogatva, emlékeket keresve – könnyen juthattak az ország legkülönbözőbb pontjain lévő katonai objektumok közelébe is, ami lehetőséget adott nekik a „vizuális felderítésre”, vagyis a megfigyelésre, fényképek készítésére. A feltételezéseket tényként kezelve így összegezte a helyzetet a Fejér Megyei Rendőr-főkapitányság III/II. alosztályának jelentése 1966 nyarán: „Az idegenforgalom adta lehetőségek felhasználásával a nyugatnémet sváb emigrációs és propaganda szervek aktivizálódtak az elmúlt évben. [...] A rokonlátogatást ellenséges tevékenység folytatására használják fel: katonai objektumok vizuális megfigyelése, hadgyakorlatok megfigyelése. [...] Egyes személyek a rokonlátogatást ellenséges tevékenység folytatására használják fel. Érdeklődést tanúsítanak a hadgyakorlatok iránt, magyar és szovjet alakulatok mozgása iránt, sőt országnézés ürügyén megjelennek más megyékben lévő katonai objektumok környékén.”⁵⁹

Az összefoglaló jelentések és az objektumdossziéba az egész ország területéről összegyűjtött beszámolók alapján 1961-ben körülbelül 5000 fő utazott ki az NSZK-ba rokonlátogatóként, akik közül 217 esetben történt a kiutazás előtt ún. „előzetes eligazítás”. Közülük 12 fő volt hálózati személy, 59 fő pedig társadalmi kapcsolat, ám hazaérkezésük után az eligazítottak közül is mindössze 113 főt „számoltattak be”. Ugyanebben az évben megközelítően 3000 nyugatnémet állampolgár érkezett rokonlátogatóként Magyarországra, akik közül csak 74 főt ellenőriztek konkrétan. A jelentések legfőbb hiányosság-

58 ÁBTL 3.1.5. O-17243/4. „Nyugat-német vonal, ki- és beutazók móri és sárbogárdi járás területére”. 32. Jelentés, 1965. október 26.

59 Uo. 52–54. Jelentés, 1966. július 5.

ként azt emelték ki, hogy „sváb vonalon” mindössze 40 főt „foglalkoztattak”, vagyis 40 beszervezett ügynök volt, ám ezeknek is csak a fele volt aktív, a területen pedig csak 5 új beszerzés történt.⁶⁰ A kitűzött cél pedig 3–5 aktív besúgó foglalkoztatása lett volna a németek lakta megyékben, főként Baranya, Tolna és Békés megyében.

Ügynökhálózat szervezése a „sváb-vonalon”

Az 1960-as évek folyamán több olyan hálózati személyt foglalkoztatnak a megyei állambiztonsági egységek, akik településük egészéről, kvázi teljes társadalmáról adtak jelentéseket. Ezek az ügynöki munkadoszói egyrészt igen érdekes képet adnak a vidéki Magyarország társadalmáról, életmód-történeti, társadalomtörténeti forrásként értelmezhetőek, másrészt viszont megnehezítik az egyes tematikus kutatásokat, mivel egyszerre tartalmazznak jelentéseket például a helyi egyházi személyekről, az iskolákról és tanáraikról, a helyi tévesz problémáiról, valamint az ott élő nemzetiségekről is.⁶¹ A vidéki Magyarország falvaiban az 1960-as években látogatóként megjelenő egykori kitelepítettek, ha hírszerzőként nem is, de a „nyugati életforma terjesztésével” jelentettek – állambiztonsági szempontból nézve – jelentős veszélyforrást, társadalmi feszültséget. Gyakorlatilag a semmiből, alig több mint egy évtized alatt, a nyugat-németek által is elismert szívós munkával felépített egzisztenciájuk, valamint az NSZK-ban 1952-ben megkezdett kárpótlás, az ún. *Lastenausgleich*⁶² tette lehetővé az ajándékba hozott háztartási eszközök, ruhaneműk, sőt, akár autók finanszírozását is, melyek gyökeres ellentétben álltak a korabeli falusi viszonyokkal, a boltokban kapható termékekkel. A helybeli, német rokonokkal nem rendelkező lakosság pedig alapvetően irigykedve

60 ÁBTL 3.2.5. O-8-121/I./1. „Ellenséges sváb szervezetek az NSZK-ban”. 65–75. Összefoglaló jelentés, 1962. április 16.

61 Lásd például ÁBTL 3.1.2. M-23281. „Csilla”; ÁBTL 3.1.2. M-30265. „Kardos” ÁBTL 3.1.2. M-31526. „Kardos”; ÁBTL 3.1.2. M-32729. „Rozgonyi”.

62 Wiegand, Lutz: Gesamtwirtschaftliche Aspekte des Lastenausgleichs. In Erkner, Paul (szerk.): *Rechnung für Hitlers Krieg. Aspekte und Probleme des Lastenausgleichs*. Verlag Regionalkultur, Heidelberg–Basel, 2004. 63–65.

tekintett a rokonlátogatókra, ami az ügynöki jelentésekben is tetten érhető. A „Csilla” fedőnevű hálózati személy Ceglédbercel lakosairól adta jelentéseit 1964-től, a feladatai között kiemelt szerepet kapott a helyi németek, a rokonlátogatók figyelése:

„Jelentés azokról a ceglédberceli lakosokról, akik a legtöbbet járnak az NSZK-ba rokonaikhoz.

K. Gyuláné [...]

Az elmúlt évben két ízben töltött kinn 3–4 hónapot. Autót hozott magával, melyet kint élő, de azóta hazatelepült nagyanyjától kapott. Négy szobás fényűzően berendezett lakása van. Olajkályha, televíziós készülék, rádiók, porszívó, hűtőszekrény, autó. Munkahelye: eddig nem volt, jelenleg konyhafőnök a MÁV egyik üdülőjében. [...]

H. Pálné [...]

1963-ban hat hónapot töltött Schorndorfban. Olajkályhát, hűtőszekrényt hozott magával. Ezenkívül sok apróságot, melyet idehaza értékesített. [...]

H. Gáspárné [...]

Jelenleg is az NSZK-ban, Schorndorfban tartózkodik. Testvére van kinn és évente több alkalommal mennek ki felváltva a férj és gyerekek. Kinn élő rokonaik is többször jönnek át látogatóba gépkocsival. Három gyerekük van, rendezett, de fényűző életmódot folytatnak. [...]

P. Lajosné [...]

Jelenleg az NSZK-ban, Stuttgartban van. Az elmúlt évben ő is két alkalommal volt hosszabb ideig kinn. Személygépkocsit hozott magával, majd másodszor azzal volt kinn. Ekkor a határon csempészésért elkapták és három év felfüggesztett büntetést kapott. Két gyermeke van. Csak a férje dolgozik. Gyönyörűen berendezett mindennel felszerelt két szobás lakása van. A hozott apróságokat értékesíti idehaza.”⁶³

Az idézett, illetve a kutatásom során feltárt jelentések tartalma éles ellentétben áll mindazzal az ellenséges tevékenységgel, amit az objektumdossziék összefoglaló jelentéseiben feltételeztek a vélt, vagy több esetben akár valós információk alapján is. A tömegessé váló turizmu-

63 ÁBTL 3.1.2. M-30281. „Csilla”. 23. Jelentés, 1964. szeptember 2.

son belül tömegessé vált a rokonlátogatók száma is, akik között minden bizonnyal lehettek ellenséges szándékú, akár a nyugat-német hírszerzés által valóban beszervezett ügynökök is.⁶⁴ A rokonlátogatóként érkezők túlnyomó többsége azonban valóban „csak” a rokonaikat akarta meglátogatni, a behozott fogyasztási cikkekkel életkörülményeiket javítani, valamint szülőfalujukat, elhunyt rokonaik sírját meglátogatni.

Összegzés

Az 1956-os forradalmat követő megtorlások után az állambiztonság figyelme az emigrációra, a nyugati emigráció „ellenséges tevékenységének” felderítésére irányult⁶⁵ – kevés sikerrel. Az idegenforgalmi nyitással együtt azonban új „ellenségek” ellen kellett küzdeni, az egyre nagyobb létszámú nyugati turista érkezésével együtt a kémelhárítás feltételezte „ellenséges szándékú személyek”, kémek, ügynökök magasabb arányú beutazásával is. Az állambiztonsági szempontból veszélyesnek minősülő beutazók köre, illetve annak változása alapvetően a mindenkorai ellenségképek alakulását, az államhatalom vélt, esetleg valós ellenségeinek időben változó körét mutatja meg. Ekkor még nem voltak diplomáciai kapcsolataink az NSZK-val, így tehát a magyarországi németeket diplomáciai úton sem védte volna meg senki a fokozott ellenőrzések, eligazítások és beszámoltatások miatt, miközben maguk az érintettek örültek, hogy egyáltalán kiutazhattak rokonaikhoz, illetve fogadhatták őket. Nem vitathatjuk, hogy lehettek valóban kémtevékenység céljával turistaként Magyarországra érkező külföldiek, az iratokban kirajzolódó ellenségkép azonban minden bizonnyal túlzó. Kérdéses azonban, hogy mi állt az ellenségképek megrajzolása, illetve azok felnagyítása mögött? A diktatúra paranoiás féltelme, a féltelmeket tükröző parancsok és végrehajtási utasítások nyomán kézzelfoghatóvá váló, mesterségesen felduzzasztott esetszám,

⁶⁴ Lásd például: ÁBTL 4.1. A-1319. „Tófalvi János kémügye”.

⁶⁵ Baráth Magdolna: Támogatni vagy bomlasztani? Adalékok a magyar hivatalos szervek emigrációs politikájának változásához. *Betekintő*, 2011/3. http://www.betekinto.hu/2011_3_barath (A letöltés ideje 2016. január 20.)

vagy az önnön létének fontosságát is alátámasztani igyekvő, egyre duzzadó létszámú bürokratikus apparátus?

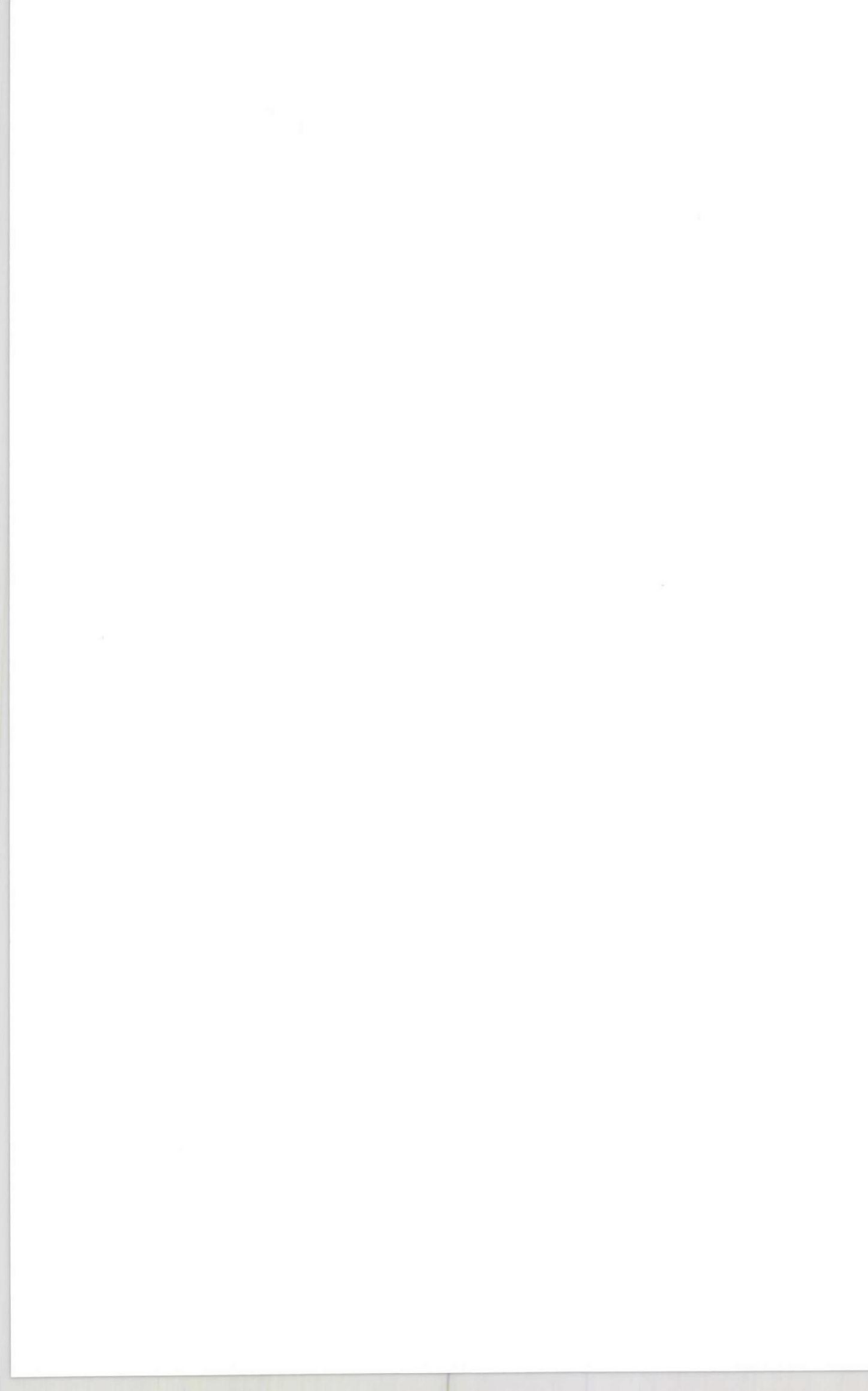
A magyarországi németek elleni intézkedéssorozatok az 1940-es évek második felében az állami szintre emelt ellenségkép-kreálást és bűnbakképzést példázzák.⁶⁶ Az 1957-ben megnyitott, „Ellenséges sváb szervezetek az NSZK-ban” című háromkötetesre duzzadt objektum dosszié⁶⁷ első része alapvetően a magyarországi németekkel kapcsolatos korábbi, 1944 végétől összegyűjtött iratok másolatait tartalmazza, melyek a „svábok” által Magyarország ellen elkövetett bűntettek felidézését szolgálták.⁶⁸ A kommunikatív emlékezet elmélete⁶⁹ felől közelítve pedig azt mondhatjuk, hogy a magyarországi németekkel kapcsolatos, akár pozitív előjelű egyéni emlékezetre ráarakódott átpolitizált, sőt, politikai szempontok mentén instrumentalizált emlékezetkultúra határozta meg a „svábokkal” kapcsolatos kollektív értékpreferenciákat az 1960-as évek vidéki Magyarországon és az állambiztonság hivatásos állománya esetében is.

66 László János: Bűnbakképzés és nemzeti identitás, avagy a szociálpszichológia mint empirikus társadalomtudomány. In Gyarmati György–Lengvári István–Pók Attila–Vonyó József (szerk.): *Bűnbak minden időben. Bűnbakok a magyar és az egyetemes történelemben*. Kronosz–MTT–ÁBTL, Pécs–Budapest, 2013. 47–48.

67 ÁBTL 3.2.5. O-8-121/I., II, III. „Ellenséges sváb szervezetek az NSZK-ban”

68 Seewann, Gerhard: Politikai tisztogatás Magyarországon a második világháború után. Franz Basch népbírósi pere. In Gyarmati György–Lengvári István–Pók Attila–Vonyó József, i. m. 386–387.

69 Welzer, Harald: *Das kommunikative Gedächtnis. Eine Theorie der Erinnerung*. Ch. Beck, München, 2002.; Welzer, Harald–Möller, Sabine–Tschugnall, Karoline: *„Opa war kein Nazi”. Nationalismus und Holocaust im Familiengedächtnis*. Fischer Verlag, Frankfurt am Main, 2002.

Haverok, bulik, hazugságok

Csere Lajos őrnagy útja az elbocsátásig

Biszkü Béla belügyminiszter 1960. január 5-i hatállyal, „a polgári életbe történő átengedés folytán” leszerelte Csere Lajos rendőr őrnagyot, a BM II/5. (Belsőreakció-elhárító) Osztály beosztottját.¹ Az erről rendelkező parancs szűkszavú megfogalmazásából akár arra is következtethetünk, hogy a tiszt önszántából hagyta ott a politikai rendőrséget, mert jövőjét a civil életben kívánta folytatni, ahova felettesei – kegyesen – „átengedték”. A parancs bal felső sarkában lévő szám (17-1662/59.) azonban gyanúra adhat okot: 17-es jelzéssel a fegyelmi eljárások iratait iktatták a BM személyzeti osztályán. Valóban, személyi anyagából kiderül, hogy Cserét nem egyszerűen leszerelték, hanem elbocsátották a Belügyminisztériumból, mert „munkáját képező hivatali titkokról beszélt illetéktelen személyek előtt, esetenként nem megfelelő magatartást tanúsított”.² Írásomban azt vizsgálom, mi vezetett a több mint tíz éve az állambiztonságnál szolgáló, 1953-tól vezetőként dolgozó, a sztálinista rendszer mellett az 1956-os forradalom során is kiálló, parancsnokai szerint szakmailag jól képzett, szorgalmas, és ezért megbecsült állambiztonsági beosztott elbocsátásához.

1 ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter 5. számú parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1960. január 5.

2 ÁBTL 2.8.1. 868. 12-59/1/1960. Összefoglaló, 1960. január 12.

A tiszt

A bányászcsaládból származó Csere Lajos – önéletrajza és szolgálati adatlapjának szintén tőle származó információi alapján³ – 1946 áprilisában, 17 és fél évesen került a Magyar Államrendőrség Vidéki Főkapitányságának Politikai Rendészeti Osztályára, őrszemesnek. Fiatal korára tekintettel még ez év novemberében leszerelték. Elmondása szerint az oroszlanói bányauzemnél, környezettanulmánya szerint⁴ az oroszlanói építési majd vegyesüzemi vállalatnál volt írnok, miközben folytatta gimnáziumi tanulmányait. 1949. január 28-án a kommunista párt ajánlására visszakerült az államvédelemhez: a BM ÁVH Budakörnyéki Osztályának beosztottja lett.⁵ Pár hónap múlva a Dzerzsinszkij iskola hathónapos tiszti tanfolyamára küldték, amelynek elvégzése után, 1950 áprilisában az ÁVH Vizsgálati Főosztály helyszínelő csoportjához helyezték. 1951–1952-ben a Szovjetunióban végezhetett el egy egyéves operatív iskolát; bár szorgalmasan tanult, az államvizsgát – betegsége miatt – nem tudta letenni.

Hazatérve az ÁVH Személyzeti Főosztályára került, alosztályvezetőnek. A kádermunkát azonban nem szerette, ezért az Államvédelmi Hatóságnak a Belügyminisztériumba történő integrálása során, 1953 júliusában saját kérésére a BM IV. (Belsőreakció-elhárító) Osztályra helyezték át, szintén alosztályvezetőnek.⁶ Felettesei meg voltak elégedve munkájával, „igen jó képességű, politikailag és szakmailag elég képzett elvtárs”-ként jellemezték, aki jól megszervezi az alosztály munkáját, határozott, fegyelmezett, jó emberismerő. Beosztottjai szerették, sokat foglalkozott velük, segítette őket. Gondot fordított a továbbtanulásra is, egyetemi oktatásban vett részt. „A IV. Osztály legjobb alosztályvezetője” – szólott a sommás értékelés. Az államvé-

3 ÁBTL 2.8.1. 868. Önéletrajz, 1957. május 6. Uo. Szolgálati adatlap, 1957. május 24.

4 ÁBTL 2.8.1. 868. Jelentés (Csere Lajos oroszlanói lakos környezettanulmánya), 1950. január 23.

5 ÁBTL 2.8.1. BM ÁVH 5/1949. állományparancs III., 1949. február 4.

6 ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter 23. számú parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1953. július 31.

delem felső vezetése úgy látta, hogy kvalitásait az éppen átszervezés, fejlesztés alatt álló hírszerzésnél is jól tudja majd hasznosítani.⁷ Ennek megfelelően Cserét 1954. július 15-ei hatállyal törölték az államvédelmi állományból,⁸ ám ez nem azt jelentette, hogy elbocsátották, hanem azt, hogy a hírszerzés titkos állományába került: a BM II/7. alosztályán lett csoportvezető. (Egy 1954. júniusi jelentés szerint ez a szervezeti egység „az ellenséges hírszerző szervek és a reakciós magyar emigráció vonalán speciális operatív feladatokat” végző alosztály lehetett, amelyet épp ebben az időszakban állítottak fel.⁹ Nyilván a „speciális feladatok” indokolták, hogy az egység tagjai titkos állományba kerüljenek.)

Csere Lajos nem sok időt töltött a hírszerzésnél. Vélhetően már áthelyezésére is akarata ellenére került sor, munkáját nem szerette, parancsnokai úgy látták, „nem értette meg, hogy milyen fontos feladatok elé állította a párt”. Többször is elbeszélgettek vele, ezek során ígéretet tett arra, hogy rendesen fog dolgozni, ám 1954 őszén végérvényesen megmakacsolta magát. Előbb 19 (!) napos szabadságra ment, majd arról visszatérve három napig nem volt hajlandó felvenni a munkát, kijelentve, hogy újra a IV. Osztályon szeretne dolgozni. Személyes pozíciójának súlyát jelzi, hogy fegyelmi eljárás indítása helyett parancsnokai végül akceptálták kérését, és novemberben visszaengedték a belsőreakció-elhárításhoz.¹⁰ (Cserének a hírszerzéshez való hozzáállását mutatja, hogy az itt eltöltött pár hónapot sem az önéletrajzában, sem pedig a szintén általa kitöltött szolgálati adatlapjában nem említette meg. Csakúgy, mint a személyzeti osztályon eltöltött időszakot, amit szintén szeretett volna kitörölni szolgálati előéletéből.)

A belsőreakció-elhárításhoz azonnal alosztályvezetőként került vissza. Ez volt Csere százados igazi közege, munkáját a korábbihoz hasonló kedvvel és hatékonysággal folytatta, ennek köszönhetően bő fél év elteltével, 1955 júliusában Rajnai Sándor osztályvezető saját

7 ÁBTL 2.8.1. 868. Javaslat, 1954. június 28.

8 ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter-helyettes 667. számú parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1954. július 15.

9 ÁBTL 1.4. 90-2237/1954. A BM hírszerző osztályának (II. Osztály) szervezeti felépítése és feladatai, d. n. [1954. június 17.] (4. d.)

10 ÁBTL 2.8.1. 868. Javaslat, 1954. november 19.

helyettesének javasolta. Jellemzésében szinte szó szerint előkerültek az egy évvel korábbi kitételek (határozott, fegyelmezett, beosztottai szeretik stb.), csupán a továbbképzéshez való hozzáállásával nem voltak megelégedve parancsnokai: a Lenin Intézet hallgatója volt, ám a rendszeres tanulást elhanyagolta.¹¹ A százados ezt követően osztályvezető-helyettesként működött, majd 1956 őszén, amikor az osztályt főosztállyá alakították át, főosztályvezető-helyetessé, egyben a „jobboldali szociáldemokraták és pártellenes trockisták, volt fasiszta és jobboldali pártok elleni elhárítást” végző IV/1. Osztály vezetőjévé nevezték ki.¹² Ebben a minőségében érte a forradalom kitörése.

Önéletrajza szerint az „ellenforradalom” időszakát a főosztály beosztottaival együtt a szovjet csapatok védelme alatt vészelte át. Egy 1982-es, visszaemlékezéseken alapuló előadás szerint a belsőreakció-elhárítás állománya október 30-án menekült a Budaörs térségében tartózkodó szovjet csapatokhoz, majd november 4-én velük együtt tért vissza a fővárosba, útvonal-felderítéssel és felvezetéssel segítve a szovjeteket többek között a Petőfi laktanya, a Citadella és az Országház elfoglalásában. Az osztály törzse november 8–9-e körül helyezkedett el a Belügyminisztérium épületében, míg az állomány konspirált lakásokba telepedve kezdte meg az operatív munkát.¹³ A belsőreakció-elhárítás az Országos Rendőr-főkapitányságon belül megalakuló Politikai Nyomozó Főosztály III. Osztályaként nyert besorolást. A belügyminiszter I. helyettesének 1956. november 15-ére keltezett parancsa ide nevezte ki Csere Lajost alosztályvezetőnek.¹⁴ Az okmányt egészen biztosan visszadátumozták, hiszen az a Tömpe István adta ki, akit csupán december 6-án neveztek ki a belügyminisz-

11 ÁBTL 2.8.1. 868. Javaslat, 1955. július 13.

12 ÁBTL 4.2. 2-10/91/1956. A belügyminiszter 91. számú parancsa, 1956. október 3.

13 ÁBTL 1.11.1. Az 1982-ben megrendezett 1956-os tudományos emlékgyűlés háttéranyaga. [Komornik Vilmos:] A belső reakció elhárító osztályának [!] újjászervezése és harca a konszolidáció elősegítéséért. A pártszervezet megalakítása egységünkél. [Kézirat, 1982.] (115. d.)

14 ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter I. helyettesének 0082. számú parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1956. november 15. A titkos állomány kifejezés az adott körülmények között arra utalt, hogy az államvédelmiiek a forradalom leverését követően még hónapokig konspirált körülmények között végezték tevékenységüket.

ter I. helyettesének,¹⁵ ám nem a keltezés jelenti az egyetlen problémát. Csere 1957. május 6-án írt önéletrajzában ugyanis azt írja, hogy a politikai rendőrség újjáalakulásától, 1956 novemberétől kezdődően osztályvezető-helyettesként működött. Az osztály ebben az időszakban – a forradalom előtti időszak gyakorlatát folytatva – négy „alapvető területen” (a volt jobboldali pártok, a horthysta katonatisztek és erőszakszervek, a klerikális reakció, valamint a tudományos, kulturális és ideológiai területen működő ellenséges elemek vonalán) folytatta a munkát.¹⁶ Miután október 23-a előtt ezeknek az elhárítási területeknek megfelelően négy osztály működött, így bizonyos, hogy november 4-e után is ezeknek megfelelően négy alosztályt állítottak fel. A Tömpe által jegyzett parancs azonban öt alosztályvezetőt nevezett meg, így könnyen lehet, hogy a rendelkezés megfogalmazásakor Csere vonatkozásában elírás történt. Ezt megerősíti az 1957. május 7-i előterjesztés, amelyben osztályvezető-helyettesé történő kinevezésére tettek javaslatot, ám az indoklás szerint már 1956. november 4-ével kezdődően osztályvezető-helyettesként dolgozott.¹⁷

A Politikai Nyomozó Főosztályt 1957 áprilisában a BM II. Főosztályaként sorolták be, ezen belül a „Belső reakció elleni harc osztály” az V. számot kapta.¹⁸ (Az iratokon a BM II/5. jelölést használták.) Csere Lajost hivatalosan 1957. június 4-én bízták meg az osztály helyettes vezetésével.¹⁹ Miután az osztályvezető, Hollós Ervin és a Cserével egy időben kinevezett másik helyettes, Komornik Vilmos is új embernek számított az állambiztonságnál (előbbi a DISZ KV titkára, utóbbi a pártfőiskola tanulmányi osztályának vezetője volt a

15 ÁBTL 4.2. 10-5/1956. A Fegyveres Erők Miniszterének 6. számú parancsa, 1956. december 7. Vö. Baráth Magdolna (szerk.): *Kádár János első kormányának jegyzőkönyvei*, 1956. november 7.–1958. január 25. Magyar Országos Levéltár, Budapest, 2009. 101.

16 ÁBTL 1.11.1. Az 1982-ben megrendezett 1956-os tudományos emlékgyűlés háttéranyaga. Javaslat a belső reakció elhárító osztály átszervezésére, 1956. december 15. (115. d.)

17 ÁBTL 2.8.1. 868. Javaslat, 1957. május 7.

18 ÁBTL 4.2. 6-200/8/1957. A belügyminiszter 8. számú parancsa, 1957. április 9. Uo. 6-200/11/1957. A belügyminiszter 12. számú parancsa, 1957. május 3.

19 ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter-helyettes 01235. számú parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1957. június 4.

forradalom kitöréséig), Csere Lajos volt az egyetlen, aki a régi államvédelmi garnitúrát képviselte az osztály csúcsvezetésében. Az 1959 februárjában kinevezett harmadik osztályvezető-helyettes, Geréb Sándor – a karhatalom közbeiktatásával – szintén a pártfőiskoláról került a politikai rendőrséghez. Ugyanakkor az alosztályvezetők szinte kivétel nélkül volt ávósokból kerültek ki.²⁰ Ebből az időszakból nem maradt fenn minősítési lap, így nem lehet tudni, hogy Csere Lajos őrnagy munkájával mennyire voltak megelégedve parancsnokai, mindenekelőtt közvetlen felettese, Hollós osztályvezető. A jelek szerint azonban nem lehetett gond vele, hiszen éveken át szilárdan őrizte pozícióját, így 1960 elején történt elbocsátása váratlannak tekinthető.

A BM Fegyelmi Osztály 1959. december 1-jén tett javaslatot Csere Lajos elbocsátására és a polgári életben való elhelyezésére. A jelentés a II/5. Osztály egyik ügynöke, Gyarmathy Endre elleni nyomozás során felmerült adatokra hivatkozott, amelyek azt bizonyítják, hogy az őrnagyot is felelősség terheli a hálózati személy cselekedeteiért. Egyrészt azért, mert nem gondoskodott az ügynök ellenőrzéséről, másrészt azért, mert saját és baráti köre törvénytelen ügyeinek intézésére használta fel Gyarmathyt. Mik voltak ezek az ügyek? A hálózati személyen keresztül, annak civil munkakörét felhasználva vendéglői bérletet szerzett Erent József autószerelő kisiparosnak és társainak. Erent újította fel Csere gépkocsiját, amelyet aztán jelentős haszonnal eladott Lind János balatonfüredi lakosnak. (A szerelés – állítólag, mert számlát nem állítottak ki – 12 000 Ft-ba került, az autót pedig 55000 Ft-ért adta tovább.) Amikor később Lindtől bevonták a jogosítványát, mert többször volt büntetve, Csere a Veszprém megyei főkapitány-helyettesnél járt közben az érdekében. Ennek fejében a füredi férfi disznótoros vacsorán látta vendégül az őrnagyot és feleségét, és két demizson borral is megajándékozta. Nem jártak azonban sikerrel, Lind fellebbezését elutasították.

Csere Gyarmathy Endrén keresztül egy másik ismerőst, Berényi István, a II/5-c alosztály vezetője apósát is vendéglői bérlethez segített-

20 Takács Tibor: A BM II/5. (Belsőreakció-elhárító) Osztály. In Cseh Gergő Bendegúz–Okváth Imre (szerk.): *A megtorlás szervezete. A politikai rendőrség újjászervezése és működése 1956–1962.* ÁBTL–L'Harmattan, Budapest, 2013. 123–152.

te. Az illető később összeveszett üzlettársával, bírósági eljárást kezdeményezett ellene, emellett Gyarmathyt is feljelentette annak munkahelyén. Az eljárás során az ügynök és az őrnagy is dekonspirálódott. Az ügyben természetesen felelősség terhelte Berényit is, aki tudott apósa megbízhatatlanságáról, mégis elősegítette, hogy a vendéglátóiparban helyezkedjen el.²¹ Az operatív elveket is megsértette azzal, hogy többször is találkozott Gyarmathyval, és előfordult, hogy egy másik hálózati személytől szerzett gépkocsin fuvarozta őt az apósához, amit nem is titkolt az ügynök előtt. Nem akadályozta meg azt sem, hogy apósa feljelentést tegyen az ügyben, pedig tudta, hogy ez az ügynök és az operatív tisztek lebukásához vezethet. Az őrnagy felhasználta Gyarmathyt arra is, hogy bútorutalványt szerezzen magának a Belkereskedelmi Minisztériumban, ugyanakkor saját bútorait áron felül adta el. Amikor a vevő ezért fel akarta jelenteni, szintén az ügynököt használta fel a dolog elsimítására. Csere Lajos más esetekben is ügyvédi megbízásokat adott Gyarmathynak, pedig az ilyen képesítéssel nem rendelkezett: egy vidéken élő rokona elleni bírósági eljárásban (szolgálati gépkocsin küldte az ügynököt a tárgyalásokra), valamint Kádár Ottó volt államvédelmi beosztott ügyében, aki vendéglátósként súlyos visszaéléseket követett el.

Csere Lajos ezekkel a megbízásokkal, továbbá a közös szórakozásokkal elvonta a hálózati személyt az operatív munkától. Agócs István, Gyarmathy kapcsolattartója ezt többször is szóvá tette Cserének, mint felettesének, de a helyzet nem változott. (Ebben ő is felelős volt annyiban, hogy a helyzetről nem tájékoztatta magasabb előjáróit.) Az operatív elvek durva megsértését jelentette, hogy az osztályvezető-helyettes a tartótiszt tudta nélkül találkozott az ügynökkel, ráadásul többször is kioktatta őt, hogy miről beszéljen Agócs előtt. A Gyarmathy és Csere között meglévő bizalom mértékét mutatja, hogy amikor Hollós Ervin osztályvezető személyesen kért jelentést az ügynöktől Berényi

21 Fazekas József előéletéről – 1945 előtt többször is elítélték köztörvényes bűncselekmények miatt, 1945 után pénzügyi elszámolási problémák miatt zárták ki a kommunista pártból, erkölcstelen életet élt stb. – az államvédelemnél is tudtak, olyannyira, hogy 1953 őszén felmerült, apja miatt Berényinét eltávolítják a BM-ből. Mint ahogy baromfikereskedő és feketéző, volt MÉP-tag és ellenséges beállítottságú apja miatt Berényit is. ÁBTL 2.8.1. 480. 79–81. Jelentés, 1953. október 1. Végül mindketten maradhattak az államvédelemnél.

apósával kapcsolatban, azzal, hogy erről senkinek sem beszélhet, az ennek ellenére elmesélte ezt Cserének, aki aztán saját igazoló jelentését is Gyarmathyval íratta meg, hogy kettejük beszámolója között ne legyen ellentmondás. A fegyelmi osztály szerint „Csere orgy. kommunista vezetőhöz nem méltó magatartásával előidézője volt annak, hogy egy korábban jól dolgozó ügynök rossz irányba fejlődött és kapcsolattartóit félrevezetve jelentős károkat okozott az operatív munkában”. Cselekedetének súlyát növeli, hogy azt vezetőként követte el: nem segítette, hanem éppen ellenkezőleg, hátráltatta beosztottai munkáját, és erkölcsi téren is rossz példát mutatott nekik.²²

Az ügynök

Gyarmathy Endre őrizetbe vételére 1959. augusztus 1-jén tett javaslatot a BM II/5. (belsőreakció-elhárító) Osztály, egészen pontosan Geréb Sándor osztályvezető-helyettes. Az indoklás szerint az 1952-ben „Kenyeres” fedőnéven szervezett ügynök²³ 1956 végéig jól végezte a munkáját, felülvizsgálása nyomán viszont kiderült, hogy 1957-től kezdve folyamatosan dezinformálta az állambiztonságot annak érdekében, hogy – hálózati tevékenységének fedezete alatt – embercsempész tevékenységet folytathasson. Ezzel nemcsak félrevezette, hanem anyagilag is megkárosította megbízóit. Emellett a gyanú szerint 1957 tavaszán, (a politikai rendőrség megbízásából végrehajtott) harmadik bécsi útja alkalmával valamely nyugati titkosszolgálat is szervezte, és utasította a magyar belügyi szervek félrevezetésére és emberek kiszöktetésére.²⁴ A vizsgálati osztály jogügyi alosztályának szakvéle-

²² ÁBTL 2.8.1. 868. 17-1662/1959. Jelentés Csere Lajos és társai ügyében, 1959. december 1.

²³ Gyarmathy Endre szervezését valószínűleg megkönnyítette, hogy a férfit „nyilas újságíróként” tartották nyilván, mert 1944-ben az *Összetartás* című lap belső munkatársa volt. 1945-ben eljárást is indítottak ellene, ám a procedura elhúzódott, és a jogerős ítélet csak 1949-ben született meg: népellenes bűntett miatt kétéves börtönbüntetést kapott. Népbírói ügyének iratait lásd ÁBTL 3.1.9. V-93844.

²⁴ ÁBTL 3.1.9. V-145961. 433–436. Javaslat Gyarmathy Endre őrizetbe vételére, 1959. augusztus 1.

ményét szem előtt tartva (a hangsúlyt az anyagi haszonszerzésre érdemes helyezni)²⁵ a II/5. Osztály társadalmi tulajdon kárára elkövetett csalás gyanújával rendelte el Gyarmathy őrizetbe vételét.²⁶ Ezek után meglepő, hogy a II/8., azaz a Vizsgálati Osztály mégis hűtlenség bűntette miatt indított nyomozást a férfi ellen.²⁷

Ennek megfelelően kezdetben arról faggatták Gyarmathyt, hogy hol, mikor és milyen körülmények között vállalkozott kémkedésre a Magyar Népköztársaság ellen. Később azonban – amiben szerepet játszhatott következetes tagadása is – a hangsúlyt annak tisztázására helyezték, hogy „Kenyeres” kapcsolattartói félrevezetésével (és részben tudta nélkül) milyen anyagi haszonra tett szert. A félrevezetés a hivatalos verzió szerint abban állt, hogy az ügynök 1956 végétől több ismerőst kémgyanús személynek állította be, és így érte el, hogy 1957 elején Ausztriába küldjék, illetve hogy embereket kiszöktethessen az országból. (Az állambiztonság úgy gondolhatta, hogy ezzel beépülhetnek egy imperialista kémszervezetbe.) Három útja alkalmával ellenszolgáltatás fejében nyolc személyt csempészett ki, amivel jelentős haszonra tett szert, ugyanakkor azzal, hogy komoly operatív erőket kötött le, nagy anyagi kárt okozott a politikai rendőrség számára. A nyomozás bizonyítottan találta, hogy Gyarmathy kémfeladatokat is vállalt nyugati hírszerző szervek számára, harmadik útja során ugyanis letartóztatták, és kihallgatása során beszámolt a hazai állapotokról is, így végül is hűtlenség címén rendelték el terheltként történő felelősségre vonását.²⁸

25 A jogügyi alosztály további tanácsokkal is szolgált. Mivel az ügynök egy ravasz, minden hájjal megkent személy, aki hosszú időn keresztül fondorlatos módon félrevezette, „etette” az őt tartó tiszteket, így várható, hogy a nyomozás során is igyekszik majd „átolni” a felelősséget az operatív beosztottakra, ezért azt javasolták, hogy Gyarmathyt helyezték közbiztonsági őrizet alá, hogy kikerüljék az ügyési felügyeletet, és legyen elég idő az ügy alapos kivizsgálására. ÁBTL 3.1.9. V-145961. 417–419. Jelentés, 1959. augusztus 6.

26 ÁBTL 3.1.9. V-145961. 11. Határozat őrizetbe vételről és házkutatásról, 1959. augusztus 11.

27 ÁBTL 3.1.9. V-145961. 12. Határozat a nyomozás és előzetes letartóztatás elrendeléséről, 1959. augusztus 17.

28 ÁBTL 3.1.9. V-145961. 24–26. Jegyzőkönyv Gyarmathy Endre 15. kihallgatásáról, 1959. december 29.

Gyarmathy Endre kihallgatásai során tagadta a vádakát és nem tartotta bűnösnek magát.²⁹ Állítása szerint hálózati személyként mindvégig kapcsolattartói tudtával és beleegyezésével, sőt utasítására cselekedett. Ők jutottak arra a következtetésre, hogy „Kenyeres” személye körül imperialista ügynökök jelentek meg, ők utasították az embercsempészetre és határozták meg, kiket jutassanak át a határon („ártalmatlan öregasszonyokat és politikailag érdektelen embereket”). A tisztek tudtával és támogatásával tett szert anyagi előnyökre is (még a csempésztért kapott dollárt is a tartótisztje, illetve az általa megjelölt személy, egy válogatott labdarúgó váltotta be). A segítségükkel jutott lakáshoz (rajtuk keresztül kivándorló útlevelet intézett egy személynek, aminek fejében megkapta annak lakását), és tudtak arról, hogy az egyik kiszöktetett család ingóságait megkapta a kiszöktetés áráként. Gyarmathy hangsúlyozta, hogy ügynöki munkáját mindvégig becsületesen és lelkiismeretesen végezte, az „ellenforradalom” idején is folyamatosan dolgozott; kapcsolattartóit sosem vezette félre – nem is vezethette, mert a fontosabb feladatai során technikai felszereléssel ellenőrizték.

Ebbe a kontextusba illeszkedett a gyanúsított szeptember 2-án írt önvallomása, amelyben az államvédelem, majd az állambiztonság szolgálatában végzett tevékenységét, és ennek során a Csere Lajossal való kapcsolatát beszélte el. 1956. október elején lett a tartótisztje Agócs István, az akkor főosztályá szervezett belsőreakció-elhárítás egyik alosztályvezetője (kezdetben az „Ágoston” fedőnevet használta), és egy akció megbeszélésén ekkor ismerkedett meg annak főnökével, Csere Lajos osztályvezetővel (egyben főosztályvezető-helyettessel), aki először „Hortobágyiként” mutatkozott be neki. Agóccsal a forradalom napjaiban, október 30-ig, illetve november 4-ét követően folyamatos kapcsolatban maradt. Mindvégig jelentéseket adott, és részt vett „ellenforradalmárok” felkutatásában, de olykor különböző hiánycikkek (kávé, ital) beszerzését is vállalta megbízói számára. Ügynöki tevékenysége annyira lefoglalta, hogy civil munkahelyére ebben az időben nem is járt be, 1957 tavaszáig egy Kossuth Lajos téri konspirált lakásban találkoztak.

²⁹ Gyarmathyt 1959. augusztus 17. és december 29. között 16 alkalommal hallgatták ki. ÁBTL 3.1.9. V-145961. 24–26., 31–164.

tak.³⁰ Helytállását Csere is értékelte, amikor novemberben összefutottak az utcán; ezt követően rendszeres kapcsolatban álltak ők is. „Kenyeres” ügynöknek feladata volt, hogy kutasson fel olyan személyeket, akik ki akarnak szökni az országból, a politikai rendőrség ugyanis a lakásuk fejében útlevelet szerzett a részükre. Agócs el is mondta Gyarmathynak, hogy erre azért van szükség, mert a forradalom alatt az összes találkozási lakás dekonspirálódott, így újakra van szükségük. Az így felkutatott lakások közül egyet aztán az ügynöknek juttattak, több éves áldozatos hálózati munkájának elismeréseképpen. Embercsempészek és külföldi kémrezidentúrák után kutatva „Kenyeres” háromszor is járt Bécsben, és az operatív tisztek hathatós – és személyes – közreműködésével mindannyiszor több embert is kiszöktetett.

Gyarmathy Endre szerint az ügynök–tartótisztí viszony valamikor 1957. január elején kezdett megváltozni, amikor Agócs Istvánnal (ekkor már a volt „fasiszta és jobboldali” pártok és szervezetek tagjaival foglalkozó alosztály vezetője) és Csere Lajossal, továbbá a Kossuth téri konspirált lakásban rendszeresen megjelenő, általa csak Kareszként ismert operatív tiszttel, Stengl Károly csoportvezetővel, Agócs beosztottjával (később pedig már Agócs feleségével is) tegező viszonyba került. „Meghitt, barátságos légkörben” beszélgettek, és 1957 nyarára közte és Csere Lajos között kifejezett baráttá vált a viszony, míg Agóccsal, bár szívélyes, de inkább hivatalos maradt a kapcsolata. Az ügynök ekkor már feleségestől is találkozott a tisztekkel, akikkel az asszony szintén összetegeződött. (Látható, hogy a hálózati személy milyen fontosságot tulajdonított a tegeződésnek.) Pár hónap múlva, ez 1957 őszén lehetett, Gyarmathynét hivatalosan tájékoztatták arról, hogy a férje titkos munkát végez a politikai rendőrség számára.

Csere Lajos az első magánjellegű szívességet még 1957 legelején kérte Gyarmathy Endrétől: megbízta, hogy annak egyik bécsi útján vegyen neki egy Marelli önindítót az autójához, de az ügynök nem tudott ilyet szerezni. 1957 nyarán a lakásával kapcsolatos bonyodalmak elintézésében kérte a jogvégzett Gyarmathy segítségét. Ekkortól

³⁰ Ez valószínűleg a Kossuth Lajos tér 13–15. számú ház harmadik emeletén lévő háromszobás, „Parlament” fedőnevű K-lakás volt. ÁBTL 3.1.1. B-84060. „Parlament”.

kezdték külön is, azaz Agócs nélkül összejární, szinte napi rendszerességgel találkoztak, naponta többször beszéltek egymással telefonon, szórakozni is eljártak úgy Pesten, mint a Balaton körül. Utóbbi helyeken – ahol egyébként Csere „Hortobágyiként”, mint a minisztertanács munkatársa mutatkozott be – rendszerint az ügynök volt a házigazda, ugyanis civil munkakörénél fogva (az Üdülő és Vendéglátó Vállalatnál volt jogtanácsos) kedvezményekre volt jogosult, de a magánvendéglősök is etették-itatták őket. Balatoni kirándulásaikra többször is elkísérte őket Erent József autószerelő, akinél a tiszt gépkocsiját javították. Gyarmathynak feltűnt Erent rendszerellenes beállítottsága, amit szóvá is tett Cserének, ő azonban csak annyit mondott, hogy nem kell ezt komolyan venni.³¹ Ugyanakkor arra is megkérte, hogy ezekről az utakról tartótisztjének, Agócsnak ne tegyen említést. Az ügynök ennek ellenére egy alkalommal előhozta a kérdést, és azt, hogy milyen „sötét” alakok vesznek körül az őrnagyot, de Agócs azt válaszolta, hogy ő nem engedi, hogy bárki is rosszat mondjon „Lajosra”.

Egy balatoni kiruccanás során Gyarmathy megemlítette Csere Lajosnak, hogy hiba volt a vendéglőket kiadni mindenféle megbízhatatlan, nyereszkeskedni akaró személynek, amikor azok üzemeltetésére lehetett volna találni jó kommunistákat is. Másnap a tiszt már hívta is telefonon, hogy egyik kollégájának az apósát be kellene tenni „valami jó boltba”. A kolléga az egyházak elleni elhárítást végző II/5-c alosztály vezetője, Berényi István százados volt, az após pedig Fazekas József, akit Gyarmathy Méry Mihály balatonszárszói vendéglősnél helyezett el. A balatoni úti célok száma ezzel tovább nőtt, a kiruccanásokon pedig Berényi (és olykor Agócs) is elkísérte a két jó barátot. Az utat többször is egy fekete-fehér színű, Ford Consul típusú autón tették meg, „amelyikről soha senkinek nem volt szabad tudni”, azt ugyanis Berényi egy ügynökétől kérte kölcsön. Kis idő múlva azonban problémák adódtak, az ügynök szerint azért, mert Fazekasnak nem volt elég az alkalmazotként keresett többbezeres havi jövedelem, az egész ven-

31 Erent József az állambiztonság nyilvántartásában is szerepelt, mert 1957-ben, a budapesti török követség gépkocsivezetőjével folytatott ügylet részeként, nagy mennyiségű hamis valutát vitt ki Bécsbe. Erent egyébként 1968-ban egy ausztriai turistaúton kint maradt, majd az Egyesült Államokba távozott, ahonnan 1975-ben tért haza, engedéllyel. ÁBTL 2.2.1. Erent József operatív nyilvántartó kartonja.

déglőt akarta. A vejével kezdte fenyegetni Méryt, hogy az „kinyírja”, mint Gestapo-kémet.³² Berényivel és Cserevel mentek el hozzá, hogy lebékiítsék, Gyarmathy Balatonaligán ajánlott neki saját üzletet, amely – úgy tűnt – meg is felelt Fazekasnak, ám végül meggondolta magát, és feljelentette Méry Mihályt. Az ügynök nehéz helyzetbe került: Gyarmathyként a törvényes bérlő jogait kellett védenie, „Kenyeres”-ként viszont Csere utasította, hogy álljon Fazekas oldalára. Arra hivatkozott, hogy Berényi intézte el az ő lakásügyét, és most viszonznia kell a szívességet. Berényi felesége³³ is felhívta az ügynököt, és mindennek elmondta. Fazekas József végül őt is feljelentette a munkahelyén, a minisztériumban és a pártszervezetnél is, de a vizsgálat tisztázta őt. Fazekas azután pert indított Méry ellen (az eljárás Gyarmathy letartóztatásakor még zajlott), melynek tárgyalásán a férfi nyilvánosan leplezte Csere Lajost, aki addig „Hortobágyiként” szerepelt az ügyben.

Az ügynök kérte a kapcsolattartóját, Agócs Istvánt, hogy tegyen valamit Berényi ellen, mert vele szemben visszaél a hatalmával (hogy ez miben nyilvánult meg, arról nem írt), amire Agócs ígéretet is tett, ám Csere leállította. Az ügy tovább bonyolódott azzal, hogy Berényi István felesége feljelentette Csere Lajost a Belügyminisztériumban, nem derült ki, pontosan miért, az ügynök csak annyit árul el, hogy az asszonyt kizárólag a családjuk vagyoni gyarapodása, a gyors meggazdagodás vágya mozgatta. Valamikor 1959 késő tavaszán vagy kora nyarán az ügyben maga Hollós Ervin is meghallgatta Gyarmathyt, és jelentést kért tőle. Ezt Csere kérésére a tisztnak is megmutatta, és a Csere által írandó jelentés vázlatát is ő diktálta le, majd a letisztázott szöveget is elolvasta.

Csere Lajos nemcsak Berényi apósának, hanem Erent József egyik ismerősének, Turi Bertalannak is „szereztetett” egy vendéglőt, még hozzá Balatonszéplakon, amelyben az autószerelő csendestárs lett.

³² Ez a Méry Mihály ezek szerint azonos lehet azzal, aki 1944-ben a – német megszállás után a Gestapo által lefoglalt – budapesti Bellevue szálloda üzletvezetője volt. Egy tanúvallomás szerint Mérynek szerepe volt Németh Béla szállodatulajdonos elhurcolásában, mert meg akarta szerezni annak üzletét. Állítólag rendszeresen vendégül látta Bakó Lászlót különböző vacsorákon és mulatságokon. ÁBTL 3.1.9. V-79802/3. 9–10. Németh Béla tanúvallomási jegyzőkönyve, 1945. november 7.

³³ Az asszony 1945-től a forradalom kitöréséig szintén az államvédelemnél dolgozott: ÁBTL 2.8.1. 480. Berényi Istvánné személyi anyaga.

Turiékat pár hónappal később letartóztatták árdrágítás és üzérkedés miatt. (Később úgy értesült, első fokon Turit 16, Erentet 10 hónap börtönre ítélték.) Az ügyben megint Gyarmathynak kellett eljárnia, hetente utazhatott Siófokra, megkörmékezni az ügyészt és a bírót. Ekkor tudta meg Turitól, hogy Erent alig tett be pénzt az üzletbe, beszámította ugyanis azt a 15 000 Ft-t, amennyibe Csere autójának a javítása került. A tiszt ugyanis a munkadíjat nem fizette ki, hanem (az ügynökön keresztül) ellenszolgáltatásként megszerezte a vendéglőt iparendélyestől. Erent csak kivett pénzt, arra hivatkozva, hogy sokat költ Cseréekre. Ezzel kapcsolatban pletykák keltek szárnyra a vállalaton belül, ami nagyon kényelmetlenül érintette a Fazekas-ügy miatt amúgy is nehéz helyzetben lévő Gyarmathy Endrét.

Csere Lajos gépkocsija további kellemetlenségeket is okozott az ügynök számára. Neki kellett ugyanis vevőt keresni az – egyébként még szerelés alatt álló – autóra. A Škoda 1100-ast az őrnagy állítólag 8000 Ft-ért vette, de 60 000 Ft-t akart érte kapni. Az első kiszemelt vevő sokallta is az árat. Ekkor került a képbe Lind János balatonfüredi lakos, az ügynök vállalatának dolgozója. Cserével és Erenttel többször is meglátogatták a vevőjelöltet, aki végül ráállt az üzletre, és 55 000 Ft-ért megvette az autót. Ebben közrejátszott az is, hogy Csere megígérte, elintézi, hogy Lind és a felesége – az alkalmassági vizsga letétele után – visszakapják a jogosítványukat. Az adásvételi szerződés megírása komplikációkkal járt, mert a jármű Csere nevén volt, ám ő Lindékkel is „Hortobágyi” néven tárgyalt – ezt szintén Gyarmathynak kellett elintéznie. Az őrnagy arra utasította az ügynököt, hogy mindenkinek csak 35 000-esösszegről szabad tudni, a BM-ben ő is ennyit fog bejelenteni. (Az ügynök később megtudta, hogy a kocsi legfeljebb 20 000 Ft-t ért.)

Lindék sikeresen megszerezték a jogosítványt, amit közösen meg is ünnepeltek Budapesten. Az örömük azonban nem tartott sokáig, mert a házaspár jogosítványát végleg bevonták. Kétségbeesve kérték Csere Lajos segítségét, aki közel egy évig hitegette őket, de nem tett semmit, azon kívül, hogy Lindék kérvényét elvitte Knéz András főkapitány-helyetteshez, a Veszprém megyei politikai rendőrség fejehez. Knéz viszont nem tudta (vagy nem akarta) megoldani a kérdést. Pedig az eredmény reményében Lindék többször is megvendégelték őket. Gyarmathy azért került nehéz helyzetbe, mert a házaspárral

egy vállalatnál dolgoztak, és az igazgató is barátságban volt velük; ő is folyton kérdezősködött, mikor lesz megoldás az ügyben. Emellett „Hortobágyit” is rajta keresték, akivel pedig 1959 nyarán már ő sem tudott találkozni. Csere Lajos láthatóan nem akarta felfogni, milyen kellemetlen a szituáció, amit az is jelez, hogy a saját feleségét kívánta bejuttatni a vállalathoz, jó fizetéssel. A Csere–Hortobágyi nevek körüli kavar azonban most jól jött az ügynök számára, és Cseréné nem került mellé dolgozni.

Hamis ügyvédi igazolványának felhasználásával (ezt a hálózati munkavégzés érdekében kapta az ügynök) Gyarmathy több jogi megbízatást is kapott Csere Lajostól. Ellátta például a tiszt két rokonának a védelmét az ellenük folyó bírósági eljárásban. Mind az elsőfokú, mind a másodfokú tárgyalásra (Tatára, illetve Esztergomba) BM szolgálati autóval utazott el, amelyet Csere biztosított a számára. Az őrnagy megbízta azzal is, hogy járjon el Kádár Ottó volt államvédelmi főhadnagy ügyében, aki italboltvezetőként csalást követett el, és ezért büntetőeljárás folyt ellene. Ez is óriási munkát adott az ügynöknek. Később a Ferunion vállalat egyik osztályvezetőjének egy karambol miatti ügyében kellett közreműködnie, segíteni a hivatalosan eljáró ügyvédnek. Mindeközben gondot jelentett, hogy az ügynök ugyan jogtanácsosként dolgozott, személyi igazolványában azonban nem szerepelt a doktorátusa. Megkérte hát tiszt ismerőseit, hogy segítsenek a probléma orvoslásában, ám azok csak még nagyobb bajt csináltak, mert az igazolványába más színű tussal írták a neve elé a Dr. szócskát („úgy nézett ki, mint egy kezdetleges hamisítás”). Amikor ezt szóvá tette, Agócs azt válaszolta, tegye ki a napra vagy villanykörte alá, akkor majd kisötétedik. Az ügynök melegítette az írást, fújta is, de nem segített a dolgon, és az ígérek ellenére nem kapott új személyit.

Csere Lajos apróbb teendőkkal is megbízta Gyarmathy Endrét. Volt, hogy vidékről kellett elhoznia egy televíziókészüléket, amelyet Budapesten nem lehetett kapni, volt, hogy szekrényt kellett szereznie a tisztnak. Utóbbiból szintén majdnem baja származott az ügynöknek. Cserének ugyanis a régi bútorukat olyan drágán adták el, hogy feljelentéssel fenyegették meg őket, a bonyodalmakat pedig Gyarmathynak kellett elsimítania, már csak azért is, nehogy közvetítőként őt is kellemetlenség érje. A Belkereskedelmi Minisztériumban ugyanis szigo-

rúan felelősségre vonták azt, aki a szekrényiutalásokkal visszaélést követett el. Gyarmathy egy alkalommal tudatta Cserével, hogy a hírek szerint annak barátja, Köves László, a Külkereskedelmi Minisztérium protokollosztályának vezetője „zavaros” ügyei miatt lebukás előtt áll. A tiszt ekkor elmondta, hogy Köves „beosztásánál fogva a BM-hez tartozik” (azaz szigorúan titkos állományú tiszt volt), és fegyelmi eljárás folyik ellene. Sokat segítene rajta, ha befutna egy hálózati anyag, így arra kérte az ügynököt, írjon egy jelentést, amelyben az általa ismert dolgokról számol be, de úgy, hogy vegye figyelembe Köves szempontjait. „Kenyeres” elkészítette a jelentést, amelyet hármasban meg is beszéltek. Pár nap múlva a fegyelmi biztosok személyesen is meghallgatták. Gyarmathy szerint a beszámolója „lényegében igaz” volt, azzal ugyanakkor tisztában volt, hogy jelentésének kezelése és elintézése szabálytalanul zajlott.³⁴

Csere Lajos a különböző magánjellegű megbízatásaival annyira leterhelte „Kenyerest”, hogy ez sokszor az ügynöki találkozókra nem tudott részt venni. Bár Csere megígérte, hogy közbenjár az érdekében, az ügynök mindezt dorgálást kapott tartótisztjától, Agócs Istvántól. Önmagában persze már az sem volt szabályszerű, hogy egy operatív tiszt egy másik tiszt által vezetett hálózati személlyel annak tudtán kívül tartott kapcsolatot. Agócs persze sejtethetett valamit arról, mi történik a háta mögött. Egy alkalommal, amikor Csere, Berényi és Gyarmathy a Balatonra indultak, az Agócs házaspár éppen arra ment kocsival. A férfi ki is szállt, és pár szót váltott velük. Az ügynök aztán Cserétől és a tartótisztjától is hallotta, hogy Agócsék között hosszú veszekedés támadt emiatt, mert az asszony a szituációt úgy értelmezte, hogy a főnöke és kollégái a férje ellen dolgoznak. Agócsné egyébként később, amikor az utcán összefutottak, Gyarmathynak is kifejtette, hogy Csere Lajost komolytalan embernek tartja, és „elég baj az”, hogy ő a férje főnöke.

34 Köves László, fedőnevén 51. számú őrnagy 1959 januárjában részesült főosztályvezetői megrovásban. Minősítése szerint „munkahelyén rendkívül sokan keresték fel a minisztériumon kívüli ismerősei, barátai, mindenkin szeret – válogatás nélkül – segíteni, még olyanokon is, akik ezt nem érdemlik meg, vagy igyekeznek kihasználni, és egy ilyen ügyből kifolyólag volt ellene fegyelmi eljárás is folyamatba téve”. ÁBTL 2.8.2.2. 80. Minősítési lap, 1960. május 10.

A sokasodó problémák ellenére Gyarmathy úgy érzékelte, hogy a Cseréhez fűződő barátsága megmaradt. Továbbra is összejártak, és előfordult, hogy a feleségeiket is „megautóztatták” a Balatonhoz. Az osztályvezető-helyettes elleni feljelentés és a Hollós Ervinnek írandó igazoló jelentések elkészülte után (vagyis 1959 kora nyarára) azonban minden megváltozott. Csere felhívta Gyarmathyt, hogy ezentúl ritkábban találkozzanak és beszéljenek telefonon, és akkor is óvatosabban járjanak el. Az ügynök ne hívja az otthoni számáról, és ha a feleségével beszélgetnek, akkor „üvöltse” a rádiót. Gyarmathy nem értette ezt a nagy óvatosságot, de mintha az önvallomás írása közben eszmélt volna rá, miről is volt szó: eszébe ötlött, hogy ha Csere vagy Berényi nála jártak, mindketten azonnal arra kérték, hogy kapcsolja be a rádiót. A tisztek nyilván tudták (amit mi is tudhatunk), hogy az ügynök lakását és telefonját is lehallgatják.³⁵ Találkozásaik megritkultak, 1959. nyár közepén pedig végképp megszűntek: Csere Lajos június végén vagy július elején azt mondta, vidékre kell utaznia, Gyarmathy ne is keresse, de ez megtudta, hogy az őrnagy Budapesten tartózkodik, sőt állítólag új autót is vásárolt.

Az ügynök elkeseredett: Csere sokak előtt lejáratta, majd a problémákkal magára hagyta. Tartótisztjének panaszkodott, bár tudta, és ebben Agócs megerősítette, hogy az őrnagy ellen semmit sem tehet. „Valahogy úgy összejött bennem minden, hogy azt meg sem tudtam magyarázni magamnak sem” – írta. Annyira összezsáptak a hullámok a feje felett, hogy arra kérte kapcsolattartóját, mentse fel a titkos munkavégzés alól. Az augusztus 17-ére beütemezett ügynöki találkozóra még sor került, amelyről aztán maga Agócs vitte letartóztatni. Gyarmathy felismerte, hogy a tiszt azzal a gépkocsivezetővel volt, aki nem is olyan régen még a balatoni körutakra fuvarozta őt és Cserét. „Hütlenséggel gyanúsítottak meg. Soha a Magyar Népköztársaság állami és társadalmi rendje ellen bűncselekményt el nem követtem! Államvédelmi és állambiztonsági szerveket hűséggel és odaadással szolgáltam. Emberi hibáim nekem is voltak. De ezek a hibák legtöbb-

³⁵ Az 1957 márciusa és 1958 januárja közötti lehallgatási jegyzőkönyvek: ÁBTL 3.1.9. V-145961. 242–305. Gyarmathy telefonját letartóztatása után, 1959 szeptemberében is lehallgatták: uo. 306–308.

nyire összekuszált életemből, ügynöki munkám végzésével járó nehézségekből és rendezetlen társadalmi helyzetemből adódtak” – írta vallomása végén.³⁶

A következmények

Gyarmathy Endre önvallomásában, de kihallgatásai során is megemlíttette, hogy a BM Fegyelmi Osztály meghallgatta őt Csere Lajos és tisztársai ügyében. Ez arra utal, hogy valamiféle fegyelmi eljárás zajlott, ám ennek iratai nem maradtak fent. Jelentősége azért nincs a dolognak, mert mint láthattuk, a fegyelmi osztály 1959 decemberében kizárólag a Gyarmathy elleni nyomozás során felmerült adatok alapján tett javaslatot Csere Lajos elbocsátására, továbbá Berényi István megrovásban, míg Agócs István feddésben való részesítésére. Cserét felelősnek tartották abban, hogy az ügynök félrevezethette kapcsolattartóit, és ezzel károkat okozott az operatív munkában. Tettének súlyosságát növelte, hogy vezetőként nem segítette, hanem éppen ellenkezőleg, gátolta beosztottai munkáját, és magatartásával rossz példát mutatott az állománynak. Berényi vétke lényegesen kisebb volt: apósát, bár tudta, hogy anyagi ügyekben megbízhatatlan, az ügynökkel helyeztette el a vendéglátóiparban; illetve dekonspirációt követett el azzal, hogy egy másik ügynöktől szerzett autóval furikáztak. Agócs „nem fonódott össze az ügynökkel”, ám felelősség terhelte azért, mert látta Csere Lajos magatartását, mégsem tett lépéseket annak megakadályozására.³⁷

Mindenképpen fel kell hívni a figyelmet egy lényeges mozzanatra. Ha a fegyelmi osztály előterjesztését összevetjük a Gyarmathy elleni nyomozás irataival, megállapíthatjuk, hogy Csere Lajos viselt dolgai a (december 1-jén egyébként még javában folyó)³⁸ nyomozás során

36 ÁBTL 3.1.9. V-145961, 351–409. Jelentés az államvédelmi illetve állambiztonsági szervek részére végzett munkáimról és kapcsolattartóimhoz való viszonyomról, 1959. szeptember 2. Az önvallomás gépelt változata: uo. 311–350.

37 ÁBTL 2.8.1. 868. 17-1662/1959. Jelentés Csere Lajos és társai ügyében, 1959. december 1.

38 Az ügy iratait és a gyanúsítottat csak december 30-án adták át a katonai ügyésznek. ÁBTL 2.2.1. Gyarmathy Endre vizsgálati névmutató kartonja.

kizárólag a gyanúsított szeptember 2-án írt önvallomásában kerültek elő, a kihallgatások során a gyanúsított és a tanúk még érintőlegesen sem foglalkoztak ezekkel az ügyekkel (vagy ha igen, akkor nem vették jegyzőkönyvbe őket.) Mindez azt jelenti, hogy a politikai rendőrség egyik magas rangú beosztottját egy olyan ember vallomása alapján kívánták elbocsátani, akit többek között éppen azzal gyanúsítottak, hogy dezinformációs jelentésekkel félrevezette a politikai rendőrséget, és akinek a védekezését, magyarázkodását a nyomozás során a politikai rendőrség vizsgálói rendszerint nem fogadták el, magyarán nem adtak a szavára.

A fegyelmi osztály jelentésére Némethi József, a Politikai Nyomozó Főosztály vezető-helyettese december 8-án azt a megjegyzést írta, hogy ő és Galambos József főosztályvezető már döntést is hoztak az ügyben: Csere Lajost áthelyezéssel el kell bocsátani az állományból.³⁹ Könnyen elképzelhető persze, hogy az őrnagy sorsáról már jóval korábban határoztak, erre utal legalábbis, hogy november 19-én a II/5. Osztály helyettes vezetőjének nevezték ki Harangozó Szilvesztert,⁴⁰ aki, miután az egység állománytáblája nem változott, csakis Csere Lajos – hivatalosan még meg sem üresedett⁴¹ – székét foglalhatta el. Az elbocsátásról szóló belügyminiszteri rendelet ehhez képest meglehetősen sokára, csak 1960. január 5-én született meg, míg a titoktartási nyilatkozatot, melyben kötelezi magát, hogy a szolgálat közben tudomására jutott hivatali titkokat senkinek sem árulja el, a kirúgott tiszt csak január 22-én írta alá.⁴² Csere Lajos későbbi sorsáról 1965-ben kitöltött tartalékos tiszti adatlapja tájékoztat: ekkor a Nehézipari Minisztérium személyzeti főosztályának egyik osztályvezetője, és a műszaki egyetem bányamérnöki karának végzős hallgatója volt.⁴³ A bányászcsaládból

39 Némethi József 1959. december 8-ai „széljegyzete”: ÁBTL 2.8.1. 868. 17-1662/1959. Jelentés Csere Lajos és társai ügyében, 1959. december 1.

40 ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter-helyettes 1669. számú parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1959. november 19.

41 Nincs nyoma olyan állományparancsnak, amely Csere Lajos leváltásáról vagy fel-függesztéséről rendelkezett volna, és a fegyelmi osztály december 1-i javaslata is osztályvezető-helyettesként nevezi meg az őrnagyot.

42 ÁBTL 2.8.1. 868. Nyilatkozat, 1960. január 22.

43 ÁBTL 2.8.1. 868. Tartalékos tiszti adatlap, 1965. augusztus 30.

származó, a gimnázium kényszerű abbahagyása után a bányánál elhelyezkedő Csere Lajos, ha tetszik, visszatallt a gyökereihez.⁴⁴

A személyi adatlapjába nem vezették be, ám minősítési lapjából tudható, hogy Berényi István főosztályvezetői megrovaszt kapott, mert „komoly hibát követett el apósa elhelyezésével kapcsolatban”.⁴⁵ Beosztását viszont megtarthatta. Sőt, miután elvégezte a BM Idegen Nyelvi Főiskola angol szakát, a hírszerzés szigorúan titkos állományába került. Évekig vezette a londoni magyar kémrezidentúrát, később osztályvezető lett; végül a hírszerző tisztek képzését végző „Műszaki Tanfolyam” éléről ment nyugdíjba 1985-ben.⁴⁶ Agócs István személyi anyaga nem került levéltárba, így nem tudható, végül milyen fenyítésben részesítették, ha egyáltalán. Azt azonban meg lehet állapítani, hogy a Gyarmathy-ügy az ő karrierjében sem okozott törést. Évekig vezette alosztályát, majd 1966-ban osztályvezetőnek nevezték ki. A hetvenes években aztán – közelebből nem ismert okok miatt – „lefokozták”: a BRFK állambiztonsági szervéhez került alacsonyabb beosztásba. Ám itt viszonylag gyorsan emelkedett a hivatali ranglétrán, 1980-tól a fővárosi III/III. Osztályt, 1985-től pedig – a főkapitány állambiztonsági helyetteseként – az egész fővárosi politikai rendőrséget vezette. 1988 végén nyugdíjba ment, ám 1989-ben szerződéses tanácsadóként segítette a BRFK III/III. Osztály munkáját.⁴⁷

A hivatalos verzió szerint tehát Csere Lajos a Gyarmathy Endre elleni nyomozás következtében bukott le. Azt viszont nem tudni, hogy az ügynök letartóztatására miért, illetve miért pont 1959 nyarán került sor. Az állítólagos bizonyítékok, vagyis az ügynök beszerzésével és tartásával kapcsolatos anyagok, a hálózati jelentései, a lehallgatásáról készített jegyzőkönyvek már 1957-ben is a politikai rendőrség

⁴⁴ Csere Lajos életrajzát lásd még: Fekete Edit–Palasik Mária–Simon István: A Belügyminisztérium 1953–1956 közötti vezérkara. Pályaképek. In Gyarmati György–Palasik Mária (szerk.): *Trójai faló a Belügyminisztériumban. Az ÁVH szervezete és vezérkara, 1953–1956. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára*–L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2013. 171–172.

⁴⁵ ÁBTL 2.8.2.1. 1025. Minősítési lap, 1960. március 10.

⁴⁶ Életrajza: https://www.abtl.hu/ords/archontologia/f?p=108:5:3761825692571588::NO::P5_PRS_ID:972196

⁴⁷ Életrajza: https://www.abtl.hu/ords/archontologia/f?p=108:5:3761825692571588::NO::P5_PRS_ID:693953

birtokában voltak. E dokumentumokat, legalábbis azokat, amelyek alátámasztani látszottak Gyarmathy bűnösségét, csatolták a nyomozás irataihoz, és az ügyészség és a bíróság számára külön válogatás is készült.⁴⁸ (Megjegyzem, még a tendenciózus válogatás eredményeképpen összeállított anyag is csak részben támasztja alá a vádakat.) Ha a bizonyítékok rendelkezésre álltak már 1957-ben is, miért csak 1959 nyarán vonták kérdőre az ügynököket? Mi változott meg 1959 közepére? Én azt gyanítom, Csere Lajos pozíciója. A Berényi apósa által keltett hullámok összecsaptak az őrnagy feje fölött, és látva, hogy nem kerülheti el a felelősségre vonást, talán nem akarta, hogy az ügynök kimaradjon a dologból. Vagy a politikai rendőrség illetékesei gondolták úgy, hogy ha egy magas rangú tisztet el kell bocsátani, akkor az ügynök se ússza meg szárazon. Ám önmagában azokban az ügyekben, amelyeket Csere ellen felhoztak, Gyarmathyt nem lehetett elítélni, hiszen azokban bizonyos szempontból szenvedő fél volt, így előkerültek a bécsi utak, az embercsempészet, az anyagi haszonszerzés stb. Mindez persze csak feltételezés, ám legalább hipotézis szintjén megfogalmazható: nem Csere bukott le az „áruló ügynök” miatt, hanem éppen fordítva, „Kenyeres” a tiszt miatt lett áruló ügynök.

Gyarmathy Endre mintha tisztában lett volna ezzel, az eljárás során többször is elmondta, hogy Csere, Agócs és Stengl azért vallottak ellene, mert ügyükben a BM Fegyelmi Osztály kihallgatta őt, és ezért nehezteltek rá.⁴⁹ A tiszteknek persze óvatosnak kellett lenniük, mit mondanak, hiszen az ügynök az ő felügyeletük alatt működött. Egy bizonyos ponton túl nem hivatkozhattak arra, hogy félrevezette őket, hiszen ez-

48 ÁBTL 3.1.9. V-145961. 226–232. HL XI. 22. 039/1960. II. dosszié. 65-1755/1960. „Kenyeres” beszervezési és munkadossziéja nem maradt fenn.

49 Például az iratismertetés során: ÁBTL 3.1.9. V-145961. 309–310. Jegyzőkönyv Gyarmathy Endre 16. [17.] kihallgatásáról, 1959. december 29. Az ügyész előtt: HL XI. 22. 039/1960. III. dosszié. B. XV. 067/1959. Jegyzőkönyv Gyarmathy Endre terhelt kihallgatásáról, 1960. január 20. A bíróság előtt: uo. B. I. 039/1960. Jegyzőkönyv a Gyarmathy Endre ellen indított bűnügyben, 1960. május 13., 14., 20. Gyarmathy a tárgyalás kezdetén kérte, hogy – ő úgy tudta – a BM Fegyelmi Osztály (!) részéről megjelent Geréb százados ne lehessen jelen, mert személye befolyásolhatja azokat a tanúkat, akikkel szemben fegyelmi eljárás folyt. A bíróság helyt adott az indítványnak, és nem engedélyezte a tisztnek, aki valójában a belső-reakció-elhárító osztály helyettes vezetője volt, hogy részt vegyen a tárgyaláson.

zel saját képességeiket is megkérdőjelezték volna (hogyan vezethetett félre egy hálózati személy évekig tapasztalt operatív beosztottakat, ráadásul vezető beosztásban lévőket?!). Kényes helyzetben voltak, jól meg kellett fontolniuk, mit mondanak. És erre volt is idejük. A Gyarmathy Endrével kapcsolatot tartó operatív beosztottak meghallgatását már szeptember végén előirányozták, erre azonban több mint egy hónap elteltével sem kerülhetett sor, ezért a nyomozás vezetője november 7-én, majd 19-én megismételte: szükséges volna Csere Lajos és Agócs István tanúként történő kihallgatása.⁵⁰ A tisztek feltehetően tudtak arról, hogy meg kívánják hallgatni őket, ráadásul vallomástételük időben elhúzódtott (Agócséra november 27-én, Stengl Károlyéra december 2-án, Csere Lajoséra december 11-én került sor), így idejük és lehetőségük is maradhatott arra, hogy mondandójukat egymáshoz igazítsák.

Nem tudni, hogy ezért-e vagy sem, de hármójuk vallomása lényegében megegyezett: a harmadik ausztriai útról hazatérve „Kenyeres” arról számolt be, hogy kint lényegében beszervezték, és következtetése szerint rövidesen keresni fogják. Így amikor 1957 nyarán egy asszony felkereste, a körülmények alapján a tisztek is arra a következtetésre jutottak, hogy egy nyugati ügynökkel állnak szemben. (Még akkor is így gondolták, amikor kiderült, hogy a nő Gyarmathy segítségével ki akar szökni az országból.) Miután hírszerzőgyanús tevékenységét a nagy erővel folytatott felderítő munkával sem sikerült dokumentálni, elálltak attól, hogy kivigyék, és lezárták az ügyét. Agócs és Csere emellett lényegében igazolta Gyarmathy verzióját: tekintettel voltak nehéz anyagi helyzetére, és arra, hogy a BM nem fedezte maradéktalanul a munkájával járó kiadásokat, ezért engedélyezték neki, hogy az embercsempészettel összefüggésben szerzett pénzeket megtarthassa. Csere szerint az egyik kiszöktetett család bútorait egyenesen az akkori osztályvezető („Kenyeres” egyik korábbi tartótisztje), Radványi Kálmán engedélye alapján kapta meg az ügynök.⁵¹ Tehát csak abban vallottak

50 ÁBTL 3.1.9. V-145961. 428–432. Intézkedési terv Gyarmathy Endre letartóztatott ügyében, 1959. szeptember 24. Uo. 421–425. Jelentés Gyarmathy Endre letartóztatott ügyében, 1959. november 7. Uo. 426–427. Jelentés Gyarmathy Endre ügyében, 1959. november 19.

51 ÁBTL 3.1.9. V-145961. 211–216. Agócs István tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1959. november 27. Uo. 217–219. Stengl Károly tanúkihallgatási jegyzőköny-

terhelőt Gyarmathyra, amiben nem lehet felelőssé tenni őket, hiszen bécsi útról szóló beszámolót nem állt módjukban ellenőrizni, azokban a dolgokban viszont, amelyekről tényleg tudniuk kellett, igazolták az ügynököt. (Nem is tehettek mást, hálózati személy a tartótisztje tudta és hozzájárulása nélkül aligha tudott volna lakást és bútorokat szerezni.)

Van egy körülmény, amelyre a tiszték nem tértek ki, és a kihallgatók sem érdeklődtek róla, szerintem nem véletlenül. Arról a nem lényegtelen kérdésről van szó, hogy vajon mi keresnivalója volt a *belső* reakció ellen dolgozó állambiztonsági szerv ügynökének Bécsben. Ennek reflektálatlanul maradása 1959-ben még akkor is figyelemre méltó, ha 1956 végén és 1957 elején nem lehetett elvárni a politikai rendőrség különböző részlegeitől, hogy szigorúan az illetékességi területükön működjenek. Az okokat illetően csak találgathatunk. Talán azért nem akarták bolygatni a kérdést, mert ellenkező esetben olyan látszata lett volna a dolognak, hogy egy hálózati személy nemcsak hogy rávett operatív tiszteteket, mi több, vezetőket arra, hogy illegálisan kiküldjék az országból, hanem azt is elérte, hogy a belsőreakció-elhárítás külföldön kémek után kutakodjon. Ez annyira hihetetlen (és hiteltelen) történet lett volna, hogy nem lehetett volna megkerülni, hogy a tiszték magyarázatot adjanak arra: a belsőreakció-elhárítás néhány vezetője miért játszott éveken keresztül kémelhárítósdit? (A tiszték még jelmezbe is bújtak a játék, bocsánat, a játszma kedvéért: Agócs és Csere határőr egyenruhában bújva segítették át „Kenyerest” és társait a magyar-osztrák határon.)⁵² És akkor Cserének esetleg, védekezésül, be kellett volna vallania: a Marelli önindítóért küldte Gyarmathyt Bécsbe?

A fegyelmi osztály Csere Lajost hibáztatta azért, mert egy korábban jól dolgozó ügynök rossz útra tévedt. Az ügynök ellen folytatott eljárásban viszont a tiszt felelőssége fel sem vetődött, ebben a kontextusban a hatóságok egyedül a vádlottat tekintették vétkesnek, aki az

ve, 1959. december 2. Uo. 220–223. Csere Lajos tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1959. december 11. Agócs az ügyészségen is hasonlóan vallott: HL XI. 22. 039/1960. III. dosszié. B. XV. 067/1959. Agócs István tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1960. január 21.

⁵² Az önvallomása mellett lásd még: ÁBTL 3.1.9. V-145961. 87–90. Jegyzőkönyv Gyarmathy Endre 8. kihallgatásáról, 1959. szeptember 17.

ártatlan tisztek bizalmába férközve tudatosan manipulálta őket. Igaz, a bécsi utakkal kapcsolatos tevékenységben még a fegyelmi eljárás során is csak közvetetten tették felelőssé az őrnagyot, annak minden ódiumát a hálózati személy nyakába varrták. Az ügy jól illusztrálja, hogy egy operatív tiszt és egy hálózati személy viszonya szükségszerűen aszimmetrikus, és az marad akkor is, ha nem munkáról, hanem barátságról van szó. Mi sem mutatja ezt jobban, mint hogy Csere egy elbocsátással megúsza (fel sem vetődött, hogy például hivatali hatalommal való visszaélésért büntetőeljárást indítsanak ellene), míg Gyarmathy Endre börtönbe került: tiltott határátlépéshez való segítségnyújtás, társadalmi tulajdon sérelmére elkövetett csalás és befolyással való üzérkedés miatt első fokon hatévi, jogerősen négyévi börtönbüntetésre ítélték.⁵³ (Megjegyzem, az a tény, hogy 1959-ben több mint két éve húzódó anomáliákra derült fény, hogy a közvetlen beosztottja, helyettese ennyi ideig folytathatta ügyleteit, felvethette volna Hollós Ervin osztályvezető felelősségét is, ám nincs nyoma annak, hogy akár enyhe dorgálást is kapott volna ezért.)

A Gyarmathy Endre ellen indított eljárásnak természetesen híre ment a munkahelyén, ám, mivel az egész eljárást – jellegéből adódóan – titkosan kezelték, az ügyről csakis ellenőrizhetetlen mendemondák terjedhettek el. A Belkereskedelmi Minisztériumban (az ügynök munkahelye közvetlenül ide tartozott) dolgozó, „Varga Sándor” fedőnevű hálózati személy 1959 decemberében beszámolt róla: Gyarmathyt, mint volt nyilas újságíró, egy nyilas szervezkedéssel kapcsolatban tartóztatták le. A férfit állítólag a minisztérium küldte ki Nyugatra, akkor szervezték be a kinti nyilasok. „Varga” januárban már úgy tudta, Gyarmathy ügyében ítélet is született a katonai bíróságon. A minisztériumban csak annyit tudtak az ügyről, hogy „Hágában szervezték be a nyilasok Gyarmatit [!], és az ügyben valami Hortobágyi viszi a vezető szerepet”.⁵⁴ Gyarmathynak egyébként a történetek ellenére sem ment el a kedve a hálózati munkától: 1961 márciusától 1962. június

53 HL XI. 22. 039/1960. III. dosszié. B. I. 039/1960. Ítélet, 1960. június 16. HL XI. 1. 056/1960. Katf. II. 056/1960. Ítélet, 1960. augusztus 23.

54 ÁBTL M-27843/2. 165. „Varga Sándor” jelentése, 1959. december 17. Uo. 181. „Varga Sándor” jelentése, 1960. január 12.

6-i szabadulásáig Márianosztrán, a régi, megszokott fedőnevét használva, mint börtönügynököt foglalkoztatták.⁵⁵

Csere Lajos nem csak Gyarmathy Endrét rántotta magával a bajba. 1959. december 23-án a Veszprém Megyei Rendőr-főkapitányság javaslatára közbiztonsági őrizetbe helyezték Lind Jánost, részben büntetett előélete miatt, részben pedig azért, mert „költekező életmódja nincs arányban a jövedelmével”. A határozat megemlíti, hogy 1956-ban szabadult a börtönből, ám azóta két esetben vásárolt személygépkocsit és egyéb háztartási felszereléseket.⁵⁶ A dátum és az indoklás alapján nehéz nem úgy értelmezni a dolgot, mint hogy a férfit a Csere–Gyarmathy-ügy hullámverései érték el: az őrnagy nemcsak hogy nem tudta elintézni Lindnek a jogosítványt, hanem internálótáborba juttatta őt. Lind János 1960 májusában szabadult Tökölről.⁵⁷ Egy hálózati személy Lind apósától arról értesült, hogy ezután is zaklatta őt a Veszprém megyei rendőrség (bár 1962-ben végül visszakapta a jogosítványát), ezért előbb a Balaton déli partján, Somogyban volt kénytelen dolgozni (az ügynök szerint ekkor már egy Škoda Feliciával járt), majd apósáékkal Zebegényben működtettek egy vendéglőt.⁵⁸

Következtetések

Az ügynökhálózat működtetése, a hálózati személyek vezetése, ellenőrzése és nevelése szempontjából alapvető fontosságú volt az ügynök és a tartótiszt közötti megfelelő személyes kapcsolat kialakítása. Az operatív tiszteknek persze ügyelniük kellett arra, hogy ez ne legyen több munkakapcsolatnál. Ám olyan körülmények között, mint amibe az államvédelmi beosztottak kerültek 1956 októberében, a kölcsönös egymásrautaltság összehozta az embereket. Utólag könnyű a novem-

⁵⁵ Jelentései: ÁBTL 3.1.2. M-17704. „Kenyeres”

⁵⁶ ÁBTL 2.5.7. 9094. Határozat Lind János közbiztonsági őrizetbe helyezésére, 1959. december 23.

⁵⁷ ÁBTL 2.5.7. 9094. Elbocsátólevel, 1960. május 20.

⁵⁸ ÁBTL 3.1.2. M-34174. 15–16. „Barna” fn. ügynökjelölt jelentése, 1963. március 22. Uo. 59. „Barna” fn. ügynök jelentése, 1963. október 3. Uo. 167. „Barna” fn. ügynök jelentése, d. n. [1965. április.]

ber 4-e utáni fejleményeket a forradalom leverésének és a megtorlásnak egyenes vonalú, teleologikus történeteként elképzelni, amelyben a hatalmon és erőfölényben lévő „kommunisták” és a „forradalmárok” homogén tömbjei vívják egyenlőtlen küzdelmüket. A javarészen ávosokból lett politikai nyomozók helyzetértékelése 1956 végén és még 1957 elején is jó ideig gyökeresen eltért attól, ahogy ma látjuk akkori pozíciójukat. A november 4-én a szovjet csapatokkal Budapestre visszatérő államvédelmisek titkos lakásokban elhelyezkedve vették fel újra a munkát, amelybe így még a belügyi vezetés sem nagyon látott bele. Az ávosok tudniillik úgy értékelték a helyzetet, hogy egy ellenséges terepen, mint ahogy Agócs István az ügynöknek kifejtette, „teljes illegalitásban” kénytelenek dolgozni. (Egy 1957. januári hivatalos jelentés is úgy fogalmazott, hogy az államvédelmisek „lényegében illegalitásban” kénytelenek végezni a munkájukat.)⁵⁹

„Kenyeres” ügynökben egy teljesen megbízható, elkötelezett hálózati személyt ismertek meg, aki vállvetve harcol velük az „ellenforradalom” ellen. A körülmények jó alapot teremtettek a tisztok és az ügynök között a baráti viszony kialakulásához, ám amíg Agóccsal ez a viszony az operatív munka területére korlátozódott, addig Cserével túllépett azon, és „igazi” barátsággá alakult. Vagy legalábbis „Kenyeres” szerette volna ezt hinni. Az önvallomás írásakor azonban már látta ennek a kapcsolatnak az egyoldalú voltát: egy sor magánjellegű szíveséget tett Cserének, ennek viszonzására viszont csak a legritkább esetben került sor. A szíveségből kapott juttatások (a lakás és a bútorok, a bécsi utakról hazahozott pénz stb.) ráadásul később Gyarmathy vesztét okozták, hiszen nem kis mértékben ezek miatt került börtönbe (és, amit ő nem tudhatott, az őrnagy autójának általa felhajtott vásárlója internálótáborba).

Csere Lajos elbocsátása kapcsán sok a megválaszolatlan – és gyanítom, megválaszolhatatlan – kérdés. Az ő és „Kenyeres” ügye mindenestre jól illusztrálja, miként működött a volt ávosokból újjászervező-

59 ÁBTL 1.11.1. Az 1982-ben megrendezett 1956-os tudományos emlékgűlés háttéranyaga. Jelentés a Politikai Nyomozó Főosztály 1956. november 8-tól 1957. január 25-ig végzett munkájáról és feladatairól, 1957. január 26. (fotómásolat). (115. d.)

dött politikai rendőrség, ha tetszik, az újjászerveződött államvédelem az 1956-os forradalom leverését követő időszakban, amikor az „illegalitás” körülményei felmentették őket a jogszabályok betartása alól. A rend védelme és az ellenforradalmárok elleni harc jegyében, és annak fedésével kisebb-nagyobb stikliket, visszaéléseket, törvénytelenéseket hajtottak végre, sokáig büntetlenül. És úgy látszik, volt, akinek nehezen ment a visszaállás a normalitás körülményei közé.

A politikai nyomozó szervek nem sokkal Csere elbocsátása után, 1960. március 4-én megtartott országos értekezletén Biszku Béla belügyminiszter zárszavában kitért az anyagi természetű, korrupciós ügyekre. Ennek kapcsán megemlítette, hogy amikor a belügyi vezetés fellép ezek ellen, az érintettek ezt „a régi emberek”, vagyis az államvédelmi múlttal rendelkező beosztottak elleni támadásként értékelik. Biszku egy konkrét példát is megemlített, amely – már az időpontok miatt is – akár Csere Lajos ügye is lehetett. „Legutóbb is történt egy ilyen sajnálatos eset, a részletekről sajnos nem beszélhetek, mert olyan helyen dolgozott az az ember. De belekeveredett egy ilyen korrupciós dologba – vizsgálták az esetet –, hát szintén előveszik ezt a jelszót. És hiába, mert mi nem tűrhetjük azt meg, hogy fontos helyen, vezető beosztásban olyan ember dolgozzon, hogy amikor vizsgálják az ügyét, akkor elővegye az ilyen jelszavakat, és ahelyett, hogy segítene a jelenség megismerésében vagy feltárásában, még akadályozza. És ezt nem szabad tűrni, elvtársak, mert ezzel nem lehet megteremteni az államny politikai egységét, és nem lehet semmire sem menni. Nem lehet ilyen pozícióból rendesen harcolni az ellenség ellen.”⁶⁰ Könnyen lehet, hogy „az az ember” csak a példázat kedvéért született meg, én azonban szeretném hinni, hogy Csere Lajosról van szó, mert története így válik igazán kerekké.

⁶⁰ ÁBTL 1.6. BM II. Főosztály Titkársága, 76. tétel. Az 1960. évi március 4-i politikai nyomozó országos értekezlet jegyzőkönyve, 126–127. (2. d.)

Nyomdai előkészítés és nyomdai munkák:

Capillatus Kft.

Felelős vezető a kft. ügyvezetője

működtette az állambiztonság a vidéki ügynökeit, hogyan ellenőrizte a nyugatról érkező rokonlátogatókat, valamint megismerkedhetünk egy korrupció és kicsapongó életmód miatt a szolgálattól elbocsátott rendőr őrnagy történetével. Vajon hányan lehettek nálunk is vétlen – „rosszkor voltak rossz helyen” – kárvallottjai a titkosszolgálati ügyleteknek? Pontos választ nem adhatunk, csak annyit tudunk tenni, hogy közkinccsé tesszük ezeket a történeteket.

A kötet szerzői

Borvendég Zsuzsanna
Cserényi-Zsitnyányi Ildikó
Gyarmati György
Köbel Szilvia
Krahulcsán Zsolt
Müller Rolf
Okváth Imre
Palasik Mária
Papp István
Slachta Krisztina
Takács Tibor

KR
KRONOSZ

3500 Ft

9 786155 497995